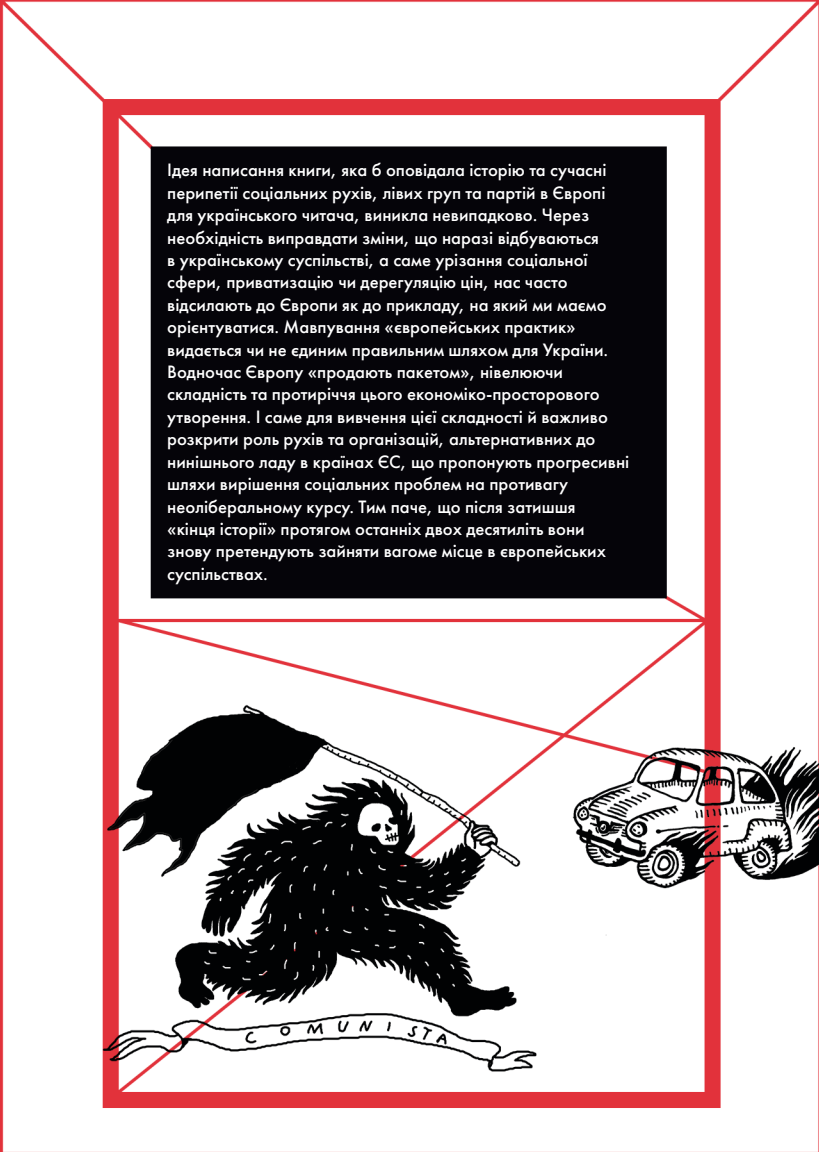
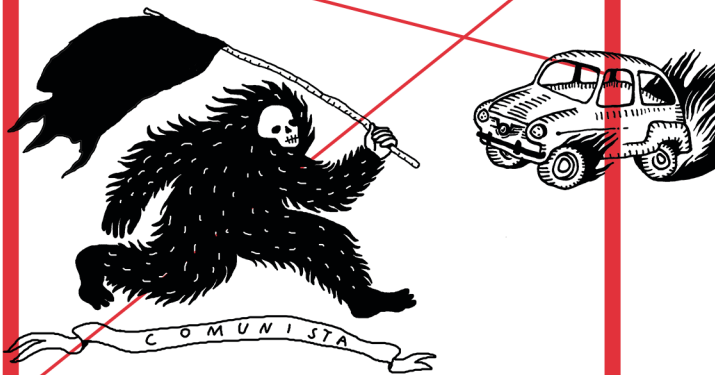

Ідея написання книги, яка б оповідала історію та сучасні перипетії соціальних рухів, лівих груп та партій в Європі для українського читача, виникла не випадково. Через необхідність виправдати зміни, що наразі відбуваються в українському суспільстві, а саме урізання соціальної сфери, приватизацію чи дерегуляцію цін, нас часто відсилають до Європи як до прикладу, на який ми маємо орієнтуватися. Мавпування «європейських практик» видається чи не єдиним правильним шляхом для України. Водночас Європу «продають пакетом», нівелюючи складність та протиріччя цього економіко-просторового утворення. І саме для вивчення цієї складності й важливо розкрити роль рухів та організацій, альтернативних до нинішнього ладу в країнах ЄС, що пропонують прогресивні шляхи вирішення соціальних проблем на противагу неолиберальному курсу. Тим паче, що після затишшя «кінця історії» протягом останніх двох десятиліть вони знову претендують зайняти вагомe місце в європейських суспільствах.

ЛІВА ЄВРОПА

Л І В А
ЄВРОПА

УДК 329.17(4)

P41

Наші партнери:

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
В УКРАЇНІ**

За підтримки Rosa Luxemburg Stiftung з коштів Міністерства зовнішніх справ ФРН. Ця публікація та її частини надаються до безкоштовного використання іншим користувачам за умови, що вони забезпечують належне посилання на оригінальну публікацію.

Зміст публікації перебуває у виключній відповідальності ГО "ЦСТД" і може не відображати позиції Rosa Luxemburg Stiftung.

Головна редакторка
Альона Ляшева

Літредакторка
Катерина Ладнова

Дизайнерка та ілюстраторка
Дана Кавеліна

Верстка
Марина Гончаренко

Автори:
*Андрій Репа, Денис Пілаш, Алексей Сахнін, Андрій Мовчан,
Юлія Юрченко, Тарас Саламанюк, Альона Ляшева, Ганна Гайдай, Руслана Панохнік,
Ксенія Семенова.*

Надруковано Фамільна друкарня huss
вул. Шахтарська, 5, м. Київ, 04074.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3165 від 14.04.08р.
тел. +38 (044) 587 98 53 www.huss.com.ua E-mail: info@huss.com.ua

ISBN 978-617-7110-95-7

ЗМІСТ

- 4** Передмова
- 10** Крик галльського півня: революція і ліва політика у Франції
Андрій Репа
- 56** Ліві рухи Великої Британії: зліва направо, а потім наліво?
Юлія Юрченко
- 86** Die Linke: успіхи і невдачі широкої німецької лівиці
Тарас Саламанюк
- 100** Скандинавские левые на руинах «шведского социализма»
Алексей Сахнин
- 124** Испанская левая. Из подполья к признанию
Андрей Мовчан
- 160** Левые в Италии: от побед к провалам
Алёна Ляшева
- 188** Круте піке грецької лівиці
Денис Пілаш
- 246** Португалія: відлуння незавершеної революції
Денис Пілаш
- 272** Ліві партії в інших країнах Європи
Денис Пілаш

0

Передмова/Примітка

ДАНА КАВЕЛІНА
АЛЬОНА ЛЯШЕВА

Альона Ляшева — головна
редакторка збірки

Дана Кавеліна — ілюстраторка,
дизайнерка

Ідея написання книги, яка б оповідала історію та сучасні перипетії соціальних рухів, лівих груп та партій в Європі для українського читача, виникла невідповідно. Через необхідність виправдати зміни, що наразі відбуваються в українському суспільстві, а саме урізання соціальної сфери, приватизацію чи дерегуляцію цін, нас часто відсилають до Європи як до прикладу, на який ми маємо орієнтуватися. Мавпування «європейських практик» видається чи не єдиним правильним шляхом для України. Водночас Європу «продають пакетом», нівелюючи складність та протиріччя цього економіко-просторового утворення. І саме для вивчення цієї складності й важливо розкрити роль рухів та організацій, альтернативних до нинішнього ладу в країнах ЄС, що пропонують прогресивні шляхи вирішення соціальних проблем на противагу неоліберальному курсу. Тим паче, що після затишшя «кінця історії» протягом останніх двох десятиліть вони знову претендують зайняти вагоме місце в європейських суспільствах.

Ця збірка починається розділом про зародження політики, якою ми її знаємо, під час Великої французької революції. Далі мова йде про сучасні тенденції до розпаду Європейського Союзу на прикладі Британії та про ті зміни в Об'єднаному Королівстві, що призвели до поляризації «за» чи «проти» єдності з ЄС. Наступний розділ критично аналізує лівих у Німеччині, які досягли успіху в об'єднанні в широку навколопартійну коаліцію, але водночас зазнали невдачі під час переходу на вищий рівень координації, застрягши у внутрішніх чварах і непорозуміннях. Далі йде розділ про Швецію, країну, відому своєю соціальною інфраструктурою, що проникає в усі сфери життя — від освіти до житла. Цей розділ розкриє вам політичне підґрунтя таких надбань — потужний організований робітничий рух — і покаже, як з його занепадом до свого кінця наближається й уся разюча соціальна держава Швеції. Після цього рухаємося на південь Європи. Приклад Іспанії показує нам, яким чином низовим соціальним рухам та лівій партії вдалося створити політичний прорив і запропонувати суспільству свій порядок денний. Другий розділ блоку стосується Італії й оповідає менш оптимістичну історію. Довгий час саме італійська лівиця була найсильнішою

в «старій» Європі, але наразі вона знаходиться в глибокій кризі, хоча цього й не помітно на перший погляд. Невеселу історію Італії продовжує ще сумніша історія Греції, де широка лівиця, отримавши владу, піддалася натиску європейських лідерів всупереч волі своїх виборців. Завершує нашу збірку Португалія, де ліві сили роками демонструють стабільну участь у політиці, та розділ із коротким описом лівої політики в інших країнах ЄС, як-от у Фінляндії чи на Кіпрі.

Кожен розділ оригінальний у своїй подачі та позиції автора щодо суперечливих для лівих питань, але ми всі дотримувалися спільного способу означення ідеологічної приналежності різних партій та рухів. Називаючи політичні колективи лівими, правими або ж ліберальними, ми відштовхувалися не так від їхньої самоідентифікації, як від вимог, програми та власне політичних заходів організацій (якщо хтось із них раптом отримував владу), а також від політичної традиції, до яких вони належать.

Але що ж таке ліві ідеї? Лівими ми називаємо дуже широкий спектр поглядів — від радикальних вимог скасування класового суспільства в усьому світі до поміркованих намагань покращити становище найбільш вразливих груп за допомогою соціальної політики. Хоча сама лівиця сильно відрізняється поміж собою в цілях та стратегіях, її об'єднує критичне ставлення до соціально-економічної нерівності, ієрархій між привілейованими й непривілейованими групами (як-от чоловіки й жінки, багаті й бідні), а також опонування імперіалістичному визиску одних країн іншими. На практиці в партійних програмах і політиках ці ідеї виливаються у вимоги покращення умов праці, збільшення соціального забезпечення, високого оподаткування великого бізнесу, протистояння військовому втручання тощо. Під час низових лівих протестів вони можуть іти ще далі, говорячи про повалення капіталізму, патріархату, скасування кордонів між державами та спротиву імперіалістичним зазіханням.

Ліберальні та праві погляди протилежні лівим, оскільки їхні представники стоять на позиціях необхідності конкуренції в межах вільного ринку як окремих індивідів, так і цілих держав. В умовах конкуренції не можуть виграти всі, а в умовах жорсткої — програє більшість, і рівність як між громадянами

однієї країни, так і між різними країнами не є можливою. Тому ці ідеології, що в різний спосіб — від антимігрантської політики до розділення людей на «віннерів» та «лузерів» — закріплюють та поглиблюють нерівність.

Звичайно ж, ці три ідеології є тільки такими собі ідеальними типами. В реальних умовах сучасної політики часто виникають коаліції між різними силами щодо конкретних питань задля апелювання до різних груп населення. Все це призводить до ряду наслідків, про які мова йтиме на сторінках збірки.

Чому ця книга важлива для українського читача? Історичні перипетії, які Україні довелося пережити за останні десятки років, сильно вплинули на те, яким чином формується політика в суспільстві. Замість політичного спектру, в якому б на різних полюсах були ліві та праві ідеї, в нашому суспільстві сформувався політичний спектр, де домінують ліберальні та консервативні націоналістичні ідеї. Представники перших просувають необхідність, навіть більше — безальтернативність (!), ринкових реформ під керівництвом міжнародних структур, а українські праві ж, подібно до своїх європейських «колег» (які в більшості своїй їм не колеги, бо симпатизують репресивному режиму в Росії), пояснюють усі проблеми «ворогами держави». І якщо в європейських правих це зараз мігранти, зокрема й українські заробітчани, то в українських правих — це, насамперед, ті, хто піддає сумніву необхідність вирішення конфлікту на Сході збройним шляхом, але коло «ворогів» може змінюватися від російськомовних українців до лесбійок та геїв. Чому праві та ліберали захопили гегемонію в суспільстві? Невже в Україні немає пригноблених? Якраз навпаки. Як і в країнах Європи, із часів глобальної фінансової кризи 2008 року в Україні соціально-економічна ситуація погіршується — нестабільність праці, урізання соціальних гарантій, підвищення цін на базові продукти та послуги, недоступність житла, необхідність їхати за кордон на заробітки, з цими та іншими соціальними проблемами українці стикаються кожного дня. Чому ж не виникають ліві сили, які б організовували робітників на боротьбу з такими проблемами? Причин тому декілька, але одна з основних — це антилівий консенсус, що сформувався як реакція на програш радянського проекту,

від усіх «рудиментів» якого — включно з будь-якими лівими рухами — країні треба позбутися. Така ідеологія активно підживлюється ліберальним та правими силами задля утвердження своєї популярності й аж ніяк не сприяє підняттю в суспільстві соціально-економічних питань до рівня публічного обговорення.

Наша збірка покликана зробити крок назустріч розвінчанню цього хибного консенсусу, в основі якого лежить стереотип «усе ліве = усе негативне, що було за радянської влади = російське». Такий крок ми робимо за допомогою аналізу різноплановості лівих сил у різних країнах, а саме в країнах Європи, де вони в цей історичний момент переживають хвилю трансформації. Ми поговоримо й про «старих» лівих, що ностальгують за Радянським Союзом та активно критикують американський імперіалізм, відкидаючи потужність інших, наприклад російського, тому й вважають прогресивними будь-які антиамериканські рухи, зокрема донбаських сепаратистів. Але проаналізуємо й «нових» лівих, що критикують таку консервативність «старих», хоча й вони часто припускають помилки, результатом чого стає те, що пригноблені йдуть за правими. Досвід інших країн може показати українському читачеві, яким важливими, але й тернистими є шлях боротьби з капіталістичною системою та вирошення альтернатив для неї, розвіявши міф про застарілість чи нереальність такої боротьби.

ПРИМЕЧАНИЕ ИЛЛЮСТРАТОРКИ

Дана Кавелина

Общий стиль иллюстраций отсылает к культуре тюремных татуировок не случайно. На постсоветском пространстве (как и в современной Европе, которая все увереннее берет курс к либеральным и правым идеологиям) левые идеи и самих левых повсеместно клеймят как террористов, радикалов, абсурдно смешивая коммунистическое с тоталитарным, вытесняя левые идеи в область маргинальных. Этот стереотип внешне воспроизводят иллюстрации, которые читатель «считывает» прежде самого текста, в то время как текст книги призван впоследствии это опровергнуть.

1

**Крик галльського
півня: революція і ліва
політика у Франції**

АНДРІЙ РЕПА

культуролог, філософ,
перекладач, випускник
«Києво-Могилянської
академії»

ПЕРША ЧАСТИНА (ТЕОРЕТИЧНА)

Є у революції початок...

Франція вважається батьківщиною першої в Європі великої політичної, соціальної та культурної революції 1789–1799 років, що заклала основи та принципи для всієї подальшої епохи модерну та лівої політики. Власне, поділ на «лівих» і «правих» з'явився під час цієї революції¹. Але, по суті, саму концепцію модерну можна вважати глобальним лівим проектом як таким, універсалістські ідеї якого виходять далеко за межі однієї країни й, за висловом Юргена Габермаса, є принципово «незавершеними» (Габермас 2001). Демократичні гасла «свободи, рівності, братерства», права людини та громадянина, просвітницькі ідеали, народний суверенітет, третій стан і санкюлоти, «декларація прав жінки та громадянки» (Олімпія де Гуж) і таке інше сформовані та підняті на знамена Великої французької революції, залишаються актуальними досі й є предметом численних дискусій та інтерпретацій (Milner 2016; Хобсбаум 1991). Розповідають, що коли Річард Ніксон під час візиту до Пекіна 1972 року запитав у китайського прем'єр-міністра Джоу Еньлая, що той думає про наслідки французької революції, той відповів, що про це «судити ще зарано».

Але так само внаслідок революції у Франції зароджується потужний рух контрреволюції та реакції — рух як політичний, так і інтелектуальний. Один із представників цієї «правої» течії Жозеф де Местр по гарячих слідах тих подій відзначав, що насправді контрреволюція не є «революцією у протилежному напрямку», не прагне повернутися назад, до минулого, але вона є самою «протилежністю революції». Тобто контрреволюційний Термідор,

1 Під час засідання Національних установчих зборів 11 вересня 1789 року депутати, які представляли третій стан і виступали за радикальні зміни в суспільстві, зайняли місця ліворуч від голови; праворуч у той день сіли ті, хто голосував за надання королю права відкладного вето. Після революції довгий час поняття «лівий» стосувалося суто парламентської сфери, і лише поступово вжиток перейшов на все суспільство (1992 : 2533–2600).

що прийшов на зміну революції, був насправді винаходженням нових і небачених історичних форм політики, які потім впливатимуть на появу авторитарних і тоталітарних рухів XX століття (Бенсаїд 2009; Sternhell 2000).

Усе XIX століття у Франції пройшло під знаком продовження або скасування революційних завоювань. Від 1815 року до липневої революції 1830 року політичне суспільство остаточно розділилося на два віртуальні табори: на партію Руху та партію Порядку².

Або, як після революції 1848 року, — на непримиренний антагонізм між «червоними» та «білими». При цьому поняття «лівий» стосувалося депутатів парламенту; у пресі про лівих писали як про «активних», «корисних» громадян, представлених завдяки системі цензового виборчого права. Правиця теж ніколи не була однастайною. Монархістська партія розділилася після 1815 року на ультрас, які мріяли про повернення до Старого ладу, та поміркованих, які приймали нову реальність. В середині «білих» виділилися три головні ідеологічні сімейства: легітимісти (крайні традиціоналісти, монархісти, клерикали; категорично заперечували революцію), орлеаністи (більш помірні ліберальні консерватори; приймали завоювання революції, погоджувалися на парламентаризм, але заперечували загальне виборче право), а також бонапартисти (прибічники «сильної руки», які водночас спиралися на масову базу, патріотизм і прагнення до реформ, але зневажали парламентаризм і загальне виборче право) (Rémond 1982: 84). Останній в історії Франції монархічний режим Другої імперії упав під ударом вересневої революції 1870 року.

Ліви в XIX столітті прагнули встановлення республіки, і доки Третя республіка не консолідувалася, вони перебували в постійній опозиції до будь-якої влади, звідки виникало стійке ототожнення тогочасної лівиці та опозиції. Коли ж республіка

2 Цей поділ вперше концептуально був осмислений у праці Лоренца фон Штайна «Історія соціального руху у Франції» (Агамбен 2006). Також дослідник Франсуа Гогель у своїй класичній праці «Політика партій за Третьою республікою» унікає вживати диптих правил/лівий, надаючи перевагу порядку/руху (Goguel 1946).

отримала стійкі гарантії, Клемансо вирік, що «революція — це блок»; власне, тоді це був аналог проголошення «кінця історії», яким уславився Фукуяма на схилку ХХ століття. Мовляв, демократія закріплена парламентаризмом, влада за принципом походить від народу, а загальне виборче право сприяє збереженню свобод і гарантує неповернення тирана на престол. Одночасно конституційний і народний, республіканський лад проголошує законну рівність індивідів за допомогою загального виборчого права, а славетний «блок революції», що минув, надає йому історичного престижу.

Однак цій ідилії перешкодили так би мовити «нові ліві». Це була лівиця, що бореться проти капіталізму, і вона на свій лад продовжила справу лівиці, що виступала проти Старого режиму. Вона ратувала за усуспільнення власності, засобів виробництва, економічної діяльності. «Марксизм дав формулу, яка водночас забезпечувала безперервність і позначила би розрив між учораšnньою лівицею та сьогодніšnньою. Четвертий стан приходить на зміну третьому, пролетаріат замінював буржуазію. Ця остання розбила кайдани феодалізму, вирвала людей із кайданів місцевих спільнот, особистої відданості, релігії. Індивідууми, звільнені від пут і традиційних протекцій, опинилися беззахисними перед сліпими механізмами ринку та всесиллям капіталістів. Пролетаріат завершить визволення й відновить людський порядок на місці хаосу вільної економіки» (Арон 2006: 23).

Однак уже 1871 року у кривавій бані була потоплена Паризька комуна, — і то спільними зусиллями «правих» і «лівих» при владі. Паризька комуна стала моментом істини й радикального розриву. Як написав Маркс, «[Паризька] комуна була революцією не проти тієї чи іншої форми державної влади — легітимістської, конституційної, республіканської або імператорської. Вона була революцією проти держави як такої, цього надприродного викидня суспільства; народ знову почав розпоряджатися сам і в своїх інтересах своїм власним суспільним життям» (Маркс 1960: 543–544). Отож із моменту цього знищення неможливо було далі говорити про єдність всередині лівих. Тепер слід говорити про лівих «системи» і лівих «події», тобто революції (Бадью 2013: 11–12; Maskolo 2011).

Віднині треба відрізнати привладну, реформістську та системну «лівіцю» від антивладної, антисистемної та революційної, яка пориває з державним консенсусом навколо буржуазного парламентаризму, імперіалістичного колоніалізму або капіталістичних і антинародних реформ, які часто-густо запроваджувалися саме «ліви́ми» буржуазними урядовцями³. Такою псевдолівіцею, яка не створювала ніяких серйозних проблем для наявного ладу, наприклад, за часів Третьої республіки була *Parti Radical* (Радикальна партія), а за Четвертої та П'ятої республіки (аж до сьогодення) — *Parti Socialiste* (Соціалістична партія). Прикметно, що коли у 1936 році й далі *Parti communiste français* (Французька комуністична партія, ФКП), яка тоді ще була доволі бойовою й антисистемною, зблизилася із соціалістами (передусім через негативні причини: потрібно було протидіяти наступу фашистів і петеністів), то мова не йшла про «ліву єдність», як-от через півстоліття згодом, а про «народний фронт», що зовсім не одне й те саме.

За таких умов можна виснувати, що системні ліві нехтують або хочуть приховати той факт, що головна суперечність сучасного суспільства пролягає не через ситуативний вододіл між «ліви́ми/правими», а між капіталізмом і комунізмом (як її, цю суперечність, уперше в історії сформулював Маркс).

Свобода, рівність, братерство: Маркс вносить корективи

Французька ліва політика тісно пов'язана з історією та теорією марксизму в усьому його розмаїтті. Як стверджував інший відомий класик, хоч і дещо звужуючи, марксизм має три основні джерела та складові: німецька філософія, англосаксонська

3 «Звідси походить запекла недовіра до парламентських політиків, соціально-го кооптування, політичних перебіжчиків. Саме цим наснажувався революційний синдикалізм Сореля та Пеллут'є. Вона зберігалася в радикалізмі CGTU (Унітарної Всезагальної Конфедерації Праці) [„червона профспілка“, що відкололася від ВКП, існувала у 1921–1936 роках.] та постійному поверненні теми „клас проти класу“, — пояснював Данієль Бенсаїд у своїй політичній автобіографії (Bensaïd 2013).

політекономія та французький соціалізм⁴. І всі троє були своєрідною відповіддю на революцію. До цього традиційного погляду треба додати кілька зауважень. Ідеї філософів-ідеалістів Фіхте, Шеллінга та Гегеля про свободу та суб'єкт історії, які дали марксизму філософське озброєння завдяки так званому «матеріалістичному перевертання», будувалися як розмисли про Французьку революцію та ініціативу, яку вона дарувала народу. Крім того, британський чартизм, як перший великий рух пролетарських мас, зараховував себе до якобінської традиції. Енгельс і Маркс убачали в чартизмі прототип «класової партії» та «класової свідомості», прототип, що позбувався сектантського духу в стилі французького бабувізму та бланкізму⁵. А сам по собі європейський соціалізм, окрім того, що був наслідком індустріалізації, поєднував на теоретичному рівні гуманізм Просвітництва і романтичні (чи християнські) ідеї, як можна організувати суспільство та особисте життя, а на політичному рівні абсолютно вписувався в продовження й радикалізацію революційних завоювань. Його утопічну складову Маркс і Енгельс прагли перенести на наукове підґрунтя⁶.

Однак Маркс, цілком належачи до цієї течії, що підтримувала французьку хвилю в Європі (згадаймо його фразу: «день німецького воскресіння з мертвих буде сповіщений криком галльського півня»⁷), вносить, однак, ґрунтовні корективи. Щодо свободи, то

4 Мається на увазі, звичайно, стаття Леніна «Три джерела і три складові частини марксизму» (1913).

5 Бабувізм — гілка крайнього егалітарного соціалізму, що надихалася вченням Гракха Бабефа, який потрапив на гільйотину за часів Директорії в 1797 році. Бланкізм — течія французького соціалізму, від прізвища Огюста Бланкі, який стверджував, що революція має бути результатом імпульсу з боку невеликої, але добре організованої групи революціонерів, які простягнуть «руку допомоги», щоб підштовхнути народ до революції.

6 Про це йдеться в роботі Ф. Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки» (1880). Наприкінці дев'ятого століття епістемологія (теорія наукового пізнання) перебувала під гегемонією позитивізму й неокантіанства, тому в двадцятому столітті Л. Альтюссер заходився переосмислювати марксистську науку в світлі нової епістемології Башляра, Лакана...

7 Фраза належить поету Гейне, яку полюблив вживати молодий Маркс, зокрема, див. «До критики гегелівської філософії права» (1843).

вона, безперечно, є рухом суб'єктів, які колективно здобувають суверенітет, знищують Бастилію і привілеї, а отже, суб'єкти стають «громадянами». Але свобода, зазначає Маркс, у капіталістичному суспільстві — це також механізм невблаганної експлуатації, що ґрунтується на вільній угоді працедавця та робітника, коли останній продає першому свою робочу силу як товар. Маркс коментує це в «Капіталі», вдаючись до гіркої іронії: «Сфера обігу, або обміну товарів, у рамках яких здійснюється купівля і продаж робочої сили, є справжнім едемом вроджених прав людини. Тут панує лише свобода, рівність, власність і Бентам...» (Маркс: 182). Отже, до категорії свободи примішується бентамівський утилітаризм та конкуренція на ринку праці. Як пояснював Маркс у «Маніфесті», революція всього-на-всього «розбила окови» феодальних відношень власності, що в якийсь момент стали гальмувати виробництво нового класу буржуазії; а на їхнє місце поставила вільну конкуренцію. У «Капіталі» Маркс робить наголос на анонімній владі системи експлуатації, яка не є ані сувереном, ані деспотом, ані паном. Як же тоді з нею боротися? Виходить, звільнення робітників — у новому революційному процесі — не може зводитися лише до проголошення прав людини, як це робилося 1789 року. Цього просто недостатньо.

Те саме стосується й рівності. У «Критиці Готської програми» Маркс, розглядаючи ідеологію соціал-демократичних партій, підкреслює, що для них «рівне право за принципом все ще залишається правом буржуазним» (Маркс 1983: 15)⁸, а останнє зводить до однієї загальної мірки всі практичні нерівності. На переконання Маркса, право, держава, рівність є ключовими позначниками буржуазної ідеології, елементами буржуазного «політичного апарату», якому Революція надала чистої форми. Звідси випливає «анархістський» підхід Маркса (він протиставляє анархізму Бакуніна свій справжній анархізм), згідно з яким комунізм несумісний з існуванням держави; інакше кажучи, боротьба за комунізм несумісна з посиленням держави (Рубель 2006: 7–13). А, на жаль, «усі революції до цього часу лише удосконалювали державницьку машину», включно з Великою французькою революцією, разом з її бонапартистським продовженням⁹. Тому потрібна зовсім інша революція, пролетарська. Енгельс у «Анти-Дюрінгу» протиставив буржуазні вимоги рівності однойменним пролетарським вимогам: якщо розуміти першу буквально, то ми повертаємо проти капіталістів їхню власну мову. «Відтоді, як висувуються буржуазні вимоги знищення класових привілеїв, поруч з ними виступає і пролетарська вимога знищення самих класів (...) Пролетарі ловлять буржуазію на слові: рівність має бути не лише удаваною, вона має здійснюватися не лише в сфері держави, але й бути дійсною, вона має провадитися і в суспільній, економічній сфері. І зокрема відтоді, як французька буржуазія починаючи з великої революції висунула на перший план громадянську рівність, французький пролетаріат негайно вслід за цим відповів їй вимогою соціальної, економічної рівності, й вимога ця стала бойовим гаслом, характерним якраз для французьких робітників» (Енгельс 1967: 104).

8 Тут само Маркс запроваджує ідею про «революційну диктатуру пролетаріату».

9 «Вісімнадцяте Брюмера Луї Бонапарта»: у рос. перекладі: «Все перевороты усовершенствовали эту машину [правительственную власть] вместо того, чтобы сломать ее». (Маркс 1983: 506). Ця тема знову виникає в Маркса в його «Громадянській війні у Франції» (1871).

І, нарешті, питання братерства. Це найбільш полемічний термін, оскільки в нього вкладали дуже різний сенс. Республіканський заклик «свобода, рівність, братерство» закріпився лише 1848 року як скорочена версія одного з гасел 1793 року: «Неподільний союз Республіки, свободи, рівності, братерства — або смерть». Смерть викинули, а замість братерства фур'єристи хотіли поставити право на працю. Однак це вже був натяк на зазіхання на священні права власності. Братерство звучало набагато миролюбніше: держава має допомагати всім знедоленим, а питання власності чіпати не потрібно. Натомість у «Маніфесті» Маркс робить питання власності ключем усієї емансипативної політики: «Комуністи всюди підтримують будь-який революційний рух, що спрямований проти наявного суспільного та політичного ладу. В усіх цих рухах вони висуюють на перше місце питання про власність, як чільне питання руху...». Коли Маркс і Енгельс приєдналися до Союзу справедливих (який завдяки їм стане Союзом комуністів), то гаслом організації було «Всі люди — браття». Маркс запропонував інше: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» (так завершується й «Маніфест Комуністичної партії»). Миттєво у фокус потрапляла класова політика, поділ праці, інтернаціоналізм, універсалізм конкретної боротьби на місцях, солідарність спільного зусилля...

Звідси не випадково французька ліва політика, окрім своєї національної «винятковості», про яку ніколи не можна забувати, завжди матиме міжнародний рівень. 1864 року було створене Міжнародне співтовариство робітників, що здобуло відомість як «Перший інтернаціонал». За символ він обрав трьохпроменеву зірку, що означала співпрацю соціалістів, анархістів і республіканських демократів (згодом вона стане символом інтербригад у громадянській війні в Іспанії 1936–1939 років). Його установчий маніфест, написаний також Марксом, визначаючи політичну боротьбу «великим обов'язком» із боку робітничого класу, теж завершувався гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Під час Паризької комуні анархіст Ежен Пот'є напише слова майбутнього міжнародного гімну робітничого класу під назвою «Інтернаціонал». Отже, Паризька комуна мислилася не як суто «паризька»; в очах її учасників

вона мала універсальний, наднаціональний сенс! Одна з найвпливовіших лівих партій у Франції — Соціалістична партія — з 1905 до 1969 року називалася СФІО — *Section Française de l'Internationale Ouvrière* (Французька секція Робітничого інтернаціоналу). Французька компартія належала до Комінтерну (Третій інтернаціонал, був розпущений 1943 року), а потім до Комінформи (1947–1956)¹⁰. Троцькісти також створили свій «Четвертий інтернаціонал», заснований 1938 року в Парижі; а після 1963 року, коли почав діяти «Відновлений четвертий інтернаціонал», його французьку секцію представляла найактивніша під час травня 68-го троцькістська партія Революційна комуністична ліга (*Ligue communiste révolutionnaire*, LCR). Після 2009 року вона була розпущена, щоб на своїй базі утворити Нову антикапіталістичну партію (*Nouveau parti anticapitaliste*, NPA); вона також належить до міжнародної мережі «Європейські антикапіталістичні ліви» (*The European Anti-Capitalist Left*, EACL). Інша помітна троцькістська організація «Робітнича боротьба» (*Lutte Ouvrière*) координує міжнародну структуру «Союз комуністів-інтернаціоналістів» (*Union Communiste Internationaliste*). І так далі. Щодо французьких анархістів, на хвилі травня 68-го був створений довготривалий «Інтернаціонал федерацій анархістів» (ІФА, *International of Anarchist Federations*) в італійському місті Каррара за участі Данієля Кон-Бендіта, одного з молодіжних лідерів «Червоного травня» в Парижі. Також існують кілька інших. Ближче до нашого часу в контексті плюральних рухів антиглобалізму французька організація АТТАК (*Association pour la Taxation des Transactions financières et pour l'Action Citoyenne*, АТТАС) і впливовий часопис «*Le Monde diplomatique*» стали ініціаторами створення Всесвітніх соціальних форумів, що від 2001 року організовуються в різних куточках світу (Бразилія, Індія, Пакистан, Кенія, Сенегал, Туніс, Квебек). Задля координації різноманітних соціальних рухів паралельно почали проходити Форум Америк,

10 Втім, після другої світової війни ФКП стала зразковою національно-патріотичною партією, конкуруючи в «репрезентації національної історії» з голлістами (Нора 2014: 217–235).

Азійський соціальний форум, Європейський соціальний форум (ЄСФ раз на рік збирався у Флоренції, Парижі, Лондоні, Афінах, Мальме (підготовча асамблея успішно відбулася в Києві), Стамбулі).

Французький марксизм: творчий вибух

Ці фундаментальні марксистські корективи, байдуже, подобалися вони чи ні, ліві мали брати до уваги в своїй конкретній політиці протягом усієї історії. На це накладаються серйозні історичні зміни: революційний анархо-синдикалізм пориває з соціалістичною партією, після Російської революції виникає Французька комуністична партія, відтак виникає ліва опозиція проти сталінізму, громадянська війна в Іспанії, антифашистський опір і колоніальна війна в Алжирі також суттєво змінюють лівий рух... На кшталт трьох сімейств правих, про які ми згадували вище, в лівих з часом теж утворилися свої сімейства. Найчастіше говорять про два: революційне та реформістське. Або, за визначенням політика-соціаліста Мішеля Рокара, є «перша лівиця» (більш тоталітарна) та «друга лівиця» (більш демократична) (Esprit 2006; Рокар 1990). Але чом би тоді не говорити про «третю лівицю», яка не є ані архаїчно-тоталітарною, ані ліберально-демократичною? Саме таким був, скажімо, «го-шизм» у часи Травня 1968-го (Айвазова, Величковский 1989: 110–121). Після нього традиційно у випадку Франції заведено робити розрізнення між лівими (соцпартія та компартія) і крайніми лівими (троцькістами, маоїстами, анархістами) (Cosseron 2007: 20). Або ж, як після неоліберального повороту 1980-х, коли до влади прийшла Соціалістична партія, остаточно сформувався лівий політичний істеблішмент, так звані «соціал-ліберали» (які стають дедалі менше соціальними, а більше ліберальними); а з іншого боку, їм протистоїть «плюральна крайня лівиця» (Raynaud 2006)¹¹.

Усі вони мали визначати свої позиції не лише в повсякденній політичній боротьбі, позначеній місцевою специфікою, а й у міжнародній боротьбі ідей, які залишив «марксистський

11 На думку Моріса Агюлона, у Франції існують три великі партії: правиця, лівиця та революція. З іншого боку, існують праві, ліві та центристи. В такому разі праві та ліві є ширмою, яка приховує глибшу суперечність між центристами та революціонерами (Agulhon 1996: 268–284). Жак Жульєр виокремлює чотири сімейства лівих: «ліберальне», «якобінське», «колективістське» й «анархістське (лібертарне)» (Julliard 2012).

поворот» у стані лівих. Марксизм давав лівим не тільки відповіді, але й ставив нові запитання, кидав гострі виклики, руйнував стереотипи, впливав організаційно, змушував сперечатися; часто він був не розв'язком тих чи тих проблем, а створював нові, ще складніші проблеми та нерозв'язні апорії. Вони належать і практиці, і теорії. Як бути з піднесенням націоналізмів? Як реагувати на імперіалізм? Яку позицію зайняти щодо війни? Який тип організації будувати? З ким утворювати альянси? Як ставитися до держави? Якою має бути соціалістична революція? Як бути з приватною власністю на засоби виробництва? Як оцінювати більшовизм і сталінізм? Як розуміти «диктатуру пролетаріату»¹²? І так далі й таке подібне. Ліві формувалися в контексті цих неунікальних запитань і проблем, які протягом XX–XXI століть тільки накопичувалися.

У своєму впливовому огляді «західного марксизму» британський дослідник Перрі Андерсон, говорячи про французький марксизм, зупинив свою увагу лише на двох постатях: Сартрі та Альтюссері (Андерсон 1991)¹³. Обидва значно оновили теорію, поєднавши марксистські ідеї з філософією екзистенціалізму, сучасною антропологією, психоаналізом, структуралізмом та епістемологією. Втім, огляд Андерсона, на жаль, катастрофічно неповний. Річ у тім, що французький марксизм у 60-х тільки починав набирати оберти. До цього, як констатував сам Альтюссер, Франція перебувала в теоретичних «злиднях». І зовсім не через брак інтелектуальних потуг, а через те, що ліві у Франції займалися розв'язанням практичних питань політики й не мали часу на теорію. «У Німеччині був Маркс і Енгельс, був

12 ФКП в 1976 році на XXII з'їзді офіційно видалила зі своєї програми доктрину диктатури пролетаріату на користь демократичного шляху до соціалізму, таким чином наблизившись до лінії, характерної для «єврокомунізму». На президентських виборах 1981 року кандидат від ФКП Жорж Марше йшов із закликом «покінчити з політикою і владою капіталу та відкрити країні демократичний шлях до самокерованого соціалізму по-французьки». (Про цю важливу для марксизму дискусію див. Балибар 2008.)

13 Ці міркування намагається продовжити французький дослідник Разміг Кучеян у «Лівій напівсфері», однак він зосереджує увагу більше на англomовних авторах (Keucheyan 2014).

ранній Каутський; у Польщі — Роза Люксембург; у Росії — Ленін і Плеханов; у Італії був Лабріола, який (тимчасом ми мали нашого Сореля!) як рівний з рівним листувався з Енгельсом, а пізніше — Грамші. Щоб усвідомити наші злидні, що так різюче контрастують із багатством інших народів, потрібен був би чималий історичний аналіз. (...) обставини, що панували в тих країнах, унеможливили діяльність цих інтелектуалів. Панівні класи (феодала та буржуазія, що спиралися на церкву) найчастіше могли запропонувати їм лише підлеглі та сміховинні заняття. У тих країнах інтелектуали могли шукати свободу й майбуття тільки на боці робітничого, єдиного справді революційного класу» (Альтюссер 2006: 38). Натомість у Франції таким революційним класом була буржуазія, якій вдалося привернути на свій бік інтелектуалів. «Французькі інтелектуали змирилися зі своїм становищем і не шукали потреби шукати спасіння на боці робітничого класу; і навіть коли вони до нього приєднувалися, вони не могли радикально порвати з буржуазною ідеологією, під впливом якої вони сформувалися і яка далі існувала в їхньому ідеалізмі, їхньому реформізмі (Жорес) та їхньому позитивізмі» (Альтюссер 2006: 40). Отож нова ліва політика зародилася й існувала в умовах практичних проблем, але теоретичної «пустки». Коли П. Андерсон визначає філософське багатство «західного марксизму» через його академізм і розрив із робітничим класом, то це практично не стосується марксистів французьких. Вони всі були активними членами різних робітничих організацій, партій, профспілок, груп та ініціатив. Сартр створив концепцію «ангажованого інтелектуала», щоб на власному прикладі довести її ефективність, нехай ціною спроб і помилок (Birchall 2004); Альтюссер ніколи не залишав лав компартії, попри будь-які ускладнення; численні учні Альтюссера були учасниками травня 68-го, студентських та антивоєнних акцій, їхали до Латинської Америки, Китаю, бунтівної Чехословаччини, США. Інтелектуали створювали нові партії — маоїстські, троцькістські, анархістські. Вони йшли працювати на заводи, підтримували робітничі страйки, блокували електростанції та допомагали іммігрантам. Такий бурхливий активізм французького марксизму врешті дав свої теоретичні плоди, — їм потрібен був час, щоб визріти.

Але не можна сказати, що це була бездумна епоха «голоного ентузіазму». Зовсім навпаки; скажімо, тільки за 1966–67 роки виходять «Слова і речі» Фуко, «Від меду до попелу» Леві-Строса, «Матеріальна цивілізація і капіталізм» Броделя, «Система моди» Барта, «Писання» Лакана, «Про граматологію» Дерріда... Що називається, «греблю прорвало».

У цьому інтелектуальному контексті буде корисно скласти в хронологічному порядку таблицю деяких ключових, знакових творів французького марксизму. Багато цих праць вплинули й на світовий марксизм, спричинили широку критику та дискусію. Самі назви й дати багато що говорять про політичну та інтелектуальну історію:

1960–1970-ті роки

- Жан-Поль Сартр. «Критика діалектичного розуму» (1960)
- Костас Акселос. «Маркс, мислитель техніки» (1961)
- П'єр Навіль. «Соціальний автоматизм» (1963)
- Луї Альтюссер. «За Маркса» (1965), «Читати Капітал» (1965)
- П'єр Машре. «Теорія літературного виробництва» (1966)
- Максим Родісон. «Іслам і капіталізм» (1966)
- Гі Дебор. «Суспільство спектаклю» (1967)
- Режіс Дебре. «Революція в революції. Збройна боротьба й політична боротьба в Латинській Америці» (1967)
- Нікос Пуланзас. «Політична влада і соціальні класи» (1968)
- Емманюель Терре. «Марксизм перед „примітивними“ суспільствами» (1969)
- Аргірі Емманюель. «Нерівний обмін: антагонізми в міжнародних економічних відносинах» (1969)
- Роже Естабле, Крістіан Бодело. «Капіталістична школа у Франції» (1971)
- Домінік Лекур. «До критики епістемології» (1972)
- Клод Лефор. «Критика бюрократії» (1972)
- Жіль Дельоз, Фелікс Гваттарі. «Анти-Едип: Капіталізм і шизофренія» (1972)
- Ернест Мандель «Пізній капіталізм» (1972)

- Моріс Годельє. «Горизонт, марксистські траєкторії в антропології» (1973)
- Нікос Хаджиніколау. «Історія мистецтва і класова боротьба» (1973)
- Жан-Франсуа Ліотар. «Відхилення від Маркса і Фрейда» (1973), «Лібідинальна економіка» (1974)
- Анрі Лефевр. «Виробництво простору» (1974)
- Жак Рансьєр. «Урок Альтюссера» (1974)
- Клод Мейясу. «Жінки, хлібні комори й капітали» (1975)
- Мануель Кастельс. «Міська боротьба та політична влада» (1975)
- Клод Лефор. «Людина понад міру: Нарис про „Архіпелаг Гулаг“ Солженіцина» (1975)
- Корнеліус Касторіадіс. «Уявне інституціонування суспільства (Марксизм і революційна теорія)» (1975)
- Мішель Анрі. «Маркс: 1. Філософія реальності; 2. Філософія економіки» (1976)
- Жан Бодріяр. «Символічний обмін і смерть» (1976)
- Жорж Дюменіль. «Поняття економічного закону в „Капіталі“» (1978)
- Робер Лінар. «Я працюю на заводі» (1978)
- Анрі Дені. «Економіка Маркса: історія поразки» (1980)
- Андре Горц. «Прощання з пролетаріатом» (1980)

1980–2010 роки

- Ален Бадью. «Теорія суб'єкта» (1982), «Буття та подія» (1988, другий том — 2006, третій том — 2017)
- Жан-Люк Нансі. «Непродукована спільнота» (1983)

1990-ті роки

- П'єр Бурдьє «Злидні світу» (1993)
- Деоніс Масколо. «У пошуках комунізму думки» (1993)
- Жак Дерріда «Привиди Маркса» (1993)
- Етьєн Балібар «Філософія Маркса» (1993)
- Данієль Бенсайд. «Маркс для наших часів» (1995)
- Сільвен Лазарюс. «Антропологія імені» (1996)
- Антуан Арту. «Маркс, держава і політика» (1999)

2000–2010-ті роки

- Ізабель Гаро. «Фуко, Дельоз, Альтюссер і Маркс — Політика в філософії» (2000)
- Міхаель Леві. «Ранкова зоря: сюрреалізм, марксизм, анархізм, ситуаціонізм» (2000)
- Мішель Ваде. «Маркс, мислитель можливого» (2000)
- Ален Бір. «Відтворення капіталу: пролегомени до загальної теорії капіталу» (2001)
- Жан-Марі Венсан. «Інший Маркс: після марксизмів» (2001)
- Крістін Дельфі. «Головний ворог: політекономія патріархату. Мислити гендер» (2001)
- Ерік Фассен. «Свобода, рівність, сексуальності: політична актуальність сексуальних питань» (2004)
- Жан-Жак Лесеркль. «Марксистська філософія мови» (2004)
- Мігель Абенсур. «Демократія проти держави: Маркс і макіавеллівський момент» (2004)
- Жорж Лабіка. «Теорія насильства» (2007)
- Ніколь-Едіт Тевенен. «Принц і лицемір: етика, політика і погляд до смерті» (2008)
- Бадью, Жижек, Бальзо, Нансі, Рансьєр та ін. «Ідея комунізму» (2009, 2010)
- Андре Тозель. «Марксизм 20 століття» (2010)
- Фредерік Лордон. «Капіталізм, бажання і рабство. Маркс і Спіноза» (2010)
- Максимільєн Рюбель. «Маркс і нові фагоцити» (2012)
- Седрік Дюран. «Покінчити з Європою: бюрократичний цезаризм» (2013)
- Тома Пікетті. «Капітал у XXI столітті» (2013)
- Жак Біде. «Фуко разом з Марксом» (2014)
- Жільбер Ашкар. «Марксизм, орієнталізм, космополітизм» (2015)
- Ерік Альєз, Мауріціо Лаззарато. «Війни і Капітал» (2016)
- Люк Больтанскі, Арно Ескерре. «Збагачення. Критика товару» (2017)
- Статіс Кувелакіс. «Філософія і революція» (2017)

Хоч тут представлені далеко не всі досягнення за останні півстоліття (дещо можна було б додати), але добре видно, як на мене, що вимальовуються три чіткі епохи з певним поділом між ними в 1980-х, тобто за часів неоліберального повороту (тоді Бадью здійснює новаторський синтез між попереднім екзистенціалізмом, структуралізмом і лаканівським психоаналізом, щоб запропонувати радикальну концепцію пост-маоїзму¹⁴).

Група текстів 1960–70-х («червоне десятиліття») свідчить про те, що марксизм переважно використовувався як інструмент певної актуальної політики, що переноситься на «іншу сцену» теорії (або, за висловом Альтюссера, «теоретичної практики», «політики в теорії» (Альтюссер 2015)). Теорія дозволяє окреслити свої наявні позиції та заснувати нові горизонти (більшість цих творів матимуть продовження). Друга група 1990-х теж дуже показова: кожна тема не розсіяна, — «точково», прицільно фокусується на своєму предметі (Бурдьє — на прекаріаті, інші — на Марксі, Лазарюс — на моменті переходу політики від ленінізму до постленінізму). 1990-ті роки вимагають від авторів особливої пильності, мінімалізму, зосередження та концентрації уваги на головному. Наступна хвиля, на противагу 90-м, вражає розмаїтістю тем: Маркс і марксизм віднині грають у «командну» гру; їх ставлять або зіставляють поруч з іншими теціями та явищами, старими або новими, й так вони випробовуються і взаємозбагачуються. Автори особливо прагнуть схопити й проаналізувати різні аспекти капіталізму (навіть такі немарксистичні, як Пікетті), що, звісно, повертає їх до первісного жесту Маркса.

Якщо спробувати підсумувати цю траєкторію французького марксизму, то перша хвиля теоретичної практики прагнула бути політичною (змінювати світ, руйнуючи старе і творячи нове), друга хвиля — аналітичною (ухопити та втримати старе й нове), третя — герменевтичною (пояснити й повернути до витоків у нових обставинах). Спершу теорія відставала

14 На означення політичної позиції Бадью термін «пост-маоїзм» запропонував Бруно Бостилз (Bosteels 2005: 576–634).

й намагалася наздогнати практику. Потім вона випереджає, далеко вирвавшись уперед. Тепер практиці час наздогнати теорію.

1968: зміна політичної культури

Сьогодні є сенс порівнювати нові виступи проти неолібералізму XXI століття (ці виступи на Заході отримали назву «альтер-глобалізму») з тим, що американський соціолог І. Валлерстайн назвав «світовою революцією 1968 року». Адже події навколо 1968 року захопили не тільки Францію, а практично цілий світ (американські та латиноамериканські університети, національно-визвольні процеси у третьому світі, антивоєнні протести, насамперед проти війни у В'єтнамі, повстання в Будапешті, польський Жовтень, чеська Весна, осінь 1969 року в Італії, активізація «шістдесятників» у СРСР тощо). Основою та каталізатором цих процесів стало молоде покоління. Молодіжний протест зосередився на трьох ділянках: боротьба проти старих апаратів держави (і насамперед ригідних освітніх установ); пошук нових контркультурних ідентичностей (символічні спільноти, альтернативне мистецтво, сексуальна революція тощо); участь у різноманітних соціальних рухах (антивоєнних, екологічних, феміністичних).

Але слід усвідомлювати, що після подій 68-го поширилась інтерпретація, що мала на меті применшити *політичну* вагу руху, тим самим вивисшуючи його суто «культурний» бік (Ross 2002). Сьогодні історики-реакціонери навіть зводять усю історію травня 68-го лише до трьох слів: «Sex, drugs and rock-n-roll». Більш обізнані згадують слова режисера Ж.-Л. Годара: «Ми — діти Маркса і кока-коли», помічаючи в цій фразі тільки кока-колу, як символ прищезтя суспільства споживання. Але так забувають про те, що травень 68-го був часом найбільшого страйку в історії французького робітничого класу (10 млн страйкарів — рекорд за всю історію Франції). Містичним чином робітники розчинилися в «молоді», що стала єдиною дійовою особою протестів, так само як уся країна зводилася лише до паризьких

вулиць Латинського кварталу. «Поколінням 68-го» вважають невелику (найбільш політизовану) групу студентів та інтелектуалів, гасла й ідеї яких і вивчають. Натомість із пам'яті стерлися мільйони страйкарів фабрик «Flins», «Billancourt», «Sud-Avignon», «Rhodiacéta» і т. д.

Отож, говорячи про травень 68-го, зазвичай віддають перевагу «контркультурній» компоненті (хоч вона була менш важливою, ніж у інших країнах) і нехтують компонентою політичною, справжні джерела якої насправді сягають ще в часи протестів проти війни в Алжирі. Водночас робітничий рух виявився надто залежним від ролі профспілок, які, своєю чергою, були налякані можливістю втратити свій контроль над робітничим рухом і дуже радо скористалися нагодою прийняти несумірні з розлогістю страйку подачки від міністерства праці.

Хай там як, події 1968 року спричинилися до становлення глобальної «лівої культури», яка позначила подальшу історію на цілі десятиліття. Тепер на її основі робилися начерки для подальшої стратегії лівих, переосмислювалася природа «революції» (боротьба класів? конфлікт поколінь? культурна революція? духовна революція?), а також чільних пріоритетів (захоплення державної влади? скасування капіталістичних виробничих відношень? зміна традиційних способів життя? відміна ієрархій та авторитарності?).

Словом-ключем у дискусіях 68-го стало «відчуження» (Brillant 2003). Крім того, що його поділяли як марксистки, так і християнські демократи, воно означало насамперед критику спеціалізації функцій та розділення сфер людської діяльності (це було викликано тим, що Крістін Росс влучно назвала «радикально-егалітарними сподіваннями»). Так, критика відчуження поширюється на всі сфери людського життя: у політичній сфері — це розділення держави та громадянського суспільства; у соціальній сфері — розділення між тими, хто ухвалює рішення, і тими, хто їх виконує; у культурній — розділення людини-творця й споживача. А об'єднання цих трьох сфер, з одного боку, перетворює парадигмальне розділення фізичної/розумової праці на архетип відчуження, а з іншого — робить питання про союз між студентами та робітниками питанням стратегічним.

Як зазначає соціолог Ален Турен, «для студентів робітники уособлювали і грізну силу, і революційний клас *par excellence*, який вони ототожнювали з великими соціалістичними боями та Російською революцією. Отож студенти більше схилилися до ідеї соціальної революції, аніж до реальних робітників» (Touraine 1972). Університетська молодь романтизувала робітничий клас, а отже, уявляла останній як елемент своєї теорії. Насправді, як доводить Турен, робітники не були схильні до продовження боротьби з системою, обмежуючись питаннями власного зиску. Тому рух висував не тільки економічні вимоги в ім'я подолання експлуатації на підприємстві, але й ширші, радикальніші вимоги, що стосуються усього ладу: контроль за владою, зміна державних інститутів, демократизація суспільства. Це означає: «боротьбу проти масового споживання, товаризації людських стосунків, почуттів та сексуальності»; проти «маніпуляції потреб та бажань, дозвілля і почуттів з боку комерційної пропаганди (реклами)». Звичайно, це стосується усіх підвалин і традиційних зв'язків у суспільстві, а отже, не може не носити характеру культурного бунту.

Студентство відіграє вирішальну роль у революційних подіях радше не як інтелігенція, а як соціальний фактор. Турен наголошує на тому, що роль університету в суспільстві змінилася. Вона більше не така, як у традиційному суспільстві, в якому вона полягала в збереженні суспільних та культурних цінностей. Відтепер університети — це масові інститути, що все більше злютовані з новими виробничими апаратами. Насамперед студентів готують як осіб, що виконуватимуть роль «інтеграції та маніпуляції, без яких соціальна та економічна система не може розвиватися». Студенти — це завтрашні робітники-технократи, хай навіть «інтелектуали», однаково вони будуть інтегровані в державні та економічні інституції. А ті, хто інтегруватиметься, будуть вважатися в суспільстві «невидимими» (проблеми не видно, отже, її не існує).

З іншого боку, університет вважається місцем не тільки соціалізації, а й місцем безнастанного розвитку знання та здобутку освіти; це місце не тільки навчання, а й дослідження, відкриття, експерименту. Насправді перша й друга ідеї — не дві

різні концепції університету, а два протилежні політичні погляди. І той, і той говорять про демократизацію. Але в першому випадку маємо справу з методикою відбору та відокремлення еліт від решти суспільства. У другому — скасування відокремлення еліт від мас.

Університет включений в один шерг «соціальних питань», що й інші (в'язниця, помешкання, суд, школа, іммігранти тощо). Після «політичної» поразки революції 1968 року та корупції кон-
труктурних рухів ідеологією «постмодернізму» на передній план виходять глибинні низові та довготривалі «суспільні рухи», що витворювалися та здобували гегемонію упродовж багатьох десятиліть. Це — більш-менш автономні феміністичні, антивоєнні, екологічні, правозахисні, антифашистські рухи. Перекладений на той час у Франції Маркузе доводив, що запорукою перемоги лівих є якомога гнучкіше розширення соціальної бази руху.

Водночас змінюється виробництво, а отже, й характер праці. У вік інформатизації та комп'ютеризації співвідношення фізичної та розумової праці дедалі складніше розділити. Так само для неоліберальної системи більше не існує поділу між молоддю й робітниками як суб'єктами праці та об'єктами капіталу. Для людини, для якої головним інструментом праці є її інтелект, більше немає межі для норми робочого часу. Віднині потрібно переосмислити ідею звільненої праці, а отже, творчих та ігрових потенцій вільної людини (Горц 2010; Болтански и Кьяпелло 2011; Bootang 2007).

Молодь після «глобальної революції» 1968 року робила ставку на утопічні ідеї скасування підвалин старого світу та створення світу нового. Це був культурний пафос, що мав період політичного загострення. Але врешті від нього зберіглася довга й кропітка боротьба з «інституціями». Заклики до повалення держави, пропущені крізь тигель постмодернізму, призвели лишень до скасування соціальних гарантій, до типового для ліберальної економіки «негативного індивідуалізму» (коли хоч-не-хоч мусиш викручуватися самотужки), незахищеної та нестабільної праці, нових форм освіченого невігластва.

Відомий філософ-анархіст Мішель Онфре (до речі, великий друг України) 2002 року започаткував популярний нині по всій

країні «Народний університет» саме для того, щоб зробити освіту доступною й відкритою для кожного. Його підштовхнули до цього два мотиви: потрібно було якось протистояти зростанню правих настроїв серед населення (2002 року ультраправий кандидат Жан-Марі Ле Пен вийшов у другий тур президентських виборів) та «довершити травень 68-го» (Онфре 2016: 160). Що означає завершити розпочате травнем 68-го? Відповідь Онфре: втілити множинну революцію, починаючи зі свого життя. «Революція втілюється в множинних ситуаціях на місцях, там, де її активізують: у своїй сім'ї, майстерні, офісі, в парі, вдома, під родинним дахом, будь-де, щойно до справи залучено іншого. Ніяких відмовок відкласти на завтра те, що, зрештою, не робиться ніколи. Яке місце і час, сприятливі обставини та добра нагода для революції? Це теперішня мить. Констатуючи кінець будь-якого ймовірного революційного повстання, Дельоз у відповідь закликав до революційного становлення індивідів. Ця підказка має силу та потенціал і в наші дні» (Онфре 2016: 164–165).

Нещодавно Онфре пояснив, що для нього означає бути лівим: «Що означає бути лівим? Це не обов'язково голосувати на виборах за лівих або говорити, як говорять ліві. Насамперед це провадити ліве життя. Інакше кажучи, давати, поширювати, ділитися тим, що маєш: часом, грішми, енергією, почуттями, увагою, доброзичливістю, дружбою, турботливістю, ніжністю, готовністю прийти на допомогу... Провадити ліве життя означає втілювати на практиці ліві чесноти: щедрість, добровільне служіння, безкоштовність, розподіл, братерство» (Onfray 2016: 216). До цього ж закликає автономістський «Невидимий комітет» у маніфесті, який дістав гучний розголос і підтвердив свою популярність нещодавно під час низки акцій «Ніч стояння» на площі Республіки. Активісти, крім усього іншого, організували там роботу «Народного університету» (Сабурова 2016).

Крім бунту, стверджує «Невидимий комітет», потрібне «глибоке перетворення повсякденного життя, особистісна трансформація, що провадиться поза протоптаними стежками буржуазних демократій — через формування комун. А комуна — це те, що відбувається, коли люди знаходять одне одного,

здобувають взаєморозуміння й вирішують діяти разом... На кожному заводі, вулиці, в кожному домі, школі... Будь-який страйк — це комуна, будь-який дім, колективно окупований на ясных основах, — це комуна... Вся влада комунам!» (Невидимый комитет 2011)¹⁵

Соціалізм: дві політики

Коли Альтюссер говорив про «злидні» та «пустку» в теорії, то його пояснення стосувалося інтелектуалів (у широкому значенні слова). Річ не в тому, що їх не було. Якраз навпаки! Просто шукали вони свою реалізацію не на боці робітничого класу, а на боці прогресивної буржуазії: «У Франції ж бо сама буржуазія була революційною». Те саме можна сказати й про широкі народні маси, які, крім моментів соціальних потрясінь, врешті йшли на «історичний компроміс» із буржуазією. Це зрозумів перший великий лідер соціалістів Жан Жорес, протиставивши «німецькій» моделі класової боротьби «французький» альянс народу та прогресивної буржуазії. Він був переконаний, що народні маси можна від республіканських ідей поступово схилити в бік соціалістичних¹⁶.

Отож те, що традиційно називали «лівницею», починаючи від справи Дрейфуса, було результатом злиття двох відмінних течій: сподівання, на які покладалися народні маси щодо соціальної справедливості, і філософія прогресу, успадкована від Просвітництва. Без цих двох складових вважалося, що лівниця перестає бути властиво сама собою. Без ідеї соціальної справедливості вона зводиться до бездушної технократії, що сліпо покладається на розвиток сучасного суспільства; а без ідеї

15 Нещодавно «Невидимий комітет» випустив ще одне звернення: «Нашим друзям» (Невидимый комитет 2016).

16 Звісно, французький анархо-синдикалізм гаряче заперечував таку картину (Преображенский 2014). Хоча побутує й така думка, нібито в свідомості середньостатистичного французького пролетаря, якщо покопати, анархо-синдикалізм у стилі Гріфюельса уживається з республікансько-соціалістичним синтезом Жореса.

прогресу вона схожа на звичайну добродетель, яка не шукає справжніх причин несправедливості¹⁷. Розум має поєднатися із серцем...

Однак, судячи з усього, ці прекрасні альянси між народом і буржуазією тепер у Франції розпалися. Дуже гостро суспільство відчуває існування двох радикально розведених між собою політик. З одного боку, це політика системи — системи фінансового капіталу, система глобалізованого капіталізму, який підтримує і поглиблює нерівності. А з іншого боку, намагається пробитися антикапіталістична альтернатива. Лівиця зараз опинилася «обеззброєна» перед піднесенням правих сил саме через те, що вона тривалий час ототожнювала себе саме із «системою», з брутальною політикою неолібералізму та «жорсткою економікою», повністю підкорившись інтересам фінансового капіталу.

Отже, ретроспективно, слід уникати поширеного міфу про Францію як візцево прогресивну країну, що буцімто постійно провадить революційну боротьбу, ніби на її сцені одне за одним з'являються просвітники, Руссо, Дантон, Робесп'єр, Червень 1848 року, Паризька комуна, Народний фронт, Опір,

17 У цьому сенсі батьком-засновником французької лівиці можна вважати Кондорсе з його «Начерком історичної картини прогресу людського розуму» (1794). До речі, критик Ролан Барт, коментуючи фільм Клода Шаброля «Красунчик Серж», відзначив, що мистецтво стає «правим» саме тоді, коли навмисне затемняє будь-яке розуміння першопричин і взаємозв'язків тих чи тих соціальних явищ: «То в чому біда красунчика Сержа? В потворності немовляти? В способі життя суспільного покидька? Чи його біда має загальніший характер: це саме село, що помирає ні через що, через ніщо? В нерозрізненості цих питань і нерозпізнанні відповідей на них і полягає визначення правого мистецтва, яке завжди прикуте до бід людських, але ніколи не пояснює їхні взаємозв'язки. Селяни плачуть. Чому? Тому що занадто бідні, тому що їм немає чим зайнятися. Але звідки такі злидні, така закинутість? На цьому місці розгляд зупиняється або знімається: вони просто за суттю своєю є тваринами, така їхня природа. Ніхто, звичайно, не вимагає курсу політекономії для пояснення причин сільської бідності. Але художник має знати, що несе повну відповідальність за поняття, приписане його експлікаціями: в певний момент мистецтво завжди вводить світ у непорушність, і чим пізніше це відбудеться, тим краще. Я називаю правим мистецтвом оцю завороженість непорушністю, що призводить до того, що описуються готові результати, які не ставляться під питання. Я говорю не про причини (мистецтво не може детермінувати), а про функції» (Барт 2017).

Звільнення, Травень 68-го... Адже є інша, ворожа першій, протилежна історія: реставрація 1815 року, Петен, колоніальні війни, Ніколя Саркозі... Останній, коли йшов на президентський пост, то проголосив 2007 року: «На цих виборах треба вирішити рубя: чи спадок 68-го року триватиме, чи він буде ліквідований раз і назавжди!» (Бадью 2008: 17).

Для частини населення «лівий» уряд Франсуа Олланда відповідалий за безробіття, закриття заводів, деградацію комунальної сфери... Така політика розчистила шлях для крайніх правих з їхньою матрицею фашизму, расизму та ксенофобії, найголовнішу силу яких репрезентує *Front National* («Національний фронт») Марін Ле Пен. Ніколя Саркозі забрав у «Національного фронту» голоси на президентських виборах 2007 року, що породило ілюзію, нібито крайні праві занепадають. Тому не було організовано скоординованої й масової антифашистської протидії. Це означає, що єдина надія протистояти неоліберальній та коричневій хвилі, єдина надійна альтернатива — це розвиток міжнародних антикапіталістичних сил, які не йдуть на компроміс із соціал-ліберальним урядом, «лівий» він чи «правий».

ДРУГА ЧАСТИНА (ПРАКТИЧНА)

Зародження соціалістичних партій

Після поразки Паризької комуни 1871 року робітничий рух перебував у занепаді. На основі кооперативних товариств утворилося кілька груп. 1878 року марксист Жуль Гед під час робітничого з'їзду засновує в Ліоні *Fédération des travailleurs socialistes de France* (Федерацію партії робітників-соціалістів Франції, ФПРСФ). 1880 року під час з'їзду в Гаврі ця федерація ухвалює програму, складену Карлом Марксом, Жулем Гедом і Полем Лафаргом. 1881 року стався перший розкол з ініціативи Едуара Вайяна, який симпатизував бланкізму і заснував *Comité révolutionnaire central* (Центральний революційний

комітет), який стане *Parti socialiste révolutionnaire* (Револьюційною соціалістичною партією, РСП), теж бланкістською, в 1898 році. Тимчасом поразка на виборах 1881 року призвела до того, що члени федерації забажали більш помірного курсу. Тому її очолив реформіст Поль Брусс (прихильник «посибілізму», тобто «можливих заходів»), який у 1902 році об'єднав ФПРСФ з *Parti ouvrier socialiste révolutionnaire* (Револьюційною соціалістичною робітничою партією, РСРП) Жана Аллемана (т. зв. партія «аллеманістів») та «незалежними» соціалістами на чолі з Жаном Жоресом. На цій основі виникла *Parti socialiste français* (Французька соціалістична партія, ФСП).

1882 року (з'їзд у Сент-Етьєні) марксисти під проводом Жуля Гедда покидають FTSF і засновують *Parti ouvrier* (Робітничу партію, РП), першу марксистську партію у Франції, яку згодом у 1893 році, щоб уникнути звинувачень націоналістів і реваншистів у «непатріотичності», назвуть *Parti ouvrier français* (Французькою робітничою партією, ФРП). Але ФРП завжди була й залишиться на інтернаціоналістичних позиціях. У 1901 році до неї приєднується *Parti socialiste révolutionnaire* (Револьюційна соціалістична партія, РСП) Едуара Вайяна в межах *Unité socialiste révolutionnaire* (Револьюційної соціалістичної єдності, USR). Остання 1902 року дістане назву *Parti socialiste de France* (Соціалістична партія Франції, СПФ).

На Амстердамському з'їзді Другого інтернаціоналу в 1904 році було вирішено об'єднати ці два рухи, реформістський і революційний. Наступного року у Парижі відбувся з'їзд, який назвали з'їздом об'єднання. На ньому було проголошено заснування *Section Française de l'Internationale Ouvrière* — SFIO (Французької секції робітничого інтернаціоналу, СФІО; було б логічніше, щоб назва була «соціалістичного інтернаціоналу», але аллеманісти наполягли, щоб у назві було присутнє слово «робітничий»). Це сталося 23 квітня 1905 року. Були злиті в одне дві партії: Французька соціалістична партія (Жан Жорес, «незалежні», «посибілісти», «аллеманісти») і Соціалістична партія Франції (Жуль Гедд, Едуар Вайян, бланкісти).

Виникнення профспілкового руху

Від 1871 до 1883 року спостерігалось зростання робітничих страйків. За даними поліції, 1876 року було зафіксовано діяльність 182 профспілок (синдикатів), що налічували 31 700 членів. Протягом наступних чотирьох років ця кількість зросла до 478 профспілок (64 тис. членів). Уряд легалізує діяльність робітничих та підприємницьких профспілок законом від 1884 року. Ще за два роки була сформована *Fédération nationale des syndicats* (Національна федерація профспілок, FNS), на яку впливали гедисти. Нарешті, 1895 року була заснована *Confédération générale du travail* (Всегагальна Конфедерація Праці, ВКП), основу якої спершу склали поліграфісти та залізничники. З часом ВКП зміцнює й розширює свою структуру. Від 1900 року виходить друкований орган ВКП — «Голос народу». В перші роки ХХ століття ВКП нараховує близько 100 тис. членів. Усередині профспілки активніше себе виявляють анархо-синдикалісти, як-от Віктор Гріфіуельс та Еміль Пуже. На жаль, 1901 року помирає інший видатний діяч синдикалістського руху, анархіст Фернан Пелутье, який розробив концепцію «загального страйку». В 1904 році на з'їзді ВКП ухвалює вимогу про 8-годинний робочий день.

Ам'єнська хартія

У жовтні 1906 року на з'їзді в Ам'єні ВКП ухвалила програмну декларацію, що дозволила організації перейти на позиції анархо-синдикалізму, зокрема революційного синдикалізму (непримиренність класової боротьби між пролетаріатом і буржуазією) і т. зв. «бойового синдикалізму» (надається пріоритет прямій дії: страйки, бойкот, саботаж, повсякденне покращення умов праці...), декларація оголошує профспілки незалежними від політичних організацій. Під час з'їзду гедисти опинилися в меншості стосовно революціонерів і реформістів. З'їзд позначив розрив із СФІО, а також із соціалістичною Міжнародною профспілковою федерацією.

Федерація шахтарів приєднується до ВКП, невдовзі після свого масового страйку, в результаті якого було арештовано багато членів конфедерації. Коли відбувся марсельський з'їзд 1908 року, чимало керівників організації перебували за ґратами. ВКП протистоїть закону щодо пенсійного віку робітників і селян: уряд встановив 65 років, тимчасом як середня тривалість життя в країні складає 50 років (ВКП говорить про «пенсії для мерців»). Також лідери ВКП висловлюються проти війни. До початку Першої світової війни ВКП залишалася єдиною профспілковою конфедерацією в країні зі складом у 700 тис. членів (всього в країні 7 млн. робітників). Починає виходити газета «Робітниче життя», яка називає себе «революційно-синдикалістською, антипарламентською» (головний редактор — П'єр Монат). На її основі постала газета «Нове робітниче життя», яка досі є друкованим органом ВКП.

Зародження французького анархізму

Ще у вересні 1872 року анархісти організаційно поривають із марксистами, покинувши лави Першого інтернаціоналу. Загалом в анархізмі можна виділити п'ять течій, і всі вони так чи інакше пов'язані з Францією. По-перше, найстарша течія — прудонізм (від імені П'єра Жозефа Прудона) виступає за нові економічні відносини, базовані на системі мютюелізму (обопільної допомоги) та кооперації. По-друге, анархо-комунізм, сформульований Михайлом Бакуніним, який бажає негайного встановлення бездержавного та некапіталістичного ладу шляхом революції, яка, на відміну від марксистської концепції, не призводить до диктатури пролетаріату. По-третє, анархо-синдикалізм, який погоджується з марксизмом у тому, що революцію має здійснити робітничий клас — через оголошення загально-го страйку (Фернан Пеллут'є, Еміль Пуже, Жорж Сорель, Едуар Берт). По-четверте, індивідуалістичний анархізм (Штірнер, Торо; у Франції — Ернест Арман, Жорж Палант), який не вірить у неодмінну революційну здатність мас — передусім треба шукати революційні ресурси у власних силах, відкидаючи

нав'язані зовні закони та урядування (Етьєн де ля Боесі: «Наберіться відваги більше не слугувати, і ось ви вільні!»). Нарешті, християнський анархізм у дусі Лева Толстого несе насамперед цінності егалітаризму, пацифізму та ненасильницького спротиву (у Франції, окрім Е. Армана, найближчим до цих ідей був Жак Еллюль (див. його «Анархія і християнство»).

А втім, більшість анархістів минулого та сучасності залишається вільнодумцями й атеїстами («Ні бога, ні пана»): від Андре Лорюло та Себаст'яна Фора — до Даніеля Герена, Рауля Ванейгема та Мішеля Онфре.

Поява Французької комуністичної партії

1914 року більшість СФІО підтримала війну, зрадивши свої попередні інтернаціоналістські та пацифістські заяви. Більше того, вбивство противника війни Жана Жореса, потім російська революція й громадянська війна, післявоєнний травматичний досвід, повстання спартакістів у Німеччині, загальний страйк у Франції змінюють лівий табір і розділяють його між прихильниками революції та реформістів. Так, на конгресі СФІО, що відбувся в Турі 25–30 грудня 1920 року внаслідок глибоких ідеологічних розходжень більшість соціалістів вийшла з Соціалістичної партії. Вони вирішили приєднатися до ленінського Комінтерну й оголосили про створення *Section française de l'Internationale communiste* (Французької секції Комуністичного інтернаціоналу, ФСКІ). Меншість залишилася в СФІО під керівництвом Леона Блюма.

Перші роки молоді ФКП позначилися кількома гучними виключеннями деяких партійних засновників (Борис Суварін, Альфред Росмер, П'єр Монат, Альбер Трен...), поступовою сталінізацією, маніфестаціями проти Рифської війни 1921–1926 років, а також загальною антивоєнною позицією. Молоді лідери партії, керуючись вказівками Комінтерну, проводять політику «клас проти класу», яка виключала співпрацю з буржуазними партіями, включно з СФІО. На парламентських виборах 1924 року ФКП отримує 9,82 % голосів виборців

і має 26 депутатів. Однак на виборах 1928 року втрачає половину. Це дає можливість молодому секретареві Морису Торезу очолити керівництво. У т. зв. «справі Фантомаса» (або «справі рабкорів») 1932 року деякі члени ФКП були звинувачені в шпигунстві на користь СРСР.

Ліва опозиція проти сталінізму

Ті крайні ліві та комуністичні активісти, які не були згідні зі сталінізацією партії, формують окремі утворення: синдикалістський часопис «Пролетарська революція» (1926) П'єра Моната, «Демократично-комуністичне коло» (CCD) Бориса Суваріна (1930), «Комуністична єдність» (I'UC, 1933), «Комуністична ліга» (1930, спершу гуртувалися всередині ФКП навколо бюлетеня «La Vérité»). Остання увійшла в 1934 році в СФІО, утворивши там Групу більшовиків-ленінців (BL), однак була звідти виключена в 1935 році. Після цього в 1936 році група довкола Реймона Моліньє та П'єра Франка (бюлетень «Комуна») приєдналася до Міжнародної комуністичної партії (РСІ), але більшість «Ліги» в 1936 році увійшла до Міжнародної робітничої партії (РОІ, лідери — Раймон Моліньє, П'єр Навіль, Альфред Росмер), яка стає французькою секцією троцькістського Четвертого інтернаціоналу (1936–1939, 1942–1944) й видає газету «Робітнича боротьба».

Народний фронт

Після приходу до влади Гітлера та активізації французьких ультраправих компартія застосовує нову, менш сектантську лінію, спрямовану на широку антифашистську стратегію. Боротьба між Жаком Доріо та Морісом Торезом за керівництво ФКП закінчилася у 1934 році виходом Жака Доріо, який створив власну організацію («Французьку народну партію»). Будь-яка опозиція призводить до виключення (головного редактора газети «Юманіте» Андре Ферра теж виключено з ФКП, перейшов

до СФІО). Тореза підтримують Жак Дюкло, Бенуа Франшон і Ежен Фрід (який був делегатом Комінтерну від ФКП і, ймовірно, справжнім керівником ФКП у 1930–1939 роках). Команда Торез-Дюкло-Франшон керуватиме компартією близько тридцяти років.

Поступово ФКП зближується з СФІО на основі антифашистської єдності. На парламентські вибори 1936 року комуністи, соціалісти й радикали висувають спільну програму. Навесні Народний фронт перемагає на виборах. ФКП здобуває 72 місця і підтримує уряд Блюма, не входячи до нього. Унітарна всезагальна конфедерація праці (CGTU), яка вийшла з ВКП після з'їзду в Турі, знову вливається в лави ВКП. Через кілька тижнів після перемоги Народного фронту почалися масові робітничі страйки. В травні та червні страйкувало близько 2 млн. робітників. Кількість профспілок зросла з 1,5 млн. членів до майже 5 млн. 7 червня за сприяння уряду Народного фронту ВКП і Всезагальна конфедерація французьких працевдавців (CGPF) уклали між собою «Матиньонські домовленості», що було вагомою допомогою профспілок. 19 червня декретом уряду Леона Блюма були заборонені фашистські організації. Народний фронт розпочав широку програму реформ.

Під час громадянської війни в Іспанії 1936–1939 років ФКП та інші ліві організації Франції надсилають велику кількість добровольців у інтернаціональні бригади на підтримку іспанських республіканців.

Рух опору

Після підписання договору про співробітництво між нацистською Німеччиною, Францією та Британією у 1938 році, а також після німецько-радянського пакту 1939 року комуністи розгублені: одні підтримують, інші відмовляються. Уряд Даладье забороняє діяльність Компартії, вона переходить на нелегальне становище. Після німецької окупації лівим вдалося організувати багатотисячну демонстрацію робітників і студентів у Парижі 11 листопада 1940 року. Наприкінці 1940 року була створена

воєнна «Спеціальна організація», в склад якої ввійшли ліві активісти, які мали бойову підготовку. В грудні 1940 року партизани підірвали електростанцію й пустили під відкіс німецький ешелон. У травні 1941 року ФКП допомагала проведенню 100-тисячного страйку шахтарів у північних департаментах країни. Після нападу Німеччини на СРСР Компартія організовує широкомасштабний рух опору, створивши мережу по всій країні (одна з найвідоміших — «група Манушяна»). Керівництвом компартії в жовтні 1941 року був створений Національний військовий комітет (CMN), потім внаслідок об'єднання «Спеціальної організації», «Батальйонів молоді» і бойових загонів робітників-іммігрантів наприкінці 1941 року створена єдина військова організація «Вільні стрілки і партизани», якій підпорядковувалися численні загони макі (гірські партизани). У 1943 році була створена Національна рада опору, що об'єднувала розрізнені антифашистські сили у Франції. Того ж року ліві та комуністи відіграли ключову роль у Паризькому повстанні. Під час звільнення Франції союзними військами ФКП досягла піку свого впливу й контролювала значні частини країни за допомогою загонів опору. Керівництво компартії, ідучи за вказівками Сталіна, наказало партизанському рухові роззброїтись і підтримувати новий загальнонаціональний уряд спільно з християнськими демократами, соціалістами та комуністами. До кінця 1945 року кількість членів ФКП досягла півмільйона.

Четверта республіка

Увійшовши в уряд Шарля де Голля, соціалісти та комуністи, діючи спільно, домоглися ухвалення низки важливих прогресивних актів: демократичної конституції 1946 року, соціального законодавства, часткової націоналізації банків і великої промисловості. На виборах у листопаді 1946 року ФКП здобула найбільшу кількість голосів, навіть випередивши СФЮ та християнсько-демократичний Народний республіканський рух (MRP). Однак у травні 1947 року комуністи були змушені покинути уряд Поля Рамадье, як того вимагали США згідно

з «планом Маршалла». У листопаді, протестуючи проти арешту металургійних робітників у Марселі, ВКП оголосила загальний страйк. Протести поширились і на Париж, страйкували 3 млн робітників. Прем'єр-міністр Рамадье пішов у відставку, побоюючись, що розпочалося загальне повстання.

Наступне десятиліття позначилося значним впливом зовнішньої політики. Під час «брудної війни» у В'єтнамі (1947–1954) ліві організовують масові кампанії проти французького імперіалізму. Також формується антивоєнний рух під час війни в Алжирі (1954–1962). Після придушення угорського повстання 1956 року популярність компартії спадає. Наприклад, Ж.-П. Сартр, будучи попутником ФКП через підтримку Фронту національного звільнення Алжиру та Кубинської революції, після угорських подій порав із ФКП і приєднався до крайньої лівиці.

П'ята республіка

Інші ліві, які були незадоволені політикою як ФКП, так і СФІО, переходили до Об'єднаної соціалістичної партії (PSU). Ця партія виникла з двох опозиційних рухів: проти війни в Алжирі та проти підтримки з боку СФІО «державного перевороту» де Голля 1958 року. PSU існувала протягом 1960–1989 років, у 1967–1973 її очолював Мішель Рокар, однак він підтримував Франсуа Міттерана на президентських виборах і зі своїми прибічниками перейшов до соцпартії.

На парламентських виборах 1962 року комуністи й соціалісти виступили спільно й збільшили число своїх депутатів у парламенті (1958 року у ФКП було 10 місць, у СФІО – 40, у 1962 році — відповідно 41 і 65). Під час загального страйку шахтарів 1963 року організації ФКП і СФІО діяли єдиним фронтом. 1965 року на президентських виборах ФКП підтримала кандидатуру соціаліста Франсуа Міттерана від його «Федерації демократичних і соціалістичних лівих сил». Остання також підписала з ФКП угоду про єдність дій на парламентських виборах. 1967 року ФКП отримала 73 місця в парламенті, а СФІО — 116.

Травень 68

У травні та червні 1968 року численні студентські маніфестації й зіткнення з поліцією переростають у масові робітничі страйки, участь у яких взяли 10 млн робітників. Ці події можна поділити на три фази: «студентський період» (3–13 травня, 13 травня — дата кульмінаційної маніфестації); «соціальний період» (13–27 травня — дата ухвалення «Гренелльських домовленостей») і «політичний період» (27–30 червня — дата парламентських виборів). Окрім суто соціальних питань, був поставлений під сумнів 10-річний режим де Голля, але й, ширше, підважувалися основи всіх форм «влади» й «відчуження». Протестувальники вимагали «лібералізації звичаїв», скасування «старого університету», засуджували споживацтво, капіталізм, більшість традиційних інституцій і цінностей. Ці події вилилися в нові форми боротьби та мобілізації в 1970-х, нові соціальні рухи, такі як автономізм і самоорганізація, політична екологія, феміністичні рухи, децентралізація, пробудження інтересу до міноритарних культур тощо.

Країня лівіця

Оскільки ФКП стала на бік де Голля, вона закликала до припинення страйку. Також вона спричиняла відторгнення багатьох лівих через підтримку (хоч із застереженнями) радянського вторгнення в Чехословаччину, що сталося в серпні 1968 року. Радикальна молодь шукає альтернативи в політичних версіях французького маоїзму, троцькізму, анархізму, ситуаціонізму (представники останнього випустили три книги, які мали неабиякий попит серед молоді: анонімна брошура «Про злидні в студентському середовищі», «Суспільство спектаклю» Гі Дебора, «Революція повсякденного життя» Рауля Ванейгема).

Унаслідок арештів після квітневих маніфестацій проти війни у В'єтнамі студенти-анархісти Даніель Кон-Бендіт і Жан-П'єр Дютей з організації «Чорне і червоне» збирають «Рух 22 березня», який об'єднав молодіжні сили анархістів, ситуаціоністів,

троцькістів і «мао-спонтекс» (маоїсти-спонтанеїсти). Також студенти вимагали університетські реформи, скасування розділу між чоловічими й жіночими гуртожитками тощо. Між «Рухом 22 березня» та поліцією зчиняються жорстокі зіткнення. Декан університету Нантера зачинає будівлю, і рух переходить до Сорбони. 13 травня відбувається багатомільйонна маніфестація.

Декретом від 12 червня урядом були заборонені такі організації, як «Рух 22 березня» та одинадцять інших крайніх лівих груп. Анархісти «Чорного і червоного» співпрацюватимуть з групою «Робітнича інформація та кореспонденція» (колишня група «Соціалізм або варварство»); троцькісти «Революційної комуністичної молоді» (відомі лідери — Ален Кривін, Анрі Вебер, філософ Даніель Бенсаїд); інші започаткують, окрім дрібніших, найвідомішу маоїстську організацію «Пролетарська лівія» (помітні активісти — Бені Леві, Ален Гейсмар, Олів'є Ролен, Серж Жулі, Ж.-К. Мільнер, Андре Глюксман). Студенти-маоїсти відправляють інтелектуалів зі своїх лав не лише підтримувати страйки, а й працювати на заводи задля подолання своєї «дрібнобуржуазності» та агітації серед місцевих робітників. Після офіційної заборони «законом Марселена» від 1970 року «Пролетарська лівія» ще кілька років продовжуватиме випускати газету «Справа народу» (її підтримує Сартр). На її базі Серж Жулі стане засновником відомої французької щоденної газети «Ліберасьон», яка існує досі.

Що стосується троцькістів, «Революційна комуністична молодь» разом із Міжнародною комуністичною партією (PCI) 1969 року засновують «Революційну лігу». 1974 року на її основі з'явилася впливова партія «Революційна комуністична ліга» (LCR), яку очолили Ален Кривін і Даніель Бенсаїд. 2009 року «Ліга» саморозпустилася, щоб утворити більш широкую й сучасну ліворадикальну організацію «Нова антикапіталістична партія» (NPA), яка існує досі (видають тижневик «Антикапіталіст» і міжнародний щомісячний бюлетень «Inpreco»). Поряд існує ще одна важлива троцькістська партія — «Робітнича боротьба» (LO). Ця партія, яка була започаткована ще 1939 року революціонерами-антисталіністами, зберігає свою ідентичність донині й зосереджується на роботі саме з найманими працівниками

в робітничому середовищі. Водночас «Робітнича боротьба» дуже активна політично: її багаторічна речниця Арлет Лагіє щоразу бере участь у всіх президентських кампаніях заради поширення ідей партії й користується незмінною підтримкою ліворадикального електорату (найкращий результат — вибори 2002 року: 5,72 % (1,6 млн голосів)). Так само представник «Револьюційної комуністичної ліги» молодий активіст Олів'є Безансно брав участь у кількох президентських кампаніях і здобував доволі непоганий результат (у 2002 році — 4,25 % (1,3 млн), у 2007 році — 4,08 % (1,5 млн)). Безансно став наймолодшим кандидатом у президенти за всю історію країни (28 років). Нині речником НРА є 50-річний профспілковий діяч Філіп Путу, а «Робітничу боротьбу» представляє 47-річна викладачка економіки Наталі Арто.

Занепад компартії та соцпартії

Після Травня-68 компартія відмовилася від революційної стратегії й ухвалила маніфест «За передову демократію, за соціалістичну Францію» (1976 року офіційно скасована доктрина «диктатури пролетаріату» на користь «демократичного шляху до соціалізму»). У 1971 році на з'їзді в Епіне СФІО внаслідок злиття з «Конвентом республіканських інститутів» стає Соціалістичною партією на чолі з Франсуа Міттераном. 1972 року на основі «програми народної єдності» був створений спільний уряд між членами Соцпартії, ФКП і лівим крилом партії радикалів. Того ж року компартію очолив Жорж Марше. На президентських виборах 1974 року ФКП підтримала кандидатуру Франсуа Міттерана, який був дуже близький до перемоги (49,19 % голосів). У поразці на парламентських виборах наступного року соціалісти звинуватили комуністів за розкол серед лівих; уперше з 1936 року ФКП перестала бути «першою партією» серед лівіці.

Коли Міттеран став президентом 1981 року (залишався на посаді два терміни поспіль, до 1995 року), ФКП увійшла в уряд уперше з 1947 року, але вона перетворилася

в молодшого партнера соціалістів. Кабінет соціаліста П'єра Моруа розпочав діяльність з виконання передвиборчих обіцянок (скоротив робочий тиждень до 39 годин, знизив пенсійний вік до 60 років), однак з 1983 року Міттеран переходить до «жорсткої економії» та згортання соціальних програм. Руками соціалістів при владі розпочинається курс на неолібералізм «по-французьки» (під неформальним гаслом «Хай живе криза!»). Міттеран обирає тактику довготривалого «співіснування» з правими прем'єр-міністрами, які робили всю брудну справу з його мовчазної згоди.

Розпад Радянського Союзу дискредитував прорадянську ФКП, яка не саморозпустилася й не змінила назви, як інші європейські компартії. 1994 року ФКП очолив Робер Ю, який на президентських виборах 2002 року здобув лише 3,4 % голосів виборців. У 2003 році лідеркою компартії стала Марі-Жорж Бюффе. Партія схвалила курс «нового комунізму» з підтримкою лівих сил й активною опозиційною діяльністю щодо нинішніх урядових реформ. Починаючи з уряду «плюралістичної лівиці» при Л. Жоспені (обіймав пост прем'єр-міністра в 1997–2002), ліві при владі навчилися виживати за рахунок лавірування від групи до групи, від коаліції до коаліції (із Соцпартією, Зеленими, Радикальною партією лівих, Рухом громадян). Наразі в парламенті ФКП заради формування фракції лівіше Соцпартії об'єднується з зеленими та іншими лівими, складаючи групу «Демократичні та республіканські ліві».

На хвилі невдоволення правлінням Саркозі 2012 року громадяни обрали президентом соціаліста Франсуа Олланда. Також соціалістам вдалося сформувати «ліву» парламентську більшість. Утім, це не завадило їм знову провадити антисоціальні реформи. Головною обіцянкою Олланда було подолання безробіття, з чим він не впорався — без роботи в 2016 році залишається близько 4 млн осіб. У відповідь уряд скорочує витрати бюджету на 50 млрд євро. Бізнесу Олланд запропонував так званий «пакт відповідальності»: зниження податків на 40 млрд в обмін на створення робочих місць. Заразом у 2015 році міністр економіки Емманюель Макрон розробив низку заходів економічної лібералізації («закон Макрона»).

Піком антинародної економічної політики став проект закону про зміну трудового кодексу міністра праці М. Ель-Хомрі. В країні розпочався масовий окупай-рух лівого напрямку «Нічне стояння». На кінець своєї каденції Олланд побив рекорд як найбільш непопулярний президент в історії країни (кін. 2016 року — 11 % підтримки).

Соціальні протести

Наймасовіші рухи у Франції останніх десятиліть були пов'язані з боротьбою проти неоліберальних реформ, де чільним є питання праці та захисту соціальних гарантій: маніфестації поштово-телекомунікаційних компаній (1974), залізничників (1986), працівників охорони здоров'я (1988). Наймасовіші протести й загальні страйки, другі за обсягом після 68-го року,

вибухнули у грудні 1995 року проти «плану» реформ правого уряду Алена Жюппе. Також уряд Жюппе брутально викинув і депортував 300 нелегальних іммігрантів, які знайшли тимчасовий притулок у церкві Сен-Бернар (1996). Така політика щодо іммігрантів, підживлюючи праві та ксенофобні настрої в суспільстві, не змінилася досі (на цьому підґрунті час від часу спалахують бунти у передмістях, як-от у 2005 році чи в 2017 році). Неоліберальна політика систематично таврує робітників іноземного походження «іммігрантами» замість вважати їх представниками робітничого класу з відповідними правами. Ще в 1980-ті була створена асоціація SOS-Racisme, яка діє до цього часу. В 1990-ті суспільні рухи спромоглися створити низку ефективних лівих ініціатив та організацій: Ras L'Front, AC !, Act up, DAL [Droit au logement — Право на помешкання]... які борються проти расизму, антисемітизму, гендерної, соціальної та іншої дискримінації. Утворився «лівоорієнтований» профспілковий фронт, утворений такими організаціями, як CGT (Всезагальна конфедерація праці), CFDT (Французька демократична конфедерація праці), FO («Робітнича сила»), FSU (Унітарна профспілкова федерація) та SUD (Профспілка «Solidaires»)... Радикальним лівим успішно вдалося організувати кампанію під час референдуму 2005 року, агітуючи проти неоліберального проекту Європейської конституції («ні» висловили 55 % з 69 % громадян, які взяли участь у голосуванні). 2006 року студенти й школярі масово бастують проти Закону першого найму (CPE). 2010 року мільйонні маніфестації відбуваються проти пенсійної реформи, яку вдалося скасувати. Прикра особливість окупай-руху 2016 року під назвою «Ніч стояння» в тому, що, на відміну від попередніх років, попри високу мобілізацію населення проти реформи трудового кодексу, уряд Манюєля Вальса аж ніяк не прислухається до вимог протестувальників і не збирається йти на будь-які поступки. Таким чином, у 2016–2017 роках соціалісти при владі досягли апогею неоліберальної ідеології TINA (There Is No Alternative). Це може спричинити серйозне протистояння, яке наразі стримується «надзвичайним станом», що проголосив президент Олланд у листопаді 2015 року після паризьких терактів і періодично продовжує поки що аж до «президентських виборів».

Множинні фемінізми

У 1971 році активістками з Революційно-марксистського альянсу було створене феміністичне Коло ім. Єлизавети Дмитрієвої, які почали видавати часопис «Вийти з тіні». 1973 — поява *Mouvement pour la liberté de l'avortement et de la contraception* (Руху за свободу абортів та контрацепції, MLAC). У червні 1975 року був затверджений закон щодо абортів. 8 березня 1975 року проходить перша об'єднана демонстрація феміністичних колективів. Вересень-жовтень 1975-го — перша об'єднана мобілізація проти зґвалтувань і насильства. Того ж року за ініціативи Ліги прав жінок була створена організація *SOS Femmes Alternatives*. 1976 року — створення колективу «Координація чорношкірих жінок». 1981 року — відкриття Дому жінок у Парижі, а також Руху інформації та висловлення лесбійок. 1983 року — закон щодо професійної рівності. У 1996 році було створене велике об'єднання феміністичних асоціацій, профспілок і політичних партій під назвою *Collectif National pour les Droits des Femmes* («Національний колектив з прав жінок», CNDF). 1997 року — створення *Coordination Lesbienne en France* («Координації лесбійок Франції»).

Починаючи з 2000-х років, загострилося дві проблеми: конфлікт щодо релігійної вуалі (ширше — дискусії навколо «світськості») та реактуалізація конфліктів щодо проституції. За президентства Саркозі був ухвалений закон щодо заборони вуалі у школі, коледжі, ліцеї (2004), а також закон щодо кримінального переслідування актів залицяння до клієнтів. У 2004–2005 роках траплялися випадки виключення та образ жінок, які приходили на жіночі демонстрації у релігійній вуалі (наприклад, під час Глобального маршу жінок у Марселі 2005 року). У контексті цих конфліктів виникають такі важливі організації: 2003 — колектив *Ni putes ni soumises* («Ані хвойди, ані покірливі», NPNS), 2004 — Колектив Феміністок за Рівність (*Collectif des Féministes pour l'Egalité*), 2009 — колектив *Osez le Féminisme* («Наважтеся на фемінізм», OLF).

У 2011 знову вибухають конфлікти та суперечки навколо проституції: криміналізація клієнтів, виключення повій із демонстрацій тощо. У цьому контексті з CNDF виділився колектив 8

Mars Pour Tous («8 Березня для Всіх», 8МРТ), які не роблять розрізнень всередині переслідуваних меншин і секс-робітниць. Їхній принцип заявлений у декларації: «Кожна спільнота, кожна меншина, що бореться проти сексистського насильства, є виразником різних вимог, що виникають у множинних формах пригнічень та утисків, і їм вирішувати, як від них звільняти себе». Дедалі популярнішими стають блогерки-афрофеміністки (Mrs Roots, Mrs Dreadful, Amandine Gay, MWASI, CED (Siham Assbague і Fania Noël), FEL 93), які пишуть на теми ісламофобії, расизму, деколоніалізму, про інтерсекціональність, жінок «транс», боротьбу зі СНІДом, сировотку TDS, стосовно проблем у людей без документів, фобії щодо ЛГБТ тощо. Відбувається посилення зв'язків з колективами ЛГБТ (Acceptess Transgenres, Pride de Nuit).

Феміністичні ініціативи та групи були дуже активні під час «Ночі стояння» в 2016 році. Серед їхніх гасел поєднуються традиційні та новітні, які або орієнтуються на державну підтримку, або покладаються на форми самоорганізації: вимоги більш чітких законів для покарання насильства щодо жінок, більшої державної допомоги жінкам з дітьми, дотримання прав на аборт і реальної, а не номінальної рівності в сфері праці тощо. Тоді як більш «гегемонічні» феміністичні організації покликаються на ідеї радикального матеріалістичного фемінізму, що підважує патріархат як універсальну систему пригнічення, «інклюзивні» феміністки переважно звертаються до теорій інтерсекційності, які були розроблені в царині Black feminism (одночасне поєднання різних форм домінації на рівні класу, раси, гендеру, сексуальності, певних форм неспроможності тощо).

Нинішні вибори: Меланшон vs. Амон

У президентській кампанії, яка має відбутися у квітні/травні 2017 року, серед лівих найвищі рейтинги здобули Соціалістична партія та Лівий фронт (коаліція під проводом колишнього соціаліста Жан-Люка Меланшона, яка на зразок німецької партії «Лівия» об'єднує різні групи Лівої партії, ФКП, Унітарних

лівих). Енергійний Меланшон вже встиг 10 січня 2017 року утворити громадянський рух «Непокірна Франція», яка провадить його президентську кампанію. Соцпартія розпочала свою передвиборчу кампанію під назвою «Прекрасний народний альянс» із доволі песимістичних і безальтернативних праймеріз. Але на них у другому турі несподівано вийшов уперед Бенуа Амон, перемігши свого відомого однопартійця, більш правого соціаліста Манюеля Вальса. Тепер Бенуа Амон, який раніше був непомітний у партії, належачи до її лівого крила (лінія, що походить від Мішеля Рокара), хоче запропонувати Янніку Жадо (кандидату від «Європи Екології Зелених»), Жан-Люку Меланшону та іншим лівим у разі перемоги на парламентських виборах, які йдуть після президентських, «створити цілісну урядову більшість». Консервативні голоси соціалістів, які сподівалися на кандидатуру Вальса, вочевидь, забере правоцентрист Емманюель Макрон. Однак Меланшон, погоджуючись на майбутню співпрацю із соціалістами, наразі закидає Амону прагнення зберегти «стару гвардію Олланда», отож між ними точитиметься жорстка передвиборча боротьба за голоси виборців і за владу. Ситуація, що склалася, ще раз красномовно свідчить про те, що справжня ліва політика аж ніяк не зводиться до електоральних ігор.

Джерела:

- Агамбен Дж. «Движение». В: Гуманитарные технологии. Доступ 18.02.2017 по адресу: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/606>
- Андерсон, П., 1991. Размышления о западном марксизме. Москва: Интер-Версо.
- Айвазова, С., Великовский, С., 1989. «Гошизм» как разновидность современной леворадикальной мысли. В: Французская философия сегодня: Анализ немарксистских концепций. Москва: Наука.
- Арон, Р., 2006. Опій інтелектуалів. Київ: Універс.
- Габермас, Ю., 2001. Філософський дискурс Модерну. Київ: Четверта хвиля.
- Альтюссер, Л., 2006. За Маркса. Москва: Праксис.
- Альтюссер, Л., 2015. Ответ Джону Льюису (Самокритика). В: Спільне. Доступ 18.02.2017 по адресу: <http://commons.com.ua/ru/otvet-dzhonu-lyuisu/>
- Бадью, А., 2008. Обстоятельства, 4. Что именует имя Саркози? Санкт-Петербург: Академия исследования культуры.
- Бадью, А., 2013. Философия и событие. Москва: ИОИ.
- Балибар, Э., 2008. О диктатуре пролетариата. Киев: contr.info.
- Барт, Р. Кино правое и кино левое. В: Cineticle. Доступ 18.02.2017 по адресу: <http://www.cineticle.com/chapters/1451-barthescinema-droite-et-gauche.html>
- Бенсаид, Д., 2009. Большевизм и сталинизм. Судьба революции в XX веке. Москва: С.М.И.
- Болтански, Л., Кьяпелло, Э., 2011. Новый дух капитализма. Москва: НЛО.
- Горц, А., 2010. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал. Москва: Изд. дом ГУ-ВШЭ.
- Маркс, К., 1983. «Восемнадцатое брюмера Луи-Бонапарта». В: Маркс, К., Энгельс, Ф. Избранные произведения. В 3-х т. Т.1. Москва: Политиздат.
- Маркс, К. Капитал. Том 1.
- Маркс, К., 1983. «Критика Готской программы». В: Маркс, К., Энгельс, Ф. Избранные произведения. В 3-х т. Т. 3. Москва: Политиздат.
- Маркс, К., 1960. «Первый набросок — Коммуна». В: Маркс, К., Энгельс, Ф. Соч., т. 17.
- Невидимый комитет, 2011. Грядущее восстание. Москва: Ультракультура. Невидимый комитет, 2016. Нашим друзьям. Санкт-Петербург: Гилея.
- Нора, П., 2014. «Чотири кути французької політичної пам'яті». В: Нора, П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ.: Кліо, 2014.

Онфре, М., 2016. *Сила життя: Гедоністичний маніфест*. Київ.: Ніка-Центр.

Преображенский, Е., 2014. «Французский синдикализм». В: *Леворадикал*. Доступ 18.02.2017 по адресу: <http://levoradikal.ru/archives/12738>

Рокар, М., 1990. *Трудиться с душой*. Москва: Международные отношения.

Рюбель, М., 2006. «Маркс — теоретик анархизма». В: *Маркс против марксизма*. Москва: «Праксис».

Сабурова, Д., 2016. «Парижские протесты: прямая демократия в поисках прямого действия». В: *Спільне*. Доступ 18.02.2017 за адресою: <http://commons.com.ua/ru/protests-in-paris/>

Хобсбаум, Э., 1991. *Эхо «Марсельезы»*. Москва: Интер-Версо.

Энгельс, Ф., 1967. *Анти-Дюринг*. Москва: Изд-во полит. лит-ры.

Agulhon, M., 1996. *Histoire vagabonde. Tome 3: La politique en France, d'hier à aujourd'hui*. Paris: Gallimard.

Bensaïd, D., 2013. *An Impatient Life: A Memoir*. Verso.

Esprit, février 2006. *La deuxième gauche, une histoire inachevée*. Entretien avec Michel Rocard.

Birchall, I. H., 2004. *Sartre against Stalinism*. Berghahn Books.

Bosteels, B., 2005. "Post-Maoism: Badiou and Politics". In: *positions: east asia culture critique*, 3, pp. 576–634.

Boutang, Y. M., 2007. *Le Capitalisme cognitif. La nouvelle grande transformation*. Paris: Éditions Amsterdam.

Brillant, B., 2003. *Les clercs de 68*. Paris: PUF

Cosseron, S. (ed.), 2007. *Le dictionnaire de l'extrême gauche*. Paris: Larousse.

Gauchet, M., 1992. "La droite et la gauche". In: Pierre Nora (dir.). *Les Lieux de mémoire*, vol. III: *Les Francs*, 1: *Conflits et partages*. Paris, Gallimard.

Goguel, F., 1946. *La Politique des partis sous la IIIe République*. Paris: Seuil.

Julliard, J., 2012. *Les gauches françaises. 1762–2012: Histoire, politique et imaginaire*. Flammarion.

Keucheyan, R., 2014. *The Left Hemisphere — Mapping Critical Theory Today*. Verso.

Mascolo, D., 2011. *Sur le sens et l'usage du mot «Gauche»*. Paris: Lignes

Milner, J.-C., 2016. *Relire la Révolution*. Paris, Verdier, 2016.

Onfray, M., 2016. *Le miroir aux alouettes: une autobiographie politique*. Paris, Plon.

Raynaud, P., 2006. *L'extrême gauche plurielle. Entre démocratie radicale et révolution*. Paris: Autrement.

Rémond, R., 1982. *Les Droites en France*. Paris, Aubier-Montaigne.

Ross, K., 2002. *May '68 and its afterlives*. University of Chicago Press.

Sternhell, Z., 2000. *La droite révolutionnaire, 1885–1914: les origines françaises du fascisme*. Paris: Fayard.

2

Ліві рухи Великої Британії: зліва направо, а потім наліво?

ЮЛІЯ ЮРЧЕНКО

політеконімістка (Університет Грінвич,
Лондон). Наукові інтереси: теорії
держави, соціальні класи та блоки,
режими и форми накопичення капіталу.

Велика Британія нині знаходиться на історичному перехресті, що може призвести до виходу з Європейського Союзу, або до Брексіту (від англ. Brexit = British Exit (from the EU), тобто Британський вихід (з ЄС)). Цей феномен є історично показовим у вивченні лівих рухів. Розкол виборців за віковим, класовим, дохідним та географічним показниками оголив соціальні нерівності, що роз'їдають британське суспільство з часів індустріальної революції і — що найважливіше в сучасному контексті — з часів правління Тетчер. 23 червня 2016 року в консультативному референдумі британці проголосували за від'єднання від ЄС, чим підтвердили приживання й поглиблення ксенофобської риторики консервативного і правоорієнтованого неоліберального мейнстріму. Політика звинувачення «інших» протоолігархічним режимом спрацювала. Ліві ж втрачають підтримку робітничого й середнього класів. Підйом динаміки лівих рухів в результаті погіршення умов життя в покризові роки, тобто з 2008–2009 років, та оптимістичних прикладів грецької CIP13A та іспанської «Подемос» не встиг стати потужним. Так само лейбористи не змогли завоювати прихильність робітників, захоплену неолібералами-націоналістами, незважаючи на те, що після обрання лідером партії Корбіна вони встигли подарувати багатом таку надію.

Ідеологічні компроміси, на які була змушена піти британська лівиця в останні десятиліття під тиском економічних негараздів та політики Тетчер (так званого тетчеризму), відіграли в тому чималу роль. Так само велике значення мали розбіжності щодо членства в ЄС між різними партіями та всередині них, а також авторитарний характер нещодавньої поведінки ЄС та Трійки (Центральний Європейський Банк, Єврокомісія, МВФ та уряд Німеччини) щодо Португалії, Італії, Ірландії, Греції та Іспанії (країни ПІІІС; від англ. PIIGS — Portugal, Italy, Ireland, Greece, and Spain).

Розбіжності і протиріччя історично характерні для британської політики. Це знак існування діаметрально різних світобачень у країні, живої політичної боротьби цих поглядів за право стати визначальними у формуванні долі країни. Боротьба консерваторів із їхнім імперіалістичним, капіталістичним баченням

майбутнього базується на спадщині Британської імперії, лівиця відстоює ж соціалістичне/соціально-демократичне майбутнє з рівними можливостями, соціальною підтримкою та забезпеченістю робітничого класу.

Холодне літо 2016: контекст

Що ж сталося влітку 2016 року? Екзитполи та мейнстрімна преса були переконані, що більшість голосуватиме проти Брексіту з невеликою різницею, але все ж проти. На референдумі, що, до речі, мав консультативний характер, було поставлене лише одне запитання: «Має Велика Британія залишатися членом Європейського Союзу чи повинна покинути Європейський Союз?». Головною метою залишення ЄС було оголошено здобуття незалежності від керівництва ЄС в Брюсселі та від Європейської комісії, що начебто нав'язує свою волю Британії. Схожі аргументи в Європі було чути раніше, зокрема, в Португалії, Італії, Ірландії, Греції та Іспанії, тобто країнах ПІІГС. Ці країни найбільш постраждали від фінансової кризи 2007–2008 років, що спаралізувала їхні державні бюджети і тим самим позбавила їх нацбанки та приватні банки платоспроможності відносно до Європейського центрального банку (ЄЦБ, «нацбанк ЄС») та приватних кредиторів. Послаблена економіка й залежність від зовнішніх позик створила умови, за яких ЄЦБ, Єврокомісія, МВФ та уряд Німеччини (найбільше джерело приватного кредитування урядів і банків) — так звана Трійка — почали пряме втручання у фінансові та банкові системи цих країн, наприклад через введення політики жорсткої економіки. Збідніння суспільства, безробіття, скорочення фінансування системи соціального забезпечення (освіти, охорони здоров'я, пенсій, соціальних виплат тощо), що є прямим наслідком політики Трійки, призвели до соціального невдоволення політикою ЄС і до втрати незалежності урядами ПІІГС. Це, зі свого боку, призвело до хвилі протестів, що були придушені з різним рівнем жорстокості. Діалогів було мало. Греки, обравши лівий уряд 25 січня 2015 року, намагалися дати відсіч втручання Трійки, яке паралізувало

економіку й суспільство, призвело до найвищого рівня соціальної нерівності та безробіття в ЄС. Уряд навіть залучав докторів економічних наук, відомих на весь світ спеціалістів із фінансової сфери — Яніса Варуфакіса та Костаса Лапавістаса, — знайомих із нюансами економічної, фінансової, макро- та мікроекономічної політики. Але цього було недостатньо. З ними в Трійці, як пише в книзі «А слабкі терпітимуть, що мусять» Варуфакіс, дипломатично спілкуватися не намагалися. Наприклад, під час першої зустрічі з Варуфакісом Вольфганг Шойбле, міністр фінансів Німеччини, навіть не подав перший руку. Грецький референдум «за» чи «проти» підписання меморандуму з Трійкою про подальше поглиблення політики жорсткої економії був проведений, щоб показати недемократичне обличчя Трійки. Греки проголосували проти, CIPISA не хотіла підписувати економічно нищівний меморандум, спираючись на те, що в них немає народного мандату. Трійці було все одно. Греція була поставлена на коліна. Підписання меморандуму про подальший розпродаж загального майна і здобутків зірвав залишки маски демократичності з фінансових інституцій ЄС, тобто показав, що в питаннях грошей демократичність процесу стає вторинною справою. В інших країнах ПІІГС були схожі, хоч менш драматичні, сценарії, що описуються в інших розділах цього збірника. Приклад цих країн був широко вжитий кампанією за Брексіт, і тому дуже важливо розуміти, що сталося в них насправді і хто за що відповідає в процесах прийняття політичних рішень. Ми маємо відповісти на питання: чи були доречні такі порівняння в контексті Британії під час кампанії за референдум про відокремлення від ЄС? Адже британська економіка, хоч і сильно постраждала від тієї ж кризи, набагато більша і стійкіша за економіки ПІІГС. Вона не отримувала ніяких вказівок від Трійки. Економіка її не інтегрована в ЄС таким же чином, як ПІІГС. Що тут мається на увазі? По-перше, Британія не є членом Єврозони, тобто валютного союзу, де використовуються євро. В країні окрема валюта — фунт стерлінгів. Це означає, що ніякого прямого впливу на фінансову, банкову чи фінансову політику Британії Брюссель не має. Звичайно, є непрямий вплив через тісні економічні зв'язки та спільні поля законодавства, але їх не можна порівнювати

з ПІІГС. Вони не означають «залежність» від ЄС чи «контроль» Брюсселя над британською економікою. По-друге, політика економії у Великій Британії у відповідь на економічну кризу була введена урядом лейбористів за прем'єрства Гордона Брауна. Згодом політикою жорсткої економії зробив її коаліційний уряд консерваторів та ліберальних демократів, який почав керувати країною з 2010 року, а не ЄС чи Трійка. Тикання пальцем у бік Брюсселя лише служило зручною відмовкою уряду, що, на відміну, до речі, від того ж Брюсселя, не хотів впроваджувати й посилювати де потрібно регуляторну реформу банківського сектору та відслідковувати уникнення та ухилення від сплати податків транснаціональними корпораціями. Натомість середній і робітничий клас, а також незахищені верстви суспільства були змушені наповнювати фактично розкрадену приватними банками казну, бо саме гроші платників податків використовували для порятунку великих банків від дефолту. На освіту, охорону здоров'я, пенсії, соціальні виплати тощо грошей вже не вистачило, як це оголосив уряд. Інакше кажучи, «слабкі терпітимуть, що мусять» (Варуфакіс 2016). Виборці з тих пір стали голодними, їм урізали соціальну підтримку, кредити на перекриття недостатнього заробітку теж перестали видавати, бо банки стали обережніші в кредитуванні субстандартних позичальників. Їхня неплатоспроможність за споживацькими та іпотечними кредитами призвела до краху глобальної піраміди фінансів. Саме така схема, яка була на початку 1990-х в МММ та подібних структурах, щоправда, набагато складніша й ширша, з щупальцями, що проросли в усі гілки економіки завдяки явищу фінансіалізації, тобто переходу економіки від переважно виробничої до фінансової орієнтації, що супроводжується пануванням фінансових структур (банків) над більшістю сфер економічного та соціального життя і залежністю останніх від фінансових ринків. Така залежність формується через випуск підприємствами цінних паперів-зобов'язань або акцій, за рахунок торгівлі якими збільшується (або зменшується) економічна цінність і вага підприємства. Це, зі свого боку, визначає, серед іншого, кредитоспроможність, тобто впливає на можливість підприємств отримувати позики й на розмір процентних ставок на позики.

Така відверто класова політика розв'язання кризи за кошт бідніших верств населення була винайдена урядом Тетчер у 1980-ті роки. Вона базується на ліберальному економічному вченні Мілтона Фрідмана. Ця суміш тепер відома як «неолібералізм». Це та ж економічна політика, що загнала країни Третього світу в боргову яму в 1980-ті, а в 1990-ті зачинила на тій ямі ляду. Саме розвал класового компромісу між робітниками й підприємцями є основою, на якій і досі базується відносно ідеологічне безсилля британської лівиці. Слабкість та почасти небажання лейбористів системно відстоювати права робітничого класу через впровадження системи соціального захисту, як вони це зробили в повоєнні роки, пояснюється саме зміною прошивки соціальної свідомості на неоліберальну в 1980-ті й лейбористським підігруванням неоліберальній риториці задля виграшу на виборах 1997 року.

Референдум 23 червня показав не лише британським, а й усім іншим лівим рухам, чого може коштувати ідеологічний компроміс заради короткострокової виборчої вигоди. Вигравши парламентські вибори 1997 року завдяки скопійованій із консерваторів риториці, з часом лейбористи стали схожими зі своїми опонентами. Вони намагалися надати неолібералізму «соціальне обличчя», що в силу суттєвих протиріч того ж неолібералізму є неможливим. Неможливо забезпечити населення споживчими товарами, освітою, ліками, транспортом, житлово-комунальними послугами, водопостачанням тощо, покладаючись на сили ринку. Більш того, в неоліберальному підході жорсткої економіки є ще одне додаткове протиріччя, яке детально описує економічна теорія Кейнса: зменшення витрат на працівників державою та підприємствами спричинює загальне зменшення товарного та іншого капітального обігу, призводячи до подальшого зниження економічної активності та прибутків для всіх економічних агентів — робітників, держави, підприємств (Marglin and Bhaduri 1988; Keynes 1936).

Тепер постає інше запитання: якщо соціально деструктивні реформи були приписані Британії власним урядом, а не Трійкою чи Брюсселем, то навіщо виходити з ЄС? З погляду логіки, орієнтованої на покращення загального соціоекономічного стану — того, чим, наприклад переймалася CIPISA з її урядом — такий рух міг би здатися незрозумілим. Картина стає яснішою, якщо проаналізувати ксенофобське підґрунтя риторики консерваторів за часів коаліції з Liberal Democrats (Ліберально-демократична партія). Впровадивши політику жорсткої економіки з усіма руйнівними наслідками, коаліційний уряд, зокрема консерватори, впали в риторику доволі знайому українському виборцю: шукання і звинувачення «попередників» та «чужих», наприклад іноземців, біженців, трудових мігрантів із Європейського Союзу та інших країн тощо. Попередники, тобто лейбористи, були звинувачені в розбазарюванні державного майна на соціальні потреби (!) та в накопиченні великого державного боргу. Тут знову «сяє» неоліберальна риторика консерваторського режиму, де субсидії та податкові канікули транснаціональним корпораціям — це «відповідальна економічна політика», а субсидії

малозабезпеченим та безробітним вважаються ганебними. Це головна ідеологічна складова й головна різниця пріоритетів лівих і правих. Для лівих пріоритет — загальний суспільний добробут шляхом підтримки найуразливіших прошарків населення, для правих в пріоритеті великий бізнес, бо, за теорією накопичення багатства Мілтона Фрідмана, він згодом має просочитися в нижчі шари економіки й населення. Проблемність цієї теорії, до речі, неодноразово доведена відомими науковцями (напр., Stieglitz 2016), визнана міжнародними фінансовими інституціями, зокрема МВФ (2015), і підтверджена яскравими прикладами країн, де такий підхід призвів до соціальної нерівності, економічного дисбалансу та зубожіння середніх та нижчих соціальних страт. Досвід США й ПІІГС тут теж показовий. Також варто зауважити убогість такої інтерпретації економічної політики, навіть більше — неможливість аналізу дій урядів Блера та Брауна (1997–2010), беручи до уваги лише ізольовані внутрішньоекономічні політичні рішення без міжнародного контексту чи регуляторного контексту. Так, борг накопичили, але борг сам собою ніколи не є проблемою в сучасній світовій економіці. Зовнішній борг Сполучених Штатів, наприклад, найбільший у світі. До того ж країна регулярно досягає межової позначки заборгованості й посуває її далі. Справа в тому, що економіка США загалом має високий рейтинг надійності й гарні показники інвестиційної довіри. Інакше кажучи, кредитори впевнені в тому, що їм заплатять. Це найголовніший фактор, а розмір боргу вторинний. У випадку з Британією борг став проблемою бюджету не через його розмір, а через проблему наповнення казни на його погашення, яка досі ж нікуди на поділилася. І в роки переходу влади до консерваторів, з 2010 року, ця проблема лише стала серйознішою.

Ринок нерухомості, крах якого призвів до фінансової кризи 2007–2009 років, так і не був реформатований. Майже ніяких обмежень на операції з нерухомістю, контролю за спекуляціями на ринку, порогу зростання орендного сектору тощо не було введено. На сьогодні Британія є країною, де зростання ринку нерухомості — іпотечного та найманого житла — не те щоб вповільнився, а місцями навпаки підвищився порівняно

з докризовими роками (Office for National Statistics 2016a and 2016b). Так, на південному сході країни, де житло найдорожче, лише за останній рік інфляція на ринку житла склала 10,9 %, а в Лондоні — 13,5 % (Williams-Grut 2015; Land Registry 2016). Уряд навіть не розглядає можливості контролю за цінами, а лише заохочує людей брати кредити, а тих, хто не може, — жити з батьками, друзями, родичами тощо. Ці рішення не економічні, а ідеологічні: уряду важливіші гаманці великих банків, ніж гарантоване право на житло й доступ до придбання та наймання житла. До того ж відсутність контролю за цінами на ринку житла коштує державі та платникам податків мільйони фунтів щорічно, тому що безліч людей з дітьми та без них проживають у найманому житлі на гроші державної субсидії для малозабезпечених. Часто це житло раніше належало державі й було побудоване за державний кошт. Приватизували його за часів Тетчер. Таким чином, державні кошти одночасно субсидують малозабезпечених і фінансують інвестиції приватних лендлордів (англ. *landlord* — власних нерухомого майна).

Історичні корені лівиці у Великій Британії: початки лівого руху в серці капіталістичного світу

Лівиця в Британії різноманітна і включає в себе формування, розкидані по всьому лівому спектру. Найбільша й одна з найстаріших партій — Labour Party (лейбористи) — заснована 1900 року як Представницький комітет робітників. Вона налічує 540 000 членів. За ними слідує Green Party (Партія зелених), заснована 1990 року (нараховує 53 000 членів — друга за чисельністю в ЄС) та Trade Union and Socialist Coalition (Профспілкова та соціалістична коаліція, ТУСК), створена 2010 року — союз Соціалістичної партії, Соціалістичної робітничої партії та Незалежної соціалістичної мережі. Новостворена Left Unity («Ліва єдність»), заснована 2015 року, була частиною ТУСК під час виборів 2015 року, але з тих пір об'єднала сили з лейбористами. Є також кілька крайніх лівих партій, що балотуються на незалежній платформі, серед них заснована 1904 року Socialist

Party of Great Britain (Соціалістична партія Великої Британії) та Communist Party of Great Britain (Комуністична партія Великої Британії).

Таке розмаїття в представництві лівих і робітничих сил — результат вікової боротьби проти аристократичного та згодом капіталістичного гніту. Зачатки організованого суспільного руху проти панівної верхівки стають помітними за часів аграрної й індустріальної революцій, а також політики огороження. Індустріальна революція — перехід до індустріального виду суспільного виробництва як основного від сільськогосподарського — почався в Британії щонайменше на 30 років раніше, аніж де-небудь, і породила перший у світі пролетарський клас, тобто клас, що не мав засобів до існування, крім найманої праці, клас знедолених із правом бути експлуатованими. З часом маси працівників фабрик і мануфактур текстильної, суднобудівної, вугільної та інших видів промисловості почали організовуватися у профспілки, побудовані на зразок реміснических гільдій. Профспілковий та чартистський рухи ставали сильними, особливо у великих містах, які були робітничим осередком. Організації працівників були фактично нелегальні й піддавалися утискам до прийняття актів про об'єднання робітників 1824 та 1825 років. Це швидко призвело до спроб формування загальнонаціональних профспілок. Одним із яскравих прикладів того була Велика національна консолідована профспілка Роберта Оуена, заснована 1843 року.

Водночас із 1838 по 1857 роки набирала оберти чартизм — політичний та соціальний рух за демократичні права громадян, задокументовані в петиції-хартії. Народну хартію, що зібрала 1,3 мільйони підписів було подано до Палати громад на розгляд у червні 1839 року, де її відхилили. Це призвело до хвилі заворушень і подальшого підсилення чартистського руху. Вимоги було викладено в шести пунктах:

- Виборче право для всіх чоловіків старше 21 року (до перших реформ, що почалися з Виборчої реформи 1832 року лише 3 % чоловічого населення мали право голосу);
- Таємне голосування для захисту виборчого права та свободи вибору;

- Відміна майнового цензу для депутатів, що дозволяв балотуватися лише можновладцям;
- Надання платні представникам громад, що дозволило б чоловікам будь-якого соціального статусу служити інтересам громади, при цьому маючи заробіток;
- Пропорційні виборчі округи, де кількість представників має відповідати кількості виборців;
- Річний строк парламентських повноважень задля уникнення зловживання посадою (National Archives).

Після чималих невдалих спроб отримати виборче право рух знову оживився після 1848 року, підхопивши іскру успішних революцій на європейському континенті. Французька революція надала всім чоловікам виборче право й надихнула борців за виборчі права в Британії. Також посилювався рух універсального суфражизму, тобто надання виборчих прав усім незалежно від прибутку чи статі. Так, 1866 року група жінок організувала петицію за надання рівних виборчих прав жінкам. Члени парламенту Джон Стюарт Мілль, політик, політеконом і філософ, та Генрі Фоссет, академік, політик, економіст і чоловік суфражистки та феміністки Міллісент Фоссет, були адвокатами цього руху і всіляко його підтримували, а також підтримали й петицію, принесену жінками. Мілль вніс поправку до Виборчої реформи 1867 року, яка б надала жінкам виборчі права, але парламент її відхилив: 196 голосів «проти», 73 — «за». Чоловікам же реформа розширила права в двох аспектах: (1) право участі у виборах надалося всім власникам та наймачам житла, що платять оренду від £10 і вище і (2) понизили прохідний бар'єр у всіх графствах та надали виборчі права землевласникам та орендарям. За ним Акт про народне представництво 1884 року розширив категорії виборців, але 40 % чоловічого і все жіноче населення ще не мало права голосу. У відповідь на виключення жінок із реформи було сформовано Лондонську спілку жіночого суфражизму та низку подібних груп в інших регіонах країни. 1897 року ці групи об'єдналися в Національний союз жіночих суфражистських спілок (Британська Бібліотека NA). Жіночий соціально-політичний союз у Манчестері, заснований шістьма жінками, серед яких Еммелін, Крістабель та Сильвія Панкгерст,

згодом відколовся від Національного союзу в 1903 році через розбіжності щодо тактик руху. Однодумці Панкгерст вважали, що в боротьбі за права жінок дії важливіші за слова, вони втомилися від розмов, що не давали результатів. Ці жінки прославилися голодуваннями, підпалами та вандалізмом визначних будівель — так вони боролися за права. Саме через зосередження на жіночих, а не загальних виборчих правах та активні методи політичної боротьби Панкгерст заслужила видатне місце в історії прав жінок та ім'я «суфражетки». Це вирізняло її від більш загального суфражизму, тобто руху за виборчі права взагалі. Всенародне ж виборче право в Британії набуло чинності в 1928 році, десять років після того, як воно було надане всім чоловікам.

Зі старого знака британської Лейбористської партії проростає троянда Тюдорів

Ліві та побудова держави загального добробуту

На початку XX століття в Британії прем'єр-міністрами Гербертом Генрі Австквітом (1852–1928) та Девідом Ллойдом Джоржем (1863–1945) були закладені основи держави загального добробуту, коли ті впровадили страховку для безробітних та пенсію для людей віком 70 і старше. Обидва прем'єри належали до Liberal Party (Ліберальна партія), що виросла з Whigs (Партія Вігів), тобто історичної опозиції консерваторів. Ці реформи були подібними до політики Нового курсу, введеної Франкліном Рузвельтом у США як інструмент боротьби з Великою Депресією, викликаною Біржовим крахом 1929 року. Одновременно набирала сили нова партія лейбористів. Заснована спочатку як комітет 1900 року, в 1920-ті роки вона стала головною опозиційною партією, замінивши лібералів.

Друга світова війна кардинально поміняла класові відносини в Британії, створила історичну можливість посилити вплив робітничого класу на політичне життя в країні. Джефрі Філд детально задокументував цей перелом в книзі «Кров, піт та праця: перевишкіл британського робітничого класу, 1939–1945» (2013). Він пише, що Ернест Бевін — профспілковий лідер та міністр праці у воєнні роки — розумів, що для того, «щоб вижити, Британія 1940-х років має покласти на повну зайнятість робітників індустрії та на народну війну, що несла із собою обіцянку більш справедливого та менш понівеченого класовим розподілом суспільства» (Філд 2013: 234). В період із 1940-х по 1960-ті роки у Британії була повна зайнятість, зростали зарплати й покращувалися умови праці. Це було наслідком переформатування суспільства, яке відбулося за часів війни. Філд також зазначає, що одним із найважливіших наслідків повоєнних змін було усунення розподілу суспільства на трудящих та тих, що живуть на допомогу по безробіттю, або *dole* (англ.). Вугільна, суднобудівна та важка індустрія були життєво необхідними для відбудови економіки та громад у Шотландії та Уельсі, що традиційно від них залежали. Ці громади занепадали в довоєнні роки. Тепер вони почали швидко розвиватися, відновлюватися (Філдз; там же; див. також 299–371). Але війна сама по собі лише створює

умови, в яких робітничий клас та економіка можуть зростати. Це зовсім на означає, що таке зростання має автоматично настати. Головне джерело повоєнного економічного відродження економіки та покращення умов і можливостей для робітників було в організованих політичних силах, профспілках та лейбористському уряді Британії, що прийшов до влади 1945 року. Економіка була зруйнована, велику частину країни розбомбили, як-от Лондон, що сильно постраждав під час Блискавичної війни — це все потребувало відбудови. З цим погоджувалися всі політичні сили. Такий стан відомий як «повоєнний консенсус». Ніщо так гарно, як війна й зuboжіння, не нагадує людям, що потрібно працювати всім для всіх і разом, а саме це відсутнє в консервативній ідеології, що базується на принципі виживання найсильніших.

Аналітичні нариси про лейбористську партію пронизані моментами, що піддаються різним трактуванням завдяки політизованості аналізу та аналітиків, що в різні часи примикали до різних гілок партії та рухалися по центр-лівому спектру (Галлахан, Філдінг, та Ладлам 2014: 1). Перрі Андерсон та Том Наїрн, наприклад, належали до лівішого крила, що сподівалося потіснити лівоцентристів і відвоювати в них підтримку робітничого класу. Інші ж, такі як Ральф Мілібанд та Девід Маркванд, змінювали свою позицію впродовж життя. Багато хто вкладав в партію зміст історичної місії, що полягала в цілому ряді речей: від елементарної перемоги на виборах до широких системних змін (там же).

В повоєнні роки лейбористи створили державу загально-го добробуту у Великій Британії. Так, передвиборча кампанія лейбористів на чолі з Клементом Еттли була створена на обіцянках побудови держави з повною зайнятістю, покращенням умов життя та системи соціальних послуг і національної системи охорони здоров'я. «Лейбористська партія — соціалістична, і вона цим пишається», — декларував їхній маніфест, що визначав головною метою партії побудову «Соціалістичної співдружності Великої Британії — вільної, демократичної, виробничої, прогресивної, соціально-орієнтованої, де матеріальні ресурси направлені на службу британського народу» (Labour Party 1945).

Однією з основ нового підходу до перебудови суспільства стала доповідь Лорда Беверіджа 1942 року (Beveridge 1942). В ній було визначено п'ять «великих бід»: убожество, невігластво, нужда, неробство і хвороби. Лейбористський уряд Еттли взяв за мету побороти ці «біди» і впровадив Акт про соціальне страхування, Акт про національну допомогу й Акт про Національну службу здоров'я. З цими актами були введені харчові пайки, безкоштовна медична допомога всім без винятків (згодом було додано невелику платню за рецепти, необов'язкові зубні протези й окуляри) і обов'язкова загальна освіта.

Зліва направо: «Нові лейбористи», або троянда без колючок

В 1978 році Кіннок стає лідером партії й зосереджує всю увагу на перемозі в парламентських виборах. Для цього партію потрібно міняти, бо виборці теж змінились. Збільшена частка середнього класу завдяки повоєнній соціальній мобільності, яку лейбористи раніше створили, потребувала іншої політичної риторики. Традиційний фокус партії на знедолених і низькооплачуваних працівниках був тепер недостатній та не набирив потрібну кількість голосів. Зусилля Кіннока не давали достатньо значущого результату. 1987 року вони втретє поспіль програли вибори. Це послужило поштовхом до дискусій про переформатування партії. Лейбористи запустили програму «Лейбористи слухають», яка була масовим опитуванням населення. Кіннок охрестив його «найбільшою консультацією в британській політиці, яку коли-небудь проводили політичні партії» (цитовано в Gillespie and Paterson 2013: 114). Опитування не було популярним серед потенційних учасників (там же). Його розкритикували Тоні Бен і Артур Скаргіл як відхід від цінностей і принципів Лейбористської партії. Ці переформатування з часом сягнуть апогею в поступі зліва до центру, заміни емблеми партії на червону троянду, щоб не видаватися надто соціалістичними, і переорієнтації на думку і сприйняття виборців, а не на економічні й ідеологічні погляди у визначенні політичного курсу. Блер — «Нові

лейбористи» — намагалися дотримуватися принципів партії на словах більше, ніж на ділі, та до того ж використовувати нові методи боротьби за ті принципи й ідеали, які часто були несумісні. Біда такого підходу в тому, що з адаптацією методів часто міняються і принципи.

Вся справа у класах, товариші...

Мало де в ЄС знайдеться суспільство більш поділене на класи, межі яких мало кому вдається успішно перейти: люди народжуються в своєму соціальному класі й часто залишаються в ньому на все життя. За даними Організації з економічного співробітництва та розвитку, показники соціальної нерівності та мобільності Британії одні з найгірших у світі серед економічно розвинених країн (лише Португалія має гірші показники; Guardian 2012). Ба більше, вони відчужаються в суспільстві та його свідомості, а не лише відбиті у статистичних даних (Financial Times 2016).

Ці показники не випадкові, вони ідеологічно залежні і спадкові — класові співвідношення і нерівність у Британії успадковувалися поколіннями і за відсутності радикальних системних зрушень політикуму класову належність в більшості випадків люди досі успадковують, а не заслуговують (OECD 2015 та 2016). В післявоєнні роки, 1950—1960-ті, під час правління Лейбористської партії соціальна мобільність була високою, вона стала можливістю для багатьох завдяки кон'юктурі повоєнної відбудови економіки та державних інвестицій в інфраструктурні проекти — Кейнесійський період економічного зростання стимульованого через інститут держави (Бреннер 1998; Arripì 1994). Повоєнний період «золотої доби» капіталізму продовжувався до середини 1960-х років. Він характеризувався швидким економічним зростанням, і — всупереч неокласичній економічній теорії — не мав нічого спільного з геніальністю капіталізму як форми державного устрою. Новий ринковий простір у світовій економіці виник не завдяки конкуренції та інноваціям, а як наслідок розвалу економік та виробничого потенціалу Старого світу, тобто імперій Західної Європи та Японії. Покращення умов життя

і праці робітничого класу в повоєнні декади парадоксально поспригувало також розрідженню ідеологічної складової боротьби в суспільній свідомості та, як наслідок, і в партії лейбористів. Економічне зростання та соціальна мобільність періоду створили ілюзію, міф, засвоєний потім неолібералами Тетчер, що ті, хто працюють, обов'язково зароблять на гідний рівень життя. Цей міф був реальністю в умовах капіталізму лише в повоєнні роки, як у своїй всесвітньо відомій книзі «Капітал у двадцять першому столітті» пише Томас Пікетті (Piketty 2014).

Робітничий та профспілковий партійний рухи десятиліттями виборювали краще життя і права для робітничого класу та знедолених і багато чого досягли. Розподіл на класи, на жаль, по сьогодні залишається непобореним і системно ускладнює боротьбу за права робітників, особливо в контексті ідеологічного послаблення лівої повістки під тиском зрушення політичного мейнстріму вправо. Атака на профспілковий рух урядом Маргарет Тетчер підірвала/послабила офіційну політичну платформу організованого робітничого руху. Період повоєнного зростання почав добігати кінця в середині 1960-х з перенасиченням світового ринку товарами ідентичного застосування (Бреннер 1998; Арігі 1994; Глин 2006). На середину 1970-х перенасичення світових ринків призвело до світової кризи, або стагфляції (поєднання економічної стагнації з високим рівнем інфляції), що зі свого боку створило подвійний тиск на гаманець рядового покупця: ціни зростають, реальні зарплати падають (Армстронг, Глин та Гаррісон 1995: 232–255). В роки стагфляційної та нафтової криз Британія переживала масові скорочення робітників, повне закриття частки та цілих підприємств, тридобовий робочий тиждень для підприємств (31 грудня 1973 по 22 лютого 1974) та центральне погодинне вимкнення електроенергії (Глн 2006). Важкий соціоекономічний стан підірвав довіру до лейбористів, що були при владі, й до влади прийшли консерватори.

Завдяки радикальним ринковим реформам Тетчер, зростання безробіття та підризу держави добробуту, побудованої лейбористами в повоєнні роки, британські ліві постали перед важким вибором — ідеологічна цілісність програми або ідеологічне послаблення заради виборчого капіталу (Golding 2016; Panitch

1971). На жаль, останній варіант переміг. Зовнішні економічні фактори, що призвели до внутрішньої кризи і втрати довіри виборців до лейбористів, багатьом не були автоматично очевидні, що в комбінації зі знесиленням профспілок реформами Тетчер сильно підірвало підтримку партії в масах. Внутрішній розкол у партії і в лівіці загалом щодо того, наскільки лівою вона має бути і чи має Британія бути в Європейській спільноті, був очевидний. Комуністична партія й відомий лейборист Тоні Бенн, наприклад, були серед євроскептиків, вважаючи ЄС та особливо Єврокомісію недемократичними (Golding 2016 Ch. 7).

Від «Нових лейбористів» до Корбіна: куди йдуть і куди ведуть старі та нові ліві?

Суспільство знаходиться на межі соціально-економічного краху. Показники соціальної нерівності наразі найгірші з часів Тетчер (Guardian 2017). В роки стагфляційної та нафтової криз в Британії централізовано вимикали електроенергію. Тепер же люди самі вимикають світло й опалення, які не можуть собі дозволити, економлять воду, переселяються в тісні домівки з непридатними для життя умовами, за які мусять платити скажену орендну плату. Понад 1,1 мільйона працевлаштованих сімей із дітьми 2016 року користувалися «продовольчими банками», бо були не в змозі прогодуватися із заробітної платні. Останній показник особливо вражає в країні, де рівень життя та економічного розвитку один із найвищих у світі. Продовольчі банки виникли в США 1967 року в Арізоні, звідки й поширилися як явище по всьому світу. В Британії кількість значно зросла з часів кризи 2007–2008 років, наразі їх біля 1000; з них 400 координуються фондом Трассел. «Банки» — це центри, куди приносять пожервування у вигляді їжі для малозабезпечених, які приходять в «банки» за безкоштовною їжею. Користування продовольчими банками стрімко зросло з приходом до влади консерваторсько-ліберальної коаліції, що впровадила різке скорочення фінансової допомоги малозабезпеченим сім'ям, що набули повної сили в квітні 2013 року (Guardian 2016).

Сегменти зайнятого, неповністю зайнятого та незайнятого робітничого класу, що втратили довіру до лейбористів за правління Блера та Брауна, або припинили голосувати взагалі, про що свідчить систематичне пониження явки на виборах (див. Рис 1 внизу та Ipsos MORI 2010 і 2015) та демографічний аналіз виборців, або почали підтримувати консерваторів та UK Independence Party (Партія Незалежності Сполученого Королівства, ЮКІП).

Розподіл суспільства за віком, рівнем прибутку й освіти в референдумі про Брексіт (див. рис. 2 нижче) яскраво показав розчарування та євроскептицизм старших поколінь і робітничого, збіднілого класу, що переважно проголосував за вихід із ЄС.

ЮКІП — це праворадикальна партія, заснована 1991 року. Вона об'єднала євроскептиків, які були проти підписання Маастрихтської угоди (1992), що формально засновувала ЄС, таким чином поглиблюючи економічні, політичні відносини між Британією та 14 іншими європейськими державами. Ця угода, до речі, розділила погляди у всіх без винятків партіях, а в лейбористів мало не стався бунт. В окремих спільнотах, наприклад рибальських та фермерських, євроскептиків було найбільше, бо нові квоти, введені Маастрихтською угодою, обмежували їхній потенційний обсяг виробництва. Це вбачалося як наступ на прибутки. Насправді ж разом з квотами виробникам гарантувався доступ до ринку, вигідні ціни та відносний захист від конкуренції, що часто призводить до банкрутства. Квоти — це гарантований, розподілений прибуток для всіх, а не лише для великих монополій, ціною якого є відносне обмеження економічної діяльності більших виробників. У Британії євроскептицизм ефективно не подолали ні уряд консерваторів Джона Мейджера, ні «Нові лейбористи» Тоні Блера, що прийшли до влади 1997 року. Уряд Блера базував свою політику на так званому підході «третього шляху» (Giddens 1998), що намагався поєднувати економічне бачення правих та соціальне бачення лівих. Замість державних інвестицій у спільноти та округи, що були найбільш потрібні з соціоекономічного погляду, — колишні індустриальні регіони на півночі країни, колишні шахтарські регіони півночі та Уельсу,

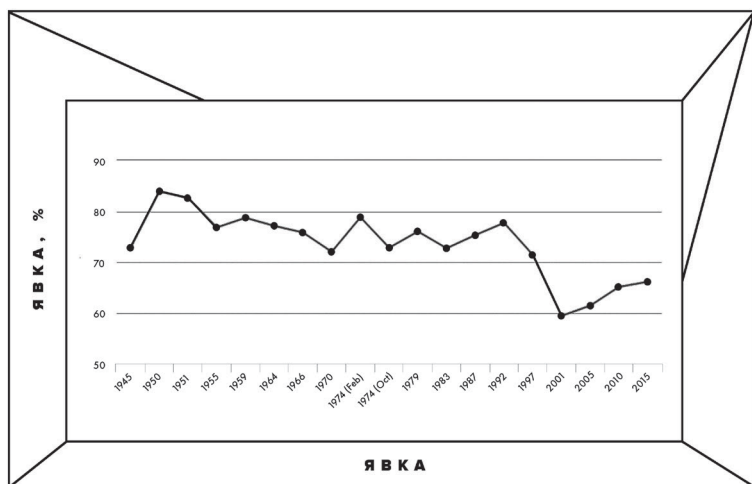

Рис. 1 Динаміка явки на загальних виборах Британії з 1945 по 2016

Джерело: UK Political (2016)

ВИБОРИ 2015	КОНСЕРВАТОРИ	залишитися	вийти
	ЛЕЙБОРИСТИ	39	61
	ЛІБДЕМИ	65	35
	ЮКІП	68	32
	ЗЕЛЕНІ	5	95
		80	20
ВІК	18–24	71	29
	25–49	54	46
	50–64	40	60
	65	36	64
РІВЕНЬ ОСВІТИ	НЕПОВНА ЗАГАЛЬНА	30	70
	ПОВНА ЗАГАЛЬНА	50	50
	ВИЩА ДОДИПЛОМНА	48	52
	ВИЩА	68	32

Рис. 2. Розподіл голосів у референдумі про Брексіт за партійною приналежністю, віком і рівнем освіти

Джерело: YouGov.uk (2016)

приморські райони, що втрачали прибутки з рибальства тощо, — «Нові лейбористи» вирішили переформатувати економіку, заховаючи молодь до вищої освіти. Таким чином вони хотіли побудувати Британію як «економіку послуг», тобто продовжувати роботу Тетчер, залишивши індустріальний час у минулому й суттєво зменшивши виробничу складову економіки.

Концентрація економічної діяльності на сфері послуг має декілька вразливих і макроекономічно непродуманих моментів, що врешті-решт створили масові диспропорції в економіці загалом та на ринку праці зокрема. По-перше, всупереч кейнсіанській теорії інвестицій держави в суспільство для підвищенні економічного зростання загалом, перехід на послуги та перекваліфікація мали фінансуватися за коштів студентських позик. На практиці це означало зменшене фінансування навчальних (особливо вищих) закладів і накопичення величезних боргів студентами, які з 1998 року мали платити за навчання. Замість створення нових робочих місць в індустрії, політика уряду була направлена на тренування та перекваліфікацію робітників у сервісному секторі, що зростав і де ще була потреба в робочій силі. Але біда ринків праці, що регулюються ринковими механізмами в тому, що рано чи пізно за відсутності координованого постачання вони перенасичуються, створюючи «армію резервної робочої сили» (Енгельс 1845, див. розділ «Конкуренція»), або, інакше кажучи, безробіття. По-друге, ринок праці, особливо кваліфікованої праці, є дуже нееластичним. Це означає, що попит на певний тип робочої сили не завжди легко швидко поповнити, тому що перекваліфікація робітників займає час. В деяких випадках дуже багато часу, як от навчання науковців, лікарів тощо. Пріоритет був поставлений на сфері послуг та розмаїтті кваліфікацій, асоційованих із веденням бізнесу, а не виконанням робіт (інженерія, викладацька робота і т. д.). У поєднанні із систематичним соціальним припиненням та знеціненням ручної та низькокваліфікованої праці на ринку праці Британії було створено прогалини, які потрібно було закрити працівниками з-за кордону, що й зробили завдяки іммігрантам із ЄС та не тільки. Проблема ж безробіття в країні, звичайно, це не вирішило, і лише далі роздуло полум'я ксенофобських та антиєвропейських настроїв у збіднілих регіонах.

З приходом до влади коаліції лібдемів та консерваторів в 2010 році ситуація лише погіршилася. Водночас зміни відбувалися всередині Лейбористської партії. Після Гордона Брауна лідером обирають Еда Мілібанда, сина покійного марксиста Ральфа Мілібанда, зі сподіванням, що його молода енергія й освіченість стануть новим підходом для партії. Але в умовах політики жорсткої економії, рецесії, в якій виборці винували Блера й лейбористів, Мілібанду не вдалося вибороти перемогу для партії на наступних виборах. Консерватори 2015 року отримали більшість у парламенті. Лібдемів відправили на полицю історії. В коаліції з консерваторами за попередні роки вони були змушені відмовитися від більшості передвиборних обіцянок і таким чином втратили шанси на майбутнє переобрання; швидше за все надовго.

Після програшу на парламентських виборах у травні 2015 року Мілібанд подав у відставку. За ним партію очолив Джеремі Корбін, нинішній лідер, обраний прямим голосуванням членів. Частина парламентарів старого загартування не дуже зраділи його обранню, бо Корбін — це дуже давній і лівий лейборист, соціалістично налаштований, пацифіст. Прихильники Блера вважали його занадто лівим і «безнадійним кандидатом». Але попри опір блеритів, члени підтримали Корбіна, який прикладом свого політичного життя й історією принципового, ідеологічного, а не «сезонного», голосування став тим, кого лейбористи вже давно втратили надію бачити за лідера. Корбін — це лідер, що поводить згідно з принципами, які чимало інших політиків викинули на вівтар короткострокових перемог, при цьому згубивши підтримку виборців та їхню довіру. Знедолені Британії були готові до приходу принципового політика, про що свідчить стрімке зростання членства в партії лейбористів після його обрання. Суспільство засвідчило політичну мобілізацію, якої не бачило вже давно, цим підкресливши прогалини в розумінні потреб виборців блеритами Лейбористської партії. Так, лише в останні 48 годин реєстрації нових членів на участь у виборах лідера лейбористів до партії вступили 183 000 нових членів, щоби підтримати Корбіна і з ним внести нове в політику Британії, що слугує найбагатшим за кошт найбідніших (Independent 2016). До того ж за кілька тижнів після обрання Корбіна лідером було засновано «Моментум» — ініціативу-рух знизу в підтримку Корбіна і лейбористів, яка зараз нараховує понад 150 місцевих гілок, більше 20 000 членів і понад 200 000 осіб у базі підтримки (Momentum 2017). Однією з причин підтримки Корбіна була надія на нього як на важіль проти Брекситу в парламенті.

Передвиборча кампанія референдуму відбувалася в умовах соціально-економічної нестабільності та ксенофобії. В офіційних буклетах незалежної Виборчої комісії про процедуру голосування була розміщена інформація, що надавала короткий огляд головних засад обох кампаній (Electoral Commission 2016). Зміст оглядової інформації надається штабами кампаній і не коригується комісією. Кампанія блоку «Вийти» (англ. Leave)

була відверто ксенофобська, ісламофобська й орудувала вигаданими цифрами й фактами (див. там же). Так, серед фактів, перерахованих, щоб показати перевагу від'єднання від ЄС, була втрата імміграційного контролю й вплив мігрантів із ЄС — понад 250 000 в 2014 році. За даними ООН та Migration Watch (антиіммігрантський дослідницький центр, що називає себе незалежним, хоч і відверто тримає упереджену позицію; очолюється Лордом Гріном Деддінгтонським), 2015 року 1,2 мільйони британців проживали в ЄС, водночас близько 3,3 мільйонів громадян ЄС проживали в Британії (UN 2015; Migration Watch 2016). Міграція в такому обсязі, стверджують євроскептики, економічно невиправдана і створює додаткове навантаження на сферу соціальних послуг у час економічної скрути (Migration Watch 2016), і тому необхідно вийти з ЄС, щоб спинити потік мігрантів. Але ця картина неповна. За даними Євростату (офіційна головна служба статистики в ЄС), загальна кількість іммігрантів-негромадян у Великій Британії 2014 року становила 550 700 осіб (87,1 % від загальної суми, що також включає громадян Британії), з них 263 600, або 41,7 % — громадяни ЄС та 287 100, або 45,4 % — громадяни країн, що не є членами ЄС (Євростат 2014). Тобто більше половини всіх іноземних громадян, що іммігрують до Британії британський уряд пускає до країни без втручання Брюсселя. Він міг би припинити робити це в будь-який час. Натомість антиіммігрантська риторика фокусується на громадянах зі Східної Європи, зокрема хорватах, румунах та болгарях, тобто найновіших членах ЄС. Це помітно й у риторичі референдуму, де навіть у буклетах ці три країни виокремлюються. Migration Watch теж спеціально збирає і групує дані по міграції з Болгарії та Румунії в окрему категорію «ЄС-2». Ба більше, буклет «нагадує» про те, що Туреччина може скоро стати членом ЄС. А це повна нісенітниця, бо Туреччина чекає членства ще з 1978 року й навряд чи коли-небудь стане повноправним членом через антиісламські настрої в ЄС та антидемократичну внутрішню політику самої Туреччини. Ксенофобське та ісламофобське підґрунтя кампанії очевидно не в таких прикладах. Одна з найбільших фальшивих обіцянок кампанії була пов'язана з Національною службою охорони

здоров'я (НСОЗ). £350 мільйонів — стільки за підрахунками євроскептиків коштує членство в ЄС щомісяця — можна направити на НСОЗ, що перебуває в кризі через збільшення вимог і нестачу фінансування. Ця обіцянка стала вирішальним фактором для багатьох виборців та була першою, від якої лідер ЮКІП Найджел Фараж — один із провідних адвокатів виходу з ЄС — відмовився наступного ж дня (Telegraph 2016). Нещодавно представники кампанії «вийти» визнали, що свідомо дезінформували виборців, аби ті проголосували за Брексіт (Cumplings, D. 2017). Це, на жаль, нічого не змінить.

Розважена ж кампанія блоку «залишитися», очолювана прем'єром Камероном та тіньовим кабінетом Корбіна, зосередила зусилля на економічній логіці та перевагах економічної та політичної співпраці на правах повного членства в ЄС, чого вочевидь було недостатньо, щоб переконати виборців (HM Government 2016). Роки ксенофобської риторики і шкоду, що вона чинить, не можна повернути за декілька місяців економічної аргументації з вуст того, хто, як Камерон, «поміняв свою думку» в рік референдуму.

Брексіт розділив як суспільство, так і політичні рухи й партії. Старі розбіжності щодо членства в ЄС знов розкололи й лівіцію. Кампанія Лексіт (англ. Lexit/Left Exit — «лівий вихід») об'єднала Socialist Workers Party (Соціалістична робітничка партія), Комуністичну партію й Counterfire (Контрудар). Ініціатива була задумана «як альтернатива для тих, хто стоїть перед неприємним вибором між пробізнесовою кампанією «залишитися» Девіда Камерона та кампаніями виходу, де домінують ксенофобські праві сили» (Socialist Worker 2015). На жаль, британські громадяни отримали зовсім інший варіант — складні переговори і вперту консерваторську політику Терези Мей, що прийшла після того, як Камерон пішов у відставку після програшу на референдумі. Що ж це за варіант, покаже лише час. Надія, покладена на Корбіна в опозиції до Брексіту, теж не виправдалась. Почасти задля того, щоб не розгойдувати партію, в якій блерити чинять сильну опозицію Корбіну, почасти задля збереження підтримки збіднілих прошарків, почасти задля вірності процедурі мажоритарної демократії (тобто раз більшість голосів на референдумі була віддана

за вихід з ЄС, то треба виходити будь що), Корбін не наважується приймати сильну позицію по Брексіту, а лише дебатуює з Мей в парламенті щодо потенційно нищівного наслідку такого зовнішньополітичного ходу. Таким чином, ми знову бачимо, як протиріччя процедурної та ідеологічної моральності стають на заваді ведення партійної політики, яку лідери вважають розумною, корисною для тих, чиї інтереси вони обрані представляти. Лівіція Британії має вирішити: бути слугами волевиявлення, навіть якщо всім відомо про дезінформацію в процесі волевиявлення (тобто обман виборців), чи стати активними лідерами виборців за вибором, який партія вважає для них кращим, при цьому ризикуючи бути гостро розкритикованими. Додатково ускладнює ситуацію проблема ностальгії за імперією серед англійського населення Великої Британії і разом з нею ностальгія за статусом всесвітнього лідера, володаря й керівника (Boyle 2017), що ускладнює можливість конструктивних переговорів із Євросоюзом і боротьбу з ксенофобами водночас. Саме можливість знайти компромісне рішення в цих складних дилемах визначить майбутнє Корбіна й лівого вибору в найближчі роки.

Заключне слово

Вивчати ліві рухи важливо. Боротися за соціальні зміни все ще можливо. Зараз ця боротьба більше на часі, ніж будь-коли. Історичні зрушення у світовому розподілі праці внаслідок міжнародного розподілу ланцюгів постачання та попиту водночас роздроблює робітничий рух і об'єднує робітників, бо джерела їхньої експлуатації стають більш концентровані, об'єднані в транснаціональні монополії. Розуміння транснаціональної природи накопичення капіталу поєднане з одночасною експлуатацією робітників у конкретних, локалізованих виробничих просторах є абсолютно фундаментальним для організації міжнародної солідарності й боротьби проти правих рухів, що живляться з націоналістичної риторики, при цьому розв'язуючи руки великому капіталу для подальшої наруги над робітничими силами та знедоленими суспільствами, загнаними в ярмо капіталізму.

Незважаючи на послаблення ідеологічного фундаменту лівих рухів, чимало соціально-демократичних партій в ЄС все ще є значущими претендентами на парламентарську більшість та на зміну політичної риторики, бо їхні програми досі доволі визначні профспілки все ще чинять неабиякий опір «силам ринку» (Каллахан та ін. 2014: IV). Глибина соціально-економічної кризи в Британії сьогодення і зневіра народу в уряді та в євроінтеграційних процесах — історична можливість захоплення суспільства силами правого спектру або ж перехоплення політичної домінанті лівими на чолі з Корбіном. Який з варіантів стане реальністю, покаже лише час.

Посилання:

Armstrong, Ph., Glyn, A. and J. Harrison, 1995. *Capitalism since 1945*. John Wiley & Sons: London.

Arrighi, G., 1994. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. Verso: London, UK.

Brenner, R., 1998. *The Economics of Global Turbulence*. New Left Review: London, UK.

British Library (NA). *Suffragists*. Archive. Available 25.02.2017 at: <http://www.bl.uk/learning/histcitizen/21cc/struggle/suffrage1/suffragists.html/>.

Beveridge, W., 1942. «Beveridge Report. Social Insurance and Allied Services». Available at: <https://www.sochealth.co.uk/national-health-service/public-health-and-wellbeing/beveridge-report/>.

Boyle, N., 2017. «The problem with the English: England doesn't want to be just another member of a team». In: *The European Voice*. Available 25.02.2017 at: http://www.theneweuropean.co.uk/top-stories/the_problem_with_the_english_england_doesn_t_want_to_be_just_another_member_of_a_team_1_4851882.

Choonara, J., 2016. «Launch of united left campaign to leave the EU». In: *Socialist Worker*. Available 25.02.2017 at: <https://socialistworker.co.uk/art/42550/Launch+of+united+left+campaign+to+leave+the+EU>

Driver, S. and Martell, L., 2006. *New Labour: Politics after Thatcherism*. Polity Press: London.

EC, 1992. Maastricht Treaty. [document]. Available 25.02.2017 at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Axy0026>.

Electoral Commission, 2016. «Report on the 23 June 2016 referendum on the UK's membership of the European Union». Available 25.02.2017 at: http://www.electoralcommission.org.uk/__data/assets/pdf_file/0008/215279/2016-EU-referendum-report.pdf

Енгельс, Ф., 1845 (2011). *Положение рабочего класса в Англии*. Доступен 25.02.2017 по ссылке: https://www.marxists.org/russkij/marx/1845/working_class_england/index.htm.

Eurostat, 2016. «Migration and migrant population statistics». Available 25.02.2017 at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics.

Field, Geoffrey, 2011. *Blood, Sweat, and Toil: Remaking the British Working Class, 1939–1945*. OUP: Oxford.

Financial Times, 2016. «Social attitudes survey reveals Britain's enduring class divide», [Online]. Available 25.02.2017 at: <https://www.ft.com/content/ba28e4d4-3ded-11e6-8716-a4a71e8140b0>.

Giddens, A., 1994 (1998). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge, England, UK: Polity Press, pp. 71-72.

Gillespie, R. And Paterson, W. E. (eds.), 2013. *Rethinking Social Democracy in Western Europe*. Routledge: New York.

Glyn, A., 2006. *Capitalism Unleashed*. Oxford University Press: Oxford.

Glyn, A. and Sutcliffe, R. B., 1972. *British capitalism, workers and the profits squeeze*. Penguin.

The Guardian, 2012. «Social mobility: the charts that shame Britain», 22 May. Available 25.02.2017 at: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2012/may/22/social-mobility-data-charts>

3 Feb 2017. «Prepare for the worst: this inequality rift will tear our society apart». Available 25.02.2017 at: https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/feb/03/prepare-inequality-rift-tear-society-apart-thatcher?CMP=share_btn_fb.

15 Apr 2016. «Reliance on food banks must not become the norm, says charity». Available 25.02.2017 at: <https://www.theguardian.com/society/2016/apr/15/reliance-food-banks-new-normal-trussell-trust-charity>.

HM Government, 2015. «Why the Government believes that voting to remain in the European Union is the best decision for the UK». Available 25.02.2017 at: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/515068/why-the-government-believes-that-voting-to-remain-in-the-european-union-is-the-best-decision-for-the-uk.pdf.

The Independent, 2016. «Labour Party receives more than 183,000 membership applications in 48 hours». Available 25.02.2017 at: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/labour-party-183000-membership-applications-in-48-hours-a7146976.html>.

Ipsos MORI, 2015. «How Britain voted in 2015». Available 25.02.2017 at: <https://www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/3575/How-Britain-voted-in-2015.aspx?view=print>.

2010. «How Britain voted in 2010». Available 25.02.2017 at: <https://www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/2613/How-Britain-Voted-in>.

Kavanagh, D., 2013. *The Politics of the Labour Party*. Routledge: London.

Keynes, J. M., 1936. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan Cambridge University Press. Available 25.02.2017 at: <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/>.

Labour Party, 1945. «Let Us Face the Future: A Declaration of Labour Policy for the Consideration of the Nation», Party Manifesto. Available 25.02.2017 at: <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab45.htm>

Land Registry, 2016. «UK House Price Index». Available 25.02.2017 at: <http://landregistry.data.gov.uk/app/ukhpi>.

Marglin, S. A. and Schor, J. B. (eds.) 1990. *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience*. Oxford: Oxford.

Marglin, S. A. and Bhaduri, A., 1988. «Profit Squeeze and Profit Theory». Working Paper. Available 25.02.2017 at: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP39.pdf>.

Migration Watch, 2016. «Net Migration Statistics». Available 25.02.2017 at: <https://www.migrationwatchuk.org/statistics-net-migration-statistics/#create-graph>

Miliband, R., 1972. *Parliamentary Socialism*.

Momentum. 2017. «About Momentum». Available 25.02.2017 at: <http://www.peoplesmomentum.com/about>.

National Archives (NA). «Chartism». Available 25.02.2017 at: <http://www.nationalarchives.gov.uk/education/politics/g7/>

OECD, 2015. «Income Inequality, Social Mobility, and Economic Growth». Presentation. Available 25.02.2017 at: <https://www.oecd.org/eco/growth/NERO-22-June-2015-income-inequality-social-mobility-and-economic-growth.pdf>.

(2016) Economic Policy Reforms: Going for Growth. Available 25.02.2017 at: <http://www.oecd.org/eco/goingforgrowth.htm>.

Office for National Statistics, 2016a. «Comparing measures of private rental growth in the UK: 2016». Available 25.02.2017 at: <https://www.ons.gov.uk/economy/inflationandpriceindices/articles/comparingmeasuresofprivaterentalgrowthintheuk/2016>

(2016b) «House Price Index, UK: Nov 2016». Available 25.02.2017 at: <https://www.ons.gov.uk/economy/inflationandpriceindices/bulletins/housepriceindex/nov2016#uk-all-dwellings>.

Panitch, L. V., 1971. «Ideology and Integration: the Case of the British Labour Party». In: *Political Studies*, vol. 19/2, pp. 184-200.

Piketty, T., 2014. *Capital in the 21st century*. HUP: London.

Pimlott, B., 1977. *Labour and the Left in the 1930s*. Cambridge University Press.

PSIRU. (Multiple) Public Services Research Unit. Available at: psiru.org.

Stieglitz, J., 2016. «Joseph Stiglitz Says Standard Economics Is Wrong. Inequality and Unearned Income Kills the Economy». In: *Economics*, 9 Sept. Available 25.02.2017 at: <http://evonomics.com/joseph-stiglitz-inequality-unearned-income/>.

The Telegraph, 2016. «Nigel Farage: £350 million pledge to fund the NHS was 'a mistake'». Available 25.02.2017 at: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/24/nigel-farage-350-million-pledge-to-fund-the-nhs-was-a-mistake/>.

Varoufakis, Y., 2016. «And the weak suffer what they must: Europe, austerity, and the threat to global stability».

Williams-Grut, O., 2015. «One crazy chart shows just how much London house prices have sky-rocketed since the recession». In: *Business Insider*. Available 25.02.2017 at: <http://uk.businessinsider.com/savills-london-house-price-growth-since-recession-2015-11>.

UK Political, 2015. «2015 General election results summary». Available 25.02.2017 at: <http://www.ukpolitical.info/2015.htm>.

UK Parliament (NA) «Second Reform Act 1867». Available 25.02.2017 at: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/houseofcommons/reformacts/overview/furtherreformacts/>.

UN, 2015. «International migrant stock 2015». Dataset and Report. Available 25.02.2017 at: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml>.

YouGov.uk, 2016. «How Britain Voted». Available 25.02.2017 at: <https://yougov.co.uk/news/2016/06/27/how-britain-voted/>

3

Die Linke: успіхи і невдачі широкої німецької лівиці

ТАРАС САЛАМАНЮК

соціолог, автор ряду статей
про німецьких лівих

Німецька партія *Die Linke* («Лівіця») — це свого роду унікальний живий приклад. Приклад того, як всередині німецького суспільства вдалося об'єднати політичні традиції обох частин «залізної завіси» та отримати одну з найпотужніших лівих партій європейського регіону. В результаті «Лівіця» вигідно поєднала елементи як традиційної народної підтримки соціалізму на сході, так і голоси розчарованих у правому зсуві соціал-демократії на заході Німеччини. Все це, однак, не означає, що партія зараз являє собою бездоганну політичну модель. По суті, вона й далі залишається відкритим експериментом із плутаною структурою, недоробленими напіврішеннями та невирішеними питаннями майбутнього. І саме у витоках, перебігу й перспективах цього експерименту я пропоную вам і розібратися.

Курс на демократичний соціалізм

Кінець Німецької демократичної республіки (НДР) — це не лише добра воля Михайла Горбачова чи падіння Берлінської стіни. Це значні трансформації всередині *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (Соціалістичної єдиної партії Німеччини, СЕПН), ще донедавна оплоту режиму державного соціалізму. Восени 1989 року партійний базис відреагував на масовий протестний рух за демократизацію в країні (так звану «Мирну революцію») демократизацією партії. Бентежного «китайського варіанту» силового придушення акцій не сталося, і за кілька місяців було зміщено два керівники партії, прийнято новий партійний статут, прибрано пасаж про «керівну роль» партії, намічено перші демократичні вибори й ще багато чого іншого. Саму ж партію, аби підкреслити всі ці разючі зміни, перейменували в *Partei des Demokratischen Sozialismus* (Партію демократичного соціалізму, ПДС) спершу з приставкою СЕПН, а потім і без.

Так народилася ще одна з посткомуністичних партій Східної Європи. Втім, їй не судилося втілити шляхи консервації інших посткомуністичних політичних проєктів завдяки вдалому сприяливному збігу двох обставин, супутніх добровільній, несиловій передачі влади від СЕПН.

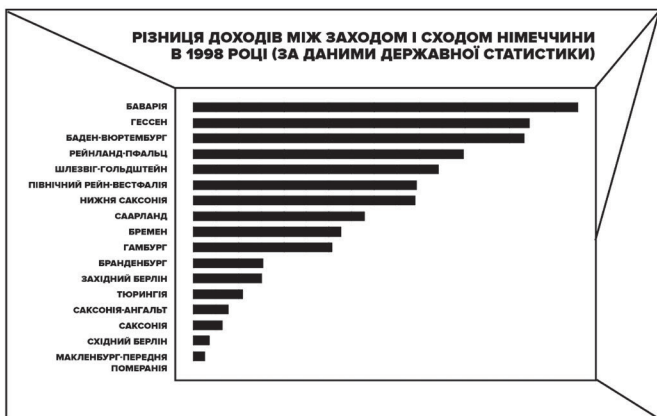

Рис. 3. Різниця в доходах між Західною і Східною Німеччиною 8 років після об'єднання (1998). Східнонімецькі землі (починаючи з Бранденбургу) чільно займають нижню частину списку.

По-перше, завдяки цій передачі почала внутрішньо демократизуватися сама партія. До її керівництва прийшло нове покоління людей, яке хоч і орієнтувалося на соціалістичні цінності попередників, але цуралося авторитарних методів їхніх звершень: «Те, що нас непокоїло в НДР, був не надмір соціалізму, але нестача його, існувало протиріччя між емансипаторськими цілями, які ми поєднували з НДР, і недалекими засобами [...] Протистояння всередині СЕПН було для нас боротьбою за інший, демократичний, сучасний соціалізм». Цитату взято з книги «Zur Programmatik der Partei des Demokratischen Sozialismus. Ein Kommentar» (с. 14). Книга написана активними учасниками ПДС як коментар до партійної програми, але також містить спробу опрацювання непростого спадку партії і вироблення відношення до ладу державного соціалізму в Східній Німеччині.

По-друге, ця ж несилова передача влади дозволила перевтіленій у ПДС новій партії уникнути репресій та увійти в легальну політичну систему об'єднаної Німеччини. Завдяки цьому їй вдалося зберегти частину своєї колишньої інфраструктури

та членську базу. Але головне — таким чином партії вийшло продовжити 40-річну політичну традицію Східної Німеччини, що для багатьох її жителів не була порожнім звуком.

Таким чином, коли після об'єднання на Східну Німеччину обрушилася реальність капіталістичних негараздів — масове безробіття, відновлення в правах довоєнних власників, різка різниця в доходах та якості життя із Західною частиною, ПДС опинилася на потрібному місці. Вона виявилася саме тією силою, що здатна була, опираючись як на традицію старих лівих, так і на нові демократичні орієнтації, зрозуміло та проникливо апелювати до східнонімецьких проблем. І політичні рейтинги поповзли вгору. Вже через 4–5 років на наступних виборах після бляклого голосування 1990 року її результати були досить яскраві. З цього часу ПДС стала навіть другою за підтримкою силою в кількох східнонімецьких землях. Все дозволило говорити про ПДС у Східній Німеччині як про всеосяжну народну партію (*Volkspartei*), що комплексно представляє інтереси жителів цього регіону, поєднуючи в собі різні класові прошарки.

Увесь цей успіх однак не скасовував факту, що Партія демократичного соціалізму залишалася досить регіонально обмеженою. Її західнонімецьке членство та електоральна підтримка були нікчемно низькими, а користуючись одною лиш народною східнонімецькою базою, партії ледь-ледь вдавалося подолати прохідні бар'єри в Бундестаг та Європарламент, та й то не завжди.

Таким чином, на середину нульових ПДС залишалася хай і популярною, але регіональною партією й шукала можливостей розширення своєї територіальної бази. І такі можливості знайшлися.

Рокіровка на лівому фланзі

1998 року вперше в сучасній німецькій історії до влади на федеральному рівні приходить цілком ліва коаліція, що складається з *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (Соціал-демократичної партії партії Німеччини), традиційної

німецької соціал-демократичної партії з більш ніж столітньою історією робітничої боротьби та потужною профспівковою базою, і *Die Grünen* («Зелених»), зеленої партії з покоління нових лівих бунтівників 68-го. Обіцянки червоно-зелених (як їх називали) були високими. Очікувалося повернення до соціальної кейнсіанської політики з екологічними акцентами всередині країни й проведення мирної політики на міжнародній арені. Однак вже скоро ці надії почали руйнуватися. Відмова від введення необхідного для такої політики високого оподаткування, втягнення в югославську війну і – остання крапля – лібералізація трудового законодавства призвела до значного спаду популярності коаліції і особливо соціал-демократів. Як результат такої злидненої політики, на початку 2005 року в Соціал-демократичній партії Німеччини відбувся лівий відкол – сформувалася партія *Arbeit & soziale Gerechtigkeit — Die Wahlalternative* («Праця і соціальна справедливість — Виборча альтернатива»), що об'єднала лівих соціал-демократів, профспівковців та інших (переважно) західних німців, незгодних з урядовим курсом на демонтаж соціальної держави.

Майже одразу після відколу між новоствореною партією і ПДС почалися переговори про об'єднання. Обидві партії в поточній політичній ситуації мали багато чого спільного: регіонально обмежену виборчу базу, різке критичне відношення до антисоціальної урядової політики, відкидання втручання в зовнішні збройні конфлікти тощо. Втім, були й відмінності. За ПДС стояла вже більш ніж півстолітня політична традиція, їхня ідеологічна база була досить ретельно пропрацьованою, хоч і не користувалася широкою популярністю поза межами Східної Німеччини. В той час «Праця і соціальна справедливість» була радше протестною партією, що збирала всіх незадоволених поправлінням соціал-демократичної партії й обмежувалася достатньо поверховою програмою опозиційних соціальних вимог.

Хтозна чим би закінчилися ці перемовини, але їхній хід прискорили дострокові федеральні вибори. Навесні червоно-зелені програли ще одну землю своїм консервативним опонентам і тодішній прем'єр-міністр Герхардт Шрьодер оголосив про розпуск

парламенту та нові вибори. Для обох лівих партій (ПДС і «Праця і соціальна справедливість») це означало історичний шанс — зараз або ніколи. І замість конкуренції вони таки зважилися виступити разом.

Спершу всередині 2005 року було прийнято принципове рішення про висунення спільного списку від обох партій на вибори. Оскільки ці списки мали йти від ПДС, то для оновлення іміджу вона перейменувалася в *Die Linkspartei* (Ліва партія) з необов'язковою приставкою ПДС. Успішні результати виборів — 8,7 % (найкращі в історії ПДС і навіть вищі за колишню коаліційну партію зелених) — говорили самі за себе, і процес об'єднання продовжився. В травні 2007 року обидві партії на паралельних партійних конференціях вже обговорювали спільні положення злиття та деякі спірні моменти (як-от ставлення до соціалізму чи участь у військових операціях під мандатом ООН). Внаслідок тривалих дискусій компромісу таки вдалося досягти, й переважна більшість делегатів з обох партій проголосувало за злиття. Воно відбулося за 2 місяці, в липні, разом із першою партійною конференцією об'єднаної партії. Так як сплав двох різних регіональних та політичних течій, об'єднаних спільним інтересом, на суспільно-політичній арені Німеччини з'явилася третя за чисельністю членства партія — «Лівіця».

Проблеми росту

На початку об'єднану партію супроводжував немалий електоральний успіх. В період з 2007 по 2010 рік лівим вдалося пройти в усі, навіть західні (за винятком Баварії) земельні парламенти та здобути свої найкращі результати на виборах у Бундестаг та Європарламент. Вже до наявного земельного коаліційного уряду із соціал-демократами в Берліні, що існував ще з часів ПДС, додалася ще одна урядова коаліція із соціал-демократами — цього разу в сусідній східнонімецькій землі Бранденбург. А в двох західнонімецьких землях справа доходила до підтримки лівими фракціями червоно-зелених урядів меншості на умовах відмови від урізань соціальної сфери. Партія

«Лівія» ставала впливовим гравцем на лівому фланзі німецької політики. Однак вже незабаром у її нашвидкуруч зібраному союзі почали з'являтися серйозні проблеми.

Справа почалася з прикрого випадку. Оскар Лафонтен, що був одним із лідерів «Лівії» від колишніх соціал-демократів (поряд із Грегором Гізі від колишнього ПДС), заявив про свій намір покинути політику в зв'язку з раковим захворюванням і пішов із посади співголови партії. Обрані замість нього нові співголови виявилися не спроможними так добре вести різномірну партію, як дуєт Лафонтен–Гізі. Вирішені компромісом суперечності, як-от ставлення до соціалізму, виявилися владнаними лише поверхово. Тож, наприклад, коли один із нових співголів привітав Фіделя Кастро з ювілеєм, в партії розгорілися суперечки. Подібні інциденти виринали поміж однопартійцями знову і знову: то опублікована надміру комуністична стаття, то заява щодо міжнародної політики – все потрохи ескалувало ситуацію внутрішньопартійних сварок. Унаслідок конфлікт всередині партії став досить помітний і ззовні – дійшло до того, що представники партії могли відкрито критикувати в медіа одне одного.

Наслідки такого розладу не забарилися. Електоральний спад, вихід певних вже обраних депутатів зі складу парламентських фракцій – все це переслідувало лівих у 2011–2012 роках. Ситуація ускладнювалася ще й сходженням нової Піратської партії, яка відбирала в «Лівії» молодих виборців. Це стало особливо помітним на виборах до деяких земельних парламентів, коли ліві недорахувалися важливих процентів на тлі динамічного підйому рейтингів піратів¹.

Зважаючи на таку скрутну ситуацію, 2012 року співголів переобрали на інші, більш компромісні кандидатури. Крім того, сама партія неформально прийняла курс на відмову від явного

1 2011 року на виборах до берлінського земельного парламенту ліві не набрали достатньо голосів на виборах, аби червоно-червона коаліція була поновлена. А 2012 року на позачергових виборах до парламенту найбільшої західнонімецької землі Північний Рейн-Вестфалія партія «Лівія» провалилася взагалі й не подолати п'ятивідсотковий рубіж. В обох цих випадках до земельних парламентів вперше увійшли фракції Піратської партії, демонструючи разючі як для політичних новачків результати в 8–9 %.

вираження суперечок. Тож співголовам вдавалося потрохи залягоджувати колишні суперечки: за нових розкладів внутрішньопартійні задираки ризикували передусім підставити свою ж репутацію. І в партії намітилося загальне прагнення до демонстрації назовні своєї єдності.

За цим відбулася й стабілізація електоральних результатів. З 2012 року, незважаючи на спад, партія «Лівиця» стала третьою за розміром фракцією в Бундестазі й формально очолила парламентську опозицію. А в наступні роки їй вдалося досягти непоганих результатів у східнонімецьких земельних виборах і залишитися після переобрання в деяких парламентах Західної Німеччини. За добре проведеними виборами з'явилися й нові урядові земельні коаліції. Зокрема, в східнонімецькій Тюрингії, де ліві 2014 року вперше очолили червоно-червоно-зелену коаліцію із соціал-демократами та зеленими, висунувши свого прем'єр-міністра землі. А також в Берліні, де після вдало проведеної виборчої кампанії «Лівиці» вдалося надолужити колишні втрати у своїй підтримці й увійти після нових виборів 2016 року до такої ж червоно-червоно-зеленої коаліції (правда, як молодший партнер).

І хоча оновлений об'єднавчий формат Лівой партії не позбавлений внутрішніх суперечностей та зовнішніх загроз (про що мова піде далі), із певністю можна ствердити одне. Після швидкого росту й подальшого кризового етапу партії вдалося нормалізувати внутрішні суперечності та демонструвати стабільні результати в масовій німецькій політиці.

Джунглі широкої лівиці

Перед тим, як звернутися до наявних проблем, що стоять перед партією «Лівиця», розглянемо її структуру.

Власне, вже згадана позиція двох співголів в ній не випадкова. Вона виникла внаслідок злиття партій-попередниць і необхідності репрезентувати їх обох у новоствореній партії. Втім, разом із розвитком та дифузією обох партійних частин необхідність такої репрезентації відпала. Зате з'явилася інша.

Західнонімецькі новоприбулі з протестної партії «Праця і соціальна справедливість» наклалися до вже наявних в ПДС ідеологічних течій та платформ і дали їм нові ідеологічні аспекти та територіальні виміри. Так виявилось, що Ліва партія стала так чи інакше ареною для практично всіх німецьких політичних авторів, лівіших від соціал-демократичної партії. Таким чином, в ній могли знаходитися як революційні троцькісти, так і розчаровані в правому курсі соціал-демократи, як спікери автономних лівих середовищ, так і колишні партійні функціонери СЕПН. І всі ці актори хотіли отримали голос на партійній арені.

Таким чином, функція наявності двох співголів переродилася, а з ними і їхніх чотирьох заступників/ниць, як і всього правління партії в 44 особи. Всі вони почали відігравати роль балансування між забезпеченням внутрішньопартійної плюральності та демократії, теми чутливої для партії «Лівія» в зв'язку з проблематичним спадком СЕПН, і внутрішньопартійною єдністю, нестача якої ледь не зруйнувала партію в 2011–12 роках. Тож поточна верхівка партії уособлює певний зважений компроміс між різноманітними течіями партії².

Саме завдяки співпраці та конкуренції у впливі на партійний голос через її верхівку з різноманітних лівих течій почали консолідуватися два найвпливовіші партійні крила – «традиціоналістське», або «ліве», крило і «реформістське», або «праве», крило³.

По суті, обидва крила синтезують ті чи інші позиційні нюанси зі своїх складових течій та вибудовують спільні відповіді на найбільш принципові для партії питання. Наприклад, можливість участі в урядових коаліціях, керунок внутрішньої економічної політики чи оцінка міжнародних відносин. Отже, «традиціоналістське», або «ліве», крило партії скоріше

2 Прикметно також, що при обранні до партійної верхівки, як і багатьох інших посад (наприклад, формуванні списків на вибори) чільну роль грає принцип гендерної рівності. У партії існує консенсус, що виборні посади повинні розподілятися порівну між жінками і чоловіками.

3 Перше партійне крило називало би себе «лівим», друге — «реформістським». «Традиціоналісти» і «праві» — терміни, які вони скоріше виконують для найменування одне одного як опонентів. З міркувань нейтральності в статті в лапках презентують обидва варіанти назв обох крил.

орієнтується на традиційні профспілки, в той час як «реформісти», або «праві», — на гнучко зайнятих робітників. «Ліве» крило критичне щодо коаліцій з іншими лівими партіями, в той час як їхні опоненти з «правого» вітають такі рішення. Для «традиціоналістів» характерний виражений антиамериканський антиімперіалізм у поєднанні з применшенням ролі інших імперіалізмів, зокрема російського. «Реформісти» ж хоч і залишаються критичними до НАТО, віддають перевагу співробітництву в міжнародних організаціях, націлених на миротворчі рішення (як-от в межах ООН чи ОБСЄ).

Одним словом, боротися в обох крил є за що. Звісно, цього вони не можуть робити відкрито в правлінні партії, адже там, згідно з загальним консенсусом, треба демонструвати єдність. Саме тому справжня внутрішньопартійна боротьба розгортається нижче. Починаючи від складання списку делегатів і порядку денного на чергову партійну конференцію та закінчуючи представництвом у певних робочих групах, територіальних організаціях, знакових заходах тощо. Добре, що ресурси

для цього є. Державне фінансування німецьких партій, інфраструктурний спадок СЕПН, зрештою, увага багатьох німецьких лівих до своїх представників/ць у партії — все це слугує безпосередньою основою для підтримки справжніх політичних джунглів за видимою партійною єдністю.

Структурні вади

Саме ці джунглі і є головною внутрішньою структурною проблемою партії «Лівиця». Незважаючи на незвичайну різноманітність своїх учасників і глибокі демократичні механізми, їй дуже складно оперативно приймати продуктивні рішення. Звісно, в критичних випадках, як-от критика чергових неоліберальних реформ чи засудження правої антиімігрантської політики, ліві не без скрипу здатні досить швидко видати щось. Але з позитивним порядком денним все значно гірше. Наприклад, у «Лівиці» досі немає переконливої і зв'язної соціально-економічної програми. Все що є — це набір загальних думок, узагальнених настільки, що під ними може підписатися чимало людей. І це не дивно, адже практично будь-які позитивні пропозиції тонуть посеред чвар крил та течій. Тому пройти можуть лише досить рафіновані твердження.

Такі внутрішньопартійні болотисті джунглі призводять до того, що в окремих представників, делегованих від партії, з'являється значно більше символічної влади, ніж повинно бути. Адже кожен коментар, кожна дія в умовах відсутності чіткої партійної позиції сприймається медіа та громадськістю як примарний знак наявності цієї позиції. Звісно, делеговані спікери, згідно з партійною етикою, не можуть відкрито критикувати одне одного. Але у виступах вони можуть поводитися так, ніби внутрішньопартійних опонентів не існує, і просто висловлювати свою (часто досить відмінну) позицію, не розмінюючись на дрібне критиканство однопартійців. Саме таким чином стають відомими медіа-виступи Сари Вагенкнехт, співголови Лівої фракції в Бундестазі, про верхню межу для прийому біженців або про розуміння певних аспектів путінської зовнішньої політики.

Іншою проблемою, яка не знаходить належного вирішення, є стратегія участі в уряді. Поки між обома партійними крилами існує запекла підклимна боротьба за це, а назовні один за іншим лідери партії одноголосно говорять про готовність коаліції (просто на цілком інших умовах), сама партія не має ніякої чіткої стратегії з цього приводу. Вона просто залишається заміненою рафінованими й узагальненими формулюваннями, як і багато інших пунктів позитивної програми. Таким чином, рішення про участь в земельних коаліціях приймаються конкретними місцевими організаціями (як-от в Тюрингії чи Берліні) в залежності від співвідношення сил прихильників і противників цього рішення. А питання про участь у гіпотетичній федеральній червоно-червоно-зеленій коаліції схоже буде вирішено лише після того, як стануть відомими результати наступних виборів і передусім не партійний базисом, а перемовинами й боротьбою верхівки.

В світлі такої програмної та стратегічної невизначеності найсерйозніше виглядає ще одна проблема, яка загрожує ззовні від правих популістів. Справа в тому, що антимігранська правопопулістська партія *Alternative für Deutschland* («Альтернатива для Німеччини»), що зараз активно набирає обороти, особливо сильна на сході країни за рахунок тих же бідних, нижчих прошарків, до яких традиційно як народна східнонімецька партія апелювала «Лівиці». Таким чином, зростання електорату «Альтернативи» відбувається не в останню чергу завдяки перетіканню виборців від «Лівиці». Це особливо стало помітно в земельних виборах до одної східнонімецької землі, Саксонії-Ангальт, де партія «Лівиця» зазнала просто електорального краху, упавши майже на 10 % в порівнянні з минулими виборами. На щастя для «Лівиці», критика наявної політики й загальні програмні фрази також мають позитивні політичні ефекти. І відтік виборців до правих популістів (переважно на сході) поки що компенсується притоком (особливо на заході) нових розчарованих виборців від соціал-демократів та зелених. Унаслідок цього рейтинг партії вже кілька років балансує навколо відмітки в 10 %. Але така динаміка залишається досить непевною. Та найголовніше — в умовах кризи ліберальної німецької політичної системи в зв'язку з наростанням правих популістів «Лівиці» просто немає запропонувати чогось цілковито нового.

Віч-на-віч з майбутнім

Німецька партія «Лівиця» знаходиться зараз перед серйозними викликами. Сформувавшись на уламках державного соціалізму, ставши одною з найвпливовіших європейських лівих партій і переживши серйозні внутрішні турбулентності, вона повинна тепер досягнути ще один новий рівень розвитку — сформувати власне цілісне програмне бачення розвитку суспільства.

Простої критики антисоціальних реформ, на які, як бачимо, зараз переважно й здатна партія, зовсім недостатньо. Вона не допомагає ні підважити позиції правих популістів, ні надійно втримати здавалось би розчарованих виборців соціал-демократів.

Отож, крилам, течіям та іншій фауні партійних джунглів необхідно розробити кращу, прозорішу й ефективнішу комунікацію. Їм слід відмовитися від моделі болотистих джунглів, у яких застряють більшість ідей, і нарешті навчитися колективно та конструктивно відповідати на питання, що найбільше хвилюють німецьке суспільство. Без подібних оновлень «Лівиця» не буде здатна адекватно реагувати на зміни, що все дужче розгортаються в німецькій політиці, та не зможе запропонувати переконливу альтернативу палаючій ксенофобській ненависті нових політиків та черговим порожнім обіцянкам старих політиків.

4

**Скандинавские левые
на руинах «шведского
социализма»**

АЛЕКСЕЙ САХНИН

историк, политический эмигрант. сфера
научных интересов: общественная
борьба, политические партии,
коллективные идентичности и формы
репрезентации

Кризис «шведской модели» и роль СДРП в шведской политике

Швеция, несмотря на свои скромные размеры (меньше 10 млн населения — это примерно столько же сколько в Белоруссии, Австрии или Бельгии), внесла в копилку цивилизации довольно большой вклад. Шведская спичка, динамит, «Система природы» Линнея, ИКЕЯ, H&M, телефон, Bluetooth, Skype и много всего прочего. Но, пожалуй, самым известным шведским изобретением стал социальный порядок, известный под «брендом» шведского социализма.

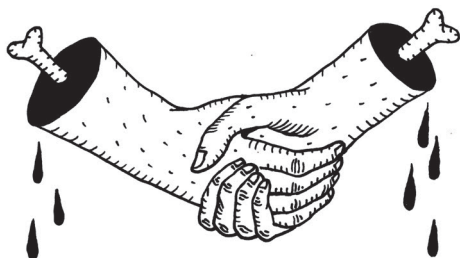
На протяжении большей части XX века именно Швеция была одним из идеологических полюсов мира. Этой небольшой стране удалось построить общественную модель, которая, как многим казалось, сочетала в себе лучшие черты советского социализма и американского капитализма, при этом не будучи подвержена многим недостаткам этих двух -измов.

Также как и страны Варшавского договора, Швеция достигла высочайшего уровня равенства. Зарплата рабочего в 1970-х была все еще меньше зарплаты директора завода, но всего в 2–4 раза. Если в США децильный коэффициент (соотношение доходов 10 % беднейших граждан к 10 % богатейших) составлял в разные времена от 9 до 17, то в Швеции он колебался в пределах 4. Образование, здравоохранение и другие социальные услуги были качественными и бесплатными. В стране была достигнута практически полная занятость, безработица не поднималась выше 2–3 %. Социальное страхование, развитие человеческого капитала, защита труда, гарантии материнства и детства, высокие пенсии — Швеция казалась социальным раем не только жителям стран третьего мира, но и многим рядовым американцам и европейцам.

С другой стороны, также как остальные страны Запада, Швеция построила общество с высоким уровнем плюрализма и демократии. В стране сложилась дееспособная многопартийная система. СМИ работали свободно. Уровень репрессий был гораздо меньше, чем в США или большинстве других западных

стран. А к 1970-м годам Швеция завоевала звание «мировой столицы прав человека». Джулиан Асанж иронически назвал ее «Саудовской Аравией прав человека».

Так, по крайней мере, выглядел фасад «шведского социализма». И эта общественная модель опиралась на крепкий фундамент. Его стеновым хребтом было мощное и развитое рабочее движение. До 90 % наемных работников были активными членами профсоюзов (за последние 25 лет этот показатель сократился до 70 %, но это все равно гораздо больше, чем в почти любой другой стране в мире). Большинство рабочих традиционно голосовали за левые партии. Их в стране было две — *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti* (Социал-демократическая рабочая партия Швеции, СДРПШ) и *Sveriges Kommunistiska Parti* (Коммунистическая партия Швеции, КПШ), которая с 1991 года называется *Vänsterpartiet* (Левая партия). В 1981 году к ним прибавилась *Miljöpartiet* (Партия зеленых), которая стала одной из наиболее популярных партий среднего класса, но тем не менее примыкает к Социал-демократам во время голосования в парламенте по большинству вопросов.

Социал-демократы тотально доминировали в национальной политике. С 1932 года партия беспрерывно находилась у власти 44 года, а после шестилетнего перерыва вернулась вновь. На региональном уровне социал-демократы до сих пор остаются у власти в абсолютном большинстве коммун. До 1991 года действовало правило, в соответствии с которым профсоюзы были коллективными членами социал-демократической партии. Но вплоть до сегодняшнего дня почти все профсоюзные лидеры остаются влиятельными партийными функционерами.

В общем, за долгие десятилетия социал-демократия практически слилась со шведским государством, а во многом и с обществом. Учитывая это доминирование на уровне рабочего и профсоюзного движения, электоральных предпочтений, государственного аппарата и идеологии, становится совершенно ясно, что описать шведскую политическую жизнь, особенно на ее левом фланге, без анализа процессов внутри социал-демократии абсолютно невозможно.

Шведская политика всегда была и во многом остается до сих пор политикой классовой. Выходец из стран бывшего СССР испытывает странное чувство дежавю, читая в газетах или слушая по ТВ комментарии о борьбе «рабочих» партий против «буржуазных». Но такой понятийный язык давно и прочно укоренился в этом скандинавском королевстве, и в отличие от бывших советских граждан, шведы не испытывают по этому поводу никаких комплексов. Не меньшее впечатление на наивного туриста может произвести и традиционная первомайская демонстрация. Причем демонстрации социал-демократов выглядят даже более «по-советски», чем шествия более радикальных «левых» (бывших коммунистов). Тысячи людей, построенные в аккуратные колонны под морем красных флагов, под звуки «Интернационала» торжественно идут по городу, демонстрируя мощь и силу рабочего класса...

В феврале 2016 года один из консервативных кандидатов в президенты США Марко Рубио посоветовал своему оппоненту, левому кандидату Берни Сандерсу, баллотироваться

в «президенты Швеции». Эта фраза свидетельствует не только о впечатляющем невежестве американского правого политика (в Швеции нет президента, это конституционная монархия), но и показывает, каким влиянием пользуется «шведский социализм» в качестве альтернативной общественной модели.

Кризис СДРПШ

Однако сегодня шведский социализм во многом остался в прошлом. Медленнее, чем большинство других стран, но Швеция также движется по пути неолиберальных реформ. Приватизируются предприятия, коммерциализируется общественный сектор. По темпам роста неравенства Швеция сегодня занимает 1 место среди развитых стран. И этот процесс глубокой трансформации общества не мог не сказаться на политическом ландшафте страны. В первую очередь он затронул крупнейшую партию страны, СДРПШ.

С 1917 года Социал-демократическая рабочая партия Швеции на всех без исключения национальных выборах занимала первое место, получая от трети до более чем половины голосов избирателей. За минувшее столетие социал-демократы были у власти на протяжении 76 лет и пока остаются во главе правительства. Но очередной опрос общественного мнения в декабре 2015 года показал, что рейтинг СДРПШ упал до 24,7 % и партия уступила первое место по популярности консерваторам (Dagens Nyheter, 2016).

Если эти показатели будут закреплены на будущих выборах, это обозначит исторический рубеж, настоящий конец эпохи.

Поворот вправо

Если взглянуть на историю электоральных побед шведских социал-демократов (Wikipedia), то легко заметить, что на протяжении почти 70 лет до 1991 года они всегда получали более 40 % голосов, а после 1991 почти всегда — меньше. И дело

здесь не в магии этой страшной даты распада Советского Союза и ухода в прошлое целого мира. У шведской электоральной истории более прозаичное объяснение. Дело в том, что с 1980-х именно социал-демократы начали проводить в стране умеренные либеральные реформы. И именно это в итоге сыграло для них роковую роль. Ведь получилось, что главная партия рабочего класса несет ответственность за реформы в интересах богатых и буржуазии.

Почти беспрерывное семидесятилетнее правление социал-демократов и их непреходящая популярность опирались не на систему подавления инакомыслия, промывки мозгов и репрессии. Нет, они были результатом того, что партия в 1930–1960-х годах ввела в стране лучшую в капиталистическом мире систему социального страхования, раннюю и большую пенсию, 5-недельный оплачиваемый отпуск, добила того, что зарплата рабочего, учителя или служащего стала сопоставима с доходами банковских и правительственных менеджеров. Бесплатные и качественные образование и медицина, низкая безработица, качественное социальное жилье — все это достижения социал-демократических правительств.

На рубеже 70-х и 80-х годов *Landsorganisationen* (Национальное профсоюзное объединение страны) и социал-демократы даже выдвинули конкретный план постепенного ненасильственного, «реформистского» преодоления капитализма. В соответствии с ним, в стране создавались особые рабочие фонды, управляемые профсоюзами и трудовыми коллективами, в которые перечислялась, помимо всех налогов, часть инвестиционных фондов, прибыли и активов предприятий. Постепенно это должно было привести к тому, что предприятия перейдут из частной собственности в собственность своих работников. Своего рода приватизация наоборот. В итоге примерно за 30 лет Швеция должна была превратиться в полностью бесклассовое общество всеобщего равенства и достатка, а почти вся собственность перейти в коллективное владение рабочих организаций.

Этот план даже начал воплощаться в жизнь, но встретил жестокое сопротивление предпринимателей и верхушки среднего класса. К тому же в 1980-х поменялась и глобальная

кон'юнктура. В США, Великобританії, Западній Німеччині до влади прийшли сторонники вільного ринку і тотального дерегулювання економіки. В таких умовах збереження в незмінності «шведської моделі» могло привести до бегства капіталу з країни. Наприклад, багатіший чоловік Швеції, засновник і власник ІКЕА Інгвар Камрад, поїхав в Швейцарію, щоб не платити високі податки. Влада боятися, що його прикладу можуть послідувати і багато інших.

І соціал-демократи дрогнули. Вони скасували програму робочих фондів. Потім стали проводити приватизацію державного сектору економіки. А це непопулярно не тільки в Україні чи Росії, але і по всьому світу. Скажу «а», вони повинні були говорити і «б». В результаті партія взяла на себе відповідальність за дерегулювання ринку праці (а значить, за зниження соціальних гарантій), за політику бюджетної економії (а значить, за зростання безробіття), за зниження податків, особливо на прибуток (а значить, за швидкий зростання соціального нерівності). На рубежі 1990-х соціал-демократичне урядування провело фундаментальну реформу оподаткування. Механізм перерозподілу національного доходу від багатих і успішних до бідних був ослаблений. Тепер ставка робилася не на рівність, а на економічний зростання, який в результаті так і залишився порівняно повільним. В країні почався швидкий зростання матеріального нерівності.

Програшними від цієї політики стали як раз ті, хто десятиліттями були найбільш відданими сторонниками партії — робітники, вчителі, службовці. До того ж ця політика приводила до часткової деіндустріалізації країни і ослабленню профспілок — головних союзників соціал-демократів. В результаті за півтора десятиліття партія втратила більше чверті своїх виборців, а її середній рівень підтримки впав з більш ніж 40 % до приблизно 30 %.

Останні десятиліття СДРПШ представляла собою цікаве видовище. Сотні тисяч її членів по-прежнему виступали за соціалізм, за рівність і класову солідарність — всі ці слова взагалі не були монополією радянської пропаганди. Але партійні лідери говорили про «відповідальну фінансову

политике» (т. е. об экономии на бюджетниках), «гибком рынке труда» (т. е. о снижении гарантий занятости) и приватизации. Начался настоящий исход активистов. В 1990 году в партии состояло более 1 млн членов — 12 % населения, т. е. больше, чем членов КПСС в СССР в расчете на душу населения. Правда большинство из них были членами партии за счет участия в профсоюзах. Но и после отмены коллективного членства в 1992 году в партии числилось около 450 тысяч человек. А к 2014 году в партийных рядах осталось немногим больше 100 тысяч, причем половина из них — пенсионеры.

Таким образом, если электоральная поддержка партии сократилась в полтора—два раза, то членская база — в 10 раз.

Партия все больше теряла свою связь с миллионами простых людей. Она все больше зависела от того, как ее будут освещать крупные медиа (большинство из которых стоят на правых политических позициях), как к ней будут относиться капитаны экономики и биржевые трейдеры. И все же очень многие ждали, что однажды социал-демократы вновь станут самими собой. При чем это чувство разделяли не только их сторонники, но и принципиальные критики.

Левая фракция в СДРПШ и перспектива радикализации

Поворот социал-демократии вправо сразу вызвал внутри партии и вокруг нее глухое недовольство. Рост социального неравенства и политика поощрения бизнеса и верхушки среднего класса стал раздражать профсоюзы. Фронда в профсоюзной среде в 80-х и 90-х годов даже получила название «войны роз». Эта аналогия с гражданской войной в средневековой Англии обыгрывала классический символ социал-демократии — цветок розы.

Но СДРПШ традиционно культивировала организационное единство. Фракции в партии всегда были и остаются под запретом, как и в советской компартии. Поэтому разногласия долго не выливались в открытое противостояние. Внутрипартийная оппозиция оставалась неорганизованной и неизменно

проигрывала центральному партийному аппарату, который спекулировал на том, что непопулярные реформы диктуются самой жизнью и им нет альтернативы. Так продолжалось 20 лет.

Уже в 1990-х одним из наиболее дискуссионных вопросов внутри СД стал вопрос о допустимости прибылей в общественном секторе. Социологические опросы показывали, что 70–80 % членов партии считали, что приватизация и извлечение коммерческих прибылей недопустимы в таких отраслях, как образование, медицина, государственные услуги. Но социал-демократические правительства и парламентские фракции шаг за шагом ослабляли контроль за этими сферами. В Швеции появились частные школы, больницы, лагеря для мигрантов, социальные службы. Более того, даже государственным учреждениям в начале 2000-х было разрешено осуществлять коммерческую деятельность.

На этой базе сформировалась специфическая шведская модель неолиберализма. Она основана на громадной роли государства, которое теперь служит механизмом перераспределения национального дохода, но не сверху вниз, как прежде, а снизу вверх. Например, около половины центров размещения беженцев и мигрантов в Швеции являются частными. Но они получают деньги от государства, а уже потом стремятся извлечь прибыль, минимизируя свои издержки. Ясно, что качество социальных услуг падает.

Катализатором недовольства внутри партии стали поражения на выборах. Уже в 1991–1994 годах у власти находилось либерально-консервативное правительство. Но и после возвращения социал-демократов к власти политика не изменилась. В 2006 году партия вновь уступила правительственную власть правой оппозиции. Это было воспринято как заслуженное наказание за правый неолиберальный курс. Когда же в 2010 году партия потерпела на выборах второе подряд поражение, а ее результат — 31 % голосов — оказался на уровне 1914 года, когда в стране еще не было всеобщего избирательного права, глухое недовольство наконец переросло практически в открытый бунт.

Руководство СДРПШ во главе с Моной Саллин было дискредитировано в глазах рядовых партийцев и оказалось вынуждено уйти в отставку. И в этот момент случилось то, во что никто не мог поверить. На партийном конгрессе в январе 2011 года победу одержали — впервые за 70 лет — сторонники левого крыла партии. Новым лидером (а значит, потенциальным премьер-министром) стал Хокон Юхолдт. Нельзя сказать, что он был очень радикальным (даже по меркам социал-демократов) политиком. Но он не был частью того партийного истеблишмента, который руководил партией долгие десятилетия и нес ответственность за ее правый курс.

В своей риторике Юхолдт обращался к традиционным социал-демократическим ценностям равенства и социальной справедливости. Он выступил с призывом формально запретить извлечение прибылей из общественного сектора, повысить налоги на богатых, сократить социальное неравенство, остановить приватизацию общественной собственности. Важной составляющей требований левого крыла партии была и программа «большого ремонта» страны: крупных государственных инвестиций в инфраструктуру, в строительство, промышленность, которые бы дали толчок развитию реального сектора экономики и позволили бы победить безработицу. Эта программа вызвала взрыв энтузиазма среди членов и сторонников СДРПШ и страх среди большинства партийных бюрократов.

Фактически Хокон Юхолдт был одним из первых политиков в мире, которые символизировали радикализацию политической жизни развитых стран. Он занимал в шведской политике примерно то же место, которое в современной Великобритании занимает Джереми Корбин, а в США — Берни Сандерс. Юхолдт во главе крупнейшей партии страны означал разрыв с политикой неолиберализма, радикализацию рабочего движения и создание на базе СДРПШ новой социальной и политической коалиции за перемены в интересах большинства. Как в начале 1930-х, Швеция могла стать пионером нового социального порядка, но не стала.

Юхолдт пробыл во главе партии всего 10 месяцев. Он оказался слабым лидером и не смог создать свою эффективную и дееспособную команду. Старый же аппарат был с самого

начала настроен против него. Попытки реформировать партию, демократизировать процесс принятия внутренних решений и повернуть политический курс влево сталкивались с саботажем партийных бюрократов. А осенью 2011 года разразился скандал.

Aftonbladet, крупнейшая газета Швеции, стоящая к тому же на левых позициях, обвинила Юхолдта в том, что он как депутат Риксдага получал пособие от государства на оплату квартиры в Стокгольме, в то время как он имел право только на половину этой суммы, поскольку его гражданская жена работала и права на компенсацию не имела. Юхолдт признал свою ошибку и даже вернул государству переплаченные деньги. Но скандал принял гипертрофированные формы, партийный рейтинг рухнул, и в январе 2012 года Юхолдт подал в отставку с поста лидера СДРПШ и оппозиции.

Большинству украинцев или россиян такое незначительное злоупотребление показалось бы полной ерундой. Более того, даже в Швеции действия Юхолдта не считаются уголовным преступлением, но масштабы разразившегося скандала были просто поразительными. Завесу тайны над этой историей приподнял бывший спичрайтер Юхолдта, известный левый социал-демократ Даниэль Сухоннен, который в 2014 году написал об этой истории книгу «Партийный лидер, которого выставили на мороз» (*Partiledaren som blev in i kylan*). Эта книга стала настоящим политическим бестселлером.

Сухоннен показывает, что произошедшее вовсе не сводилось к моральному конфликту, а было настоящим заговором против Юхолдта со стороны социал-демократического истеблишмента. Партия не только не защитила своего лидера, но и полностью от него дистанцировалась. Помимо того, медийная кампания по дискредитации Юхолдта инициировалась и координировалась из партийного аппарата СДРПШ. Сухоннен делает вывод и подтверждает его десятками фактов: в партии произошел банальный переворот, в ходе которого правая фракция, представляющая партийную бюрократию, тесно связанную с промышленным, в том числе и с оборонным, лобби, шведской и транснациональной бизнес-элитой свергла демократически

избранного лидера партии, выражавшего настроения и чаяния абсолютного большинства членов партии.

После поражения Юхолдта во внутрипартийной борьбе в январе 2012 года новым лидером партии стал Стефан Лёвен. Лично он все время оставался нейтральным во время внутрипартийного конфликта, никогда не критиковал своего предшественника. Лёвен многие годы работал в профсоюзах и был связан с рабочим движением. Вместе с тем в руководство партии вернулись многие функционеры правого крыла, которые были не у дел во время лидерства Юхолдта. Сценарий внутренней радикализации СДРПШ, превращения этой партии в локомотив глубоких перемен не состоялся, хотя риторика партийных лидеров все же несколько сдвинулась влево. Но в 2014 году социал-демократы вернулись к власти — не столько благодаря возросшей поддержке избирателей, сколько за счет того, что многие отвернулись от правых партий и отдали свои голоса националистам — создав неустойчивое правительство меньшинства вместе с Зеленой партией и при парламентской поддержке левых.

Правительство меньшинства и миграционный кризис

Поначалу правительство анонсировало существенное расширение социальных расходов на здравоохранение, образование и уход за пожилыми. Дополнительную поддержку должны были получить культура и государственные служащие.

Но правительству не хватило голосов в парламенте. Назревал парламентский кризис и внеочередные выборы (первые за 60 лет!). Но премьер-министр Стефан Лёвен предпочел договориться с правыми партиями. В итоге страна прожила год при левом правительстве, но с бюджетом, принятым голосами буржуазных партий. С бюджетом, который не предполагает никакого «большого ремонта страны». Стало ясно, что серьезные перемены откладываются.

В 2015 году социал-демократы все-таки смогли провести в парламенте свой бюджет, но за счет больших уступок «буржуазным» партиям. Этот бюджет предполагал некоторые

социальные меры. Например, были сняты ограничения на пользование медицинским страхованием и получение пособия по безработице, которые ввело до этого предыдущее правительство. Выросли бюджетные траты на общественный сектор, особенно в сфере культуры (например, многие музеи стали полностью бесплатными). Но в ключевом вопросе о принципах бюджетной политики партия пошла на уступки.

Министр финансов Магдалена Андерссон сформулировала кредо своего правительства в виде принципа «крона за крону». Он означал, что при проведении любых реформ и социальных программ кабинет будет руководствоваться «бюджетным правилом». Правительство отказывалось от возможности печатать деньги для финансирования своих действий, а также гарантировало, что бюджетный дефицит не превысит 3 %, разрешенных финансовыми властями ЕС. На практике это означает отказ от амбициозных планов развития и серьезных социальных преобразований. Принцип «крона за крону» стал условием поддержки бюджетной политики социал-демократов со стороны правых партий.

Казалось, что политический кризис преодолен и страну ждет несколько лет спокойной жизни. Но все резко изменилось во второй половине 2015 года Швеция оказалась в самом эпицентре европейского миграционного кризиса.

Вначале социал-демократы проводили политику «открытых дверей». Например, правительство гарантировало всем сирийцам автоматическое получение убежища. В страну хлынул поток беженцев. За 2015 год их общее число превысило 160 тысяч человек, что стало европейским рекордом в расчете на душу населения.

Но уже очень скоро появились признаки того, что возможности социальной системы близки к исчерпанию. Местные власти, чаще всего представленные такими же социал-демократами, жаловались, что у них не хватает помещений для размещения беженцев, что они не в силах обеспечить приезжим медицинскую помощь, образование и другие необходимые социальные услуги. В обществе начали расти антииммиграционные и даже ксенофобские настроения.

Социал-демократическое правительство вынуждено было отказаться от своего главного принципа «крона за крону», выделив дополнительно 10 млрд крон на решение проблем беженцев. Но этого было недостаточно. За осень 2015 года рейтинг СДРПШ упал на 5–6 %, в то время как рейтинг право-популистской партии «Демократы Швеции» вырос с 14 до 20 %. Для спокойной Швеции с ее стабильной партийной системой это выглядело почти как землетрясение.

И социал-демократы совершили резкий разворот в своей иммиграционной политике. Они ужесточили правила предоставления убежища и даже ввели пограничный контроль на Эресундском мосту, соединяющем Швецию с Данией, в морских портах и аэропортах. Даже лидер правых популистов, Йимми Окессон (Jimmie Åkesson), заявил, что социал-демократическое правительство выполняет сейчас программу его партии. В результате к началу 2016 года миграционный поток удалось резко снизить.

С точки зрения политической конъюнктуры, эти шаги сначала отразились на социал-демократах негативно. Рейтинг партии продолжал падать. Те, кто был недоволен массовой иммиграцией уже отошли от партии, но теперь от нее отвернулись и многие из тех, кто поддерживал «гуманистический подход» к решению миграционного кризиса. Большинство левых интеллектуалов и журналистов, а также Левая партия и другие союзники социал-демократов обрушили на правительство жесткую критику. Именно в этот момент партийные рейтинги достигли дна.

Но через несколько месяцев социологи отметили положительную для социал-демократов динамику. Часть избирателей, напуганных слишком массовой иммиграцией и слишком мягкой иммиграционной политикой правительства, стала возвращаться к СДРПШ. Партийные рейтинги почти вернулись к средним за последние годы значениям. Интересно, что эта колеблющаяся часть избирателей, согласно социологическим исследованиям, по большей части были представителями рабочего класса. А главной альтернативой социал-демократам в их глазах были крайне правые — «Демократы Швеции». Эта ситуация ставит перед партией немыслимую в недавнем прошлом дилемму,

подталкивая ее к тому, чтобы занять антииммигрантские позиции и вообще вернуться к ценностям «культурного национализма», которые, казалось бы, остались в далеком прошлом.

«Я больше о них вообще не думаю»

Но миграционная политика при всей ее важности не может вернуть СДРПШ доверия и поддержки ее основной социальной базы — рабочего класса и вообще людей наемного труда. Несостоявшееся обновление партии и переход к антинеолиберальной социальной и экономической политике вызвали апатию и раздражение внутри левых кругов и среди левых избирателей.

Редактор отдела культуры в крупнейшей газете Швеции Афтонбладет (Aftonbladet), очень влиятельный левый журналист и критик Оса Линдербори (Åsa Linderborg) пишет в своей колонке: «В то же время, хотя я всегда проклинала социал-демократов, я лелеяла надежду, что в один прекрасный день они спохватятся. Что они встанут, слегка ошеломленные, и скажут: „Ой, граждане могут просто вышвырнуть нас“. В глубине души я всегда верила, что в конце концов они наконец засучат рукава и скажут нам: „Простите, что заставили вас ждать, но теперь мы принимаем-ся за дело“. Больше этой надежды у меня нет. Я махнула рукой. Я больше о них вообще не думаю» (Linderborg 2016).

И вот эта потерянная надежда — а такое чувство разочарования и равнодушия разделяют сегодня очень многие — может стать роковой для великой партии, которая любит повторять, что «мы создали Швецию».

Кто там шагает левой?

Самый левый фланг шведской парламентской политики занимает Левая партия. Это организация с большой исторической традицией. Она родилась в 1917 году, когда революция сотрясала далеко не только Российскую империю.

Швеция тогда оставалась нейтральной и не участвовала в Первой мировой войне. Но всеевропейская мясорубка затронула и северную окраину континента. Из-за военных действий замерла торговля и цены на товары первой необходимости взлетели вверх. Рабочим и беднякам не хватало самого необходимого. Это вызвало рост массовых протестов трудящихся. На первомайскую демонстрацию в Стокгольме вышли сотни тысяч человек. Причем солдаты столичного гарнизона маршировали вместе с рабочими — совсем как они это сделают в Петербурге через два месяца. Демонстранты требовали хлеба и картошки, которая была основным блюдом в рабочих семьях. Эти события даже вошли в историю под именем Potatisrevolution («Картофельная революция»).

В небольшом индустриальном городе Вестервике рабочие создали Совет (почти идентичный советам в Украине и России), который взял в свои руки власть. Он распределял товары первой необходимости, жилье, контролировал транспорт, работу полиции, коммунальных служб. Причем это происходило за несколько месяцев до того, как власть перешла в руки Советов в России.

В этих условиях обострились противоречия внутри шведской социал-демократической партии. Левое крыло и прежде выступало против слишком умеренной, как им казалось, политики партийного руководства. В мае 1917 года левые откололись от СДПРШ. Они создали новую партию — левую социал-демократическую. Через 4 года партия сменила название на коммунистическую и вступила в Коминтерн. На протяжении следующих сорока с лишним лет шведские коммунисты были верными союзниками СССР. Партия пережила несколько расколов: из нее исключили сторонников Троцкого и Бухарина, а также других «уклонистов». Во время Второй мировой войны коммунисты подвергались репрессиям, несмотря на формальный нейтралитет страны. В лагеря было интернировано 3500 членов и сторонников партии. Ее руководители вынуждены были уйти в подполье. Значительная часть шведской элиты открыто симпатизировала Германии, и преследования коммунистов были данью этим силам. Но полного запрета КПШ

избежала. И после войны заняла сильные позиции в обществе. За нее голосовало около 10 % избирателей. Еще большую роль коммунисты играли в организации рабочего движения, в том числе забастовок.

Но в 1960-х годах шведские коммунисты одними из первых в Европе дистанцировались от советского влияния и заняли «еврокоммунистические» позиции. В первую очередь это означало отказ от революционной стратегии преобразования общества и признание парламентской демократии как магистрального пути к изменениям. Партия стала теснее сотрудничать с социал-демократами. А в 1968 году именно коммунисты первыми в Швеции осудили советское вторжение в Чехословакию. Это привело к череде очередных расколов: из партии вышли просоветские и прокитайские группы, от нее отшатнулась и часть избирателей.

Символом перемен стала смена названия. Теперь партия называлась «Левая партия — Коммунисты». В 1970-х годах она стала основой массовых мобилизаций против войны во Вьетнаме, против апартеида в Южной Африке и других. Это позволило частично восстановить популярность. Но критикуя «западный империализм», шведские коммунисты не забывали и о критике СССР и его союзников. Главным образом, за нарушения прав человека и недемократическую внутреннюю политику.

С таким историческим багажом партия пришла к эпохе краха СССР. В 1990 году из партийного названия убрали слово «коммунисты». Этот шаг и многолетняя критика СССР помогла партии пережить крушение советского блока и даже несколько нарастить свою популярность.

Интересно, что в то время как бывшие просоветские коммунисты во Франции, Италии, Испании и других странах испытывали глубокий кризис, падение электоральной поддержки, а часто и распад, шведские левые, наоборот, получали рекордные результаты на выборах.

В 1990-х годах в области идеологии и риторики бывших коммунистов произошли большие перемены. Они были связаны с именем нового лидера — Гудрун Шиман (Gudrun

Schyman). ЛП стала позиционировать себя как феминистская партия. К этому добавили акцент на правах меньшинств — геев и лесбиянок, мигрантов и т. д. Это позволило привлечь новые группы избирателей. В то же время левые продолжали апеллировать и к классовым интересам трудящихся. В условиях, когда социал-демократы сильно сдвинулись вправо, это также привело к тому что некоторая дополнительная часть избирателей стала голосовать за левых. Наряду с этим Левая партия боролась против вступления Швеции в Евросоюз, против сотрудничества с НАТО и т. д.

Эта тактика принесла некоторый успех. На выборах 1998 года партия получила 11,2 % голосов, а в 1999 году на выборах в Европарламент — почти 16 %. Но развить эти успехи левые не смогли.

Они заключили парламентское соглашение с социал-демократами и стали поддерживать сформированное ими правительство, правда не входя в него. В результате они разделили ответственность и за непопулярные реформы, и за приватизацию, и за рост социального неравенства. Это привело к тому, что Левая партия не смогла стать флагом социального протеста против неолиберализма.

В 2004 году на партийном конгрессе была принята новая программа. В ней Левая партия определялась как «социалистическая и феминистская, на экологической платформе». Она обещала бороться за «общество, свободное от классовой, национальной, половой и прочих форм дискриминации и угнетения». Особый упор делался на антирасизме и борьбе за права наиболее дискриминируемых групп, в том числе мигрантов, представителей сексуальных меньшинств и т. д. Особенно подчеркивалось значение демократии не только как системы включающей многопартийный парламентаризм и права человека, но и как движения за «экономическую демократию», в которой хозяйственная деятельность подчинена не интересам прибыли, а логике «общественной пользы».

Однако на практике партия во многом сосредотачивалась на гендерных вопросах, проблемах меньшинств, на риторике прав человека в ущерб традиционному языку

классовой борьбы, хотя никогда от него не отказывалась. В результате в новом веке ее результаты на выборах становились все слабее и слабее: 8,3 % в 2002 году, 5,6–5,8 % в 2006–2014 годах.

В 2004 году Гудрун Шиман вышла из партии, которую она возглавляла 10 лет, и вскоре объявила о создании новой политической силы — «Феминистской инициативы», которая заняла определенное место на левом фланге шведской политики. Так ни разу и не попав в Риксдаг, феминистская партия стала постоянным электоральным конкурентом левых, получая голоса тех, чьи голоса они так хотели завоевать: представителей сексуальных меньшинств, активистов женского движения, а также значительной части левой интеллигенции, богемы и контркультурной среды.

В 2012 году новым лидером Левой партии стал Юнас Шёстед. С 1960-х годов партию возглавляли выходцы из академической среды, левые интеллектуалы. Шёстед же много лет был рабочим на заводе Volvo, потом стал активистом профсоюзного движения. С его приходом к руководству партия усилила акцент на широкой социальной повестке.

На съезде в 2012 году Шёстед подтвердил, что стратегической задачей партии является «демократический социализм», основанный на «экономической демократии». На повседневном же уровне главным лозунгом левых стало требование «Не для продажи», которое подразумевает отказ от приватизации и запрет на извлечение прибыли из предприятий общественного сектора — школ, больниц, университетов и прочих учреждений. Другое важное требование, на котором левые делают упор в последние годы, это постепенный переход к 6-часовому рабочему дню. По мнению партийных идеологов, это позволит преодолеть проблему безработицы и увеличить свободное время шведов (а значит, позволит им заниматься самообразованием и улучшением профессиональной компетенции). В некоторых коммунах, где Левая партия находилась у власти, подобные эксперименты проводились и даже дали интересные результаты. Однако для введения подобной практики на национальном уровне, левым не хватает политического влияния.

В начале 2015 года Левая партия оказалась в центре скандала, связанного с Украиной. Газета Aftonbladet опубликовала статью под заголовком «Левая партия поддерживает пророссийские силы». Авторы утверждали, что близкий к ЛП фонд «Левый международный Форум» перечислил не менее 219 000 крон (22 тысячи евро) украинской левой организации «Боротьба», которая якобы является пророссийской и пропутинской организацией. Разразился скандал.

В нашумевшей статье содержалось довольно много фактических ошибок, тенденциозных оценок и явных натяжек. «Боротьба» никогда не являлась пророссийской или тем более пропутинской организацией. Эта организация, например, активно участвовала в кампании солидарности с российскими политическими заключенными. Сотрудничество между «Боротьбой» и шведскойлевой партией состоялось в 2011–2012 годах, задолго до Майдана, событий в Крыму и на Донбассе. Многие из тех активистов, на которых авторы статьи ссылались заявляли, что их слова были вырваны из контекста или просто перевраны и т. д. Наконец, Левая партия выпустила официальное заявление, что она рассматривала «Боротьбу» как антифашистскую и профеминистскую силу и надеялась, что эта организация сможет эволюционировать в полноценную европейскую левую партию. В то же время ЛП осудила присоединение Крыма к России и заявила о поддержке территориальной целостности Украины и европейских санкций против России.

Хотя этот скандал не получил дальнейшего развития и относительно быстро пошел на спад, он сыграл довольно заметную роль в общественной дискуссии. В условиях обостряющейся международной напряженности шведские СМИ, в большинстве своем придерживающиеся правой политической ориентации, стали использовать, казалось бы, уже забытые образы внешнего врага для сплочения нации и отвлечения людей от социально-экономической повестки. При этом вместо привычной рациональной аргументации многие политики и журналисты стали прибегать к идеологическим штампам вроде «пророссийский», «пропутинский» и т. п. во внутренней полемике

с оппонентами. Можно сказать, что атака на Левую партию в январе 2015 года стала одним из первых проявлений этого поворота.

Ультралевые и перспективы радикализации слева от СД («Красный форум»)

Помимо двух крупных левых парламентских партий, в Швеции есть и другие силы на левом фланге.

К ним относится партия «Феминистская инициатива», созданная Гудрун Шиман в 2005 году. Эта партия на сегодняшний день является крупнейшей из не входящих в Риксдаг. В 2014 году феминистки получили более 5 % голосов на выборах в Европарламент, но на национальном уровне их результат (3,12 %) оказался недостаточен, чтобы пройти в Риксдаг. Но вот в столичной коммуне «Феминистская инициатива» получила целых 7,18 % голосов, а в богатых центральных районах и того больше. В то же время в шведской глубинке за эту партию практически не голосовали. Учитывая это, можно сказать, что ФИ — уникальное явление: это левая партия, социальной базой которой являются привилегированные группы высокообразованных и часто обеспеченных жителей крупных городов.

Исторически в Швеции всегда было относительно массовое и влиятельное синдикалистское движение. До сих пор существующая синдикалистская профсоюзная федерация *Sveriges Arbetscentrala organisation* (Центральная организация шведских работников) объединяет около 5000 членов. Вокруг синдикалистов функционирует некоторое число анархистских организаций, активистских сетей и инициатив. В крупных городах функционируют анархистские клубы, книжные магазины, кафе. Анархисты активно участвуют в антирасистских и антиксенофобских кампаниях и социальных движениях, организуют волонтерские проекты для помощи животным и т. п.

С другой стороны, в Швеции существует две коммунистические партии. Крупнейшая из них представляет собой наследницу довольно значительного раскола влевой партии

в 1967 году, когда из партии вышли сторонники прокитайской, маоистской ориентации. Коммунистическая партия остается довольно активной. У нее есть несколько представителей в муниципальных собраниях в ряде коммун Швеции, а также сравнительно массовая газета «Пролетарий» (Proletarien). Партия также активна в уличной политике, выступая организатором кампаний против расизма, а также многих кампаний солидарности. После Майдана в Украине в 2014 году коммунисты заняли крайне враждебную по отношению к новым украинским властям позицию. Члены партии создали «Донбасскую ассоциацию» и регулярно проводят в Стокгольме и Гетеборге акции солидарности и поддержки «народных республик Новороссии».

Другой довольно важный сектор левого движения — это троцкисты. В стране существуют несколько троцкистских групп и организаций, но крупнейшими из них являются две — *Socialistiska partiet* (Социалистическая партия), входящая в Четвертый Интернационал, и *Rättvisepartiet Socialisterna* (Социалистическая партия справедливости), входящая в международный Комитет за рабочий интернационал. Обе партии издают свои газеты, которые имеют определенное влияние в среде левой интеллигенции. Троцкисты довольно активно работают в профсоюзах и в уличных протестных кампаниях социального характера. В некоторых коммунах этим небольшим партиям иногда удается провести своих представителей в местные органы власти. Но на выборах 2014 года ультралевые потерпели самое тяжелое поражение, потеряв почти все свои мандаты и собрав рекордно низкое число голосов.

Однако это поражение подтолкнуло часть крайне левых к поиску новых форм работы и организационного строительства. Пожалуй, наиболее значимым стал опыт проведения *Roda Forum* (Красного форума) в Стокгольме в 2015 и 2016 годах. Инициатива этого мероприятия принадлежала Социалистической партии, но в работе также приняли участие и активисты Партии справедливости, и синдикалисты, и представители компартии, а также лидеры и активисты парламентскойлевой партии.

Красный форум с самого начала задумывался как широкая дискуссионная площадка, на которой антикапиталистические левые, представляющие разные организации и разные традиции, смогут вместе вырабатывать ответ на кризис поздней неолиберальной системы в Европе и во всем мире. Форум был ориентирован на международный политический опыт. Главными участниками панельной дискуссии в 2015 году стали представители греческой СИРИЗы, испанской «Подемос», датского «Списка Единства / Красно-Зеленой коалиции», российского Левого фронта и лидеры шведскойлевой партии. В 2016 году к дискуссии пригласили также представителей Демократической партии народов из Турции и нескольких участников кампании за Берни Сандерса в США.

Участие в форуме Юнаса Шестуда, лидера парламентскойлевой партии, стало существенным успехом организаторов, также как и неожиданно большая мобилизация участников. Главным политическим результатом форума стало создание организационной инфраструктуры для формирования новойлевой коалиции, подобной новым левым партиям в странах южной Европы и Дании. С точки зрения организаторов Красного форума, создание такого рода коалиционнойлевой, в которую бы вошли Левая партия, небольшие леворадикальные организации, активисты социальных движений и левые интеллектуалы может быть очень эффективным политическим ходом. Со временем такая коалиция может стать основным каналом, через который будет происходить радикализация общественной борьбы в стране, как это произошло в Греции и Испании.

Переговоры об организационном сближении вплоть до объединения действительно начались междулевой и социалистической партиями, но лидеры последней считают, что пока это слишком узкий формат, который не даст необходимого эффекта без вовлечения в процесс других групп и движений.

Пока что Швеция входит в число тех немногих стран, которые практически не испытывают на себе последствий глобального экономического кризиса. Национальная экономика

продолжает расти, социальная система остается стабильной. Но кризисные явления все-таки накапливаются в шведской экономике и обществе. Социальное неравенство растет и может достигнуть опасных значений, высокой остается безработица, массовая иммиграция вызывает в обществе глубокие разногласия. Общественные противоречия углубляются и обостряются все последние годы. Большинство левых интеллектуалов, журналистов и политиков полагают, что страна скоро войдет в полосу радикализации и поляризации общественной жизни. Как будет проходить эта радикализация? В какой степени она усилит правых популистов? Произойдет ли обновление внутри СДРПШ, этой крупнейшей партии шведского рабочего класса? Сможет ли она предложить программу выхода из кризиса и преодоления последствий неолиберализма? Возникнет ли вне СДРПШ новый политический центр, как это произошло в странах Южной Европы, где сторонники перемен организовались вне старых левоцентристских партий?

Эти вопросы являются сегодня главными в дискуссии внутри левого движения. От ответов на них зависит стратегия левых сил и перспективы неизбежных перемен в Швеции.

Источники:

Dagens Nyheter, 2016. S inte längre största parti. Available 18.02.2017 at: <http://www.dn.se/nyheter/politik/s-inte-langre-storsta-parti/>

Linderborg, Å., 2016. «Ett farväl till den förbannade socialdemokratin». In: Aftonbladet. Available 18.02.2017 at <http://www.aftonbladet.se/kultur/article22159143.ab>

Wikipedia. Resultat i val till Sveriges riksdag. Available 18.02.2017 at: https://sv.wikipedia.org/wiki/Resultat_i_val_till_Sveriges_riksdag

5

**Испанская левая.
Из подполья
к признанию**

АНДРЕЙ МОВЧАН

журналист, автор ряда статей
про испанских левых

Чтобы добраться до живописного пригорода на юго-западе Мадрида под названием Сомосагуас, необходимо сесть на автобус линии «Н» с рабоче-мигрантского района Алюче и проехать пять километров вдоль одного из крупнейших в Европе городских парков Каса-де-Кампо. Впрочем, жители этого пригородного поселка не часто пользуются общественным транспортом. Сомосагуас — излюбленный район испанской аристократии и буржуазии.

Здесь имеют свои резиденции сестра предыдущего монарха Дonya Пилар де Бурбон и немецкая аристократка Коринна Сайн-Витгенштейн-Сайн, любившая сопровождать короля Хуана Карлоса I на африканские сафари для охоты на слонов. Проживает в этом районе и испанская ветвь семейства немецких промышленников Тиссен-Борнемисов, собравших в Мадриде одну из богатейших коллекций искусства. Живет здесь и владелица крупнейшей строительной компании страны FCC, миллиардерша Эстер Клоповиц, маркиза де Кубас. В том же коттеджном поселке находится злополучная вилла, где в 1980 году при загадочных обстоятельствах были убиты маркиз и маркиза де Уркихо, собственники одноименного семейного банка. Поселилась в Сомосагуас и семья Пино — владельцы контрольного пакета акций международной проектно-конструкторской корпорации Ferrovial.

Соседями здесь являются банкиры, собственники заводов, бывшие министры и депутаты, спортсмены, певцы и победительницы конкурсов «мисс Испания». А самым известным «дачником» в окрестностях Сомосагуас до недавнего времени считался нападающий королевского клуба «Реал» Криштиану Рональду, пока не выставил свой эксклюзивный дом на продажу.

Каждое утро в Сомосагуас стягивается ручеек из мигрантов, работающих на виллах знати садовниками, кухарками, уборщицами, няньками для детей и сиделками для стариков. Такие профессии — обычное место трудоустройства для латиноамериканцев, марокканцев, румын и украинцев — самых чернорабочих и бесправных представителей трудящихся. Марокканец Нордин счастлив работать здесь садовником,

зарабатывая 650 евро в месяц, что практически равно стоимости (500 евро) месячного абонемена в местный элитный спорт-клуб.

Единственное место, которое отдает здесь колоссальным контрастом с ландшафтом элитного поселка, — это кампус Мадридского университета Комплутенсе, где расположились факультеты психологии, экономики, факультет политических наук и социологии, а также факультет социальной работы.

Кампус был построен в 1968 году для того, чтобы вынести экономический факультет из городской черты. Дело в том, что это подразделение университета в то время имело дурную славу «рассадника леворадикальных идей». Соседство студенческого городка с правительственным кварталом Монклоа было настоящей головной болью для властей, поскольку угрожало моментальным воспламенением студенческих протестов прямо под носом у правительства.

Конец 1960-х — начало 1970-х — времена заката диктатуры Франко, времена беспокойные. Недолго думая буйных студентов решают выселить из города прямо за огромный парк Каса-де-Кампо, откуда во времена Гражданской войны армия фашистов осаждала республиканский Мадрид. Здесь, в Сомосагуас, студенты бы варились в своем радикальном гетто, теряя единую среду коммуникации с «неокрепшими умами» других факультетов и будучи под чутким присмотром Национальной Гвардии, чьи казармы расположены неподалеку. Несколько лет спустя сюда переместили еще четыре «бунтарских» факультета.

В наши дни узнать среди прочих здание факультета политических наук и социологии — пара пустяков. Его фасад сам выдает всю суть происходящего. Разноцветные лозунги со стен призывают уничтожить мировую капиталистическую систему, упразднить патриархат, сокрушить империализм и провозглашают смерть фашизму.

Изнутри здание факультета напоминает перманентный митинг. Поперек коридоров развешены транспаранты с лозунгами, требованиями и призывами выходить на улицы. Редкие пустующие от агитматериалов места тут же заполняются карикатурами на премьер-министра и на других ведущих политиков,

а от обилия радикальной символики рябит в глазах. В проходе к столовой — агитпункт: девушки собирают подписи против сужения автономии факультета.

— Вся эта гегемония левых идей, все наши свободы, всё, что здесь можно увидеть, было достигнуто долгими годами борьбы наших предшественников, — говорит студент Фернандо, по совместительству член ячейки Комсомола в одном из рабочих районов.

Сегодня на факультете Фернандо читал лекцию об ультраправых группировках, существующих на юге Мадрида.

— Раньше нацисты околачивались только в богатых районах на севере города, но сейчас начали захаживать и южнее. Одна из самых мощных наци-банд в окрестностях Карабанчель достигает 20 участников, и это начинает напрягать, — рассказывает он. — У нас районы пролетарские, нацистам здесь не место!

Несмотря на всю озабоченность студентов угрозой ультраправых, на сегодняшний день последние влачат достаточно жалкое существование в испанском обществе. 20 человек по меркам Восточной Европы — это ничто. Ультраправые партии и движения Испании — откровенные маргиналы, чего не скажешь об их визави слева. Массовая увлеченность социалистическими идеями всех мастей в среде студентов впечатляет.

— Люди идут на наш факультет не столько за дипломом, сколько для того, чтобы влиться в борьбу, вооружиться теорией, получить первый политический опыт. Я, например, шел сюда именно за этим, — сознается комсомолец.

После пар студенты и преподаватели выходят на поляну перед факультетом, откуда открывается вид на весь Мадрид: четыре небоскреба Cuatro Torres («Четыре Башни») на севере — символы финансового и строительного пузыря, лопнувшего в кризис 2010 года; чуть южнее торчат Puerta de Europa («Европейские врата») — две склонившихся друг к другу высотки, одна из которых принадлежит крупному банку Bankia, «спасенному» от краха в 2012 году за счет госбюджета и теперь опять готовящемуся к приватизации; еще южнее — башня Torre de Moncloa,

врезающаяся в небо из правительственного квартала; а ниже за зелеными холмами прячется Королевский дворец — прямое напоминание о том, что институт монархии во главе с королем Фелиппе VI до сих пор живет и здравствует. Одним словом, общественные противоречия видны из кампуса как на ладони.

— Сегодня у нас антифашистская вечеринка, — сообщает комсомолец Фернандо, пока его товарищи подносят ящики с пивом к импровизированному бару на поляне. — Деньги с продажи вот этого пива пойдут на организацию общегородского забега против расизма.

Кампус Университета Комплутенсе, на первый взгляд, напоминает гетто для радикалов, где молодежи дано право выпустить пар в бесконечных крикливых ассамблеях и безудержных вечеринках. Однако за последние годы это «гетто» сумело существенно повлиять на ход испанской политики. Именно здесь, на факультете политических наук и социологии, сформировалось ядро новой левой партии *Podemos*, созданной на волне протестов 2015 года и вскоре ставшей одной из ключевых политических сил страны.

На последних выборах блок *Unidos Podemos*, состоящему собственно из *Podemos* («Мы можем») и блока Компартии *Izquierda Unida* («Объединенная левая»), удалось взять 71 из 350 мест в нижней палате Генеральных Кортесов — парламенте Испании.

Приход *Podemos* в политику разрушил двухпартийную систему, установившуюся в стране с самого начала переходного периода от диктатуры к демократии. В течение последних 35 лет ведущие роли в Испании играли консервативная *Partido Popular* (Народная партия, PP) и социал-демократическая PSOE (Испанская рабочая социалистическая партия), которые в итоге уже особо и не отличались между собой в неолиберальных методах управления.

20% безработицы, массовые выселения ипотечных должников из квартир, неутрачивающие коррупционные скандалы практически на всех уровнях власти, жесткие меры урезания бюджета — это лишь короткий перечень факторов, подтолкнувших изменения в испанской политической системе и обществе.

Можно по-разному относиться к Podemos, но следует признать, что их стремительный взлет — это один из ясных статистических показателей роста левых настроений в обществе.

Случайно заговорив с молодыми людьми в таких больших городах, как Мадрид, Барселона или Бильбао, вы с высокой вероятностью узнаете, что они желают сменить нынешнюю систему чем-нибудь более эгалитарным — от скандинавской системы социального государства до полной анархии советов и диктатуры пролетариата. Тогда как ваши шансы повстречать в городском пространстве молодых ультраправых крайне малы, не говоря уже про их отсутствие в парламенте. И это тоже очень показательно.

Разумеется, нынешней тенденции подъема левых настроений предшествовал долгий и трудный процесс, чьи истоки стоит искать еще в последних годах диктатуры франкистов и последующего переходного периода, затянувшегося, по мнению многих, до наших дней.

Красные «социальные сети» против диктатуры

1970-е годы. Что представляла собой Испания на тот момент? Более 30 лет по завершению Гражданской войны в стране царит фашистская диктатура под предводительством генералиссимуса Франсиско Франко — «30 лет [социального] мира», как их именует официальная пропаганда. Под запретом все левые партии и организации, запрещены оппозиционные издания, тюрьмы полны политзаключенных — коммунистов, анархистов, социалистов, баскских и каталонских сепаратистов. Приводятся в исполнение смертные приговоры. Соппротивление режиму находится в подполье. За границей проживает 220 000 политэмигрантов и беженцев. Участие в политической борьбе равняется риску свободой, здоровьем и жизнью для каждого, кто осмеливается встать на этот скользкий путь.

Тем не менее за предшествующие два десятилетия страна серьезно изменилась. Еще в начале 1950-х годов это государство-изгой, косвенный пособник проигравшей войну

нацистской Германии, радушно принимающий «политических беженцев» из числа нацистов. Бедная, едва зализавшая раны войны, аграрная страна.

Чтобы прорвать международную изоляцию, режим вынужден идти на мелкие политические уступки: задвинуть фашистскую партию «Испанская Фаланга», напирая на католический характер государства, принять некое подобие конституции, а своей миссией официально провозгласить «переход к монархии». Масштабы политического террора несколько уменьшаются — он становится более точечными, что, впрочем, не сулило противникам режима легкой жизни: борьба с «коммунизмом и мировым масонством» остается незыблемым приоритетом.

Плоды переокраски фасада диктатуры крайне скудны. Каждый раз публичное обсуждение вопроса о включении Испании в международные институты вызывает негодование как в Европе, так и в США, не говоря уже о непримиримой позиции Советского Союза. Но набирающая обороты Холодная война вносит свои коррективы.

«Да, Франко, конечно, фашист и сукин сын, но наш сукин сын. По крайней мере, он против коммунистов», — традиционно для таких ситуаций решают Соединенные Штаты и делают режиму предложение, от которого невозможно отказаться. В 1953 году подписано двустороннее соглашение, получившее название «Мадридский пакт», согласно которому США размещает на территории страны свои авиационные базы, а Испания взамен получает экономическую помощь, контракты на поставки товаров, инвестиции, снятие экономической и частично политической блокады. Еще накануне подписания соглашений Испания принята в ООН, в Мадрид возвращаются иностранные посольства, республиканская оппозиция в изгнании крайне деморализована...

Испания получила свой «план Маршалла». Настоящий поток инвестиций хлынул в страну в начале 1960-х с приходом в исполнительную власть так называемых «технократов» из католического ордена *Opus Dei*, заменивших собой старую гвардию фалангистов. Их правительство в 1959 году принимает Стабилизационный план, ознаменовавший будущий экономический

подъем. В период с 1960 по 1974 годы ВВП страны ежегодно растет на 7 % — второй показатель в мире после Японии. За тринадцать лет объемы испанской экономики выросли с 12 млрд до 79 млрд долларов.

Происходит новая индустриализация целых регионов — Галисии, Страны Басков, Каталонии и Мадрида. Ключевыми отраслями промышленности становятся судостроение, металлургия, машиностроение, текстильная отрасль. А локомотивом индустрии того времени принято считать автомобилестроение, чей ежегодный рост с 1958 по 1972 год в среднем составлял 21,7 %. Символ эпохи — миниатюрный «народный автомобиль» SEAT 600, который можно было увидеть повсюду. Если в 1960 году Испания рассматривалась как аграрная страна, то в 1974 страна заняла десятую строчку в рейтинге индустриальных экономик.

Также притоку средств на модернизацию способствует огромная трудовая миграция. Три миллиона гастарбайтеров отправляются на заработки в ФРГ, Францию и Швейцарию, откуда пересылают деньги семьям на родину. В 1960–1975 годах общая сумма переводов — 6 млрд долларов.

Другим существенным фактором экономического роста становится туризм. Именно в этот период живописные испанские пляжи становятся любимым местом отдыха западных европейцев. Пиар-кампания под слоганом «Spain is different» («Испания другая»), намекающий на экзотику страны, заполняет европейские медиа. На своем пике в 1970 году туризм составлял 10 % ВВП Испании. Туристический поток вырастет с 6 миллионов в 1960 году до более 34 миллионов в 1973.

Произошедшие перемены кардинально меняют ландшафт испанского общества.

С некоторым опозданием, по сравнению другими европейскими странами, на сцену выходит молодежь. Католические «духовные скрепы», на которых десятилетиями зиждился режим, вызывают у молодежи отвращение, откровенно проигрывая в столкновении с проникающим в страну рок-н-роллом и раскованными нравами туристов. Но поскольку «baby boom» начнется в Испании лишь в 1960-х, его поколение проявит себя гораздо позже.

Промышленность требует новых рабочих рук, в том числе женщин. В 1970 году они составляют уже 20 % процентов рынка труда, что раньше было немыслимо. Таким образом молодые девушки добиваются больше автономии от своих родителей и мужей, что, в свою очередь, не могло не ударить по институту «традиционных семейных ценностей» — еще одному столпу режима.

А теперь главное. Испания переживает небывалую урбанизацию. Из южных и центральных провинций в новые индустриальные зоны — Мадрид, Бильбао, Виго, Барселону — направляются несколько миллионов крестьян. Население этих зон в 60-х годах выросло на 80 %, а горные деревни практически опустели. Между тем, сельская местность — с ее традиционным укладом, узким пространством коммуникации, непререкаемыми авторитетами семьи и церкви — долгое время была опорой фашистов, теперь же она переживала «великий исход», и прежние институты теряли свою власть над получившим мобильность населением.

В стране рождался новый рабочий класс. Индустриальный пролетариат в 1950 году составлял лишь 24,4 % активного населения, а уже в 1975 — 48,4 %. Именно это обстоятельство считается ключевым для последующих изменений.

Пролетарии селились на окраинах больших городов, возникали новые районы с новым жизненным укладом, а значит, и с новыми сетями коммуникаций. Традиционные институты государства — партия, церковь, официальный фашистский профсоюз — были не в силах охватить все эти массивы. Свято место пусто не бывает: для поиска жилья и работы, для обустройства на новом месте рабочие создавали новые объединения — землячества, общины соседей, родительские комитеты, — где происходила коммуникация. Особое место в этом занимали пивные и дворовой футбол. Такие условия создавали великолепную питательную среду для распространения среди рабочих оппозиционных настроений.

«Кем были люди, приехавшие сюда? Неудачники, не имевшие „ни кола ни двора“ в родных местах, — говорится в воспоминаниях рабочего активиста тех времен Хинеса Фернандеса

из индустриального города Сабадель в Каталонии. — У нас было определенное недовольство и склонность к левым взглядам, поскольку мы были вынуждены покинуть нашу землю, были вынуждены многое пройти из-за эмиграции. Сабадель стал эпицентром, куда съезжались люди отовсюду, из самых отдаленных мест. И, естественно, меньше всего приезжало фашистов, которым и в родных краях жилось неплохо».

Несмотря на экономический рост, класс наемных работников (особенно в первые годы индустриализации) не оказался среди его бенефициаров. Сливки снимала местная и иностранная буржуазия. К примеру, традиционное жилье тех лет в рабочих районах — это не комфортабельные квартиры, взятые в ипотеку, а настоящие трущобы. Убогий быт и тяжелые условия труда порождали недовольство, а трудность высказать его в легальных формах вела рабочих к прямому действию — стачками и забастовкам, — а также к политизации борьбы.

Так из «социальных сетей» нового поколения рабочего класса выросла новая форма организации — *Comisiones obreras* («Рабочие комиссии»), где политическую гегемонию завоюет Коммунистическая партия Испании.

Компартия и Рабочие комиссии

К тому времени движение рабочих уже не раз заявляло о себе. Еще в 1958 году массовые забастовки, которые оставались криминально наказуемыми, с требованием повышения зарплат прокатились индустриальными поясами Каталонии и Астурии. Вскоре стачки шахтеров Астурии возобновились, и здесь был впервые испытан механизм, получивший широкое распространение в будущем: комиссии рабочих, избранные из забастовщиков в обход процедур официального франкистского профсоюза. Интенсивность забастовок была такова, что ситуация попала под личный контроль диктатора, а в регионе на четыре месяца установили чрезвычайное положение.

Другой, более весомый опыт комиссий возник в 1962 году во время шахтерских забастовок, добившихся значительного повышения зарплат и включения 12 членов комиссий в «корпоративное жюри», где они составляли половину участников. Эти 12 представителей получали прямые указания от Компартии, что позволяло не ограничиваться чистым «экономизмом». Тем не менее подпольные политические сети часто вскрывались, как и в этом случае, закончившемся громким процессом над группой баскских коммунистов, причастных к организации протестов в Астурии.

Коммунистическая партия на тот момент обладала наиболее организованным, многочисленным и влиятельным подпольем в Испании. Если другие левые партии и группы в большей степени вели деятельность в эмиграции, то КПИ совмещала оба подхода, не оставляя попыток поднимать борьбу внутри страны. Перенеся свою штаб-квартиру из Москвы в Париж, Компартия держала руку на пульсе происходящего и засылала своих активистов в самые горячие точки конфликтов.

Таким активистом был, например, Хулиан Гримау — член ЦК партии, ветеран Гражданской войны. Вернувшись в Испанию, четыре года он провел в подполье, до того как в 1962 году был арестован в Мадриде. Гримау жестоко пытали, его выбросили из окна полицейского участка, чтобы симитировать самоубийство, но он выжил. Суд приговорил Хулиана к смертной казни, что сразу вызвало крупные протесты по всему миру. Против казни выступили не только левые партии и правительства, но даже королева Англии Елизавета II и кардинал Джованни Монтини, ставший вскоре Папой Павлом VI. Но диктатор был непоколебим и, понимая, что из-за какого-то «красного» западные партнеры с ним рассорятся, настоял на исполнении приговора.

К середине 1960-х годов Коммунистическая партия перешла от революционных на гораздо более умеренные позиции: порвала давние связи с Москвой, осудила ввод войск в Чехословакию, а в своей среднесрочной стратегии ограничилась целью перехода к парламентской демократии и национального примирения. Впоследствии такую идеологию назовут «еврокоммунизмом». За это КПИ заслужила немало критики со стороны более радикального испанского студенчества и пережила откол части партийцев, стоящих на ленинских позициях.

С другой стороны, присутствие «на местах» позволило КПИ первой разглядеть трещины в основах режима. Пока другие оппозиционные силы пребывали в эмигрантской апатии, активисты Компартии уже были в гуще событий, завоевывая новых сторонников и авторитет в пролетарских пригородах. Их тактика создания «Рабочих комиссий» и организации забастовок в связке со «сквотированием» официальных профсоюзных структур доказывала свою эффективность.

— Организационная форма «Рабочих комиссий» была абсолютно оригинальной, соединив в себе видение революционного синдикализма и черпая вдохновение из такого исторического опыта, как советы рабочих, — отмечал Марселино Камачо, лидер «комиссионного» движения.

Камачо, как и большинство коммунистов старой закалки, являлся ветераном Гражданской войны. Чтобы присоединиться к обороне столицы, он пешком пересек горный хребет

Мадрида. После взятия города фашистами Камачо перешел на нелегальное положение, но был обнаружен и судим. Его приговаривают к каторжным работам в лагерях, так он оказывается в Испанском Марокко, откуда в 1944 году сбежит во Французский Алжир.

Попав под амнистию, в 1957 году Марселино возвращается в Испанию и становится сталеваром в компании Perkins Hispania. Здесь он снова идет во все тяжкие: организует на предприятии «Рабочую комиссию». За профсоюзную и политическую борьбу в 1967 году Камачо приговаривают к заключения в остроге Карабанчель — мадридской тюрьме-паноптикуме, где содержат политзаключенных.

Из тюрьмы его освободят через пять лет. Но не успев насладиться свободой, летом 1972 года Камачо вновь попадает под криминальное дело — «Процесс 1001». Вместе с девятью товарищами он обвинялся в заговоре, подготовленном Компартией. Суды начались лишь через год — первые слушания назначили на 20 декабря 1973 года.

— Не беспокойся, министр внутренних дел сказал мне, что все в порядке, — сказал за ужином своей супруге премьер-министр Луис Карреро Бланко.

Глава правительства и его жена Кармен Пичот ужинали в ту среду в своем доме в элитном районе столицы под названием Саламанка. Адмирал Карреро Бланко — ближайший соратник Франко и его предполагаемый наследник — был очень спокоен в тот вечер 19 декабря 1973 года. В отличие от своей жены, которая переживала, что слушания по «Процессу 1001», назначенные на завтрашнее утро, могут перерасти в массовые беспорядки по всей стране. Испания ждала новостей, и она их получит.

Перед открытием слушаний здание суда окружила толпа зигующих фашистов, желающих немедленной расправы над подсудимыми. «Предатели! Таранкона к стенке! Руиса Хименеса и Камачо на виселицу!» — скандировали они. «Нас трясло от страха быть убитыми на месте», — сознавался потом один из обвиняемых, Пако Акоста. Судья был вынужден прервать заседание на несколько часов.

Чем была вызвана такая агрессия со стороны ультраправых? Утром по стране прокатилось шокирующее известие: премьер-министр Карреро Бланко погиб в результате террористического акта.

Баскский сюжет

За несколько дней до своего убийства Карреро Бланко ходил в кинотеатр на улице Гран Виа, где смотрел новый фильм «День Шакала» о покушении на генерала де Голля. Выйдя из кинотеатра, он сказал охраннику:

— Так бывает только в кино.

На этот раз глава правительства и будущий преемник старившегося диктатора ошибался. К 19 декабря боевиками баскской террористической организации ЕТА были сделаны все приготовления для покушения на его жизнь. Атаку им пришлось отложить на один день, поскольку именно в тот день Мадрид посещал госсекретарь США Генри Киссинджер, а их план предполагал взрыв неподалеку от посольства США, где могли быть усилены меры безопасности. До сих в испанском обществе пор ходят слухи о том, что ЦРУ знало о готовящемся покушении, но не стало мешать.

План покушения под названием «Чудовище» был воистину безумен. Сперва боевики разведали ежедневный маршрут перемещения премьера по городу, и, как оказалось, каждый раз он ездил с мессы одной и той же дорогой. Под видом студентов-скульпторов они арендовали квартиру на первом этаже дома, мимо которого ездил кортеж Бланко. В течение года они рыли туннель под улицей, чтобы заложить под ней 50 кг взрывчатки.

9:28. Машина премьера проезжает по узкой улице Клаудио Коэльо. Член ЕТА, выдающий себя за электрика, который ведет на углу ремонт сети, соединяет провода, и машина Карреро Бланко взлетает на воздух. Взрыв был такой силы, что на дороге образовалась огромная воронка, а сам автомобиль премьера, переворачиваясь в воздухе, перелетает через пятиэтажное

здание и приземляется во внутреннем дворе. За это острые на черный юмор иберийцы порой называют Карреро Бланко «первым испанским космонавтом».

Разумеется, власти не упустили возможности связать убийство с «Процессом 1001» и развернуть гонения на Компартию. В городах шли аресты, активисты отсиживались на чужих квартирах, подсудимым членам «Рабочих комиссий» выносят суровые приговоры, самый жесткий них которых получает Марселино Камачо — 20 лет тюрьмы.

Члены ETA были довольны успешным проведением операции. Для них премьер олицетворял гнет Страны Басков, подвергшейся насилию гораздо больше остальных провинций, поскольку здесь играл роль и национальный вопрос. Франко отрицал саму идею отдельной баскской идентичности. Был запрещен язык, население поддавалось неприкрытой ассимиляции. Те же проблемы существовали в двух других национальных регионах — Галисии и Каталонии, и к 60-м годам здесь также активизируются антифранкистские движения. Следуя духу времени, большинство этих движений переходит на марксистские позиции и, учитывая промышленный характер регионов, теснейшим образом сотрудничает с рабочим движением.

Но, в отличие от той же Каталонии, в Стране Басков движение за национальную самостоятельность приобрело ярко выраженный насильственный характер. В 1958 году ряд членов баскского движения создают организацию ETA, которая принимается за убийства и похищения видных полицейских и армейских чинов, политиков и несговорчивых с рабочими капиталистов. Следует сказать: ETA шла в общей тенденции «свинцовых лет» в Европе, когда разочарованные в поражении массовых движений левые стали прибегать к силе оружия. Отличие состояло в том, что в Испании никакое открытое массовое движение было невозможным, и именно это подталкивало отдельные элементы к насилию.

Тактика ETA «действие — репрессия — действие» неожиданно заработала. Обыски, аресты, пытки, похищения людей, атмосфера тотального контроля — одним словом, асимметричный государственный террор привлекал на сторону вооруженного

подполья все больше симпатий среди баскского населения. В то же время стоявшие на крайне левых позициях боевики видели главной целью в тот момент свержение режима и перемены во всей Испании, что и обуславливало выбор целей своих атак.

«Ярый антикоммунист, верящий в вездесущую руку масонerie, ревностный католик, представитель самых реакционных кругов армии», — так характеризовали современники адмирала Карреро Бланко. Не удивительно, что в день его убийства 20 декабря 1973 года даже самые последовательные критики ETA из рядов оппозиции откупорили бутылки шампанского.

Помимо прочего, адмирал считался наиболее вероятным преемником Франко. Его возраст и политическое положение позволяли унаследовать власть после смерти диктатора, а связи в армии обеспечивали немалую вероятностью удержать эту власть. Таким образом, устранение Бланко фактически закрыло путь к «франкизму без Франко». Существует мнение, что режим был обречен на падение в силу нарастающих противоречий и смерть премьера не сыграла существенной роли. Большинство современных историков, однако, склоняется к мысли, что тот день стал точкой невозврата, после которой переход к демократии стал неизбежен.

Ля Транзисьон

«Испанцы! Франко умер», — с этих слов, утирая слезы, начал свое телеобращение 20 ноября 1975 года премьер Карлос Ариас Наварро. Этого события ждали давно, некоторые — уже 40 лет, хотя и надеялись, что диктатор не закончит дни в постели госпиталя «Ла-Пас», а окажется на скамье подсудимых. Вместе со смертью Каудильо сыпется и созданный им режим.

Улицы — за левыми. Складывается благоприятная почва для выходящих из подполья организаций, партий и движений. Весь конец 1970-х годов улицы бурлят. Подогретые экономическим недовольством рабочие взрываются забастовками. Дело в том, что политический кризис 1975 года совпал с кризисом

экономическим — первым со времен промышленного подъема. Вследствие войны на Ближнем Востоке взлетают цены на топливо, инфляция с 1973 года поднимается до 14,2 % и растет до 26,4 % в 1977 году, лишь за 1976 год сокращено 800 000 рабочих мест. Протесты рабочих не утихают, но теперь они еще и сильно политизированы.

Проходят акции студентов, демонстрации журналистов и адвокатов. «Амнистия и свободы!» — таково самое распространенное требование. Акции неповиновения устраивают политзаключенные мадридской тюрьмы Карабанчель. В театрах идут постановки самых крамольных до недавнего времени пьес. Из изгнания возвращаются политэмигранты.

Каталония, Галисия и Страна Басков открыто требуют восстановления своих национальных прав. Продолжаются теракты боевиков расколовшейся надвое ЕТА, жертвами которых становятся уже и гражданские лица. К насильственному действию переходит и часть испанских левых, создающих террористические организации FRAP и GRAPO. На что государство отвечает принятием крайне репрессивного антитеррористического законодательства и «охотой на ведьм».

Между тем заостряются разногласия внутри режима. Уже длительное время он разделяется на две основные фракции: «конституционалистов» и «иммобилистов» — сторонников жесткой линии. Первые считали залогом государственного и своего личного будущего демократизацию разной степени глубины. Они понимали, что общество изменилось, перемены неизбежны и лучше возглавить их, при лучшем исходе — продолжить карьеру, сохранить влияние, при худшем — не попасть под суды, а то и попросту выжить (об участии Карреро Бланко никто не забывал).

Небольшие уступки со стороны государства, стоит сказать, велись уже более десятилетия. 1966 год — смягчающий цензуру Закон о прессе и печати; 1967 — Закон о религиозной свободе, ослабляющий монополию католической церкви, и другие акты, призванные снять напряжение в обществе. 12 февраля 1974 года премьером Ариас Наварро заявил о расширении свободы ассоциаций.

Из противников реформ выделится особая группа реакционеров, удерживающих рычаги власти сразу после смерти Франко — «Бункер». Свое название она получила от заголовка статьи генсека КПИ Сантьяго Каррильо «Либо свобода, либо бункер», где он пишет, что отказ от перемен станет концом для верхушки, как берлинский бункер для Адольфа Гитлера, ставший его могилой.

«Бункер» всячески сопротивлялся процессам крушения режима, опираясь на преданных фалангистов из «Национального движения» и реакционных кругов армии. Также ими были созданы ультраправые парамилитарные организации из ветеранов Гражданской войны, группировки молодых неофашистов, организации консервативного клира. Все они ведут свою собственную уличную мобилизацию.

Армия оставалась главной надеждой «Бункера», но настроения там были неоднозначны. Часть офицеров стала на сторону оппозиции и создавала свои структуры внутри армии — UMD (Демократический военный союз). На многих из них оказала влияние «Революция гвоздик» — свержение фашистской диктатуры в Португалии ее же вооруженными силами.

Существовали и разногласия в стане испанской буржуазии. Определенные ее группы уже давно хотели полноценно включиться в европейский рынок, а свои интересы охранять через институты парламентской системы. Существование режима было для них препятствием. При этом, конечно же, они остерегались слишком глубоких перемен и политических побед трудящихся.

Тем временем после смерти Франко официально вся полнота власти переходит к королю Хуану Карлосу I. Он вынужден лавировать между различными группами влияния внутри режима и звучащими все громче требованиями улицы. Управлять по-старому и сдерживать напор всего спектра оппозиции он не может. С другой стороны, королю приходится удерживать армию от «звона сабель» — поползновений к военному перевороту.

«Правящие группы поняли, что они не могут оставаться у власти без чрезвычайных, учитывая западноевропейский контекст, репрессий, — резюмируют исследователи Хуан Луис и Альфред Степан. — В то же время те, кто бросил режиму вызов, не могли

мобилизовать, по крайней мере немедленно, достаточно сил для того, чтобы сбросить его, в особенности учитывая верность режиму вооруженных сил. В этой ситуации переход к демократии в Испании был начат по инициативе самого режима, хотя и под давлением общества».

Новым премьером король назначает бывшего главу «Национального движения» Адольфо Суареса. Происходит самороспуск псевдопарламента.

Пик насилия

Столкновения уходящей системы — прежде всего, в лице «Бункера» — и ее противников слева заострились уже в 1976 году. Чтобы остановить наступление «коммунизма и масонства», испанские ультраправые прибегают к террору.

9 мая происходят столкновения на горе Монтехурра, где был намечен слет левых карлистов — весьма странного по идеологии левого монархического движения. Оно должно было стать связующим звеном в будущем широком фронте левых сил. Санкцию на срыв слета неофашистами дает министр внутренних дел Мануэля Фраги Ирибарне по согласованию с последним франкистским премьер-министром Ариасом Наварро. С другой стороны подготовке к нападению содействует тайная террористическая сеть ультраправых организаций «Гладио», созданная НАТО для борьбы с «красной угрозой». В результате атаки гибнет двое человек, мероприятие сорвано, а далеко идущими последствиями станет разобщение и ослабление левых движений.

Другая известная акция насилия — расстрел на улице Аточа. На этот раз фашистам потребовалось устранить Хоакина Наварро — активиста КПИ, лидера «Рабочих комиссий» на транспорте, организатора недавних забастовок. В начале 1977 года Компартия еще не была легализована и действовала через «Рабочие комиссии», эту связь многим хотелось порвать. 23 января в мадридский офис на улице Аточа, дом 55, зашли двое террористов. Здесь проходило собрание профсоюзных юристов, на котором и предполагалось застрелить Наварро. Но,

убедившись, что его нет среди присутствующих, фашисты все равно решили открыть огонь. Просто из ненависти к «красным». Убито пятеро, тяжело ранено четыре человека.

Такое отмороженное насилие вызывает резкое осуждение в обществе. Похороны жертв теракта выливаются в 100-тысячную демонстрацию. На ней впервые открыто заявляет о себе остающаяся под запретом Коммунистическая партия, и даже полиция вместо разгона манифестантов охраняет их от провокаций. Следующий день в память о жертвах проходит общенациональная забастовка.

Найден заказчик — глава «вертикального профсоюза» транспорта, желавший остановить рост влияния «Рабочих комиссий». Арестованы исполнители — члены фашистских организаций. Рассчитывая на покровительство единомышленников во властных кругах, убийцы даже не попытались скрыться из Мадрида, но на этот раз правительство уже нового премьера Адольфо Суареса не могло не отреагировать.

Расстрел на улице Аточа считается также одной из важных точек невозврата. Общественное мнение отворачивается от ультраправых, которые теперь ассоциируются с кровавым террором. Согласно вердикту суда, через два года преступники получают в общей сложности 464 года тюрьмы — это был первый в Испании приговор фашистским боевикам.

С тех пор симпатии населения покинут праворадикалов. На первых демократических выборах все их партии потерпят сокрушительное поражение. Вернуть себе авторитет они не могут и до наших дней.

Пакт Монклоа

Еще одним последствием теракта на улице Аточа стала ускоренная легализация Компартии. День подписания этого решения получил прозвище «Красной Святой Субботы»: настроенный на реформы премьер Адольфо Суарес подписал его будто жест доброй воли в Страстную неделю — важнейшего для Испании религиозного праздника.

Легализация оппозиционных партий была неизбежна и задумывалась как часть переходного процесса. Накануне правительство уже дало добро на выдачу документов другим политсилам — Соцпартии и Баскской национальной партии. В отношении басков это было сделано, прежде всего, для возможности отказаться от насильственных акций и перейти к легальным политическим методам.

История с социалистам еще более понятна — это партия, отказавшаяся от марксизма, с весьма умеренной программой. В действительности PSOE имела влиятельную политэмиграцию, обладающую связями со многими европейскими социал-демократическими партиями и правительствами, но в самой Испании они не могли похвастаться разветвленной структурой и «укорененностью». PSOE воссоздавалась как респектабельная буржуазная сила «молодой команды» во главе с адвокатом Фелипе Гонсалесом. Их вхождение в новую испанскую политику сопровождалось большой пиар-кампанией при всесторонней поддержке социал-демократов ФРГ и группы испанской буржуазии, чьим рупором стала новая газета «El País».

Но как быть с коммунистами? Ведь вся идеология прежнего режима зиждилась на антикоммунизме. Это «красные черти» во плоти, 35 лет боровшиеся за свержение диктатуры. Пусть партия и без прежнего радикализма, но все же имеющая за пазухой мощные «Рабочие комиссии», влияние на улицах и прошедшее через девять кругов ада дисциплинированное членство. А их красные флаги действуют на генералов, как красная тряпка на быка.

КПИ в итоге легализируют и допускают к первым парламентским выборам. Но чтобы войти в легальный политический процесс, Компартии был поставлен ряд условий: отказаться от любых революционных поползновений, остановить нападки на монархию, согласиться на сохранение флага Испании (где франкистский орел заменяется королевской геральдикой), а также отказаться от наступательной мобилизации.

Проще говоря, предлагалось следующее: «Вы сдерживаете улицу, мы сдерживаем армию, все вопросы решаем на выборах». И руководство партии соглашается. Позже, в октябре

1977 года, эта сделка скрепляется так называемым «Пактом Монклоа» — дорожной картой перехода к парламентской монархии, полной взаимных уступок. Первые выборы в Генеральные кортесы выигрывает новая консервативная партия премьеры UCD — 34,44 % голосов, на втором месте Соцпартия — 29,32 %, коммунисты на третьем — 9,33 %.

— Во второй половине 1970-х говорила улица. Активность масс была очень высокой, и с определенного момента начало складываться впечатление, что руководство Коммунистической партии делает все для демобилизации, — говорит историк из Сарагосы и нынешний член Podemos Рубен Руис Рамос.

На своем следующем съезде в КПИ официально отказывается от идеологии марксизма-ленинизма. Как и протестная демобилизация, как и щедрые уступки режиму в пакте Монклоа, такой оппортунизм окончательно разочарует многих идейных партийцев. Компартия переживает расколы и отток членства: число активистов с 200 000 падает до 170 000.

В будущее два десятилетия лет партия, отдавшая едва ли не больше всех на алтарь свержения диктатуры, а также ее блок *Izquierda Unida* («Объединенная левая») не будут срывать звезды с небес, проводя в Кортесы с определенного момента менее десятка депутатов.

Анархисты

Ведя речь о первых годах постфранкистской Испании, нельзя не вспомнить еще одну влиятельную силу в лагере левых — анархо-синдикалистов. Легендарная CNT (Национальная конфедерация труда), самая массовая и радикальная рабочая организация времен Гражданской войны, во времена диктатуры пережила трудные годы. Десятки тысяч анархистов были убиты, тысячи других покинули страну.

Организацию раздирали острые противоречия между теми, кто пытался действовать в подполье, и политэмигрантами. Их видения по вопросам участия либо неучастия различных союзах (например, «Рабочих комиссиях») переросли в пропасть

непонимания. На оставшихся в стране сыпались упреки в непоследовательности, а эмигрантам ставили на вид их оторванность от изменившихся испанских реалий.

Крайне ограниченная арестами и облавами деятельность во многих регионах свелась к «землячествам», через которые анархисты оставались на связи, обменивались информацией и поддерживали политзаключенных. Такая форма помогла сохранить некое подобие сетей и в первые же годы смягчения режима быстро создать новые структуры.

1977 год. У подножия горы Монтжуик в Барселоне легализованная к тому моменту CNT собирает один из самых массовых митингов в своей истории — 250 000 членов профсоюза, анархистов и симпатиков заполнили огромное пространство между ареной для бычьих боев и роскошным Национальным дворцом Монтжуик. Митинг направлен против «сделки» левых партий с режимом в форме подписания «пакта Монклоа».

В действительности CNT оставалась едва ли не единственной массовой социалистической силой, не желающей договариваться с режимом, предпочитая продолжать мобилизацию и обострять борьбу. Такая несговорчивость приведет печальным последствиям.

— Однажды я имел возможность пообщаться с одним высокопоставленным времен Транзисьон. И он сознался мне, что для них в тот момент существовало два главных врага — ETA и CNT. Против анархистов была развязана очень грязная кампания по дискредитации, — говорит Рубен Руис Рамос.

Утром в воскресенье 22 января 1978 года анархо-синдикалисты провели в Барселоне очередную акцию против «пакта Монклоа», которая собрала 15 000 участников. Около полудня группа молодых людей забросала ночной клуб Scala. В огне гибнут трое человек — по горькой иронии судьбы это были рабочие, связанные с CNT, зашедшие в клуб отдохнуть после демонстрации.

Через несколько дней полиция объявила о задержании подозреваемых — членов CNT. В прессе разворачивается настоящая травля анархо-синдикалистов. Ей подыгрывают провокационные публикации во французской газете CNT, куда

были инфильтрированы агенты полиции. В будущем станет известно, что поджог был делом рук испанских спецслужб и совершен он провокатором, внедренным в организацию.

«Случай в Scala» нанес непоправимый вред анархо-синдикалистскому движению. В глазах общества CNT было криминализовано. А внутри организации после разоблачения ряда полицейских провокаторов царил гнетущая атмосфера взаимного недоверия, начался отток активистов. К тому же на первом конгрессе CNT в 1979 году происходит раскол, ушедшие синдикалисты создают альтернативную организацию GGT (Всеобщая конфедерация труда).

Несмотря на попытки восстановить былое влияние, возможности, открывшиеся для анархистов после падения диктатуры, были упущены. Синдикалисты и дальше будут присутствовать на сцене испанской политики, но уже на ее периферии. О CNT все чаще будут вспоминать, как о легенде Гражданской войны, нежели как о факторе современных реалий.

Апатия 80-х

Концом переходного периода читается начало 80-х годов. После неудачной попытки военного переворота 1981 года всем классам стало очевидно, что прошлое уже не вернется. На следующих выборах в парламент с огромным перевесом побеждает Социалистическая партия, она формирует парламентское большинство и правительство во главе с премьером Фелипе Гонсалесом.

К своей победе PSOE шла не только на широкой пропагандистской кампании, но и завоеванием симпатий в левом крыле общества. С этой партией многие связывали свои надежды на скорейшее мирное окончание переходного периода и установление социального государства, где будут закреплены завоевания трудящихся, добытые в долгих годах борьбы.

Соцпартия старалась показать свою непримиримость, по крайней мере, в ряде принципиальных вопросов. Так, например, один из лозунгов кампании 1980 года — «OTAN de entra

NO» («НЕТ вступлению в НАТО»). Однако, получив власть, Гонсалес пересматривает свои позиции. На референдуме 1986 года он призывает голосовать за то, чтобы остаться в Альянсе, и побеждает. Как шутили в народе, их лозунг теперь нужно писать слитно «OTAN dentro NO» («НЕТ изнутри НАТО»). Сегодня ряд историков считают именно этот референдум окончательной точкой в переходе.

Устанавливается двухпартийная система, где основная конкуренция происходит между двумя партиями — Социалистической и Народной. На стороне каждой из них стоит своя группа буржуазии. Такая система просуществует вплоть до недавнего времени — 2015 года.

Уличная и забастовочная борьба сходит на нет. Протесты уступили место демократической рутине, «ежедневному кошмару разочарования и скуки». Бойцы против диктатуры теперь должны были стать членами самых обычных для Европы легальных организаций. Да и враг уже был не тот: свергнуть фашистскую диктатуру и оппонировать «розовому», демократически избранному правительству — это две разные вещи.

Изменилось и общество. Городские жители с радостью отдаются радостям потребления и прочим атрибутам в меру зажиточной европейской жизни образца 1980-х. Какая тут борьба? Подросло поколение baby boom'a. Яркий показатель того, что являлось приоритетом для молодежи тех лет, — это субкультура La Movida («Движение»), нашедшая свое отображение в фильмах Педро Альмодовара. Яркая экстравагантная одежда, вызывающее поведение, музыкальные клубы в подвалах, наркотики. La Movida плясала на руинах старых «духовных скреп», но политика для них утратила свое очарование.

Свою роль сыграли и внешнеполитические обстоятельства: в СССР началась перестройка, рушились социалистические режимы, пала Берлинская стена. Что было говорить о революциях и антагонизмах, когда неолиберализм готовился отпраздновать свою всемирную победу и провозгласить «конец истории»?

Все, кто оказываются левее правящей PSOE, в значительной степени маргинализируются. Компартия занимает свою стабильную, но незначительную нишу избирателей, ее «Рабочие

комиссии» становятся весьма бюрократическим и готовым идти на уступки профсоюзом.

Крупнейшим нарушителем спокойствия в 1980-х годах остается ETA. Пик террористической активности приходится на конец Транзисьон в 1978–1980 годах. В качестве попытки урегулировать конфликт правительство объявило полную амнистию заключенным ETA, вследствие чего удается интегрировать в легальный политический процесс часть бывших боевиков. Но другая, более радикальная часть продолжила насильственную борьбу.

ETA образца тех лет существенно дрейфует от революционного марксизма к национализму. Во времена диктатуры, когда первейшей целью их деятельности было свержение режима, в котором были заинтересованы широчайшие слои испанского общества, борьба ETA находила оправдание и сочувствие в среде левой общественности. Теперь же любая поддержка становилась практически невозможной. Пожалуй, за исключением защиты прав узников ETA и критики асимметричного насилия со стороны власти. А критиковать было что.

Правительством социалистов была развязан «грязная война» 1983–1989 годов с использованием незаконных парамилитарных GAL («Антитеррористические группы освобождения»). На счету этих группировок убийства, похищения людей и пытки, причем не только в отношении боевиков ETA, но и мирных жителей, лишь подозреваемых в связях с террористами. Когда в 1990-х годах информация о преступлениях GAL стала достоянием общественности, позиции правящей PSOE очень пошатнулись.

Тридцатилетие после окончания переходного периода вовсе нельзя назвать «звездным часом» для левых. Разрыва с диктатурой, как многим хотелось бы, так и не произошло. Правящий класс достаточно комфортно обустроился при двухпартийной системе, вместо гражданства в рамках республики испанцы оказались подданными короля, а глубоко засевшие рудименты старого государства напоминали о себе даже на уровне флагов и названий улиц. Испания почти беспрепятственно входила в мировую неолиберальную систему. Да и особых шансов изменить ситуацию не открывалось. Но они откроются позже.

Индигнадос

Тем майским днем 2011 года 16-летний Виктор — сын украинских трудовых мигрантов, тысячи которых появились в Испании — вернулся со школы в своем пригороде Мадрида и стал разогревать обед. Сев уплетать чечевицу, традиционную для испанской кухни, он по привычке включил телевизор. В новостях мелькнул короткий репортаж о каких-то протестах на Пласа-дель-Соль, центральной площади столицы.

— Новость заинтересовал меня, и я решил побольше разузнать в интернете, — вспоминает Виктор. — Как раз накануне я завел себе Twitter. Когда зашел в свою ленту, то увидел, что весь испанский сегмент сети толкует об этих протестах. Важность событий и внимание к нему очень контрастировали с дежурным репортажем по телевизору. Причем на фотографиях и видео в интернете было заметно, что людей на протесты собралось реально много: они заполнили не только центральную площадь, но и все соседние улицы. Это очень впечатляло, такого здесь не было уже давно.

Виктор был вовсе не единственным, кто узнал о демонстрациях из сети. Сама мобилизация массовых протестов против политики жесткой экономии и бюджетных урезаний шла через соцсети Facebook и Twitter, которые начали размывать безраздельную гегемонию испанского телевидения. Платформа *jDemocracia Real YA!* («Реальная демократия немедленно!») в течение месяца призывала испанцев собраться в центре своих городов и выступить против мер правительства. Их лозунг: «Мы не товары в руках политиков и банкиров».

Поводов для выражения недовольства с начала кризиса 2008 года у испанцев накопилось более чем достаточно. Безработица в стране к 2011 году достигла одного из самых высоких показателей по Евросоюзу — 21,3 %, почти 5 миллионов человек. Среди молодежи этот процент еще выше — 43,5 %, рекордный показатель в ЕС. Треть молодежи в возрасте от 18 до 35 лет проживает с родителями, поскольку не может позволить себе купить или даже снимать квартиру.

Правительство Народной партии повышает пенсионный возраст с 65 до 67 лет. Едва ли не в каждой из бюджетных сфер — образовании, медицине, социальной помощи — проводятся решительные урезания. В то же время многим испанцам, взявшим ипотеку, все труднее выплачивать кредит, и банки при поддержке государства выселяют семьи должников прямоком на улицу.

Стоит ли говорить о том, какой широкий отклик получил призыв к протестам среди студентов, безработных, трудящейся молодежи и огромного числа других социальных групп? 15 мая на демонстрации в Мадриде вышли 50 000 человек, в Барселоне — 15 000. Многотысячные митинги собираются в других крупных городах и не утихают до самого лета. Правительство Мариано Рахоя пытается запретить собрания на площадях, происходят стычки с полицией.

— Мы были полны энтузиазма! В те дни нам казалось, что политическое сознание общества стремительно выросло, и отчасти это было действительно так, — делится участник событий, мадридский студент-социолог Энрике. — Широкие слои населения впервые за долгое время заявили о своих правах

и интересах. А форма протестов — в обход традиционных политических партий — свидетельствовала о том, что старая политическая система не работает.

За несколько месяцев манифестаций на улицах и площадях побывали до восьми миллионов граждан. Так же, как и в случае с другими подобными движениями типа Occupy Wall Street, со временем мобилизация пошла на спад. Однако политические последствия не заставили себя ждать.

«Революцию не покажут по телевизору»

Сын западноукраинских «заробитчан» Виктор, который вскоре станет одним из многочисленных «новых людей», пришедших в испанское левое движение, не удивился столь скудному освещению протестов по телевидению. Дело в том, что пресса в Испании поделена между крупными холдингами медиа-магнатов, связанных с двумя ведущими партиями. И телевизор здесь играет очень важную роль.

При этом «желтизна» и развлекательность телепередач может посоревноваться даже с самыми карикатурными примерами российских и украинских каналов. Франчайзинговые реалити-шоу типа «Любовь с первого взгляда», «Поле чудес» или «Дом-2» идут годами, из сезона в сезон. Среднестатистический испанец в день проводит 4 часа у телевизора — почти столько же, сколько жители Украины и России.

Если ты хочешь прославиться, нет в Испании лучшего способа, чем попасть на телевидение. Тем более, если это касается политики. «Ах, как утомила эта вся политика», — может сказать испанец, махнув в сторону своей плазменной панели. Политика — это бесконечные ток-шоу, которые неизменно вращаются вокруг истеблишмента. Либо ты в телевизоре, либо ты никому не известен и твой удел вести свою малозаметную борьбу на факультете или в богом забытом сквоте.

Таким же малоизвестным человеком был Пабло Иглесиас, молодой преподаватель политологии на том самом «красном» факультете Университета Комплутенсе. Иглесиас

консультировал различных кандидатов от левых партий, изучал теорию медиа и вел авторскую передачу на одном маленьком телеканале.

В один прекрасный день в апреле 2013 года Иглесиаса пригласили на эфир весьма консервативного, но популярного канала *Interesopomía*. Продюсеры вечернего ток-шоу искали гостя, который смог бы прокомментировать последние беспорядки у здания Конгресса, и через Twitter вышли на Пабло. «Спасибо за приглашение. Мне доставляет удовольствие пересекать вражеские линии и выступать на территории команчей», — начал выступление он, намекая на свою нелюбовь к этому каналу.

На следующий день Иглесиас проснулся знаменитым. Его риторические способности и манера выступления не оставляла зрителей равнодушными. Заприметив это, продюсеры других крупнейших каналов — *La Sexta*, *Cuatro*, *24 horas* — наперебой стали приглашать его на свои эфиры уже даже просто с целью поднять себе рейтинги.

Упускать шанс конвертировать личную популярность в большой политический проект было бы просто глупо, решил Пабло Иглесиас, и в самые короткие сроки вместе с рядом товарищей, часть из которых сошлась еще в Университете Комплутенсе, создал новую партию — *Podemos* («Мы можем»). Название партии говорило само за себя: «можем» означает «можем взять политическую власть в стране». Причем сделать это в кратчайшие сроки. Словом, планы амбициозные.

Идеология *Podemos* весьма синкретична. Здесь можно найти и социал-демократию, и влияние троцкистских сект, и легкий налет анархизма в придачу к доброй порции левого популизма. Такая «широта взглядов», по задумке основателей, должна была объединить активистов самых разных убеждений. В действительности так и получилось.

Партию создали как раз накануне выборов в Европарламент, чтобы принять в них участие. Времени на раскрутку оставалось в обрез: *Podemos* еще никто не знал, но лично Пабло был на устах у всех. Из-за этого было принято решение использовать в качестве логотипа лицо Иглесиаса, что не понравилось

множеству активистов. Но это сработало. Только что возникшая Podemos сходу набирает 7,98 % и проводит в Европарламент пять депутатов.

— Была бы Podemos тем, чем она является сейчас, если бы не все те минуты, предоставленные вам частными телеканалами — спросят у Иглесиаса через несколько лет в очередном ток-шоу на La Sexta.

— Конечно же, нет, — коротко ответил он.

Конец двухпартийной системы

Останавливаться на достигнутом никто не собирался. По состоянию на осень 2014 года Podemos, непарламентская политсила, выходит в лидеры соцопросов. Лидеры партии всячески излучают оптимизм и внушают своим сторонникам лозунг «¡Sí, se puede!» («Да, это возможно!»). Под таким лозунгом в феврале 2015 года на центральной площади Мадрида собирается многотысячный митинг в поддержку Podemos. На носу региональные выборы, следующий барьер для партии.

— В этом году мы будем работать на то, чтобы политические перемены произошли, — говорит Иглесиас с трибуны. — В этом году мы начинаем нечто новое. Этот год — год смены правительства, и мы намерены выиграть выборы у Народной партии.

Безусловно, появление на арене Podemos и смешало все карты на столе испанской политики, что не могло не встревожить всех остальных. Играть по старым правилам не удавалось никому: ни правящей Народной партии, ни оппозиционной PSOE, ни испанской буржуазии в целом. Нужно было срочно что-нибудь менять.

Уличенная во многочисленных коррупционных скандалах PP, изгоняет самых одиозных членов своей команды и клятвенно обещает, что «больше так не будет». Социалисты, чьим позициям в первую очередь угрожало появление конкурента, выдвигают нового лидера — молодого и импозантного Педро Санчеса, покоряющего сердца домохозяек уже с первых

эфиров. Компартия, вошедшая в серьезный кризис, выдвигает на лидерство еще более молодого и хорошо образованного генсека Альберто Гарсона.

Пережить обновление вынуждена даже монархия: испанский трон покидает Хуан Карлос I, чья популярность уже давно угасла на фоне участвовавших придворных скандалов, а на его место приходит новый король Фелипе VI. Короче говоря, в 2015 году телевизоры испанцев полны новых лиц и новых фамилий в титрах.

«Нам нужен правый аналог Podemos!» — заявил в свое время один из влиятельных каталонских банкиров, добавив, что частные компании устали от контроля со стороны государства и нужны люди, способные это поменять. Так в политическом поле возникла еще одна партия — право-либеральная *Ciudadanos* («Граждане»). Ее накачивают бюджетами, ее лидеры — завсегдатаи эфиров, а соцопросы внезапно показывают «дутые» рейтинги.

Результаты Podemos и их региональных союзников на местных выборах не превзошли ожиданий. Главное достижение для их сторонников — победа на выборах мэров в Мадриде и Барселоне. Пирог PP и PSOE надкушен, но им удастся разделить победу практически во всех округах. Набирает очки и *Ciudadanos*.

Похожая ситуация повторяется и на парламентских выборах в декабре 2015 года. Podemos лишь третьи с 20,66 % голосов и 69 местами в нижней палате парламента. Двухпартийная система уходит в историю, но, вопреки громким обещаниям Иглесиаса, испанский истеблишмент никуда уходить не собирался.

«Если Испания станет Венесуэлой»

— Недавно моя бабушка поинтересовалась у меня: «Внученька, а почему по телевизору постоянно показывают Венесуэлу? Что там у них стряслось такое?» — сетует молодая каталонская журналистка Ариадна. — Я попыталась ей

объяснить, как могла. Венесуэла — это универсальная страшилка испанских СМИ. Целыми днями с определенного момента нам стали рассказывать об ужасах жизни в этой стране. Тонко намекая, что именно это наше будущее, если к власти придут левые, даже такие умеренные, как Podemos. Коррупция, уличные банды, растянувшиеся на два квартала очереди за элементарными продуктами питания — таково наше будущее.

Подробные репортажи о Венесуэле — это лишь часть кампании, которая развернулась в СМИ против Podemos. Ловко ворвавшись в медийное поле, Иглесиас и его товарищи, возможно, и не рассчитывали, что на «территории команчей» выжить будет настолько трудно. Ведь правила игры здесь устанавливают не они, а собственники крупнейших медиа.

За последние полтора года газеты успели написать, что свою безоговорочную поддержку Podemos высказали боевики ETA, что баскские и каталонские «радикалы» встречаются на территории Венесуэлы для обсуждения планов развала Испании, что Podemos получает прямое финансирование от правительства Ирана и многое другое. А самым расхожим упреком стали обвинения в радикализме — как раз в том, чего, по мнению множества левых, им и не хватает.

— Мы должны сказать всем и каждому, и это правда, что лишь в единстве сила, и это ключ к победе. Радикализм и экстремизм способна остановить только коалиция людей вокруг Народной партии, — заявил однажды премьер Мариано Рахой.

Масла в огонь подлила ситуация в Каталонии, где заострились поползновения к выходу из состава Испании. Podemos настаивает на том, что у каталонцев есть право на самоопределение. Это не могло быть не использовано против партии. Запугивания граждан распадом страны стало неким общим местом в риторике власти.

Тем временем избранный в конце 2015 года парламент оказался мертворожденным. Ни одна из партий не могла сформировать коалицию. Дело шло к перевыборам в июне 2016 года.

Упереться в стеклянный потолок

На перевыборы в Генеральные кортесы после длительных переговоров две основные левые силы — Podemos и Izquierda Unida — решили идти единым блоком *Unidos Podemos* («Вместе мы можем»). Включающий множество мелких и региональных партий и движений, этот блок стал, пожалуй самым широким объединением левых за последние десятилетия.

Но выборы становятся разочарованием. Podemos теряют около миллиона голосов, а победу с улучшенным результатом празднует Народная партия. Празднует в прямом смысле слова.

Сторонники правительства собираются вечером на собственный митинг у штаб-квартиры любимой партии. Раньше такого не бывало: консервативная публика северного Мадрида никогда не была склонна к уличной суете. Теперь же они митингуют. И даже как бы в насмешку пародируют митинги левых. «¡Sí, se puede!» («Да, это возможно!») — скандирует толпа лозунг Podemos, но адресуя его уже себе. Газеты на следующее утро выходят с заголовками «No Pueden» («Они не могут»), опять же глумясь над названием и кредо главной оппозиционной партии.

— Если я не выиграю следующие выборы, я уйду, — коротко дал понять Пабло Иглесиас в одном из интервью.

Почему все произошло так, а не иначе? Существует много причин, еще больше догадок и версий.

— Кризис в Podemos наметился уже давно, — говорит студент-социолог Энрике. — Свою роль сыграл и популизм, и кампания дискредитации, и страх населения перед неизвестностью, и недооценка противника. PP оказались вовсе не глупы. Все самые жесткие и грабительские реформы они провели в течение первых двух лет правления, что и вызвало к жизни движение 15M. А потом следующие годы они шли к выборам с легкой душой, уже выполнив свое грязное дело.

Другой причиной называют то, что партия уперлась в «стеклянный потолок». Когда двухпартийная система зашла в тупик, часть общества заявила: «No nos representan» («Они нас не представляют»). Потом появилась Podemos и заполнила пустующую нишу недовольных, но вырасти за пределы ее уже не смогла.

Завтра

Какими бы ни были дела у Podemos, будут ли связаны перспективы изменений с этой партией либо же с другими силам, в любом случае у испанского общества есть от чего отталкиваться. Это и долгая история сопротивления фашистской диктатуре, и сильнейшая гегемония в университетах, и опыт массовых протестных мобилизаций, и достаточно широкая сеть гражданских структур — от боевых профсоюзов до борющихся объединений соседей.

Консерваторы опять у руля. А значит, это сулит продолжение неолиберальной политики, которой, несомненно, будет оказываться сопротивление. Возможно, после короткого перерыва на розовые парламентские ожидания опять заговорят улицы. Растет неравенство и прекаризация, в тяжелый кризис вошли системы Евросоюза, желает отделиться Каталония, все более архаичной выглядит монархия — и все эти тенденции тоже вскроют новые противоречия, на которые придется давать ответы.

В конце концов, подрастает новое поколение, которому, уже по сравнению с их родителями, уготована не самая радужная и не самая беззаботная жизнь. Быть может, у тех, кто сейчас ходит в старшие классы испанских школы, хромает образование, есть слабость к эпикурейству и другие недостатки. Но, с другой стороны, их не передергивает от словосочетания «классовая борьба». Они «цифровые аборигены», и, как у их дедушек и бабушек, заселивших рабочие районы в 1960-х, у них возникают принципиально новые сети коммуникаций. Эти подростки учатся в абсолютно мультикультурных классах, где сидят за партами с детьми украинцев, латиноамериканцев и марокканцев, где быть расистом просто стыдно.

Ведь даже тот факт, что в испанском обществе, вопреки последней европейской моде, ультраправые находятся на маргине, а фашизм в представлении масс воспринимается как «зловещие мертвецы» из прошлого, — это уже немалая заслуга многих поколений левых, добытая высокой ценой и способная вселять надежды на лучшие времена.

6

Левые в Италии: от побед к провалам

АЛЁНА ЛЯШЕВА

социологиня (Университет
Милана-Бикокка), занимается
городской политэкономией и
социальными движениями

25 апреля: лебедь, рак и щука

Милан, 25 апреля, утро: собираюсь на демонстрацию. За несколько дней до этого даже мои друзья, далекие от левого активизма, уверяли меня, что я должна прийти, потому что это самая-самая антифашистская демонстрация года и я никогда полностью не пойму, что такое Италия, если не почувствую атмосферу 25 апреля. Имея опыт участия в маргинальных акциях протеста и в Украине, и в странах Европы, я слабо верила, что левая акция на самом деле может быть массовой. Но, конечно же, решила пойти посмотреть.

Забегаю в переполненный вагон метро, это здесь редкость. Еду. «Следующая остановка „Палестро“», — объявляет хриплый голос работника Миланского метрополитена. «Да, моя», — понимаю я. Внезапно другой голос привлекает внимание. Голос детский, мальчик 5–6 лет:

- Мама, столько людей, как мы выйдем?
- Все здесь выходят, выйдем.
- А почему здесь все выходят?
- Потому что все, как и мы, идут на демонстрацию.

Мама не ошибалась. От молодежи хипстерского вида до пар старичков — большинство пассажиров вывалили из вагона метро и начали набирать сообщения в Whatsapp или звонить для того, чтобы найти в толпе демонстрантов своих друзей или товарищей из политического коллектива. Тоже самое сделала и я. И вот мы с подругой присоединились к колонне социального центра для беженцев, шедшей под лозунгом «Остановите войны, а не людей!».

Этот марш, прошедший чуть ли не через весь город, стал для меня выражением всех успехов и падений итальянских левых за последнее столетие. Начнем с успехов. Что такое 25 апреля и почему все итальянцы, имеющие хоть какое-то отношение к левым идеям, считают этот день праздником? 25 апреля — это дата, знаменующая освобождение страны от фашизма. Этому дню предшествовало *Resistenza* (Движение Сопротивления) — изначально разрозненные группы по всей стране, которые пытались противостоять фашистскому режиму. В сентябре

1943 года бо́льшая часть движения была объединена в *Comitato di Liberazione Nazionale* (Комитет национального освобождения), который возглавлялся коммунистической, христианско-демократической, либеральной, социалистической и другими партиями. После долгих месяцев борьбы движения в этот день в 1945 году антифашистские партизанские отряды освободили северные индустриальные центры Милан и Турин от гитлеровских и муссолинских лоялистов после того, как силы антигитлеровской коалиции распространились по стране.

Тремя днями позже унизительной эпитафией режима, длившегося 21 год, стала казнь дуче (это означает лидер) — именно так называли итальянские фашисты Муссолини. Он был схвачен, когда пытался бежать вместе с немецким отрядом в Швейцарию, вскоре был расстрелян. Его тело повесили вверх ногами в Милане на площади Лорето. Об этом очень любит рассказывать молодежь, тусящая в барах и ресторанах джентрифицированного¹ района, в котором находится эта площадь.

Эти молодые люди гордятся прошлыми победами левых, но совершенно не могут повторить эти победы сейчас. Они не голосуют, не поддерживают ни одну политическую силу, хотя и считают себя левыми и даже могут относиться к какому-то политическому коллективу или профсоюзу. И на это есть ряд причин, о которых речь пойдет немного позже. Для начала опишем ситуацию с левыми в Италии.

Самый наглядный способ одним взглядом охватить итальянских левых — это посмотреть, кто выходит 25 апреля на антифашистскую демонстрацию. Симптоматично то, что возглавляла многотысячную колонну демонстрантов *Partito Democratico* (Демократическая партия)— проект, лидеры которого осознанно пытаются перестроить итальянскую политику по примеру американской. Они стремятся создать корпоративную либеральную партию, которая выступает против корпоративной правой

¹ Джентрификация — это типичный для европейских городов процесс изменения района из рабочего в район для среднего класса, который часто происходит из-за открытия новых заведений для проведения досуга, улучшения состояния общественного пространства и имеет результатом повышение цен на аренду жилья, что принуждает людей с меньшими доходами переезжать.

партии. В начале 2013 года Демократическая партия получила большинство в обеих палатах парламента и стала правящей. В конце 2013 года ее возглавил Маттео Ренци, который также занял пост премьер-министра страны. Он не только спровоцировал возникновение массы мемов о своем уровне владения английским, но и за три года смог провести почти все реформы, к которым подталкивал Италию Европейский Союз. Среди них — уменьшение налогов, урезание расходов на социальные сферы, секьюритизации границ и много всего прочего, за что его так не любит большая часть итальянцев и так любят чиновники в Еврокомиссии (Reuters 2014). Хотя после последнего референдума Ренци, как и обещал, ушел в отставку, его сместил ближайший к нему человек, потому смена лиц не сыграет большой роли (Deutsche Welle 2016).

За ними виднелись флаги партии *Sinistra, Ecologia, Libertà* («Левые, Экология, Свобода») и большие баннеры группы *L'Altra Europa con Tsipras* («Другая Европа с Ципрасом»). Это леволиберальные коалиции, получившие немного внимания после кризиса 2008-го и с приходом Алексиса Ципраса к власти в Греции. У первой есть несколько мест в итальянском парламенте, у второй — в европейском. И хотя состоят они из разных групп («ЛЭС» менее широкая, «Другая Европа» шире), обе представляют собой реформистских, нерадикальных, либеральных левых, открытых к коалициям с правящими партиями. Последнее сильно отпугивает радикализированную молодежь, но, с другой стороны, дает возможность, по словам активистки «ЛЭС», «хоть мизерно, но влиять на политику на европейском и локальном уровнях».

После парламентских партий марш продолжали пятьдесят оттенков итальянских левых групп. И уже давно мертвая *Partito Comunista Italiana* (Итальянская коммунистическая партия), и другие старые левые вспоминали былые годы политической борьбы, которая была успешнее, чем сейчас. У них, конечно же, не обошлось без флагов Донецкой Народной Республики и даже дружественной им Коммунистической партии Украины. Концентрация внимания на ситуации в других странах, а не в своем городе или регионе, поддержка движений,

находящихся под влиянием российского империализма, хотя и противостоящих американскому, а также ассоциация России с Советским Союзом — типичные для таких групп характеристики. Костюмы советских солдат и уйма других субкультурных символов ярко показали пропасть между старыми левыми и ежедневными проблемами обычных итальянцев.

Но были там и левые, которые непосредственно знают, что такое социальные проблемы, потому что они вовлечены в политических инициативы, затрагивающие вопросы образования, медицины, жилья, мигрантов. Эти социальные движения не всегда поддерживают даже антикапиталистические идеи; они очень разрознены. В основном они занимаются конкретными вопросами и работают на локальном уровне. Таким активизмом они затыкают дыры в разваливающемся социальном государстве, выполняя разные его функции: помогают бездомным с жильем, принимая их у себя на сквотах, обучают мигрантов языкам на бесплатных курсах, дают приют беженцам на пути в Германию, Францию и дальше. Более того, эти социальные движения еще и поддерживают кризис итальянских левых, будучи их частью, направленной в будущее (в отличие от товарищей из остатков старых партий), но не готовой объединяться и вертикализироваться в политическую силу.

Конечно же, это описание четырех типов итальянских левых является необходимым упрощением. Несложно найти в Милане или Риме группы старых левых, которые активно занимаются благотворительной деятельностью, или же встретить человека, принадлежащего к Демократической партии или «Левым, Экологии, Свободе», с антикапиталистическими взглядами. Но именно эти четыре тенденции прослеживаются.

Хотя на первый взгляд этого не видно, современное состояние итальянских левых — упадок, если оценивать в исторической перспективе. Такая ситуация, кроме многих других последствий, о которых речь пойдет позже, создала идеальные условия для интерпретации победы партизан над немецкой оккупацией и итальянским фашизмом как «патриотического» праздника, который «защищает конституционные ценности» или «поддерживает национальное единство». Такое искажение

прошлого отнюдь не помогает левым силам развиваться. Историк Дэвид Бродер выразил это так: «Если что и может вернуть наследие партизан на свое место, так это обратное превращение 25 апреля из дня „национального единства“ в день антиинституционального антагонизма» (Broder 2016).

Несмотря на все попытки официальной идеологии переинтерпретировать деятельность Движения Сопротивления, до сих пор память о победах левых сил присутствует и в популярной, и в левой культуре. Такие песни, как *Bella Ciao* («Прощай, красавица»), *Fischia il vento* («Дует ветер»), итальянский вариант советской песни «Катюша», можно услышать в исполнении групп, популярных среди молодежи, и не только левой.

Итальянские левые: до и после Второй мировой войны

Предпосылки разрозненности и фрагментированности современных итальянских левых были заложены еще на этапе возникновения левого движения в Италии и тесно связаны с тем, каким образом оно формировалось во времена Второй мировой войны. Так объяснила мне в интервью процесс становления итальянских левых в довоенное время исследовательница социальных движений Донателла Делла Порта: «В основном сильными левые силы были в центре, в Тоскании, Умбрии и Эмилья Романиа и, конечно же, в северной части. В центре это был так называемый муниципалистский тип движения, потому что это регион небольших предприятий. Здесь сначала социалистическая, а позже и коммунистическая партия вложили много сил в создание широкой социальной базы. В этих регионах были села, где Итальянская коммунистическая партия имела 80 % поддержки. В северной части страны, особенно в Турине и Милане, левое движение приобрело типичные формы рабочего движения, так как именно эта часть страны была индустриализирована. Конечно же, это не означает, что все рабочие относились к Коммунистической партии. Глубоко укоренилась в рабочем движении и Католическая партия, которая, в отличие от коммунистической, была межклассовой».

На юге страны вся политическая система была довольно клиенталистской и коррумпированной, что делало путь коммунистов к признанию и власти трудным. У Коммунистической партии были сильные позиции среди крестьян. Были районы, особенно на Сицилии, в Кампании, с сильной традицией крестьянских восстаний. Но в остальных регионах юга она была намного слабее.

После войны в ИКП стали массово вступать люди, она стала самой массовой партией страны — в 1944 году в партии состояло 1,7 миллионов человек. Позднее Италия стала республикой, и результаты парламентских выборов стали первыми серьезными политическими плодами долгих лет борьбы левых. Хотя немного больше половины мест в первом парламенте страны получили праволиберальные и правые силы — *Democrazia Cristiana* (Христианско-демократическая партия), *Unione Democratica Nazionale* (Национальный демократический союз), левые силы очень заметно поднялись. Коммунистическая партия получила 19 %, социалистическая — 21 %. Такого успеха ИКП удалось добиться благодаря активному участию в Движении Сопротивления.

Но этот успех продлился совсем недолго. Коммунистическая партия была сильно репрессирована начиная с кризиса мая 1947 года. Тогда лидер христианских демократов, Альчиде Де Гаспери под давлением американского президента Гарри Трумэна расторг коалицию с социалистами и коммунистами, что привело к новым выборам. На выборах 1947 года было сделано всё, чтобы не допустить ИКП в парламент. С того времени установился консенсус, что не важно насколько широкую поддержку имеет коммунистическая партия, она будет вне парламента. Такими были результаты Холодной войны и влияния США, которые боялись, что Италия окажется под воздействием Советского Союза, потому и требовали исключить коммунистические партии из правительств стран Западной Европы взамен на помощь по условиям плана Маршалла (Müller 2012).

Несмотря на такие репрессии, ИКП оставалась партией, соединяющей социальные движения — рабочих и крестьян — в разных регионах страны. Например, в 50-х годах была

запущена аграрная реформа, сильно затрагивающая юг страны. В этот период именно в тех районах КПИ получила идеологическую поддержку.

50-е, 60-е и начало 70-х: левые борются и побеждают локально

На 50-е, 60-е и начало 70-х годов пришлось стремительное развитие экономики страны. Используя финансы, получаемые в рамках плана Маршалла, удалось реформировать экономику, переориентировать ее на индустриальную с сильным уклоном на автомобильную промышленность. Но часто воспевающие «итальянское чудо» забывают о том, какой ценой оно произошло. Условия труда и жизни рабочего класса в Италии были без преувеличения плачевными. Северные города, в которые произошли влияния финансов, привлекали к себе все больше и больше рабочих, ведь они были основной возможностью для трудоустройства в условиях новой экономики. Из-за большого предложения рабочих рук владельцам заводов удавалось удерживать мизерный уровень оплаты труда, при том что условия только ухудшались. Например, скорость конвейера на производствах постоянно поднималась, и в Италии она достигла самой высокой в Европе (к мифу о ленивых итальянцах). Индустриальные города обрастали трущобами, созданными новоприбывшими рабочими с юга и центра, где экономика не развивалась, а крестьяне не выдерживали конкуренцию с большими сельскохозяйственными предприятиями. Этот период усилил ранее существовавшее региональное неравенство в стране, которое по сей день остается кричащим. Если Милан — это один из основных городов в мировой экономике, то Калабрия остается одним из самых бедных регионов Европы.

В это же время инвестиции приходят не только в индустрию, но и в образование, ведь новой экономике нужны были образованные работники, но не более того. Речь о доступном образовании для всех не шла, как не шла речь и о достойных условиях для учебы для тех, кто все-таки попал в университет.

Такая ситуация приводит к последствиям, которых не ожидали запрещающие Коммунистическую партию итальянские и американские силы. Популярность левых идей не падает, а, наоборот, растет, но выражается уже не так через партию, как через прямое действие рабочих и студентов.

Имея поддержку, но не имея возможности попасть в парламент, ИКП работала на местах. В середине 70-х годов она достигла пика своей территориальной распространенности — много городов и поселков возглавляли мэры-коммунисты. Они много инвестировали в то, чтобы зарекомендовать себя как хорошие руководители на местном уровне, но так и не были допущены до национального. Многие города, а в особенности Болонья, стали примером того, что возможно быть справедливым и эффективным одновременно. В них были организованы локальные системы распределения благ. Особенно важными стали системы здравоохранения и образования. Также в 70-х годах некоторые большие города на юге возглавляли мэры от ИКП. Но это было скорее исключением, чем правилом (Kertzer 1996).

Но этого было совсем недостаточно, чтобы изменить положение рабочих в Италии. Изменили его забастовки и демонстрации, которые начались в 1962 году на заводе «Фиат» в Турине. После следовали массовые страйки 1968–70-х, поддержанные студентами. Рабочие и студенты не просто требовали достойной оплаты и условий труда и учёбы через профсоюзы, они захватывали заводы и университеты и самостоятельно управляли ими, создавая в этой борьбе абсолютные новые способы кооперации и организации (Lumley 1990).

В это время популярными стали идеи *Autonomia Operaia* («Рабочей автономии»), возникшие в работах Марио Тронти, который теоретически осмысливал способы организации рабочих, критикуя партию как инструмент организации. Это направление левых стояло на позициях того, что угнетенным для принесения социальных изменений не нужна партия или другая сила, которая представляла бы их интересы, а основной их задачей является создание свободного пространства — в университете, на заводе, в общественном пространстве.

Операистское движение стало ответом на постепенный распад рабочего движения, его поляризацию, фрагментированность, с одной стороны, и слабость партии, с другой. Идеи распространились за пределы Италии. Например, многие сквоттерские коллективы являются последователями этого направления левых. Хотя ошибочно ассоциировать наследие операистов только с радикальными группами, близкими к анархистам. Операизм создал почву для возникновения такого направления в марксизме, как автономизм (Cunningham 2015). Это направление широко представлено среди учёных, самыми известными, из которых наверное являются Антонио Негри и Майкл Хардт, авторы бестселлеров «Империя» и «Множество». Хотя эти работы и стали популярными, они были сильно раскритикованы марксистами, так как они нивелируют ключевые для описание современного капитализма понятия империализма и классовой борьбы (Амин 2005).

В то же время не только ИКП и автономы активно пытались вовлекаться в политику в Италии. Тогда же действовали *Brigate Rosse* («Красные бригады») — ультралевые группы, занимающиеся как городским партизанским насилием, так и ненасильственной пропагандой на производствах и в университетах.

Левый и правый терроризм

Изначально красный терроризм был провальной стратегией и являл собой скорее симптом несостоятельности итальянской политики. Для понимания причин терроризма нужно разделять левый и правый терроризм: они совершались разными социальными группами и имели разные формы. Было две волны терроризма. С 1968-го до 1974-го года прошла первая волна, вторая возродилась с 1976 года.

В первый период левый терроризм был очень ограниченным. До 1974 года ни Красные бригады, ни другие небольшие группы никого не убили. Но правые устраивали настоящую бойню, которая была стратегией повторения греческого или турецкого сценария. Самый трагический пример — это взрыв на центральном вокзале в Болонье. Многие были убиты и ранены, пошли слухи о государственном перевороте. Левые группы вели себя абсолютно иным образом. Ярко показан этот эпизод истории в документальном фильме Пьера Паоло Пазолини и Джованни Бонфати (1972) «12 декабря».

Очень детально как правый, так и левый терроризм в Италии был исследован Донателлой Делла Портой (2006) в сравнении с немецким. Это исследование увенчалось книгой «*Social Movements, political violence and the state: a comparative analysis of Italy and Germany*» («Социальные движения, политическое насилие и государство»). Кроме книги на эту тему, стоит посмотреть также фильм «Площадь Сан Бабила, 20 часов» (1976), красочно передающий происходящие события тех лет.

С 1976 года терроризм сильно видоизменился. Красные бригады выжили, но это был уже так называемый «диффузный терроризм», представлявший из себя много маленьких

групп, критикующих Красные бригады за чрезмерную милитаризованность. Пара тысяч человек были в ультралевых кругах, но только лишь единицы доходили до того, чтобы кого-то убить. Чаще всего их методы ограничивались коктейлем Молотова или небольшими бомбами. Но даже такая активность эскалировала конфликты между правыми и левыми, и с 1976 по 1979 год частыми стали убийства в уличных боях между ультраправыми и ультралевыми во время демонстраций. Молодые парни убивали друг друга. Этот период итальянской истории во многом был обусловлен социальными проблемами, которые никак не решались, а радикализация была следствием того типа демократии, которая сформировалась в Италии, а именно — консенсусного. Все партии находились в соглашении между собой и проводили политику за ширмой. Кроме того, ни одна из них, и на конец 70-х годов уже и ИКП, не выступала представителем социальных движений.

«Исторический компромисс»

На пике относительного успеха левых в стране, ИКП сделала шаг, определивший судьбу партии на долгие годы. В 70-х годах лидеры страны решили расширить политическую сферу и допустить ИКП на национальный уровень власти. Одним из основных моментов такого поворота не просто в истории коммунистов, но и всей Италии стал проект *Compromesso Storico* («исторического компромисса») в 1973–74 годах, инициированный лидером христианских демократов Альдо Моро. Целью этого компромисса было дать коммунистам возможность войти в правительство после почти 30 лет отстранения от парламентской политики. Лидеры коммунистов были совсем не против (Anderson 2009).

И это имело негативные последствия, ведь многие сторонники восприняли такой поворот как разрыв партии с «почвой», с низовыми движениями. Разочарованность коммунистов в ИКП отлично показана в фильме Марко Туллио Джордана (2000) «*I cento passi*» («Сто шагов»), повествующего о молодом сицилийском

коммунисте Пеппино Импастано и его товарищах, организовавших в своем маленьком городе радиостанцию для борьбы против мафии, за что Пеппино был убит.

Но, с другой стороны, на ИКП давила международная ситуация. Важным историческим событием, которое повлияло на их решение пойти на компромисс, был переворот в Чили. Итальянские коммунисты боялись, что нечто подобное произойдет и у них в стране. Возможно, страх был преувеличенным, но нельзя не принять во внимание, что по всей Южной Европе в то время к власти приходили правые авторитарные режимы — в Португалии, Испании, Греции. Опаска такого сценария подвигла ИКП искать легитимации в верхах, но одновременно это означало отделение от социальных движений, которые всегда были важными союзниками партии.

Кроме всего прочего, «исторический компромисс» 70-х годов и решение ИКП сотрудничать с правыми и либералами были реакцией на политическое насилие, которое сильно играло против партии. Были кампании, убеждающие итальянцев, что ультраевые террористы — это «внуки» ИКП. Это не было правдой с точки зрения того, как сформировался красный терроризм. Но такое впечатление могло сложиться, например, на основе того, что значительная часть «Красных бригад» вышла из региона Реджо Эмилия, который всегда был типичным левым регионом. И эти идеи часто были популярны, хотя красные террористы выступали против ИКП, как и ИКП против террористов.

После «исторического компромисса» наступило время единства между партиями с противоположными идеологиями, частью которого стала и ИКП. Этот период стал поворотным для истории левого движения в Италии: единственная партия, объединявшая социальные движения, стала терять гегемонию. Вступив в альянс с Христианско-демократической партией, с одной стороны, ИКП полностью разорвала связь с террористами, но в то же время это привело к тому, что многие сторонники, не имевшие никакого отношения к террористам, почувствовали себя преданными.

Такой поворот произошёл не только в Италии. По всей Европе заканчивался период партий, а начинался период социальных движений.

Долговременные последствия изменения политической стратегии левых стали заметными уже в 80-х годах. Во-первых, новые социальные движения стали довольно независимыми от партий или сотрудничали с ними, постоянно пребывая в конфликте. Во многом из-за «сталинистской» модели существующих партий, в том значении, что такая модель была очень иерархична и не отводила место внутренней оппозиции. Во-вторых, горький опыт бесперспективного политического насилия был усвоен и движения стали мирными. В-третьих, движения стали развиваться фокусируясь на конкретных проблемах, так сказать «разделили обязанности». Таким образом, появились движения сквоттеров, движения за гендерные права, за экологию. Все они развивали свои сети взаимопомощи и солидарности, но отдельно друг от друга. Отрицание партий сделало движения слабее, хотя количественно они все еще были большими.

Но, конечно, кроме этих внутренних факторов упадка, был еще ряд внешних. Новый курс был взят и в экономике — курс на либерализацию. Рабочее движение было в кризисе из-за реструктурирования больших предприятий, вокруг которых организовывались рабочие. В начале 80-х годов на заводе «Фиат» в Турине произошла известная забастовка, ставшая символом поражения. Параллельно с упадком массовых движений, связанных с индустриальными предприятиями, сходило на нет и студенческое движение, которое было довольно сильным в конце 60-х и до конца 70-х годов.

Социальные движения с начала 90-х

Такой упадок попытались преодолеть в начале 90-х годов. И левые, и другие прогрессивные движения объединились под идеей Global Justice Movement («Глобальное движение за справедливость»). Это было сильное международное политическое движение, которое боролось за альтернативную глобализацию, критикуя то, что происходящая глобализация возглавляется транснациональными корпорациями. Для Италии оно стало возможностью собрать разрозненные группы (Reiter 2007).

Другим поводом, который поднял левых, стала образовательная реформа, направленная на приватизацию высшего образования. Ответом на нее было массовое студенческое оппозиционное движение *La Pantera* («Ла Пантера»), взявшее такое название в честь сбежавшей из зоопарка за неделю до начала движения пантеры. Студенты, безработные и precarious работники оккупировали почти каждый университет по всей стране, выступая против реформы. И ее удалось приостановить, но с приостановкой реформы затихло и движение.

Как и в других странах, в Италии студенты — это опора левого движения, а студенческие правые движения, типичные для постсоветских стран, просто немыслимы. Тому есть несколько причин. Кроме всего, в Италии очень сильна марксистская традиция в социальных науках. Хотя со временем она и видоизменялась, например, в автономистский марксизм Антонио Негри (2001) или Джиджи Роджеро (2011), немало философов, социологов и экономистов — от Антонио Грамши (2014) до Франко Фортини (2016) и Джованни Арриги (2006) — не просто были двигателями развития марксизма на мировом уровне, как их обычно воспринимают, но и преподавали студентам в университетах Рима, Милана, Сиены или Неаполя. И до сих пор итальянские университеты являются своеобразными левыми гетто, где действуют десятки группок. Это видно невооруженным глазом — от граффити на кампусе до газет с олдскульными названиями (например, «Юный коммунист»), листовок с приглашениями на демонстрации и квир-вечеринки на сквотах. Кроме политических групп, все еще действуют профсоюзы, которые не просто показывают, как важно бороться за стипендии или общежития для студентов, но и становятся первым местом знакомства с левыми идеями. Но и это меняется: из года в год высшее образование в Италии становится все более элитарным, в университетах развиваются правые, консервативные, католические группы.

Студенческое движение тесно связано с движением сквоттерским, которое в 90-х годах тоже вышло на уровень институционализации: была сформирована сеть *Centri Sociali Occupati e Autogestive* («Оккупированные и самоуправляемые социальные

центры»). В отличие от сквотов в городах Западной Европы, в Италии пустые пространства занимаются активистами не для того, чтобы преобразовать их в жилье, а именно для создания социальных центров, которые могут выполнять всевозможные функции. В рабочие дни там проходят собрания политических групп, организовываются библиотеки, языковые школы для мигрантов, проводятся лекции, киноклубы, а на выходных часто проходят вечеринки, фестивали или же воскресные ярмарки органической еды и подобные приятные события, не имеющие прямой связи с политикой. В момент своего пика, в 90-х годах, сквоттерское движение было и самым массовым за свою историю, и самым политизированным. Но уже сейчас, хотя в итальянских городах в некоторых районах на одной улице может быть по два-три социальных центра, лишь некоторые из них управляются группами, которые каким-то образом вовлечены в политику (например, выходят на демонстрации). Что же изменилось с 90-х? Многие центры, в основном самые большие и находящиеся в центральных районах города, как ни иронично, коммерциализировались, превратившись в модные клубы. Ярким примером такой трансформации является *Leon Cavallo* («Леон Кавальо»), бывший сквот, который сейчас проводит концерты мировых звезд техно-музыки. Также социальные центры, и большие, и небольшие, находящиеся в «хороших» районах, рано или поздно начинали надоедать властям даже не так своей политической активностью, как тем, что занимают «лакомые» кусочки городского пространства. Волны джентрификации, проходящей в городах с подачи городской власти, убирали сквот за сквотом. Но не все сквоты раздражают власть. Некоторые привлекают в район молодежь, делают его живым, да и заброшенные здания не приходится приводить в порядок за бюджетные деньги, этим занимаются волонтеры. Поэтому многие сквоты пока толерируются полицией и властями. Еще один фактор изменения сквоттерского движения в итальянских городах — это то, что многие из них превратились в общественные организации, занимающиеся благотворительностью больше, чем политикой. Например, многие перешли от традиционного типа самофинансирования через кооперативную деятельность. Многие стали НПО, берущими гранты у различных

фондов, в том числе получая финансирование от Еврокомиссии. Конечно, это не всегда влияет на политизацию, но показывает общую тенденцию перехода политических инициатив в социальные и благотворительные и локализации политической активности. Но не всё пребывает в состоянии упадка.

Вернемся в 90-е и в начало 2000-х годов, когда социальные центры еще служили базой для социальной мобилизации. Например, когда в Генуе в 2001 году проходил 27-й Саммит «Большой восьмерки», именно на сквотах города проходила подготовка к массовым протестам, которые впоследствии стали пиком Движения за глобальную справедливость. В Европе это движение вынесло повестку левых на уровень мейнстрима, о ней говорили в прессе, лидеры групп дискутировали с властями. Протесты в Генуе, кроме того, что являются знаковыми для итальянских и других европейских левых, вошли в историю тем, что были очень жестоко подавлены, вплоть до убийств активистов. Именно во время столкновений между карабинерами и протестующими 20 июля карабинер застрелил Карло Джулиани, 23-летнего активиста.

Особенностью «Движения за глобальную справедливость» стала его внепартийность, широта и, что самое важное, международность. Но в этот период менялись и развивались не только социальные движения, но и партии, подавая надежды на еще один шанс добиться власти.

Коммунистическое возрождение?

Конец Холодной войны и распад Советского Союза сильно повлияли на политику Италии последних 30 лет. Хотя ИКП была независимой от СССР, критически относилась к советской модели социализма, распад Советского Союза подтолкнул партию к серьезным изменениям. Внутри произошел раскол на тех, кто скорее стоял на позициях социал-демократии, и более радикальных. В первой группе было руководство партии, подтолкнувшее ее на ряд шагов вправо: постепенно партия открылась к сотрудничеству с католическими группами. И в прошлом

у ИКП были отношения с католиками, но партия была открыта лишь к радикальным группам, имеющим убеждения близкие к «теологии освобождения». Теология освобождения — это латиноамериканская интеллектуальная и активистская традиция, объединяющая идеи христианства и антикапитализма (Леві 2013).

Но в 1989 году ИКП пришла к компромиссу с наиболее коррумпированной и консервативной частью католиков. Апоем этого процесса стала Демократическая партия, которая долгое время находится во власти и чья политика мало чего имеет общего с левой повесткой, о чем я писала вначале.

Но распад Советского Союза повлиял не только на коммунистов, он подкосил и тех, чья идеология строилась на антикоммунизме, а именно христианских демократов. Они также раскололись. Такие изменения в основных политических силах страны привели к размыванию идеологических линий и к «берлусконизации» политической жизни: переходу в сфере политических дебатов от вопросов об экономике и распределении общественных благ к вопросам о личностях политиков, их коррумпированности, вопросам идентичности и патриотизма (Anderson 2014). Именно такой курс в основном продолжается и до сих пор в мейнстримной политике. Это сближает Италию с постсоветскими странами. На Западе все же вопросы экономики занимают важное место.

Та часть бывшего ИКП, которая не превратилась в ПД, попыталась возродить радикальную левую партию. Наверное, долго не думая, участники так и назвались — *Partito della Rifondazione Comunista* (Партия коммунистического возрождения). Дальше буду называть ее, как и итальянцы, просто *Рифондационе*. На какое-то время партия на самом деле восстановила то, что было в прошлом. У нее было 8–10 % голосов в парламенте, она занимала некоторые главенствующие места на локальном уровне и была тесно связана с социальными движениями, но не пыталась доминировать или контролировать их. Тогда ситуация выглядела очень оптимистично, было впечатление, что вот-вот партия добьется изменений. *Рифондационе* удавалось, как сейчас Ди Линке, объединять олдскульных

коммунистов, которые не изменили идеям своей молодости (в партии были даже бывшие партизаны), и молодежь, которой, хотя и не нравилась старомодная традиция товарищей по партии, социал-демократы претили еще больше тем, что принадлежали к истеблишменту. Но потом, особенно в 2006 году, когда *Рифондационе* стала сотрудничать с правительством Джулиано Проди, премьер-министром страны от Демократической партии, она изменилась полностью. Партия проголосовала за всевозможные неолиберальные реформы. Но самым ярким моментом отхода от левых убеждений стало голосование *Рифондационе* за участие итальянской армии в войне в Афганистане и исключение тех депутатов, которые проголосовали против. Такой крен партии практически уничтожил левых как парламентскую силу. И, конечно же, это оказывало деморализующий эффект на многих активистов и сторонников. После этого партия скатилась на дно очень быстро, в ней произошла уйма расколов.

Такой очередной провал левых объясняется тем, что Берлускони удалось поляризовать всю итальянскую политику вокруг себя. Итальянская выборная система способствует тому, что такие небольшие партии, как *Рифондационе*, могут подняться, но потом они стоят перед выбором — либо поддержать либералов, чья идеология прямо противоречит идеям их электората, либо дать выиграть Берлускони. Партия так и не разрешила это противоречие. Одной из причин этого была традиция итальянски левых вступать в широкие союзы — стратегия, противоположная той, которой следовала и до сих пор в общем-то следует Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Коммунистическая партия Греции). И это их погубило. В отличие от немецкой «Die Linke» или тех же греческих коммунистов, *Рифондационе*, которая брала начало из старых левых, удалось наладить связь с социальными движениями, а потом она это всё выкинула на помойку в один момент. После 2008 года, когда партия уже не была представлена в парламенте, некоторые секции продолжали существовать, но и они быстро растеряли людей, ведь у партии больше не было реальной политической активности, не было лидеров.

Политика после глобального финансового кризиса

Глобальный финансовый кризис сильно повлиял и до сих пор продолжает влиять на политическую ситуацию в Европе. Как в Испании и Греции, в Италии прокатилась волна протестов. Одной из самых ярких протестных волн было начавшееся в ноябре 2013 года *Il Movimento dei Forconi* (Движение форкони). Оно взяло название в честь сицилийских протестов крестьян, выходивших с форкони, то есть вилами. Но его массовый этап начался со студенческих протестов против урезания расходов на образование в Риме, Турине и Палермо. Хотя основой движения были левые группы, требовавшие остановки политики урезаний, сворачивания социальных институтов, автономности Италии от ЕС, к нему быстро присоединились и правые. Несмотря на то, что это было одно движение, в разных городах его возглавляли различные организации. Кроме невозможности продолжить движение в одной организации, такой подход сильно дискредитировал его, ведь, например, отдельные антисемитские высказывания радикальных правых бросали свет на всё движение. Протесты взбудоражили страну, но не привели к таким результатам, как в соседних странах. Левым не удалось сформировать политическую силу, которая бы выражала их требования, потому что политическая жизнь Италии в последние годы развивалась по сценарию, не похожему ни на Испанию, ни на Грецию, ни на Португалию.

Леволлиберальные коалиции

Попытки повторить опыт соседей все-таки были. От остатков *Рифондационе* откололась группа, которая впоследствии в 2009 году сформировала партию «Левые, Экология, Свобода». Позиционируя себя радикальнее социал-демократов перед избирателями, поднимая в своей риторике социально-экономические, экологические проблемы, вопросы гендерного неравенства, они поддерживают Демократическую партию во всем, что та делает. Не было ничего такого, что бы сделал Ренци и что

могло бы отпугнуть «ЛЭС». Другая ситуативная, но в то время многообещающая коалиция «Другая Европа с Ципрасом» образовалась из разных леволиберальных и либеральных групп, в том числе SEL и Rifondazione, пиратов, а также отдельных известных личностей, таких как журналистка Барбара Спинелли или один из лидеров Движения за глобальную солидарность Лука Касарини. Основной причиной появления такой коалиции стали выборы в Европейский парламент, на которых ей удалось получить несколько мест. Идеологически же коалиция выступила, как и Алексис Ципрас, против диктата Тройки (Souvlis and Toffanin 2014).

Несмотря на то, что эти коалиции пытаются вовлечь социальные движения, они находятся в тени Демократической партии. Именно поэтому многие критически настроенные итальянцы предпочитают *Movimento 5 Stelle* («Движение пяти звёзд»), которое выступает против истеблишмента, «левым», которые поддерживают правительство (Broder 2016с).

Movimento 5 Stelle

Эта появившаяся в 2009 году партия набрала популярность в 2013 году во время парламентских выборов, получив 25 % голосов и став третьей партией в стране. Ее лидеры — комик Бeppe Гpилло и предприниматель Джанpоберто Казаледжо. Идеология партии очень размыта. С одной стороны, M5S — евроскептики, они выступают за прямое народовластие, что видно из названия, хотя в самой партии нет и намека на внутреннюю демократию: за время существования решением лидеров из нее были исключены несколько человек. С другой стороны, из уст спикеров партии часто звучит националистическая и ксенофобская риторика, выражается поддержка ультраправых. В 2014 году Бeppe Гpилло взорвал итальянский интернет своими высказываниями о том, что «M5S — это экуменическое движение и для ребят из „CasaPaund“ двери открыты» (Guerriglia AntigruUina Channel 2014). «CasaPaund» — это открыто неофашистская организация, опирающаяся на идеи Муссолини.

Но такая размытая идеология не смущает избирателей, потому что партии удалось то, что удалось и *Podemos* в Испании — направить ненависть к элитам в электоральное русло. Но при отсутствии опоры партии на социальные движения, это выливается лишь в популизм и правую политику. Но не только слабость левых дала возможность подняться таким политическим силам. Одной из основных причин успеха является то, что в Италии сложилась ситуация во многом похожая на британскую: старые партии не интересуют избирателей. Сторонники *Labour*, окрепшей во время существования сильных профсоюзов на производстве, долго оставались базой партии и после радикальных изменений в экономике. Так борьба рабочего класса за свои права существовала хотя бы в форме политической культуры. Но молодым избирателям нет дела до этой политической культуры, еще и из-за того, что они меньше привязаны к городам, в которых выросли их родители и деды. Так и в Италии: если кто-то еще ассоциирует себя с Демократической партией или ее немного более радикальными союзниками, то это точно не молодежь, которой изо дня в день все сложнее иметь достойную работу. Уровень молодежной безработицы в Италии зашкалил в 2014 году, с тех пор очень высок — более 40 % (Trading Economics 2017). Но схожесть прослеживается не только в этом. Британский праворадикалы UKIP похожи на M5S тем, что продвигая радикальный национализм, они пытаются обращаться ко всему обществу сразу. И из-за того, что вопросы экономики и распределения благ в обществе не стоят на первом месте, им удавалось без проблем менять отношение к национальной системе здравоохранения в течение пары лет. Сейчас они выступают за увеличение ее государственного финансирования, хотя раньше требовали приватизации. Похоже ведет себя и M5S. Показательными были выборы в мэры 2016 года, на которых у представителей «звезд» в разных городах были противоположные мнения по такому ключевому вопросу, как регуляция миграции. Их стратегия скорее напоминает маркетинговую кампанию по продаже помидов, чем идеологию радикальной партии, которой они себя позиционируют. Лидеры «движения» могут говорить противоречащие друг другу вещи,

потому что эта сила изначально недемократична. Принципами демократической репрезентации являются ответственность и подотчетность перед теми, кого ты представляешь. У M5S, как и у многих других партий, и близко такого нет, а это рано или поздно приведет их к провалу. Невозможно долго удерживать авторитет без позиции по животрепещущим вопросам. Уже сейчас, когда членам M5S ставят вопросы о том, почему их идеи противоречат друг другу, они находят уйму отмазок, оперирующих к тому, что они движение, в котором состоят разные люди, не согласные с друг другом, но поддерживающие, по крайней мере, демократию как принцип. Но скоро эти абстрактные отговорки не будут интересны избирателям. Красивые фразы о демократии новой мэрки Рима не смогут разобраться с хаосом на улицах города.

Неаполь — недооцененный пример

И то, что M5S заняло ту нишу, которую могли бы занять левые, показывает нетипичный для Италии опыт Неаполя. Мэр города Луиджи Де Маджистрис полевел. Изначально, когда он занялся политикой, он не был левым, а больше позиционировал себя как антикоррупционный и выступающий против мафии политик. Но потом он поменял курс и стал относить себя к левым. В результате Луиджи Де Маджистрису удалось сформировать политическое движение вокруг себя. Оно очень радикально и представляет альтернативу классическим партиям, выступает как против Демократической партии, так и против правых. Его поддержали разбросанные группы левых и социальные центры города. Но в тоже время его политический курс реформистский. Например, подобно Аде Колау, левой мэрке Барселоны, он ставит на развитие туризма в городе, надеясь таким образом привлечь инвестиции. Он решает конкретные городские проблемы, например вывоз мусора. Это хорошие шаги, особенно в ситуации Неаполя, который, как и другие города юга страны, недостаточно финансируются центральным правительством. Такая же ориентация на туризм стала бы

разгромом для Рима, в котором наплыв туризма сильно поднимает цены на рынке жилья. Для Неаполя, в котором, в отличие от Рима, скорее кризис трудоустройства, чем жилищный, такая стратегия в рамках социал-демократической политики является вполне разумной, хотя и далекой от радикально левой. Выбор этой стратегии обусловлен еще и ограниченностью власти мэра. Реальная экономическая власть сконцентрирована в руках региональных и национальных правителей, потому мэрам не остается ничего, кроме как придумывать разнообразные способы привлечения капитала в города. Потому в экономической сфере не стоит ожидать ничего радикальнее социал-демократического курса, но в политической сфере победа и фигура Де Маджистриса легитимирует левую повестку. Мэр не стесняется проявлять свои симпатии к сапатистам, Чавесу и, конечно же, ИКП. Вы бы никогда не увидели человека из «5 звезд», делающего такое. Кроме заигрывания с левой культурой, у него ярко выражены промигрантские взгляды, что часто является для европейских альтернативных социальных движений лакмусовой бумажкой.

Самое удивительное, что Неаполь — это город с очень сильной правой традицией. Когда в 1947 году проходило голосование за отмену монархии, в Неаполе 80 % проголосовало за монархию. Алессандра Муссолини, радикально правая политическая деятельница, которая часто подчеркивает, как гордится своим дедом Бенито Муссолини, получила тут 44 % голосов в 1992 году. Этот город — сердце каморры (Бурный 2017). Но Маджистрису удается делать то, что и «Podemos», но, конечно же, на меньшем уровне. Эффективный, не коррумпированный менеджер города Де Маджистрис продвигает левую повестку, а это может дать возможность развиваться и другим левым.

К сожалению, происходящее в Неаполе очень мало обсуждается левыми в Италии, во многом из-за того, что политика в стране скорее привязана к северу, потому что происходящее на юге не считается настолько важным, хотя представляет собой уникальный феномен. И локальность итальянской левой политики, отсутствие обмена опытом между разными регионами, привязанность к комьюнити и тем же социальным центрам может быть преградой для создания левого движения на национальном уровне.

Почему же итальянцам не удается?

Италия демонстрирует миру очень специфическую левую политическую жизнь. Эта страна показала нам одну из ярчайших историй левого движения. На этих страницах я смогла рассказать только о его части. Левые активно действовали на войне против фашистов, в науке, кинематографе, должностях мэров, а главное, на улицах, фабриках и в университетах. Но все это сменилось упадком в тот самый момент, когда по Европе шаг за шагом вспыхивают левые движения.

Постараюсь выделить несколько причин такого падения, для того чтобы понять и не повторять ошибки.

Существует ряд взаимосвязанных внутренних для левого движения причин, сложившихся исторически. После того, как угасли ИКП, Рифондационе, социальным движениям сложно снова довериться партии, а отсутствие связи между ними никак

не помогает пошевелить таким новым инициативам, как SEL, Sinistra Italiana или L'altra Europa. Они акцентируют внимание на таких ценностях, как республиканизм, конституциональность, антикоррупционность, — на всем, что не интересует молодежь, которая пытается выжить, не имея ни стабильной возможности трудиться, ни достойного дохода. «ЛЭС», а затем и Sinistra Italiana выбрали именно такую мягкую, не радикальную стратегию — и их обогнали M5S. Из-за отсутствия достойной организации, репрезентирующей хотя бы в какой-то мере видение социальных движений, рядовые активисты предпочитают заниматься политикой на местах и не вертикализировать свои усилия. Но широко распространенная локальная левая политика не приводит ни к каким реальным результатам, что деморализует активистов. Другие проблемы итальянских левых кроются в элитизме и субкультурности организаций. Хотя им удается укорениться в местное комьюнити, им не хватает понятного обычным людям языка, чтобы донести свои идеи.

Внешним социально-экономическим фактором, если сравнивать Италию с Грецией и Испанией, стало то, что в Италии «затягивание поясов» происходит постепенно последние 20 лет, а не так резко, как в соседних странах. Каждая новая реформа вызывала волну недовольства в конкретной среде: или у профсоюзов, или у студентов. Но требования этих групп редко пересекались. Исключением является движение против реформы Buona Scuola, которое смогло объединить разные группы — профсоюзы, студентов, родителей с детьми, но и ему не удалось добиться чего-то серьезного. Растянута реформ во времени не привела к резкому взрыву недовольства и не дала возможность левым войти в политику в этот момент.

Но такая ситуация — совсем не точка, это всего лишь этап. Недовольство неолиберальным курсом и желание менять ситуацию в стране итальянцы выразили во время последнего референдума, в котором отклонили предложенные премьер-министром Ренци изменения в конституции и автоматически заставили пойти его в отставку (Broder 2016b). Многие итальянцы, особенно молодежь находиться в таком отчаянном положении, что они согласны «встряхнуть то, что есть, как угодно». Им обещали будущее,

которое они не получили. Потому они и хотят дать под зад системе, из которой их исключили. Именно на этом и играют правые популисты M5S. Но такие нигилистические чувства без организации и борьбы не приведут к реальным изменениям. Такая критика без оптимизма — обычный нигилизм. Но пример M5S показывают то, что левые потенциально могли бы быть сильны. И как раз кейс мэра Неаполя Де Маджистриса показывает это, потому совсем не стоит ставить крест на левых в Италии.

Я хочу поблагодарить за помощь в работе над этой главой, наверное, самых лучших исследователей социальных движений, с которыми я знакома, Донеталлу Делла Порту, Дэвида Бродера и Олега Журавлёва за их экспертизу в анализе раскрытой темы, моих друзей Веронику Конте, Гвидо Анселми, Марию Додаро, Ноэми Новелло, Чечилию Несси и Гиоргоса Сувлиса за длинные беседы об итальянской политике, а также всех итальянских активистов, с которыми мне удалось обсудить их опыт, пережить и прочувствовать борьбу, но в особенности миланский социальный центр Ri-make.

Источники:

- Амин, С., 2005. «Империя» и «Множество». В: Лефт.Ру. Доступ 17.02.2017 по адресу: <http://left.ru/2006/5/amin139.shtml>
- Арриги, Дж., 2006. Долгий двадцатый век: деньги, власть и истоки нашего времени. Москва: «Территория будущего».
- Бурный, В., 2017. «Неаполитанская мафия и ее социальный подтекст». В: *Спільне*. Доступ 17.02.2017 за адресою: <http://commons.com.ua/neapolitanskaya-mafiya/>
- Ґрамші, А., 2014. *В'язничні зошити. Вибрані записи*. Київ: Вперед.
- Леві, М., 2013. Визвольне християнство у Латинській Америці: Теологія визволення та визвольне християнство. В: *Спільне*. Доступ 17.02.2017 за адресою: <http://commons.com.ua/vizvolne-hristiyanstvo-u-latinskij/>
- 12 dicembre, 1972. Directed by Giovanni Bonfanti, Pier Paolo Pasolini.
- Anderson, P., 2009. «An Invertebrate Left». In: *London Review of Books*. Vol. 31(5), p. 12-18.
- Anderson, P., 2014. «The Italian Disaster». In: *London Review of Books*. Vol. 36(10), p. 3-16.
- Broder, D., 2016a. «A Partisan Occasion: 25 April in Italy». In: *Surreal Ale*. Available 17.02.2017 at: <https://surrealale.com/2016/04/23/a-partisan-occasion-25-april-in-italy/>

- Broder, D., 2016b. «Everything Will Change». In: *Jacobin*. Available 17.02.2017 at: <https://www.jacobinmag.com/2016/12/renzi-italy-constitution-referendum/>
- Broder, D., 2016c. «Losing Ground». In: *Jacobin*. Available 17.02.2017 at: <https://www.jacobinmag.com/2016/06/italy-five-star-beppe-grillo-m5s-elections-corruption-pd/>
- Cunningham, P., 2015. «Mapping the Terrain of Struggle: Autonomous Movements in 1970s Italy». In: *Viewpoint Magazine*. Available 17.02.2017 at: <https://viewpointmag.com/2015/11/01/feminism-autonomism-1970s-italy/>
- Delbello, L., 2013 «Wherefore the Italian Left: from Active Struggles to Disenchantment». In: *Situations*. Vol. V (1), p. 79-100.
- Della Porta, D., 2006. *Social Movements, political violence and the state: a comparative analysis of Italy and Germany*. Cambridge University Press.
- Deutsche Welle, 2016. Новим прем'єр-міністром Італії призначений глава МЗС країни Паоло Джентілоні. Available 17.02.2017 at: <http://www.dw.com/uk/новим-премер-міністром-італії-призначений-глава-мзс-країни-паоло-джентілоні/a-36726933>
- Fortini, F., 2016. «Letter to a Communist». In: *Verso*. Available 17.02.2017 at: <http://www.versobooks.com/blogs/2608-franco-fortini-letter-to-a-communist>
- Guerriglia Antigrollina Channel. 2014. Grillo: «antifascismo non mi compete, ragazzi Casapound benvenuti nel M5S». Available 17.02.2017 at: <https://www.youtube.com/watch?v=4omHwpAx1k0>
- Hardt M., Negri A., 2001. *Empire*. Harvard University Press.
- I cento passi*, 2000. Directed by Marco Tullio Giordana.
- Kertzer, D., 1996. *Politics and symbols : the Italian Communist Party and the fall of communism*. Yale University Press.
- Lumley, R., 1990. *States of Emergency: Cultures of Revolt in Italy from 1968 to 1978*. Verso.
- Müller, J.-W., 2012. «The Paradoxes of Post-War Italian Political Thought». In: *History of European Ideas*. Vol. 39 (1), The Impact of Positivism on Post-War European Political Thought, p. 79-102.
- Reiter, H., 2007. «The Global Justice Movement in Italy». In: Della Porta D. (ed.), *The Global Justice Movement*. Boulder, Paradigm Publishers, p. 52-78.
- Reuters, 2014. *Italy's Renzi announces tax cuts as EU scrutinizes budget*. Available 17.02.2017 at: <http://www.reuters.com/article/us-italy-economy-idUSKCN0I213P20141013>
- Roggero, G., 2011. *The Production of Living Knowledge: The Crisis of the University and the Transformation of Labor in Europe and North America*. Temple University Press.
- San Babila ore 20: un delitto inutile*, 1976. Directed by Carlo Lizzani.
- Souvlis, G., Toffanin T., 2014. «Tsipras in Italy». In: *LeftEast*. Available 17.02.2017 at: <http://www.criticatrac.ro/lefeast/tsipras-in-italy/>
- Trading Economics, 2017. *Italy Youth Unemployment Rate*. Available 17.02.2017 at: <http://www.tradingeconomics.com/italy/youth-unemployment-rate>

7

**Круте піке
грецької лівиці**

ДЕНИС ПІЛАШ

політолог-міжнародник, дослідник
історії політичних і соціальних рухів

Вважається, що Греція стала першою з часів холодної війни державою Європи, де до влади на парламентських виборах прийшла політична сила, яка позиціонує себе як радикально ліва. Комуністи та ліві соціалісти входили до керівних парламентських коаліцій у низці європейських країн (Ісландія, Швеція, Данія, Фінляндія, Франція), а маленьку республіку Сан-Марино взагалі очолювали, поки не були скинуті військовим втручанням Італії 1957 року (Соснов 2016). Прогресивна партія трудового народу Кіпру та Партія комуністів Республіки Молдова, яким випадало у ХХІ століті бути правлячими, лівими є хіба що в назві, а у своїй політиці виступали як звичайні буржуазні сили. Але грецька (Коаліція радикальних лівих) *Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς*, відома за акронімом *СИРІЗА* (*ΣΥΡΙΖΑ*), перемогла на виборах 25 січня 2015 року як партія, що претендувала на нову ліву альтернативу моделі неоліберального капіталізму. Економічна криза особливо гостро вдарила по Елладі, наочно викривши суперечності «вільного ринку», тож не дивно, що саме тут спершу розгорнулись масові виступи проти заходів «жорсткої економії» та поліцейської держави.

Обравши Коаліцію радикальних лівих, різні прошарки грецьких трудящих очікували від неї нових підходів для владнання головних проблем своєї країни, які можна описати двома словами. Нема в лексиці сучасних греків більш зловісних термінів, ніж ці два: один з англійської мови, інший з російської — «austerity» [«жорстка / бюджетна економія»] та «Тройка» [= Європейська комісія, виконавчий орган Європейського Союзу + Європейський центральний банк (ЄЦБ) + Міжнародний валютний фонд (МВФ); інституції, які приймають рішення про долю велетенського зовнішнього боргу Греції та видачу їй нових займів]. Однак великі надії, що покладалися на сформований *СИРІЗА* уряд Алексіса Ципраса, розбилися об стіну обмежень, накладених як європейською бюрократією та керівництвом Німеччини, які прагнули демонстративно покарати греків за непослух їх диктатові, так і суперечностями його власної реформістської стратегії.

На вулицях Афин цей перехід від триумфу до капітуляції можна було відчувати буквально за один тиждень влітку. 5 липня 2015 року в Греції відбувся знаковий референдум щодо виконання умов

«жорсткої економії» в обмін на подальше фінансування кредиторів. В колись античної демократії уряд звернувся до механізмів сучасної прямої демократії як останнього аргументу в складних переговорах щодо виживання грецької економіки.

У переддень референдуму мітинг на афінській площі Синтагма проти прийняття вимог кредиторів став наймасовішою демонстрацією в країні з 1981 року, коли свою святкову промову з нагоди перемоги на виборах виголосив Андреас Папандреу, який тоді вважався головною надією грецьких лівих. Цього разу лунає не менш запальна й бойова промова їхньої нової надії — прем'єр-міністра Алексіса Ципраса. Скрізь панує піднесення та ентузіазм. Сотні тисяч людей на вулицях міста, переповненого графіті та саморобними наліпками зі словом «Οχι» — грецькою це означає «Ні». Це дуже символічно для греків: одне з їхніх державних свят зветься «День Οχι». Воно відзначається як пам'ять про опір Греції агресії фашистських Італії та Німеччини. 28 жовтня 1940 року Беніто Муссоліні висунув грекам ультиматум, рівнозначний добровільній капітуляції, та хоч грецький прем'єр-міністр Іоанніс Μεταξας і був його однодумцем і шанувальником, за популярною історичною легендою, висловив тоді солідарну відповідь всього народу на зухвалі зазіхання одним словом: «Οχι».

Насправді, на референдумі такої приголомшливої перемоги не очікували навіть самі його ініціатори — хоча олігархічні медіа в один голос пророкували перемогу прибічників прийняття вимог кредиторів, за «Οχι» було подано 61,3 % дійсних бюлетенів. Дві третини з них — голоси молодих людей віком до 30 років. Не менш важливе значення мав класовий поділ: у Перамі та Піреї, робітничих і мігрантських передмістях Афін, чи в бідних сільських районах острова Крит 72 % голосували «Ні», тоді як у Філофеях, фешенебельному афінському передмісті з віллами бізнесменів і політиків, 82 % підтримали варіант «Так» (Ovenden 2016: 153). Після оголошення результату референдуму пересічних греків охопила ейфорія, а у штаб-квартирі правлячої партії СИΡΙΖΑ грала пісня «Should I Stay or Should I Go» гурту «The Clash», іронічно обігруючи питання про можливий вихід Греції із зони євро.

Десять днів по цьому тріумфу народного волевиявлення на Синтагмі знову сила-силенна народу. Настрій у людей усе ще бойовий, але вони прийшли не святкувати. Навпаки, загальні емоції описуються популярним у вітчизняних блогерів концептом «зрада». Справа в тому, що Алексіс Ципрас сподівався використати результати референдуму як козир для кращих умов угоди з кредиторами. Однак, пробідкавши 36 годин у переговорах, повернувся з Брюсселя зламаним і з текстом нової угоди — ще гіршої для пересічних греків. Тепер капітуляцію Греції перед «Трійкою» (яка тепер офіційно зветься «інституціями») в цьому новому меморандумі належало затвердити парламенту. Перед його будівлею зібралися ті, хто вимагав спертися на голос народу та продовжити спротив.

Спершу все мирно: протест давно став невід'ємною частиною грецьких буднів. Багато хто прийшов цілими родинами, і поміж протестувальниками сновігають продавці фаст-фуду — гіросу та шашликів-суvlakі. Але коли «чорний блок» із числа «анархо-нігілістів», від яких відсажуються навіть інші анархісти, дістає коктейлі Молотова, з'являються й інші «частування»: поліцейські кийки й сльозогінний газ. Кажуть, це перша демонстрація, яку так розганяють за уряду CIPIZA. Під тиском поліції маніфестанти розмірено, без паніки починають відступ зі Синтагми двома колонами. По один бік вишикуваними рядами відходять мобілізовані Комуністичною партією Греції (ККЕ) члени профоб'єднання ПАМЕ, по інший — анархо-синдикалісти з «Росинанта», троцькісти, активісти соціальних рухів, які покинули CIPIZA після її приходу до влади, й інші ліві. «Чорноблочників» на їхньому тлі зовсім мало, але вони неконтрольовані й несамовиті: заходяться громити банкомати й банки (які, втім, і так вже два тижні як закриті), а разом і решту «буржуазних» вітрин. Особливо дістається пафосному магазину з кириличним написом «Фабрика меха» (Греція — провідний світовий виробник шуб, що викликає протести місцевих зоозахисників). Нарешті, проти демонстрантів випускають загін поліції на мотоциклах, сформований із числа ультраправих ще за консервативного уряду «Нової демократії» з метою розгону ліворадикалів. Багатьох демонстрантів затримують, сімох віддають під суд, МВС

оголошує арештованих громадян інших держав «чужоземними агентами». Тим часом, попри бунт у лавах самої керівної партії, парламент голосує за меморандум — завдяки голосам з опозиційних буржуазних фракцій.

Так, під керівництвом уряду Коаліції радикальних лівих Греція першою в Європейському Союзі кинула виклик антисоціальній політиці «жорсткої економії» й зазнала поразки. Та для величезної кількості греків, які вже багато років не припиняють спроб самоорганізації й боротьби за свої права, ще нічого не скінчилося. І грецька лівиця лишається на передовій європейських виступів проти неоліберального капіталізму. Але щоб зрозуміти її сьогоденні злети й падіння, слід здійснити екскурс в історію на ціле століття.

1918–1949 — Революція, яка не відбулася: витоки грецького комуністичного руху

Перша з активних донині політичних партій Греції — Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Комуністична партія Греції, ККЕ) — з'явилася 1918 року під назвою Соціалістична робітничка партія (паралельно була створена й Загальна конфедерація грецьких робітників). Свою нинішню назву вона прийняла 1924 року після того, як леніністи взяли в ній верх над прибічниками першого лідера, поміркованого Авраама Бенароті (Булик 2011). Після встановлення диктатури профашистського генерала Метаксаса 1936 року, що було відзначено урочистим спаленням віршів молодого поета-комуніста Янніса Ріцоса біля підніжжя Акрополя, Комуністична партія була практично знищена державним терором — на 1941 рік на свободі лишалось заледве 200 комуністів, а 2000 — було ув'язнено.

Міць комуністів відродилася завдяки їхній активній боротьбі проти німецько-італійської окупації. Наприкінці Другої світової війни в Греції, як і Франції та Італії, широкі маси, зорганізовані в Русі Опору під лівими гаслами, були готові до здійснення соціальної революції. Проте в Кремлі, котрий диктував поведінку іноземних комуністичних партій, вважали по-іншому, адже

Сталін та Черчилль здійснили сумнозвісне розмежування сфер впливу в Європі. Греції присудили «90 % західного впливу», а це означало відновлення тут монархії і довоєнних (правоавторитарних) порядків.

Комуністичне крило антифашистського руху — Національно-визвольний фронт — Народно-визвольна армія (ЕАМ-Е-ЛАС) — до кінця 1943 року власними силами визволило половину території Греції, однак опинилося в конфронтації з антикомуністичною Народною республіканською лігою (ЕДЕС). Цим скористалися британські війська, які з кінця 1944 року за пособництва ультраправої «Організації X» полковника Гриваса заходилися розстрілювати тих самих людей, які зі зброєю в руках прогнали окупаційні війська «Осі» з грецької землі. Партизанського ватажка ЕЛАС Аріса Велухіотіса, котрий був провідним організатором антифашистської боротьби, керівництво партії на чолі з Нікосом Захаріадісом покинуло напризволяще, і він загинув десь у горах. Учорашні колабораціоністи залишилися на керівних посадах, а Радянський Союз зрештою згорнув допомогу комуністам та їхнім союзникам за Демократичною армією — як було перейменовано ЕЛАС (Лавренів 2003).

Незабаром, у 1946–1949 роках, розгорнулася громадянська війна між прокомуністичними партизанами з Демократичної армії та монархічним урядом, за який воювали й англо-американські «заступники». Авторитарні режими Греції, Туреччини та Ірану були отримувачами військової допомоги Вашингтона, передбаченої «доктриною Трумена», оскільки Державний департамент США розглядав Грецію як «експериментальну лабораторію для перевірки своєї нової політики боротьби з комуністичною загрозою» (Ботсвейн 2007: 374). Війна закінчилася катастрофічною поразкою лівих, десятки тисяч яких було репресовано: страчено, ув'язнено (у концтаборах або на безлюдних островах) або відправлено у вигнання. Багато з них врятувалися в еміграції: в Угорщині для грецьких політемігрантів було навіть збудоване селище на 2 тисячі мешканців, назване на честь Нікоса Белоянніса, «людини з гвоздиною» — лідера афінських комуністів, страченого за вироком трибуналу антикомуністичних влади.

Водночас частина лівих встигла постраждати й від сталінізму. Будучи слухняним виконавцем вказівок із Москви, консервативний лідер ККЕ Захаріадіс не зупинявся перед фізичним знищенням незгідних зі сталінською лінією в комуністичному русі — анархістів, троцькістів і близьких до них археомарксистів (назва течії походить від журналу «Архіви марксизму»). Стосовно нездорової атмосфери всередині Компартії достатньо зазначити, що десять перших секретарів ККЕ (включно із Захаріадісом) були виключені з партії (Karliafitis 1984). Засновник Компартії Панделіс Пуліопулос, який перекладав грецькою ключові твори Маркса, Леніна, Троцького та Бухаріна, був виключений із партії як «троцькістський провокатор»; він також брав участь у Русі Опору та був страчений італійськими окупантами (Alexander 1991: 500–509).

1951–1974 — Від громадянської війни до диктатури «чорних полковників»: Єдина демократична ліва партія

Після війни Компартія лишалась забороненою, і її активісти могли проводити легальну політичну діяльність лише в межах *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά* (ЕДА, Єдиної демократичної лівої партії). Змушена діяти в несприятливих умовах, ЕДА заразом була школою політичного діалогу та плюралізму — до неї увійшли представники як забороненої Компартії, так і інших сил: від двох генералів ЕЛАС із партії «Ліві ліберали» аж до засновника антикомуністичної ЕДЕС Комнінос Пірамоглу.

Ті, кому знайомий фільм режисера-емігранта Коста-Гавраса «Дзета», зможуть оцінити політичну атмосферу тих часів. Історична основа фільму — вбивство 1963 року двома ультраправими екстремістами депутата від ЕДА Григоріса Ламбракіса — лікаря, чемпіона-легкоатлета та антивоєнного активіста. Розслідування, розпочате слідчим Христосом Сардзетакісом (згодом, 1985 року, голосами лівих у парламенті шанованого за свою чесність Сардзетакіса оберуть президентом Греції, але на цьому посту він запам'ятався насамперед недолюгою спробою реставрувати монархію), викрило, що ниточки

злочину вели до поліції та правого уряду прем'єра Константиноса Караманліса. Результуюча політична криза стала прологом до «королівського перевороту» 1965 року («Апостасії») і військового перевороту 1967 року. Під час останнього, підтриманого ЦРУ, реакціонери з армії встановили ультраправий режим, створивши справжню фашистську хунту «чорних полковників». Ті про всяк випадок ліквідували не лише всі ліві та робітничі організації, а й буржуазні партії та саму монархію. Фільм «Дзета» закінчується перерахуванням усього, що хунта «чорних полковників» заборонила: «довге волосся в чоловіків, міні-спідниці, Софокл, Лев Толстой, Еврипід, розбивання склянок після тостів, робітничі страйки, Аристофан, Ежен Йонеско, Жан-Поль Сартр, Антон Чехов, Гарольд Пінтер, Едвард Олбі, Андре Бретон, Лев Троцький, свобода преси, соціологія, Марк Твен, Семюел Беккет, Федір Достоєвський, сиртакі¹, рок-музика, новітня математика».

На боротьбу з ультраправою диктатурою піднялися різноманітні політичні та соціальні рухи; особливо важливу роль у боротьбі за відновлення демократії відігравали ліворадикальні сили й студентство. Кульмінаційним моментом стало повстання в Афіньському політехнічному університеті 17 листопада 1973 року. Хунта відправила військових із танками на штурм університету, повстання було жорстко придушено, а режим тільки радикалізувався. Але це стало початком його кінця.

Провальна авантюра нового фашистського диктатора Греції Дімітріоса Іоаннідіса (путч проти кіпрського президента, архієпископа Макаріоса III) викликала на Кіпрі збройне протистояння з Туреччиною й стала приводом для безславного завершення семилітнього періоду диктатури. У процесі відновлення конституційного парламентського правління (метаполітефісі) перехідний уряд все того ж Караманліса дозволив діяльність Компартії Греції та інших опозиційних груп. Проте прем'єр-міністр подбав і про те, щоб велика промислово-фінансова буржуазія та їх

1 Всупереч розповсюдженому уявленню, сиртакі — не старовинний танець; його було придумано для фільму «Грек Зорба» 1964 року, а музику написав композитор-комуніст Мікіс Теодоракіс, який був ув'язнений режимом «полковників».

політичне представництво в особі правих сил, незважаючи на їх дискредитованість, залишилися при владі, перегрупувавши їх у партію «Нова демократія».

1981–2004 — Гегемонія ПАСОК: від соціал-демократії до неолібералізму

Перебування в підпіллі за «чорних полковників», здавалося, мало б цементувати авторитарні порядки всередині грецької Компартії, але насправді там визрівали альтернативні точки зору, і на XII пленумі ККЕ в Будапешті 1968 року партія розкололася. Приводом стала реакція на придушення «Празької весни» в Чехословаччині військами Організації Варшавського договору. Єврокомуністичне крило партії, яке підтримало «соціалізм із людським обличчям» Александра Дубчека, прийняло назву Комуністичної партії (внутрішньої). Від цієї партії й веде свою генеалогію ядро СИРІЗА.

Проте внутрішні розколи були не єдиною проблемою грецьких комуністів. Як і в двох інших південноєвропейських державах після падіння правих диктаторських режимів (Іспанії та Португалії) за зростанням популярності їх випередили соціал-демократи, об'єднані в новоутворений Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ПАСОК) — Загальногрецький соціалістичний рух, який тоді ідейно знаходився на лівому фланзі Соціалістичного Інтернаціоналу.

Коли 1981 року ПАСОК отримав 48 % голосів на парламентських виборах (комуністи взяли 11 %), очікування, які покладали на соціалістів, були, мабуть, не менші, ніж 2015 року від СИРІЗА. Зрештою, ліві сили вперше брали владу в Греції, хоча соціалістом називав себе ще перший голова республіканського уряду 1924 року, лівий ліберал Александрос Папанастасіу. Щойно прийшовши до влади, ПАСОК одним махом забув про окремі свої передвиборні обіцянки на зразок виходу з НАТО, визнані занадто антисистемними. Натомість інші були виконані: запроваджено прогресивне оподаткування, створено систему загальнодоступної безкоштовної медицини,

реформовано й виведено з-під контролю церкви сімейне право, забезпечено рівність оплати праці чоловіків і жінок, а також її стабільне зростання.

Широкі соціальні програми, втілені в життя грецькими соціал-демократами, стали результатом тиску реальних соціальних рухів грецьких трудящих, які продовжували набирати силу після відновлення демократії. Так, студентський рух переживав нове піднесення в 1979–1981 роки. Студенти домоглися безкоштовної освіти й додаткових благ, не кажучи про завойований завдяки повстанню в Афінській політехніці принцип екстериторіальності університетів: поліції заборонено з'являтися на території вишів без одноголосного мандату ректорської ради, до якої входять представники викладачів і студентів. Власне, це й зробило університетський район Екзархія та прилеглий район Омонія, нашпиговані соціальними центрами й книжковими магазинами, найкращими прихистками для анархістів, ліворадикалів, растанів і мігрантів.

До того ж соціал-демократичні реформи та кейнсіанський курс в економіці, характерні для західноєвропейських держав після Другої світової війни, базувалися там на націоналізації значної частини народного господарства (так, в Австрії завдяки конфіскації майна нацистів у державній власності знаходилося більша його частина) або на високих прогресивних податках, які дозволяли перерозподіляти доходи на соціальні видатки (це основа знаменитої «скандинавської моделі», зокрема в Норвегії та Швеції). Тоді як реформісти з ПАСОК настільки боялися налякати місцеву буржуазію, що не реалізували ні того, ні іншого. Тому грецька «державна добробуту» не підкріплюлася реальною економічною базою, а була змушена набирати позик. Як результат, Греція лишилася раєм для великих капіталістів, особливо для банкірів, які одночасно є й судовласниками та власниками місцевих ЗМІ. Власність і вплив цієї олігархії, яка володіє третім найбільшим торговельним флотом у світі після Панамі та Ліберії (чверть торговельних кораблів світу), за великим рахунком не постраждали ні за ПАСОК, ні за СІРІЗА.

Варто уваги, що ПАСОК прийшов до влади в Афінах у той самий час, коли в Парижі теж тріумфувала соціалістична партія

в особі новообраного президента Франсуа Міттерана. І ті, й інші анонсували доволі радикальну, як на соціал-демократів, програму перетворень. Але під впливом несприятливої міжнародної кон'юнктури 1980-х — часів «неоконсервативного / неоліберального повороту» — лівоцентристські уряди Франції, а потім і Греції, повернулися до політики, що не суперечила інтересам великого капіталу й перешкождала його відтоку за кордон.

«Лівим обличчям» ПАСОК був його «харизматичний лідер» (і глава уряду в 1981–1989 та 1993–1996 роках) Андреас Папандреу — син ліберального прем'єра Йоргоса (Георгіоса) Папандреу-старшого (того самого, який після Другої світової війни освятив антикомуністичний терор) — що у молодості деякий час був пов'язаний із ліворадикальним рухом. Утім, усе, що лишилось від його юнацького радикалізму станом на 1996 рік — те, що він організував похорон на державному рівні для свого юнацького товариша — діяча міжнародного троцькістського руху Міхаліса Раптіса (більш відомого як Мішель Пабло).

Слідом за Пабло невдовзі помер і Андреас Папандреу. У якості лідера ПАСОК його змінив Костас Симітіс, котрий, наслідуючи «нових лейбористів» Тоні Блера, остаточно порвав із традиційними соціал-демократичними підходами й змістив партію ще далі до центру політичного спектру.

1991 — Розкол Компартії та поява Сінаспізмос

Тим часом на фланзі лівіше за ПАСОК відбувалися серйозні перегрупування. Дві найбільші комуністичні партії — прорадянська ККЕ та єврокомуністичні «Грецькі ліві» (наступниця «внутрішньої» ККЕ), — а також кілька менших соціалістичних і ліволіберальних партій, об'єдналися у Коаліцію лівих та екологічних рухів, відому під скороченими грецькими назвами Συνασπισμός (Сінаспізмос), або ΣΥΝ (СІН). У 1989 році Компартія, отримавши у складі Сінаспізмос рекордні 13 %, погодилася стати молодшим партнером в урядовій коаліції з правою «Новою демократією», аби не пускати до влади ПАСОК,

дискредитований серією скандалів. А через кілька місяців вона увійшла до нового коаліційного уряду і з НД, і з ПАСОК. Хоча ці «екуменічні» уряди мали технічний характер, та факт подібного альянсу став справжнім шоком для рядових комуністів і призвів до подальшого відтоку активістів до «альтернативних лівих»: дрібних ліворадикальних організацій та анархістських афініті-груп. А в самій Компартії палицю «перегнули в протилежний бік»: на хвилі невдоволення опортунізмом до керма ККЕ прийшли сталіністи, які влаштували показові чистки «ревізіоністів», виганяючи з партії не лише єврокомуністів, а й усіх без розбору незгодних із «жорсткою лінією» (усього до 45 % активу, включно з колишнім генсеком Григорісом Фаракосом). З тих пір у середині ККЕ методично придушується будь-яка внутрішньопартійна опозиція.

ККЕ покинула Коаліцію лівих та екологічних рухів, але виключені комуністи та члени союзних партій переформатували цю електоральну коаліцію на єдину лівосоціалістичну партію — Сінаспізмос. Найгірший результат вона показала на перших своїх виборах 1993 року, коли для потрапляння в парламент їй не вистачило кількох тисяч голосів (після чого перша керівниця партії Марія Даманакі склала із себе повноваження й через деякий час подалася до ПАСОК). Але невдовзі був і найкращий показник — 6,26 % на виборах до Європарламенту 1994 року; цей не надто разючий відсоток був побитий тільки на сенсаційних виборах 2012 року, вже у складі СИРІЗА.

Сінаспізмос тривалий час асоціювалася з новим лівим альтерглобалістським рухом, оскільки відігравав важливу роль в організації протестів проти неоліберальної глобалізації, починаючи з саміту «Великої вісімки» в Генуї 2001 року. Все це відбувалося на тлі прогресуючого ізоляціонізму Компартії. Так, остання, проводячи власні демонстрації, відмовилася долучатися до спільного руху проти війни в Іраку 2003 року, що лише полегшило пов'язаним із ПАСОК профспілковим бюрократам пожинати плоди антивоєнних страйків. Пізніше, під час проведення Європейського соціального форуму в Афінах 2006 року, головним організатором також виступила Сінаспізмос; ККЕ ж демонстративно дистанціювалася від цієї події.

2004 — Від Сінаспізмос до СИРІЗА

Контактуючи в межах Грецького соціального форуму, представники Сінаспізмос та інших історично роздроблених грецьких лівих поза ККЕ дійшли висновку про необхідність координації зусиль на тих напрямках, де вони боролися зі спільним ворогом: у протестах проти приватизації, пенсійної реформи, «антитерористичного законодавства», війни в Іраку. З оформленого ними 2001 року «Простору для діалогу щодо об'єднання та спільних дій лівих» у січні 2004 року і стала Коаліція радикальних лівих (СИРІЗА). Першопочатково створенням широкої коаліції помірковане керівництво Сінаспізмос переслідувало мету спинити падіння електоральних результатів і залишитись у парламенті. Однак антикапіталістичні елементи нового утворення бачили його зовсім по-іншому, і співпраця з ними суттєво вплинула на рядових активістів Сінаспізмос.

Перший результат новоутвореної коаліції (на парламентських виборах 2004 року) був не надто переконливим — 3,3 % голосів; до парламенту Греції пройшли шість представників СИРІЗА, всі з яких були членами Сінаспізмос. Менші партії коаліції безуспішно вимагали поступитися одним із депутатських місць Яннісу Баніасу з Оновленої комуністичної екологічної лівиці, що стало причиною наростання суперечок всередині Коаліції. У результаті, СИРІЗА видавалася мертвонародженою — три місяці по парламентських виборах Сінаспізмос пішла на вибори до Європарламенту самостійно, а деякі з його партнерів підтримали список «Жінки за іншу Європу».

Край кризи СИРІЗА в грудні 2004 року поклав IV з'їзд Сінаспізмос, на якому переважна більшість делегатів підтримала відродження коаліції. Новим головою партії замість Нікоса Константопулоса, який згодом очолив футбольний клуб «Панатінаїкос» (серед фанатів якого велика кількість антифашистів і лівих), був обраний активний прихильник широкого об'єднання Алексос Алаванос (нині він покинув СИРІЗА і двічі намагався запустити нові ліворадикальні проекти). Алаванос також порекомендував як кандидата в мери Афін молодого й енергійного

інженера Алексіса Ципраса, який поринув у активізм під час руху учнів і студентів проти одіозного закону від міністра освіти (тоді, на початку 1990-х, він був членом молодіжної організації ККЕ, але був виключений із неї під час «чистки» при виході партії із Сінаспізмос). Після виборів мера Афін 2006 року Ципрас став впізнаваною політичною фігурою національного масштабу, а вже на V з'їзді Сінаспізмос 10 лютого 2008 року змінив Алаваноса на посаді голови партії, отримавши більше 70 % голосів делегатів і ставши у 33-річному віці наймолодшим лідером парламентської сили в історії Греції.

2008–2012 — Криза й наростання масових протестів

Першою серйозною пробою сил для Коаліції радикальних лівих стала активна підтримка нею у 2006–2007 роках студентського руху проти уряду «Нової демократії» (який планував прибрати 16 статтю конституції, що гарантує безкоштовну державну освіту, зокрема вищу) з окупаціями університетів, проведенням генеральних асамблей студентства та маршами десятків тисяч студентів. Потім політична криза, що після вбивства поліцією 15-річного школяра в грудні 2008 року переросла в багатотижневе повстання молоді в Афінах, призвела до подальшого посилення СИРІЗА як лівого полюсу тяжіння. На хвилі цих протестів соціологічні опитування віддавали Коаліції радикальних лівих підтримку на рівні 18 %, але на дострокових парламентських виборах 2009 року вона завоювала лише 4,6 % голосів (Petroiu 2012).

Справа в тому, що в Греції існував парадокс, коли рівень недовіри населення до політичних партій становив 77 %, але така саме кількість голосів віддавалася за дві провідні партії, найбільш дискредитовані в очах виборців. На виборах 2009 року більше 60 % тих, хто проголосував за ПАСОК, воліли бачити його в коаліції із СИРІЗА. Вони стануть електоратом останньої на наступних виборах 2012 року, коли марево вибору між двома «солідними партіями» втримало під контролем хіба що провінційних та літніх виборців.

Переможці з ПАСОК на чолі з Йоргосом Папандреу-молодшим, повернувшись до влади 2009 року, виявили, що попередній консервативний уряд за допомогою американського інвестиційного банку «Goldman Sachs» підробив документи фінансової звітності, щоб приховати масштаби економічного колапсу, якого зазнала Греція. Зовнішній борг уже тоді сягнув 410 млрд євро — більше, ніж Росія й Аргентина разом узяті заборгували на момент оголошення своїх дефолтів в 1998 і 2001 роках відповідно (до 2013 року зовнішній борг Греції сягнув 175 % її ВВП).

За лихою іронією економічне мислення в межах монетаристської школи передбачало «замкнуте коло боргу»: брати для погашення заборгованості за попередні кредити нові — від тих самих міжнародних фінансових інституцій, які диктують все нові й нові умови економії. Ці умови ще більше руйнують соціальну сферу та залишки промисловості, знижують зарплати та рівень життя греків, але не приносять ні «оздоровлення економіки», ні обіцяних інвестицій. У ЗМІ все це називають «порятунком грецької економіки», та насправді «Трійку» цікавить порятунок стабільного євро й тих самих непрозорих транснаціональних банків, які, власне, й несуть відповідальність за фінансову кризу. «Фінансова допомога Греції» не осідала в цій нещасній країні: насправді 90 % з неї було витрачено на порятунок банків та обслуговування боргового тягара (Ли 2015).

Масштаби соціально-економічної кризи в Греції стали безпрецедентним явищем для економічно розвинених країн Заходу з часів Великої депресії 1930-х років. За показниками падіння економіки на третину — мільйони зруйнованих життів, зокрема цілого покоління молоді, позбавленого будь-яких перспектив стабільного й безпечного життя. 26,6 % людей не можуть знайти роботу, причому відсоток безробіття серед жінок перевищив третину, а серед молоді — половину населення. В тих, кому пощастило зберегти роботу, з 2009 року заробітна плата знижувалася в середньому на 5 % щороку. Для багатьох через злидні буденним стало недоїдання. Кількість закритих лікарень пішла на сотні, близько половини греків були позбавлені доступу до необхідних медичних послуг, а кожної зими значна кількість

людей помирає від отруєння чадним газом через використання дров'яних печей, бо вони вже не можуть дозволити собі газове опалення. Великих втрат зазнала й освіта: урізання витрат на неї сягнуло 33 % між 2009 і 2013 роками, десятки тисяч вчителів, як і лікарів, втратили робочі місця.

Популярні звинувачення грецького народу в «лінощах»² чи «марнотратності» — черговий приклад звинувачення жертові. Воно здається взагалі недоречним, коли зважити, що розвинуті економіки світу живуть у борг. Відмінність лише в тому, що вони можуть друкувати свою власну валюту. А Греція після вступу 2001 року до Європейського валютного союзу робити цього не могла, як не могла скоротити процентні ставки й девальвувати валюту. Зате вона могла позичати гроші в зарубіжних банків і пенсійних фондів під низький відсоток, що, як і в інших країнах, дозволило фінансовому капіталу надувати спекулятивні бульбашки на будівельному та споживчому бумі — і все пішло крахом 2008 року.

Неспроможні впоратися з цією «спадщиною», урядовці з ПАСОК розгорнули антисоціальну політику. У травні 2010 року уряд Йоргоса Папандреу після переговорів із МВФ і 16 державами Євросоюзу підписав перший меморандум, який передбачав грошову допомогу в 110 млрд євро в обмін на заходи «жорсткої економії»: урізання соціальних виплат, заморожування зарплат бюджетникам, підвищення пенсійного віку до 63/67 років тощо (Горбач 2010). Звісно, за все мали платити робітничий клас та середні верстви; судновласникам, забудовникам і банкірам «затягувати паски» не доводилось.

У відповідь профспілки (Загальна конфедерація праці Греції, проффедерація бюджетної сфери АДЕДІ та прокомуністична ПАМЕ) розпочали загальнонаціональні страйки, що не вщухали протягом 2010–2012 років. Вони були справді загальнонаціональними, бо до них долучалася вся країна: гірняки

2 Не варто забувати, що греки працюють у середньому 42,2 години на тиждень — більше, ніж громадяни будь-якої іншої країни Євросоюзу: за даними ОЕСР, за рік греки працюють у середньому 2100 годин проти 1400 в інших країнах-членах (Coleman 2015).

й сталевари, текстильники й авіадиспетчери, таксисти й водії тролейбусів, далекобійники й працівники ринків, лікарі й медсестри, студенти й викладачі, школярі й вчителі, пенсіонери й банківські клерки.

Єдиними парламентськими партіями, члени яких активно брали участь у масових протестах, були Коаліція радикальних лівих та Комуністична партія Греції. Однак для авторитарної й бюрократичної Компартії «народні асамблеї» на площі Синтагма, засновані на принципах прямої демократії, неієрархічності та пошуку консенсусу, були чужими — на відміну від CIP13A, відкритішої для подібних форм спонтанної низової самоорганізації.

Неоліберальні заходи «жорсткої економії», запроваджувані в країнах Південної Європи, не дали обіцяного «оздоровлення» економіки. Проте керівництво ЄС вимагало ще більших урізань. Грецький уряд погодився на реалізацію ринково-фундаменталістичних рішень, які вже довели свою неспроможність в інших країнах (зокрема, оголосивши про масову приватизацію державної та комунальної власності, в тому числі залізниць). Це викликало ще масштабніші протести на площі Синтагма. Після червня 2011 року деякий час навіть здавалося, що країна стоїть на порозі повстання.

Народний гнів погрожував псевдосоціалістичній ПАСОК змести її з політичної арени, і довелося йти на поступки. Та щойно Папандреу під тиском низових рухів оголосив 31 жовтня 2011 року про намір провести референдум щодо нової позикової угоди, як розгнівані Меркель та Саркозі одразу ж відмовили грецькому народові в праві самому приймати рішення, заявивши, що подібного волевиявлення не допустять за жодних умов. Папандреу відправили у відставку, сформувавши 11 листопада «технічний кабінет» на чолі з колишнім віце-президентом Європейського Центробанку Лукасом Пападемосом. У ньому представники «Нової демократії» та ультраправої ЛАОС розділили відповідальність за антисоціальні кроки з ПАСОК. Цей уряд, котрий ніхто не обирав, у лютому 2012 року проштовхнув другий меморандум. На вулицях знову панувало поліцейське насильство. Спецзагони поліції брутально розганяли протестувальників. Керівні партії стрімко втрачали рештки довіри.

2012 — Електоральний прорив СИРІЗА

Та навіть найпалкіші симпатизи СИРІЗА не могли спрогнозувати «побічний ефект» її вуличної активності — стрибок, який вона продемонструвала на двох дострокових парламентських виборах, що відбулися 2012 року. На перших із них 6 травня 2012 року Коаліція радикальних лівих вийшла на друге місце, набравши більше мільйона голосів (16,78 %, лише на 2 % менше за праву «Нову демократію») і відтіснивши ПАСОК на третє місце. СИРІЗА завоювала більшість у великих містах (Афіни, Патри, Салоніки), де концентрується робітництво й студентство. Але ще кращий результат був у муніципалітеті Ксанті на північному сході, зоні компактного проживання грецьких турків, де завдяки реноме інтернаціоналістської сили вона зібрала 41 % голосів.

За результатами виборів коаліцію сформувати не змогли ні «Нова демократія», ні ПАСОК, ні СИРІЗА, і були оголошені повторні вибори. Алексіс Ципрас закликав до створення коаліційного уряду лівих сил проти «жорсткої економії», постулювавши в «10 пунктах» дії згортання антисоціальних заходів «жорсткої економії», призупинення виплат по зовнішній заборгованості Греції й переніс тягар кризи з робітників та безробітних на тих, хто її спричинив — грецьких і закордонних великих капіталістів. Посилаючися на болівійський досвід, Ципрас скликав щось на зразок генеральної асамблеї соціальних рухів і профспілок для діалогу з Коаліцією радикальних лівих, щоби сформувати порядок денний для політсили з урахуванням інтересів різних груп населення.

Але їхні опоненти теж не гаяли часу. «Вони приймали рішення без нас, ми рухатимемось вперед без них», — подібні заклики СИРІЗА до безпосередньої демократії викликали роздратування традиційних еліт. Проти Коаліції радикальних лівих розгорнулася пропагандистська кампанія шантажу й залякування поверненням до драхми як «драхмагеддоном», що відкине прямо в тартар Грецію, а за нею і всю Європу, а в новинах піднімали паніку повідомленнями, що в країні закінчуються бензин і медикаменти.

Маттайос Цимітакіс на сайті «Аль-Джазіри» резюмував вимоги «Трійки» до грецьких виборців так: «Підтримайте корумповані неадекватні сили, котрі вже зруйнували ваше життя, або готуйтеся зіткнутися з наслідками» (Tsimitakis 2012). У переддень виборів німецька версія «Financial Times» теж закликала греків «опиратися демагогії» й проголосувати за правих. Проте самі грецькі праві обурилися цим не менше за лівих — адже ніщо не дратує будь-яких греків так, як поради німецької верхівки. Воно й не дивно. Згадаймо лише, як депутати від керівних партій Німеччини вимагали від Греції продати або здати в оренду іноземцям низку своїх островів та історичних пам'яток (наприклад, афінський Акрополь).

Як результат, на виборах 17 червня 2012 року й «Нова демократія», й СИРІЗА збільшили свої показники на більш ніж 10 % (перша до майже 30 %, друга — до 27 %). Партіям істеблішменту

Маска комуніста

(«Новій демократії» та ПАСОК) вдалося утворити коаліцію політики «зтягування пасків». А СИРІЗА в умовах, коли вулична протестна активність пішла на спад, отримала час для перегрупування та концентрації сил.

Завдяки електоральному успіху 2012 року СИРІЗА стрімко перетворилась з одного з другорядних на одного з найвагоміших членів Партії європейських лівих. Тарік Алі, Ельмар Альтфатер, Ален Бадью, Етьєн Балібар, Джудіт Батлер, Мішель Леві, Тоні Негрі, Жак Рансьєр, Гаятрі Чакраворті Співак та інші визначні ліві інтелектуали виступали із заявами солідарності із СИРІЗА. Роль «важкої артилерії» грав словенський філософ Славој Жижек, приїжджаючи на з'їзди СИРІЗА та розповідаючи заяложені жарти на одній сцені з Алексісом Ципрасом. 2015 року коло знаменитостей, які вітали перемогу СИРІЗА розшириться ще більше — від економіста Томи Пікетті до актора Г'ю Лорі.

50 відтінків СИРІЗА: ідеологічний спектр Коаліції радикальних лівих

Під своєю емблемою (червоний, зелений та фіолетовий прапори) Коаліція радикальних лівих зібрала різноманітних грецьких «нових лівих» — здебільшого «демократичних соціалістів» і екс-єврокомуністів, але також неомарксистів, троцькістів, маоїстів, феміністів, радикальних екологів. Початковий плюралізм і відкритість вигідно відрізняли концепт СИРІЗА від багатьох лівих партій і в самій Греції, і в інших країнах. На Європейському соціальному форумі в Стамбулі активісти молодіжної організації Сінаспізмос, не будучи ортодоксальними троцькістами чи маоїстами, могли вільно цитувати «Зраджену революцію» Троцького чи «Про протиріччя» Мао. Проте особливо охоче вони посилялися на праці свого земляка Нікоса Пуланзаса — соціолога-неомарксиста, представника структуралістського марксизму з числа послідовників французького філософа Луї Альтюссера; на честь Пуланзаса названий і дослідницький інститут, пов'язаний із СИРІЗА. Розвиваючи ідеї Антоніо Грамші, Пуланзас розглядав, як держава відбиває складне співвідношення класових

сил у суспільстві (Пуланзас 1974), і шукав шлях демократичного й водночас революційного соціалізму, який би зміг уникнути придушення масових ініціатив знизу та етатизму, властивих і соціал-демократії, і так званому «реальному соціалізму».

Секрет електорального зльоту CIPIZA — копітка буденна робота в соціальних рухах, профспілках та інтелектуальному середовищі, яку її активісти вели як звичайні учасники, не претендуючи підпорядкувати їх своєму «мудрому керівництву» (як цього прагне, скажімо, Комуністична партія Греції), навпаки — поважаючи їхню автономність, але допомагаючи їм і впливаючи на них знизу й зсередини. Власне, Коаліція радикальних лівих особливо й не гналася за перемогою на виборчих дільницях, бо основним полем її діяльності були площі та вулиці грецьких міст.

Традиційною активістською базою CIPIZA були переважно наймані працівники з вищою освітою, а її електорат був сконцентрований у великих містах із промисловими підприємствами та університетами. Недарма вона мала більшість у керівництві профспілки працівників вищої освіти. Політична культура широкої партії, що базувалася на марксистській матриці та демократичній дискусії, дозволяла їй поєднувати традицію бойового комуністичного руху з новими формами радикалізму, а тож — і роботу в профспілках із включеністю в молодіжні мобілізації та нові соціальні рухи. Причому активісти Коаліції радикальних лівих займалися організацією в профспілки не лише індустріальних робітників чи бюджетників, а й прекарно зайнятих і мігрантів. Так, на виборах 2014 року до Європарламенту за списком CIPIZA була обрана Константина Кунева — болгарська іммігрантка з дипломом історика, яка працювала прибиральницею в метрополітені й через свою діяльність секретаря профспілки постраждала від нападу зі застосуванням сірчаної кислоти.

Різноплановості роботи CIPIZA сприяло те, що вона об'єднала представників різноманітних течій лівого руху. На різних етапах до неї увійшли наступні організації:

- Сінаспізмос: демократичний соціалізм, неомарксизм, фемінізм, альтерглобалізм.

- Комуністична організація Греції (КОЕ): маоїзм; відкол від Компартії Греції (марксистсько-ленінської); у 1984–2003 роках носила назву «А/синехія», увійшла до СІРІЗА 2007 року.
- Комуністична платформа: троцькізм; секція Міжнародної марксистської тенденції.
- Інтернаціоналістична робітничка лівиця (ДЕА): посттроцькізм; відкол 2001 року від Соціалістичної робітничої партії (секції Міжнародної соціалістичної тенденції), активний у альтерглобалістському та антивоєнному русі; приєднався до СІРІЗА на засадах «чотирьох НІ» (ні — війні, ні — расизму, ні — нео-лібералізму, ні — лівоцентристській політиці, зокрема коаліціям із ПАСОК).
- Група «Червоні» («Коккіно»): троцькізм; відкол 2004 року від Інтернаціоналістичної робітничої лівиці (ДЕА); спостерігач у Відновленому Четвертому Інтернаціоналі; інший відкол від ДЕА — Інтернаціоналістичне соціалістичне втручання — влився до ОКДЕ-Спартак, офіційної секції цього інтернаціоналу.
- Антикапіталістична політична група (АПО): троцькізм; менший відкол 2009 року від «Червоних».
- «Старт» («Ксекініма — Соціалістична інтернаціоналістська організація»): троцькізм; секція Комітету за робітничий інтернаціонал, активна під час студентських окупацій університетів у 2006–2007 роках; входила до СІРІЗА у 2008–2011 роках.
- Радикальна ліва група «РОЗА»: лібертарний соціалізм, люксембургізм; створена незалежними лівими активістами 2008 року.
- Рух за єдність дій лівих (КЕДА): марксизм-ленінізм; відкол 2000 року від Компартії Греції, що включав декількох відомих партійних та профспілкових діячів.
- Оновлена комуністична екологічна лівиця (АКОА); єврокомунізм, демократичний соціалізм, зелена політика; лівий відкол 1987 року від Комуністичної партії Греції (внутрішньої).
- Екосоціалісти Греції (екосоціалізм; створена 2007 року на рештках попередньої зеленої партії).

- «Активні громадяни»: очолюване Манолісом Глезосом невелике об'єднання, що орієнтується на традиції визвольної боротьби.
- Група «Радикали» («Різопастіс»): демократичний соціалізм; відкол 2009 року від «Активних громадян».
- Демократичний соціальний рух (ДІККІ): соціалізм, євроскептицизм; лівонаціоналістичний відкол 1995 року від ПАСОК, що колись мав двох депутатів у Європарламенті, а потім співпрацював із ККЕ, але 2007 року приєднався до СІРІЗА).
- «Новий боєць» — Мережа лівих соціалістів (демократичний соціалізм; ліва фракція, яка 2006 року виокремилася в ПАСОК).
- «Унітарний рух»: демократичний соціалізм; нещодавній лівий відкол від ПАСОК у 2011 році з числа її членів, що виступили проти «жорсткої економії».
- Союз демократичного центру (партія-спадкоємиця традиції знаного ліберального прем'єр-міністра початку ХХ століття Елефтеріоса Венізелоса, яка після падіння хунти «чорних полковників» змістилася вліво).

Сінаспізмос була найбільшою за чисельністю складовою СІРІЗА (16 тисяч членів на 2012 рік); далі з великим відривом ішли маоїстська КОЕ (до 1,5 тисяч) і АКОА (більше 1 тисячі). Слід зазначити, що члени практично всіх перерахованих організацій, окрім Сінаспізмос, покинули лави СІРІЗА після здачі її урядом власної програми 2015 року.

Однак неоднорідною була не лише Коаліція радикальних лівих загалом, а і її найбільша партія. Чисто реформістською та соціал-демократичною всередині Сінаспізмос була фракція «Ананеотікі» («Оновлення», сформована переважно з колишніх членів єврокомуністичної партії «Грецькі ліві»). Зазнавши поразки на з'їздах 2008 і 2010 років, це праве крило вийшло із Сінаспізмос і утворило нову партію Δημοκρατική Αριστερά (ДІМАР, «Демократичні ліві»). До неї перешли четверо із шести депутатів, що представляли платформу, зокрема досвідчений політик Фотіс Кувеліс і діджей Григоріс Псаріанос. Два основних пункти розходжень, у яких «оновленці» були незгодні з більшістю членів партії — вони домагалися розпуску союзу з дрібними

радикальнішими організаціями в особі Коаліції радикальних лівих і перегляду критичного ставлення Сінаспізмос до Європейського Союзу як неоліберальної інституції.

2013 — Трансформація СИРІЗА на єдину партію: виклики та проблеми

У зв'язку зі стрімким перетворенням на провідну силу грецької опозиції перед Коаліцією радикальних лівих постало кілька проблем. По-перше, для кращої координації та більшої згуртованості партії, яка замість 13 тепер мала 71 депутатів у парламенті, довелось оперативного трансформувати мережеву коаліцію в єдину партію. Це й було зроблено на установчому з'їзді в липні 2013 року. Побоювання, що це мало наслідками централізацію процесу прийняття рішень навколо партійної верхівки й особисто Ципраса, а також зменшення автономії й звуження простору для внутрішніх тенденцій, зрештою виявилися обґрунтованими.

Передусім це стосувалося зростаючого відчуження між керівництвом партії і її марксистським крилом, яке становило третину членської бази — «Лівою платформою». Остання складалася з «Лівої тенденції» (комуністичної фракції в Сінаспізмос, заснованої активістами, які 1991 року пішли з ККЕ), троцькістської компоненти (об'єднання Інтернаціоналістичної робітничої лівиці та групи «Червоні») та нових лівих активістів. Ключову роль у «Лівій платформі» відводили Антонісу Даванеллосу (від троцькістів) і Панайотісу Лафазанісу — математику за освітою, ветерану лівої політики, чий грамшіанський марксизм не похитнули ні прорадянська ортодоксія Компартії, в Політбюро якої він входив до «чистки» 1991 року, ні антикомуністичні реформістські віяння 1990-х.

При цьому партійна більшість, яка підтримувала Алексіса Ципраса, була вельми неоднорідною: в ній одночасно перебували соціал-демократи з маоїстами, кабінетні реформісти з вуличними революціонерами, «ліві націоналісти» (здебільшого вихідці з ПАСОК) з крайніми антинаціоналістами, яких політолог

і колишній член керівництва СИРІЗА Статіс Кувелакіс порівнює з рухом «anti-Deutsch» у Німеччині (Kouvelakis, 2015). І всередині власної течії Ципраса («Ліва єдність») виникла напівпозиційна «Платформа 53» — за числом членів центрального комітету СИРІЗА, які підписали її в червні 2014 року, після європейських виборів, критикуючи поворот Ципраса до «реальної політики», яка передбачала «поміркованіші» вимоги та використання політтехнологій замість низових мобілізацій.

Справді, після 2012 року Алексіс Ципрас, відчувши можливість перемоги на виборах, почав грати за логікою прагматичної «realpolitik», зокрема працював над «пом'якшенням» ліворадикального іміджу очолюваної ним СИРІЗА. «Здача» радикальних вимог для заспокоєння «еліт» і закулісні домовленості — ось що викликало закономірне занепокоєння активу партії. До того ж, якщо раніше СИРІЗА бачила себе як ідеологічну соціалістичну силу, що виражає класові інтереси трудящих, то зараз вона адаптувала розмиті установки «лівого популізму».

Наступна проблема — розрив між широкою підтримкою СИРІЗА та недостатньою організаційною структурою. По всій країні маси людей, які раніше не мали досвіду лівого політичного активізму, стали асоціювати себе із СИРІЗА, членство в партії між 2012 і 2013 роком подвоїлось (до 36 тисяч), і слід було інтегрувати нових членів, не розмивши радикальних ідейно-політичних підвалин діяльності.

Відсутня інфраструктура на місцях була помітна на місцевих виборах у травні 2014 року — на них СИРІЗА, хоч і потроїла свій результат із попередніх виборів, та її показник у 17,7 % суттєво нижчий за 26,7 % на виборах до Європарламенту, що відбувалися паралельно з місцевими (зате в ПАСОК на місцевих виборах було 16 %, у два рази більше за «європейський» результат). Коаліція радикальних лівих змогла перемогти лише у двох регіонах, але в їх числі й перемога її представниці Рени Дуру в Аттиці, де сконцентровано 40 % населення Греції.

Насамкінець, після свого стрімкого електорального зльоту СИРІЗА довелося оперативнo обзаводитися кадрами. На відміну від громіздких партійних машин двопартійної системи Греції,

Коаліція радикальних лівих була активістською структурою, члени якої робили політику на вулицях, а не в кабінетах. У цьому була їхня безсумнівна перевага перед закостенілими бюрократами та спритними ділками з партій-конкурентів; з іншого боку, коли замайоріла перспектива приходу до влади, багато хто ставив під сумнів, чи вистачить в СИРІЗА компетентних кадрів для уряду. Революційні ліві ж побоювалися, що вона набере їх з колишніх чиновників від ПАСОК.

У результаті, ядром команди СИРІЗА на європейських і парламентських виборах стали ліві інтелектуали, які здебільшого до цього не були членами партії й викладали за кордоном. Серед них — економіст Школи сходознавства й африканістики Лондонського університету Костас Лапавіцас і професор Техаського університету Яніс Варуфакіс, який деякий час працював у компанії-розробнику комп'ютерних ігор Valve.

Майкл Робертс вказував, що СИРІЗА мала в передвиборчому списку більше економістів з американською чи британською освітою, ніж будь-яка інша партія в Європі. Він нагадує і про розходження в поглядах, що існували між цими економістами: одні з них, як Евклід Цакалотос, шукали кейнсіанського рішення в межах зони євро (та можливого аналогу «плану Маршалла» для Греції, про який багато говорив і Алексіс Ципрас); інші, як Йоргос Статакіс або старий політик Янніс Драгасакіс, займали позиції на правому фланзі партії, вважаючи, що СИРІЗА не слід здійснювати жодних односторонніх кроків щодо списання боргу; представники лівого крила, як-от Костас Лапавіцас, вимагали послідовно соціалістичного підходу, який не вдасться реалізувати, поки Афіни будуть залежні від Берліна та Брюсселя через спільну валюту. Нарешті, траплялися й приклади синкретичних підходів, як у випадку афінського професора Янніса Міліоса, який наводив «марксистські» аргументи на користь збереження Греції в ЄС з єврозоною й убачав у лінії прибічників повернення до національної валюти драхми підігрування ідеям «національного капіталізму». Прикметно, що після приходу СИРІЗА до влади Міліос дистанціювався від неї, тоді як Драгасакіс і Статакіс відіграли ключову роль у прийнятті умов кредиторів і згогортанні антиолігархічних реформ.

Ще один позапартійний лівий професор із минулим у грецькому комсомолі, якого запросила Коаліція радикальних лівих, — фахівець із публічного та конституційного права Йоргос Катругалос. За квотою СИРІЗА він став євродепутатом, потім молодшим міністром з адміністративної реформи і, нарешті, міністром праці й соціальної солідарності. Але ще до цього, восени 2014 року, він побував у Києві у складі делегації фракції «Європейських об'єднаних лівих / Лівозелених Півночі» в Європарламенті. Катругалос та його товариші спілкувалися з активістами, посадовцями й пересічними мешканцями Києва та Кривого Рогу. Для нього як правника особливо цікавим видавався досвід спостереження за написанням нової конституції Ісландії, до створення якої міг долучитися будь-хто з її громадян. Конституція вийшла не найбільш прогресивною з можливих, але закріпила важливі інструменти прямої демократії, які дають людям можливості самостійно вирішувати власну долю. У запровадженні інструментів прямої та партисипативної демократії професор Катругалос вбачав одне з найважливіших завдань, яке мав встигнути виконати уряд СИРІЗА у випадку приходу до влади.

Пол Мейсон, колишній лівий активіст, а згодом редактор економічного відділу «Channel 4», відзначав, що нова «популістська лівиця» на зразок СИРІЗА в Греції хоче бачити Євросоюз кейнсіанським фіскальним союзом із потужними державами добробуту та високими соціальними гарантіями. Для нинішнього статус-кво це очевидний виклик, «але це і не те, про що мріяли марксистські професори (які сьогодні очолюють економічні відділи цих партій), коли виходили на вулиці в 1968-му» (Mason 2015).

Банкрутство традиційної соціал-демократії

Важливий наслідок кризи в Греції — піднесення СИРІЗА відбулося на тлі політичного банкрутства всіх інших парламентських партій лівого флангу: Загальногрецького соціалістичного руху (ПАСОК), «Демократичних лівих» (ДІМАР) і (до певної міри) Комуністичної партії Греції (ККЕ). Звісно, втрати, які вони понесли, різняться. Найбільше вражає падіння ПАСОК — від майже 44 %

2009 року через 13 % на наступних виборах 2012 року до жалюгідних 4,6 % на виборах до Європарламенту 2014 року, коли ПАСОК із кількома партіями, що від нього відкололися, довелося сколочувати блок під назвою «Оливкове дерево». Грецькі трудящі, особливо молодь, припинили голосувати «за інерцією» за неоліберальну «соціалістичну партію» ПАСОК, основним електоратом якої залишилися хіба що мешканці далеких провінцій типу Криту та літні люди (ще 2012 року за ПАСОК віддали голоси лише 2,6 % з числа виборців до 24 років).

Грецькі соціал-демократи поплатилися за свою участь у всіх урядах, які корилися диктату «Трійки» і запроваджували заходи «жорсткої економії». Чергуючися при владі, традиційні партії — «Нова демократія» та ПАСОК, права та ліва руки грецької буржуазії — сприяли процвітанню корупції та непотизму, що стали невід'ємними від їхньої політичної культури. Недарма десятиліттями ці партії контролювалися династіями «спадкових політиків»: правих очолювала родина Караманлісів, лівоцентристів — Папандреу. Показово, що криза змела старих партійних керівників, і на зміну Йоргосу Папандреу-молодшому (онуку свого тезки й сину Андреаса Папандреу) прийшов Евангелос Венізелос.

Водночас очевидно провальна внутрішня політика Папандреу на чолі уряду в 2009–2011 роках, що ніяк не могла бути названа «соціал-демократичною», не завадила переобрати його президентом Соціалістичному інтернаціоналу на конгресі 2012 року в Південно-Африканській республіці, засвідчивши глухий кут, у який зайшов Соціінтерн. Напередодні парламентських виборів січня 2015 року Йоргос Папандреу з послідовниками вийшов із дискредитованого ПАСОК і створив нову партію «Рух демократів-соціалістів» (KIDISO), яка, втім, так і не змогла пройти до парламенту.

Підтримка неоліберального уряду прикінчила й «Демократичних лівих» (DIPAR). Цей правий соціал-демократичний відкол покинув Сінаспізмос і СИРІЗА, передрікаючи їм маргіналізацію; насправді ж за іронією долі маргіналізувався сам. Причому попервах справи в «Демократичних лівих» справи йшли справді непогано: зайнявши зручну політичну нішу між ПАСОК і СИРІЗА, вони навіть домоглися обрання висунутого ними безпартійного

кандидата Йоргоса Камініса мером Афін. Але як раніше для ультраправої партії «Народний православний заклик» (ЛАОС), вироком для ДІМАР стала підтримка «антикризової» політики економії. Не входячи в нього безпосередньо, «Демократичні ліві» підтримували уряд правої «Нової демократії» та безпартійних разом із ПАСОК, проте, на відміну від останнього, в червні 2013 року все ж вийшли з коаліції через незгоду з рішенням уряду закрити державну Грецьку корпорацію телерадіомовлення (ЕРТ). Тоді одним розчерком прем'єр-міністра Антоніса Самараса 2800 фахових співробітників мали опинитися на вулиці, а Греція ставала єдиною державою ЄС без суспільного телебачення та радіомовлення. Працівники закритих каналів оголосили страйк і продовжили мовлення власними силами до 2014 року, коли було запущено наступника ЕРТ — «Нове грецьке радіо, інтернет і телебачення».

Спостерігаючи катастрофічне падіння рейтингів ПАСОК і ДІМАР, пов'язане з ними «лівоцентристське» крило проєвропейських грецьких еліт зробило «гарну міну за поганой гри», запустивши напередодні виборів до Європарламенту 2014 року соціал-ліберальну й підкреслено лояльну ЄС партію «Ріка» («Потамі»). Оскільки в неї не увійшли одіозні фігури, дискредитовані своїми діями в уряді, вона певний час могла презентувати себе як нова сила, на яку працювала потужна медійна машина й особиста популярність засновника — тележурналіста Ставроса Теодоракіса. Однак зрештою і цей «фан-клуб Марії-Антуанетти», як іронічно назвав «Потамі» Тарік Алі, не уникнув стагнації.

Комуністична партія Греції: глухий кут сектантства

Що стосується Компартії Греції, цього самопроголошеного «авангарду» (якщо не робітничого класу, то міжнародного сталінізму), то вона замкнулася у власному гетто, хоч і не розгубила своїх позицій (як і свою декларовану безкомпромісність до капіталізму в будь-яких його формах). Так, на виборах до студентських рад 2014 року представники Компартії отримали 18,5 % голосів (для порівняння: в середньому на цих виборах

ЕААК, студентське крило АНТАРСІЯ, набирає 12,5 %, а «Ліва єдність», пов'язана із СІРІЗА — 6,5 %), а контрольований комуністами Паверуатіко Аγωνιστικό Μέτωπο (ПАМЕ, Загальноробітничий бойовий союз), налічуючи майже мільйон членів, став найбільшим профспілковим об'єднанням Греції. Водночас у тих бойових профспілках, які нині розвиваються найдинамічніше та забезпечують наймасовіші протестні мобілізації, як правило, домінують інші ліві. Та й електоральна підтримка Компартії похитнулася майже всюди (зокрема в робітничих передмістях Афін), за винятком острівних цитаделей на кшталт Ікарії, Самосу та Лесбосу (ці острова в Егейському морі історично були місцем, куди праві уряди засиляли комуністів).

Та розгортання низових антисистемних рухів у Греції після 2008 року показало, що між радикальною риторикою ККЕ і її реальною політичною активністю зяє провалля. Сектантська поведінка авторитарного керівництва Компартії Греції довела, що воно вороже сприймає будь-який рух, який не може очолити чи контролювати. Коли в грудні 2008 року поліцейський вбив 15-річного школяра Александро Григоруло, Коаліція радикальних лівих беззастережно підтримала молодь, яка вийшла на протести проти поліцейського свавілля, що не вщухали багато тижнів поспіль (з цього моменту фактично можна вести відлік перманентного розгортання революційної ситуації у Греції). Характерно, що тоді Компартія Греції та особисто її генсек Алека Папаріга зайняли позицію такої ж «партії порядку і стабільності», як і керівна консервативна «Нова демократія». Вони витягли з небуття сектантську риторику «третього періоду» Комінтерну: таврували народне повстання словом «погроми», звинувачуючи СІРІЗА в «покриванні погромників та людей у масках». І стали гальмом для революційних перспектив: обіцяючи, що «справжня» революція (яку, звісно ж, очолюватиме ККЕ, повівши рівними рядами сталеві батальйони пролетаріату), відбудеться «без жодної розбитої вітрини», грецькі сталіністи полишили необхідність боротися за революційну програму тут і зараз. Чи не найсуттєвіша відмінність ККЕ від решти лівих у тому, що вона сприймає ситуацію позаісторично, оперує кліше старої радянської пропаганди й не вносила до своєї програми жодних поправок з 1996 року.

Воно й не дивно: положення «вічно непримиримої опозиції» таке ж звичне для Компартії Греції, як для «Нової демократії» чи ПАСОК було положення керівних партій. ККЕ і пов'язане з нею профспілкове об'єднання ПАМЕ неодноразово проводили тривалі страйки чи багатолюдні демонстрації, а то й захоплювали будівлі якихось міністерств... і на цьому все. Адже «передумови ще не визріли». Пасивно-вичікувальна позиція ККЕ орієнтує трудящих на «вирішальні битви» десь у далекому майбутньому.

А поки що, на думку керівництва ККЕ, задача членів партії — вести непримиренну боротьбу з «лівими і правими опортуністами», анархістами, троцькістами, маоїстами, «буржуазними та опортуністичними силами, особливо з Партією європейських лівих та Die Linke, що просувають позиції капіталу в лавах робітничого класу».

Дійшло до того, що, коли на площі Синтагма відбулися зіткнення дружинників сталіністів та анархістів, ККЕ звинуватила останніх у вбивстві профспілковця, 53-літнього Димітріса Кодзарідіса, який насправді помер від серцевого нападу, спричиненого застосуванням поліцією сльозогінним газом. Натомість саму Компартію також часто звинувачують у класовій зраді. Так, коли загальний страйк мобілізував сотні тисяч трудящих у всій Греції, а площа Синтагма перетворилася на арену кривавих боїв між поліцейськими та тисячами демонстрантів, котрі намагалися пробитися до парламенту й перешкодити голосуванню за пакет «антикризових» законів, останнім рубежем оборони парламенту виявилися... активісти ККЕ та ПАМЕ. Саме вони стали на перешкоді руху анархістів до будівлі парламенту, доки антисоціальні заходи не були прийняті. А на референдумі щодо виконання вимог кредиторів ККЕ закликала утриматися, тим самим руйнуючи солідарні дії проти «жорсткої економії».

Хто лівіше за СІРІЗА? АНТАРСІЯ та анархісти

Проте грецька лівиця не зійшлася клином на СІРІЗА та ККЕ. «Зліва» від них розташовується АНТАРСІЯ (ANT.AP.CY.A, чужої мови переклад назви якої передають як «Фронт грецьких

антикапіталістичних лівих»), яка включає троцькістів, маоїстів, екологів і відколи від ККЕ, та, на відміну від більш відомої коаліції, визначає себе як «революційно-соціалістична».

АНТАРСІЯ була заснована 22 березня 2009 року в Афінах десятком організацій, що раніше входили до двох коаліцій — Радикального лівого фронту (МЕРА, з 1999 року) та Об'єднаних антикапіталістичних лівих сил (ЕНАНТІЯ, з 2007 року):

- Альтернативні екологи (відроджена однойменна радикально-екосоціалістична організація, що існувала в 1989–1993 роках).
- Три організації під впливом ідей маоїзму та структуралістського марксизму: Ліва антикапіталістична група (АРАС), Ліва група, Ліве перегрупування.
- Нова ліва течія (створена 1989 року з колишніх членів комсомолу тенденція навколо Костаса Каппоса, яка відкололася від Компартії Греції після входження тої до спільного з «Новою демократією» уряду).
- «Молодь комуністичного визволення» («молодіжка» Нової лівої течії).
- Революційний комуністичний рух Греції (ЕККЕ; маоїстського спрямування).
- Організація комуністів-інтернаціоналістів Греції-Спартак (ОКДЕ-Спартак; троцькізм; секція Возз'єднаного Четвертого Інтернаціоналу).
- Соціалістична робітнича партія (СЕК; посттроцькізм у версії Тоні Кліффа; найбільша після британської секція Інтернаціональної соціалістичної тенденції).

Передвиборна кампанія АНТАРСІЯ була сконцентрована на програмі, яка намагалася дати відповідь на економічну кризу в інтересах робітництва. Основні «поточні» її вимоги наступні: націоналізація під робітничим контролем, роззброєння поліції, повні політичні та соціальні права для мігрантів, екосоціалістичні заходи для захисту довкілля, мінімальна зарплата на рівні 1400 євро, 35-годинний робочий тиждень.

Якщо на місцевих виборах 2010 року АНТАРСІЯ одержала 1,8 % голосів, то на перших парламентських виборах 2012 року вона покращила свій парламентський результат 2009 року

більш ніж утричі й збрала 1,19 %. На наступних виборах 2/3 її виборців проголосували за СИПІЗА, підтверджуючи, що остання стала формою політичного представництва широких кіл радикальних лівих. Зате на місцевих виборах 2014 року АНТАРСІЯ отримала рекордний для себе результат у 2,3 % голосів.

Окремо стоять анархісти, які у Греції теж мають багату традицію. Причому вже на світанку своєї історії грецький анархізм був доволі строкатим і неоднорідним: його діячами були і селянський ватажок Марінос Антипас, і вбивця короля Алексос Схинас, і організатори синдикалістського робітничого руху Константинос Сперас і Янніс Тамтакос. Останній помер 2008 року, не доживши кілька днів до свого сторіччя і не побачивши нового сплеску анархістської активності, поштовхом до якого стало вищезгадане вбивство поліцейським Александроса Григоровулоса наприкінці того ж року.

Однак інсурекціонізм («повстанський анархізм»), що домінує на анархістській сцені сучасної Греції, не сприяє її організованості. У своїх крайніх формах він змикається зі згубною тактикою терору, яку практикують такі ультраліві організації, як «Револьюційні осередки», «Змова вогняних осередків» і «Револьюційна боротьба». Втім, їхні теракти здебільшого обходяться без жертв і жодна з них не сягнула розмаху «Револьюційної організації 17 листопада». Осторонь стоїть відверто провокативна «Секта революціонерів», яка вбила журналіста, сайт якого збирав документи про корумпованість грецьких політиків та управлінців.

З іншого боку, саме анархо-синдикалісти та автономі, об'єднані в «Антиавторитарну дію», були радикальним крилом низового протестного руху, здійснивши чимало окупацій та інших актів прямої дії, а вуличні антифашисти протистояли посиленню неонацистських бойовиків із «Золотого світанку».

2015 — Криза традиційних партій і тріумф лівих на виборах

На дострокових виборах 25 січня 2015 року Коаліція радикальних лівих СИПІЗА завоювала 2,246 мільйони, або 36,34 % голосів (і 149 місць у парламенті), тоді як керівна консервативна

«Нова демократія» — 1,7 мільйонів, або 27,81 % голосів (76 місць).

До парламенту також потрапили такі партії: неонацистський «Золотий світанок» — 6,28 % (17 місць), соціал-ліберальна «Потамі» — 6,05 % (17 місць), сталіністська Комуністична партія Греції (ККЕ) — 5,47 % (15 місць), правопопулістські та євроскептичні «Незалежні греки» (АНЕЛ, до них також приєдналися кілька дрібних лівоцентристських і християнсько-демократична партія) — 4,75 % (13 місць). Замикала список парламентських партій соціал-демократичний ПАСОК — з 4,68 % (13 місць). Буквально три з лишком роки тому ця партія ще очолювала уряд.

«Рух демократів-соціалістів» з 2,46 % голосів так і не подолав прохідний бар'єр у 3 %, як і ліберальний Союз центристів (1,79 %), ультраправий ЛАОС (1,03 %) і ліворадикальна АНТАРСІЯ (0,64 %). Соціал-демократичний відкол від СІРІЗА, «Демократичні ліві», в коаліції із «Зеленими» навіть не зміг досягти 0,5 %. Низка дрібних революційних лівих партій сукупно збрала десь 0,21 %. Водночас не слід забувати: явка виборців складала 63,87 % (приблизно стільки ж, як і на двох останніх виборах у травні та червні 2012 року) — багато греків повністю зневірилися й у виборах, і в політичній системі загалом.

Результати виборів стали тріумфом Коаліції радикальних лівих, на яку покладалися великі надії щодо радикальної зміни економічної політики. У вечірній тріумфальній промові Алексіса Ципраса найбільші овації в багатотисячного натовпу прибічників СІРІЗА, зокрема великого десанту лівих з інших європейських країн, викликали слова «Це Греція для робітників!».

Виборчий закон, запроваджений колись партіями істеблішменту, зараз зіграв з ними злий жарт, адже перше місце гарантує партії-переможниці 50 бонусних депутатських місць, тому СІРІЗА була близька до можливості самостійно сформувати кабінет міністрів на чолі із Ципрасом. Але для більшості потрібно щонайменше 151 з 300 місць у парламенті — не вистачило рівно 2 депутатів.

Тому СІРІЗА довелося шукати союзників, але тут на якийсь вибір розраховувати не довелося. Партія неодноразово закликала ідеологічно близьку Компартію (як і коаліцію АНТАРСІЯ)

до єдиного лівого фронту, на що ККЕ відповідала, що за жодних умов «не підтримуватиме уряд лівих». Заклики ж СИРІЗА щодо спільного списку всіх грецьких лівих на виборах 2015 року підтримали лише «Екологічні зелені» та кілька лівоцентристських груп, які відкололися від своїх партій через незгоду з політикою їхнього керівництва.

Тому вже наступного дня після виборів Коаліція радикальних лівих утворила «жахливу коаліцію»³ з «Незалежними греками». Сенсаційність цієї новини, щоправда, перебільшена: дві партії зондували ґрунт щодо спільного протистояння «Трійці» як мінімум із 2012 року; тому виявилось, що головам двох партій вистачило менше години для укладання коаліційної угоди.

Коаліція з консервативною партією «Незалежні греки», яка відкололася від «Нової демократії» 2012 року і яку порівнюють із Партією незалежності Сполученого Королівства, стала першим розчаруванням для прихильників СИРІЗА. Ледь не по всіх положенням своїх програм ці партії є прямими опонентами: що може бути більш несумісним за лівих інтернаціоналістів, які підтримують класову солідарність, гендерні квоти для жінок, права меншин і легалізацію мігрантів, і правих націоналістів, які виступають проти іммігрантів і мультикультуралізму чи за контроль церкви над системою освіти? Єдине, в чому їх вимоги сходяться — так це в несприйнятті чергового пакету «антикризових» заходів «порятунку економіки» (bailout package), на якому налягають ЄС і МВФ. У цьому й був найбільш принциповий момент для грецьких виборців. Однак альянс з АНЕЛ означав, що кабінет СИРІЗА буде не «урядом лівих проти економії», до якого ця політична сила закликала з 2012 року, а щонайбільше «урядом за суверенітет». Свідченням готовності СИРІЗА йти на подальші компроміси стало і її голосування за нового президента Греції — члена «Нової демократії» Прокопіса Павлопулоса.

3 У середині XIX ст. альянс прогресивних лібералів і консервативних поміщиків, опозиційний авторитарному правителю Об'єднаного королівства Валахії та Молдавії, охрестили так через те, що він об'єднав, здавалось би, несумісні політичні сили.

Уряд Алексіса Ципраса

Уже 26 січня 2015 року Ципрас був приведений до світської присяги як наступний прем'єр-міністр Греції, а наступного дня було представлено склад нового грецького уряду. У якості першого символічного кроку новий прем'єр-міністр Греції пом'янував пам'ять розстріляних окупантами під час Другої світової війни антифашистів біля меморіалу в афінському передмісті Кесаріані.

Більшість портфелів у кабінеті міністрів Ципраса було розподілено між членами Коаліції радикальних лівих. З числа «більш правих» економістів CIPISA Янніс Драгасакіс став віце-прем'єром, а Йоргос Статакіс — міністром економіки, інфраструктури, перевезень та туризму; з «більш лівих» — спікер CIPISA з 2009 року Панос Скурлетіс перейшов відати Міністерством праці та соціальної солідарності, Евкліду Цакалотосу довірили курувати міжнародні економічні відносини в МЗС (у тому числі переговори з «Трійкою»), а Яніс Варуфакіс очолив Міністерство фінансів. Лідер «Лівіої платформи» Панайотіс Лафазаніс очолив міністерство у справах охорони довкілля та енергетики, а його заступником став хімік Янніс Цироніс із партії «Екологічні зелені». Новий міністр культури, освіти та релігійних відносин — фізик, філософ науки, дослідник аналітичної та континентальної філософії, директор Інституту Нікоса Пуланзаса Арістідіс Балтас.

Загалом, новий грецький уряд не схожий на більшість кабмінів світу: тут багато науковців із академічної сфери та колишніх революціонерів, які були підпільниками в роки диктатури. З іншого боку, попри нонконформістський стиль кількох міністрів на зразок Варуфакіса, цей уряд не такий уже й «молодіжний»: вік більшості міністрів сягав 63 років. Серед них — і перший міністр з обмеженими можливостями в історії Греції — незрячий з 10 років (через німецьку гранату з часів Другої світової) Панайотіс Курумбіс, який очолив Міністерство охорони здоров'я та соціального захисту. До речі, він уже працював у ньому генеральним секретарем, представляючи ПАСОК. Лишаються ще двоє позапартійних міністрів — Панайотіс Ніколудіс, ветеран

боротьби з корупцією, очолив відповідне профільне міністерство, а Нікос Параскевопулос, декан факультету права, економічних та політичних наук Афінського університету — пов'язане з ним міністерство юстиції.

З кадровим складом уряду від початку були і проблеми. Хоч 38-літня юристка й правозахисниця Зої Константинопулу стала спікеркою парламенту (до того ж, наймолодшою серед усіх європейських колег), та загалом в уряді було мало (6 з 41, якщо враховувати заступників міністрів) жінок. Головою Центробанку залишився Янніс Стурнарас, який раніше був неоліберальним міністром фінансів від правих. На своєму посту він всіляко протидіяв спробам уряду Ципраса хоч трохи збільшити податки на великий бізнес.

«Незалежні греки» в особі свого лідера Паноса Камменоса, знаного висловлюванням «Європою керують німецькі неонацисти», отримали в уряді лише одне міністерство — оборони. Аби «врівноважити» призначення крайньо правого Камміноса міністром оборони, його заступником став діяч Лівой платформи СИРІЗА, греко-аргентинець Костас Ісіхос. З одного боку, це зняло посягання правих популістів на інші міністерства, з іншого — саме через це нереалізованою лишилась навіть така очевидна вимога СИРІЗА, як скорочення роздутого воєнного бюджету. Справа в тому, що підтримувана націоналістичною пропагандою з обох боків традиційна ворожнеча грецької й турецької держави, попри те, що обидві є нібито союзниками за НАТО, обумовлює той факт, що Греція витрачає на оборону відсоток ВВП, значно вищий за решту європейських держав, і навіть в умовах кризи продовжувала закупати озброєння аж до скандальних придбань дорогих субмарин. Позаяк це відоме особливо запущеним рівнем корупції відомство було віддане націоналістам з АНΕΛ, ніякої демілітаризації не відбулося⁴.

4 Через цих партнерів СИРІЗА по коаліції не виправдалися і надії на нормалізацію відносин з Македонією, з якою за право носити свою назву Греція веде тривалий спір (через який у міжнародних організаціях використовується громіздка назва «Колишня югославська республіка Македонія»). АНΕΛ навіть зажадала відставки молодшого міністра імміграційної політики Іоанніса Музаласа, коли той назвав сусідню державу її короткою назвою.

Хоча Міністерство внутрішніх справ і адміністративної перебудови доручили Нікосу Вуцісу (котрий не з чуток знайомий із жорстокістю поліції, оскільки на демонстраціях неодноразово сам отримував удари поліцейськими кийками), власне поліцією став відати безпартійний Янніс Панусіс, який подбав про те, щоб не допустити жодних докорінних реформ поліцейської «держави в державі». В межах цього ж відомства було створено нове міністерство міграції, яке очолила Тася Христоулопулу — адвокатеса, яка захищала інтереси антирасистських рухів, кампаній за права мігрантів і жертв поліцейських репресій. Попри її благі наміри (першого ж дня уряд CIP3A оголосив про надання грецького громадянства всім дітям іммігрантів, що народилися в Греції), далі країна продовжила відігравати ту роль, яку їй відвело керівництво Євросоюзу — своєрідного фільтраційного табору на підступах до «фортеці Європа», де біженці утримуються в нелюдських умовах, а деякі з них навіть гинуть від холоду й виснаження. Якусь підтримку їм надають лише мережі солідарності, що підтримуються волонтерами з числа альтернативних лівих.

Верховенство справа

Оцінюючи перемогу CIP3A на парламентських виборах, деякі оглядачі порівняли її з перемогою на президентських виборах у Чилі 1970 року демократичного соціаліста Сальвадора Альєнде. Однак така аналогія наводила й на закономірне питання — чи можливий збройний переворот проти уряду Коаліції радикальних лівих, як це було в Сантьяго 1973 року? Адже у XX столітті Греція теж пережила не один військовий переворот. Характерно, що того ж дня 2011 року, коли Йоргос Папандреу-молодший зважився пообіцяти референдум щодо програми економії в обмін на кредити, він відправив у відставку все командування збройних сил — можливо, побоюючись путчу? Все-таки сценарій армійського перевороту виглядає малоімовірним; натомість небезпека йде від поліції, тісно зрощеної з ультраправими структурами — більше половини поліцейських голосують

за неонацистську партію «Золотий світанок», разом із якою силовики здійснили чимало брудних оборудок.

Після падіння режиму «чорних полковників» здавалося, що в Греції, яка до того ж так постраждала від фашистської окупації в роки війни, ультраправі повністю дискредитовані. Та криза принесла зміни й на крайньому правому фланзі грецької політики. На виборах 2012 року на місце «системних єврофашистів» із Народного православного заклику (ЛАОС) у парламент приходять відверті неонацисти, в більшості своїй неоязичники (хоч багато з них, увійшовши до «великої політики», нашвидкуруч перехрестилась із поборників віри в олімпійських богів на ультраправославних), з партії «Хрісі Авгі» («Золотий світанок»). Особливо вражає, що «Хрісі Авгі» здійснила електоральний стрибок з 19,6 тис. голосів 2009 року до 441 тис. 2012 року, причому лише половина виборців неонацистської партії раніше була електоратом менш радикальних правих («Нової демократії» і ЛАОС). Класовий склад масової бази грецьких ультраправих нагадує нацистів у веймарській Німеччині: крім згаданих уже силовиків, головним чином, це представники «нижчого середнього класу», розореної кризою дрібної буржуазії, ворожі й до ліберальної демократії, й до «космополітичних» лівих.

Власне, ще коли мейнстрімні партії НД і ПАСОК запросили до уряду неофашистську партію ЛАОС, це викликало неабиякий резонанс. Адже одним із чотирьох міністрів від ЛАОС став Макіс Ворідіс, колишній міні-фюрер праворадикальної групи «Студентська альтернатива». ЗМІ обійшла фотографія 1985 року, на якій новоявлений «міністр інфраструктури, транспорту та мереж» був ще звичайним головорізом із сокирою в руках (у правих колах його називали «Молотком»). Тоді підопічні Ворідіса займалися полюванням на студентів лівих переконань чи єврейського походження, за що він був відрахований з університету та потрапив до суду за позовом Національної асоціації студентів Греції.

Так от, бойовики з сокирами, котрі стають міністрами від ЛАОС — дитячий садок у порівнянні із «Золотим світанком». Ця ще нещодавно абсолютно маргінальна групушка з субкультурних кіл наці-скінхедів потрапила прямо на арену

парламентської політики. Сходження партії «Золотий світанок» починалося з нападів на мігрантів та лівих активістів, і багато з її членів мають судимості. Під час війни в Югославії бойовики «Золотого світанку» були в числі іноземних найманців, котрі проливали кров місцевого населення: вони воювали в Боснії на боці «Республіки Сербської», відзначившись участю в етнічних чистках. Згідно зі статутом партії, вступати до неї мають право «тільки арійці за кров'ю та греки за походженням». Ідеологічно «Золотий світанок» виступає проти «так званого Просвітництва та промислової революції», а ідеал державного устрою вбачає в мілітаризованій античній Спарті. У центрі передвиборних програм «Золотого світанку» — вимога депортації всіх мігрантів із країни. Депутат від ультраправих Іліас Панагіотарос обіцяв: його партія «здійснить рейди по лікарням і дитячим садкам та викине іммігрантів із їхніми дітьми на вулиці».

Інший депутат «Золотого світанку» Іліас Касідіаріс «уславився» нападом на ток-шоу в прямому ефірі на двох лівих депутаток. Під час теледебатів він поцілиив склянкою з водою в Рену Дуру із CIPIZA, а коли на захист постраждалої кинулась її колега, тележурналістка Ліана Канеллі, яка з 2000 року обиралася в парламент від Компартії, зайняв бойову стійку й завдав літній жінці три удари в голову.

Інцидент із Касідіарісом був ще найбільш «безневинним» виявом буднів політичного насильства ультраправих проти лівих. Публічно «Золотий світанок» ізольований навіть від інших ультранаціоналістів на зразок ЛАОС, та негласно за його допомогою певні групи буржуазії протиставляють лівим гаслам свободи та солідарності тугу обивателя за «сильною рукою», тож поляризація грецького суспільства тільки посилюється.

Расисти із «Золотого світанку» неодноразово нападали, калічили та вбивали мігрантів, але долі робітників із Пакистану та Бангладеш або ж студентів із Єгипту та Танзанії мало цікавили владу. Навіть гірше — поліція часто виявлялася замішаною в покриванні або безпосередній співучасті в злочинах на ґрунті ненависті. Поворотним пунктом стало скоєне бойовиком «Золотого світанку» 17 вересня 2013 року вбивство грецького громадянина, члена профспілки слюсарів Павлоса Фіссаса, відомого

як антифашистський репер Killah P. Суспільне обурення змусило владу, яка до того не цуралася послуг «Золотого світанку» для боротьби з лівими, розпочати зачистку ультраправих.

Прослуховування номерів членів «Хрісі Авгі» дозволило встановити, що вбивство Фіссаса було санкціоноване керівництвом партії. Було заарештовано 20 його членів, зокрема лідера Ніколаоса Міхаолякоса, а фінансування «Золотого світанку» з бюджету, яке він отримував як парламентська партія, було припинене.

Коли 1 листопада 2013 року на знак помсти за Фіссаса невідомі на мотоциклах застрелили двох членів «Золотого світанку» перед їхнім офісом в одному з передмість Афін, ультранаціоналісти в інших європейських державах не забарилися висловитися на захист «грецьких патріотів». Не відстали й українські ультраправі організації, але події 2013–2014 років зруйнували їхню дружбу із «Золотим світанком», який відсахнувся від колишніх партнерів із ВО «Свобода» й засудив протести на Майдані, в яких побачив «сіоністську змову» та «переслідування православних християн»⁵.

Таким чином, «Золотий світанок» зазнав розгрому на юридичному рівні (суд над його керівниками навесні розпочався лише за уряду CIP3A навесні 2015 року); та й на вулицях їхню агресію стримують дії активістів антифашистського руху. Та чи означають ці удари по «Хрісі Авгі» кінець ультраправої загрози в Греції? Аж ніяк. Головна сила мейнстрімних консерваторів — «Нова демократія» — сама не позбавлена фашизоїдних тенденцій. Неофашистська партія ЛАОС відправилась у політичне небуття, однак її «найцінніші» кадри залишилися на плаву, просто перебравшись до уряду «Нової демократії». Так, міністрами охорони здоров'я від «Нової демократії» були почергово колишні члени ЛАОС Адоніс Георгіадес і вже знайомий нам «Молоток» — Макіс Ворідіс. Та й сам тодішній лідер «Нової

5 Оскільки «Золотий світанок», як і більшість європейських ультраправих партій, вбачає в путінській Росії дружній правоавторитарний режим, він підтримує кремлівську трактовку української кризи, анексію Криму та російське втручання на Сході України.

демократії» — Антоніс Самарас — був причетний до крайньо правої політики як фундатор «Політичної весни» (націонал-консервативного й шовіністичного відколу від НД).

Програма СИРІЗА: «Мова надії замість мови страху»

У своїй базовій програмі від 2012 року, «40 пунктах», СИРІЗА постулювала наступні вимоги (SYRIZA 2012):

- Скасування меморандумів, заходів «жорсткої економії», зокрема рішення про скорочення мінімальної заробітної плати на 22 %, повернення її до показника в 750 євро на місяць.
- Приватизація стратегічних галузей має бути припинена, а вже приватизовані компанії, що надають комунальні послуги, транспортні тощо, повинні бути повернуті під контроль суспільства.
- Націоналізація банків.
- Скасування змін у трудовому законодавстві, спрямованих на урізання прав найманих працівників. «Реформи» в трудовій сфері в Греції мало чим відрізняються від тих, що містяться в проектах нового Трудового кодексу України: наприклад, грецькі підприємці одержали можливість замінювати колективні трудові договори на індивідуальні, що призвело до фактичного знищення системи колективних договорів і кризи профспілок.
- Рівна оплата праці чоловіків та жінок. Захист умов праці, заробітних плат та робочого часу прекарно та тимчасово зайнятих.
- Податкова реформа: велика кількість податків на людей низького та середнього доходу мала бути ліквідована або зменшена, натомість для багатіїв мав настати кінець «податкового раю». Запровадження податку в 75 % для доходів більше 500 000 євро. Спеціальні податки на фінансові транзакції та розкіш. Підвищення податків на судновласників, які на сьогодні користуються 58 різними вилученнями, що звільняють їх від оподаткування. Конфіскація майна за уникнення оподаткування.

- Скорочення цін на продукти першої необхідності.
- «Зелена економіка», преференції для відновлюваної енергетики.
- Конституційні реформи, що внесуть до основного закону гарантії прав на освіту та охорону здоров'я, а також відділення церкви від держави.
- Підвищення видатків на охорону здоров'я, які впали нижче 3 % від ВВП, щонайменше до середньоєвропейського рівня (6 %).
- Обов'язкова 14-річна освіта. Підтвердження автономії університетів, їхнього академічного та публічного характеру.
- Демілітаризація поліції. Заборона поліцейським застосовувати сльозогінний газ і вогнепальну зброю проти демонстрацій.
- Скорочення видатків на армію. Регулювання права на відмову від військової служби. Відкликання всіх грецьких військ із-за кордону. Закриття іноземних військових баз, вихід із НАТО. Укладання стабільної угоди, що примирить Грецію й Туреччину.
- Використання приміщень державних установ, банків та церков для розміщення безпритульних. Забезпечення в шкільних їдальнях безкоштовних сніданків.
- Захист прав іммігрантів.
- Декриміналізація осіб, що вживають наркотики, боротьба натомість із їх обігом.
- Скасування недоторканності та привілеїв для депутатів і міністрів.
- Мораторій на виплату заборгованості та аудит, що дозволить відмовитися від нелегітимних боргів.

Однак 13 вересня 2014 року Алексіс Ципрас презентував нову, фінансово вивірену «Салонікійську програму», яка модифікувала деякі з попередніх вимог у бік ще меншої радикальності. Прорахований у «Салонікійській програмі» план розбитий на чотири «підвалини»:

- Боротьба з гуманітарною кризою: забезпечення 300 000 найбільш вразливих сімей безкоштовною електроенергією та субсидіями на продукти харчування. Програма гарантованого житла (для початку 30 000 квартир). Розширення

безкоштовного медичного обслуговування на безробітних. Запровадження пільгових карток для проїзду на громадському транспорті.

- Перезапуск економіки та податкова справедливість: більш прогресивна шкала оподаткування; полегшення боргового тягаря для пересічних громадян (мораторій на стягнення банками боргів більше 30 % індивідуального доходу); більші податки на великі компанії та найбагатших тощо.
- Національний план із відновлення зайнятості: створення 300 000 робочих місць; скасування антиробітничого трудового законодавства, повернення всеосяжної системи колективних трудових договорів.
- Трансформація політичної системи для поглиблення демократії: більше влади інститутам прямої демократії та місцевому самоврядуванню. Розширення демократичної участі громадян шляхом запровадження народної законодавчої ініціативи, народного вето та референдумів за народною ініціативою.

Прогнозований обсяг видатків, необхідний для реалізації кожного з блоків, скрупульозно підрахований і сукупно становив 11,382 млрд. Однак для цього слід було передусім розібратися з кредитною залежністю, яка не дозволяла Греції розпоряджатися власними фінансами. Це вимагало домогтися повного або часткового списання боргів за прикладом Польщі 1991 року та тієї ж Західної Німеччини 1953 року — тоді одним із кредиторів ФРН була саме Греція (Мануков 2015). Водночас CIPIZA, вимагаючи загальноєвропейського рішення проблеми заборгованості шляхом скорочення боргового тягаря Греції, апелювала до міркувань самозбереження інших членів ЄС.

На виконання передвиборчої обіцянки CIPIZA було створено Комісію правди щодо грецького державного боргу, що включала 15 іноземних фахівців із 10 країн і представників різних верств грецького суспільства. Її координував бельгійський науковець, троцькіст і голова Комітету зі списання нелегітимних боргів Ерік Туссен, який має досвід аналогічних комісій з аудиту зовнішнього боргу в багатьох країнах від Східного Тимору до Екватору, в котрих вдалося позбутися, зокрема шляхом дефолту, величезного

боргового тягара, що накопився за корумпованих урядів. Робота комісії Туссена, яка проходила під патронажем представників нової влади Зої Константиулу та Йоргоса Катругалоса, стала однією з найрейтинговіших передач на грецькому телебаченні, де вона транслювалася в прямому ефірі. Детальні висновки комісії (CADTM 2015), які показували як неможливість погасити такий непідйомний борг, так і згубність вимог кредиторів, стали б у нагоді і для аналогічного аналізу боргової залежності України, однак вони так і не були використані власне грецьким урядом у перемовинах із кредиторами.

Що (не) здійснила CIPIZA при владі?

Першого ж дня при владі уряд CIPIZA анонсував відмову від меморандумів із вимогами бюджетної економії, зокрема повернення на роботу скорочених за ними працівників бюджетних установ і зупинку приватизації порту Пірею. Оразу ж було оголошено й про скасування інших процесів приватизації — від нафтогазового сектору до залізниці.

У перші місяці після виборів мандат народної довіри CIPIZA був безпрецедентним: підтримка партії трималася на рівні 45 %, а дій уряду Ципраса — сягала 83 % (Smith 2015). Проте, як правильно передрікав Річард Сеймур, CIPIZA отримала владу в ізольованому анклаві з ворожим держпаратом і наддержавним союзом, націленим на придушення будь-яких рухів проти неолібералізму (Seymour 2012).

Коли CIPIZA запропонувала альтернативний бюджетній економії пакет реформ, її уряд був змушений подавати його на затвердження міжнародним інституціям і коригувати відповідно до їхніх побажань. Таким чином, негайно після обрання Алексіс Ципрас і його перший міністр фінансів Яніс Варуфакіс розпочали виснажливі переговори із зарубіжними кредиторами. На перемовинах вони постійно пом'якшували свої пропозиції до «Трійки»; та, однак, не зробила й кроку назустріч. Навпаки, навіть такий суто реформістський план зустрів шалений опір, особливо з боку головної потуги Євросоюзу — Німеччини.

Непримиренний Варуфакіс здобув репутацію грози німців, та на затяжних переговорах йому не вдалося домогтися реструктуризації боргу — саму цю ідею жорстко блокували ЄСівські неоліберальні «яструби» на чолі з його німецьким колегою Вольфгангом Шойбле. Грекам лише вдалося відтягнути строк виплат на чотири місяці.

Проблема була в тому, що магістральна стратегія уряду CIPIZA при владі виявилася хибною. Вона переслідувала одночасно дві мети, на які уповноважувала більшість виборців, але які виявилися взаємовиключними: скасувати «жорстку економію» й залишитися в зоні євро. Таким чином, Афіни стали зручною мішенню для шантажу з боку Брюсселя та Берліна. До альтернативного ж варіанту на випадок провалу переговорів — «плану Б», що передбачав би повернення від євро до старої національної валюти драхми (вихід з єврозони, або *grexit*) — греки не були підготовані ні економічно, ні в плані громадської думки.

Прем'єр Ципрас, якого за хибним стереотипом відносять до євроскептиків, насправді перебував у полоні ілюзій, що зможе порозумітися з «лівоцентристськими» європейськими лідерами типу прем'єр-міністра Італії Маттео Ренці чи президента Франції Франсуа Олланда в суперечці з німецьким канцлером Ангелою Меркель щодо списання зовнішньої заборгованості Греції. Марність цих надій красномовно засвідчила та роль, яку в приниженні уряду CIPIZA відіграв представник нідерландських соціал-демократів, міністр фінансів і президент Єврогрупи Йєрун Дейсселблум. Це було не єдине хибне зовнішньополітичне рішення глави грецького уряду. До Латинської Америки, де він міг знайти єдиних ідейних однодумців серед світових урядів, Алексіс Ципрас відправлявся хіба що на похорони — Уго Чавеса у Венесуелі 2013 року й Фіделя Кастро на Кубі наприкінці 2016 року. Водночас грецький прем'єр марно сподівався на підтримку з боку Росії: перебуваючи у власній економічній кризі, Кремль не здатен запропонувати прийнятної фінансової альтернативи. Яніс Варуфакіс пізніше підтвердив, що він був різко проти отримання кредиту від РФ, але сподівався отримати його від Китаю, проте Берлін не дозволив Афінам цього кроку.

Болючі питання: Греція, Росія, Україна

Тут одразу слід розвіяти популярний стереотип про «про-російськість» СИПІЗА. Так, хоча Ципрас двічі був із візитом у Москві, критика його урядом антиросійських санкцій була не більш ніж блефом, щоби виторгувати поступки на переговорах із ЄС щодо списання зовнішнього боргу Греції. Вона пояснювалась і прагматичними міркуваннями, адже в Греції санкції, запроваджені Москвою у відповідь на європейські, вдарили по сільськогосподарським виробникам, котрі й так переживають не кращі часи. Прихильникам конспірологічних пошуків «рук Москви» буде цікаво дізнатися, що насправді виграш СИПІЗА бив по інтересам російського капіталу: коли СИПІЗА скасувала приватизацію державного майна, зруйнувалися плани ВАТ РЖД («Російська залізниця»), яке планувало придбати залізничну компанію TrainOSE, оператор обслуговування рухомого складу ROSCO та ексклюзивне право на користування портом Салоніки до 2051 року.

Тим паче СИПІЗА не вирізняється якоюсь специфічною «про-російськістю» на тлі іманентної русофільії грецького політикуму, що історично відрізнявся приязним ставленням до «православних братів». Росія допомогла Греції вибороти незалежність від Османської імперії, а перший президент Греції Іоанн Каподістрія до цього був міністром закордонних справ царя Олександра I. Тому не дивно, що в Греції критика російського посольства — рідкість. Їх проводить хіба що такий дивакуватий екзот, як маоїстська Організація за реконструкцію комуністичної партії, яка все на світі (у тому числі теракти 11 вересня 2001 року) пояснює вселенських масштабів змовою «неогітлерівського російського режиму».

Високопосадовці Російської Федерації підтримували тісні контакти з представниками різних політичних сил Греції, особливо з керівними «Новою демократією» та ПАСОК. Не забуваймо, що сумнівний коаліційний партнер СИПІЗА — партія «Незалежні греки», яка справді поруч із «Золотим світанком» найбільш гучно вихваляє режим Путіна з усіх грецьких партій, — створена колишніми членами «Нової демократії». А діячі СИПІЗА,

чий заяви щодо підтримки сучасної Росії встигли набирати галасу, часто мають бекграунд у соціал-демократичній ПАСОК⁶. Найбільше було спекуляцій навколо міністра закордонних справ Нікоса Кодзіаса (у котрого в якості викладача Університету Пірея лекцію про «геополітику Росії» колись прочитав одіозний ультраправий ідеолог Олександр Дугін), який був колись одним із зовнішньополітичних радників Йоргоса Папандреу.

Нікос Кодзіас відвідав Україну ще в лютому 2015 року, а сам Алексіс Ципрас — у лютому 2017 року. Грецька сторона приймала на лікування поранених українських військовослужбовців і підтримувала грецьку діаспору, яка постраждала внаслідок бойових дій на Донбасі. Попри взаємну демонізацію греків і українців у медіа та недружні дії на зразок атаки «Правого сектору» в Одесі на делегацію грецьких лівих, зокрема й на Аріса Хаджистефану, режисера фільмів про кризу в Греції — «Катастрофка» та «Боргократія», чи зриву «антифашистами» з російськими прапорами кінопоказу «Docudays UA» в Афінах, між Україною та Грецією набагато більше спільного, ніж здається на перший погляд. Як зазначає Іван Овсянніков: «Обидві країни пережили тривалий період потрясінь, спричинений соціально-економічною кризою, бідністю й зовнішньої залежністю. Ні грекам, ні українцям не потрібно пояснювати, що таке приватизація, розвал промисловості, деградація цілих регіонів, борговий тягар і неоліберальні «реформи», що ведуть до масових скорочень, заморожування зарплат і пенсій, зростання цін, комерціалізації соціальної сфери. І в Україні, і в Греції реалізовувалися руйнівні програми МВФ, і та, і інша опинилися під п'ятою «великих держав» і по-рабськи залежних

6 Слід пам'ятати про внутрішню неоднорідність грецьких лівих. Якщо багато вихідців із старої компартійної традиції, а особливо колишні члени ПАСОК і ДІККІ, охоче послуговуються «лівопатріотичною» риторикою й мають «антиімперіалістичне» бачення світової політики (де імперіалізм буває тільки західним), то троцькісти з «ДЕА-Коккіно», частина анархістів чи нових лівих, мають іншу політичну культуру та намагаються більш комплексно розібратися в закордонних подіях. От Яніс Варуфакіс свого часу голосував проти присудження Путіну звання почесного доктора Афінського університету через злочини його режиму, а устрій сучасної Росії називає «індустріальним неофеодалізмом».

від них місцевих олігархів. Українцям, як і грекам, добре знайома жага демократії, запах палаючих покришок і гіркий смак зради».

Референдум, розкол СІПІЗА і нові вибори

1 липня 2015 року спливав строк, коли мав відбутися технічний дефолт, оскільки Греція не виплатила 1,54 млрд євро в рахунок боргу перед МВФ. Переговори з кредиторами зайшли в глухий кут, і уряд СІПІЗА оголосив референдум, описаний у пролозі. За ситуацією в Греції тоді стежили у всій Європі: дехто з ворожістю, дехто з розумінням. На одному спільнокошті навіть ініціювали краудфандинг коштів на фінансову допомогу Греції: було зібрано майже 2 мільйони євро.

Попри опір євробюрократів, напередодні референдуму була опублікована доповідь економістів МВФ, яка підтверджує — це вимоги міжнародних інституцій роблять повернення боргу неможливим: допоки вони поглиблюють падіння економіки Греції та рівня життя її населення, країні просто нізвідки буде повертати таку велетенську заборгованість. Насправді кабінет міністрів Ципраса пропонував більш раціональний підхід: можна повернути частину боргу, якщо здійснювати процес її погашення в залежності від показників зростання ВВП. Іншу ж частину боргу, накопиченого попередніми урядами, слід списати.

Уже після оголошення референдуму грецьке керівництво — чи то з розпачу і безвиході, чи то з тактичних міркувань — заявило, що згодне на жорсткі умови кредиторів. Однак навіть після цього німецький міністр фінансів відмовився від поновлення переговорів із греками. Це ясно засвідчило, що перспектива усунення лівого уряду та покарання «непокірної Еллади» цікавлять Берлін більше, ніж стабільність євро чи виплати за боргами. Мета проста — щоб за зразком СІПІЗА в державах ЄС не здійснюлася хвиля підйому лівих сил, що виступають проти політики бюджетної економії.

Результати народного волевиявлення мало обходили «Трійку», викриваючи антидемократичну сутність її інституцій. Грецький прем'єр-міністр Алексіс Ципрас подав, а парламент Греції

затвердив нові, більш ніж компромісні, пропозиції щодо умов фінансової допомоги, що лише трохи пом'якшували попередні драконівські вимоги кредиторів. Але капітуляція Афін за всіма питаннями здалася їхнім «партнерам» недостатньою, і від уряду Греції зажадали того, що не залишає каменя на камені від передвиборчої програми керівної партії СИПІЗА — приватизації державного майна на суму в 50 мільярдів євро, які будуть відправлені в спеціальний фонд для рекапіталізації банків. Єдиною поступкою, зробленою в бік Греції, стало те, що цей фонд розміщується в Афінах, а не Люксембурзі. Також лишалася примарна надія на перегляд частини грецького боргу, але без конкретики щодо строків (зрештою, мінімальна реструктуризація шляхом зниження процентних ставок відбулася лише наприкінці 2016 року). Ще до того, як зранку 13 липня 2015 року стало відомо про досягнення угоди між Грецією та кредиторами, соцмережами розповсюдився хештег #ThisIsACoup («Це переворот»)⁷.

Такий поворот спонукав діячів лівого крила СИПІЗА закликати до відмови від переговорної стратегії Ципраса й введення в силу «плану Б». На конференції «Democracy Rising», що саме проходила тоді в Афінах, найгучнішими аплодисментами зустрічали виступи тих, хто виступив проти угоди з кредиторами: Зої Константинопулу («Єдина інституція, яка може диктувати нам свою волю — це грецький народ») і Костаса Лапавіцаса, який виклав 5 пунктів «плану Б», ключовим із яких була націоналізація банків. Та міністр Арістідіс Балтас лише приречено хитав головою: «план Б» неможливий, Греція опиниться в тотальній ізоляції, і вже за кілька днів скінчиться паливо для поставок на грецькі острови.

Зіткнувшись із внутрішньопартійною опозицією, після референдуму Алексіс Ципрас здійснив кадрові перестановки в уряді: його покинули представники «Лівой платформи», а також

7 На цьому тлі ледь не всі українські оглядачі солідаризуються не з грецьким народом, а з банками і євробюрократами. Поки чимало провідних економістів світу, зокрема Нобелівські лауреати Джозеф Стігліц і Пол Кругман, виступали з критикою жорсткої політики міжнародних інституцій щодо Греції, вітчизняні блогери хором таврували греків «популістами» та «недоумками», прямо закликаючи «покарати Грецію жорстко і показово».

ненависний кредиторам Яніс Варуфакіс, якого на чолі мінфіну змінив Евклід Цакалотос. Лави внутрішньопартійних дисидентів поповнилися: вже 42 депутати від СІРІЗА відмовилися підтримувати новий пакет заходів жорсткої економії. У їх числі були не лише радикальні марксисты з «Лівої платформи», а й популярні діячі з «поміркованим» минулим: Зої Константинопулу і Яніс Варуфакіс. Таким чином, сукупно в урядовій коаліції залишилося тільки 118 депутатів на підтримку її курсу — а для вотуму довіри в парламенті потрібно мінімум 120.

У парламенті СІРІЗА втратила третину багнетів, але також збунтувалися більшість і 200 членів Центрального комітету та молодіжна організація в майже повному складі. Вони домоглися скликання засідання ЦК і внутрішньопартійних голосувань із приводу рішень уряду. Ципрасу з великими труднощами вдалося взяти гору й приборкати партійних опозиціонерів — «Ліва платформа» покинула лави СІРІЗА. На базі цього відколу було засновано нову партію, назва якої відсилає до коаліції Сальвадора Альєнде в Чилі — Λαϊκή Ενότητα («Народна єдність», ЛАЕ). Окрім вихідців із радикального крила СІРІЗА, до неї увійшли дві складові АНТАРСІЯ та «План Б», заснований Алексом Алаваносом на ґрунті програми негайного розриву з Євросоюзом.

Втративши більшість у парламенті, Ципрас подав 20 серпня у відставку, щоб провести нові вибори якомога швидше, поки ще не дуже постраждав рейтинг СІРІЗА, і обрати за її списком лояльно-слухняних депутатів замість своїх критиків. Після нетривалої інтерлюдії технічного уряду на чолі з головою Верховного суду Василікі Тану-Христофілу і дострокових виборів Ципрас зміг повернутися з практично незмінним складом свого кабінету.

На нових парламентських виборах 20 вересня 2015 року в Греції знову перемогла СІРІЗА. Це, звісно, була це вже не та Коаліція радикальних лівих, яка, вперше взявши владу в січні цього року, втілювала надії грецьких соціальних рухів на подолання політики «суворой економії». У відсотковому співвідношенні її результат майже не змінився — 35,5 %, що пояснюється як інертністю виборців, так і їхньою ще більшою недовірою до решти

політичних сил. Що дійсно змінилось — то це явка, яка впала до 55 % і стала найменшою з 1946 року, коли ліві бойкотували вибори через правий терор. Серед абсентеїстів особливо висока частка молоді (з тих молодих людей, хто все-таки прийшов до виборчих дільниць, більше 40 % все ще голосували за СИПІЗА).

Поки частина греків усе ще чекала від уряду Ципраса альтернатив «затягуванню поясів», дедалі більше з них втратили надії на можливість щось змінити шляхом виборів. Щоправда, це не означало усвідомлення ними необхідності революційного виходу з кризи — радше навпаки, давалася взнаки деморалізація. Недарма принципове ліве крило керівної партії, яке створило «Народну єдність», навіть не потрапило до парламенту: йому не вистачило десятої відсотка до парламентського бар'єру в 3 %. Таким чином, у новому складі грецького парламенту вперше за два десятиліття не стало антисталіністської (тобто не ККЕ) радикальної лівої сили (очевидно, що СИПІЗА після здачі своєї програми такою не є, наскільки широко б цього не прагнули люди, які в ній залишилися). До речі, якби «Народна єдність» і близька до неї АНТАРСІЯ відклали свої амбіції, їхні передвиборні переговори увінчалися успіхом і вони пішли єдиним списком, то потрапляння до парламенту було б їм гарантовано. От ПАСОК і «Демократичні ліві», нібито вже поховані політичними оглядачами, свої зусилля об'єднали й не лише пройшли, а й збільшили своє парламентське представництво. Так само депутатські мандати вперше в своїй історії отримав маргінальний Союз центристів старого політика Василіса Левентіса, який раніше мало хто сприймав серйозно.

Незважаючи на те, що в масах шириться невдоволення (у листопаді 2015 року перший загальний страйк проти анти-соціальної політики за уряду Ципраса підтримала сама ж партійна організація його власної СИПІЗА), не можна сказати, щоб «Народна єдність» склалася як перспективний політичний проект. Вона не змогла виступити для широких мас носієм традиції антикапіталістичної боротьби й стати полюсом тяжіння для виборців СИПІЗА, розчарованих неспроможністю її уряду виконати власну програму: за соціопитуваннями, близько половини з них

не підтримують жодну з наявних партій і чекають на появу нових політичних сил із лівим порядком денним. Проте слід враховувати, що для «Народної єдності» пріоритетом є не електоральна політика, а низова позапарламентська боротьба. І тут вона все ж зберігає значний протестний потенціал: у її лавах більше 5 тисяч членів, які колись були ядром вуличного активу СИРІЗА і готові «все починати спочатку». Однак для позапартійних активістів керівництво партії на чолі з Панайотісом Лафазанісом не видається відкритим і динамічним.

Екс-спікерка Зої Константинопулу почала роботу над будівництвом власної партії ще напередодні виборів вересня 2015 року, на яких вона вела список «Народної єдності», хоча сама в неї не вступала, не вірячи в успіх цієї сили. У квітні 2016 року вона нарешті оголосила про створення чергової лівої партії, яка критикує неоліберальний капіталізм, порядки Євросоюзу та брак демократії — «Курс на свободу». Попри велику особисту популярність Зої Константинопулу, яку та завоювала за її непримиренну позицію щодо списання зовнішнього боргу, її партії бракує упізнаних облич, за винятком її близької соратниці Ракхіль Макрі (яка вперше була обрана до парламенту за списком «Незалежних греків»), акторки Васі Панайопулу та ветеранки комуністичного опору «чорним полковникам» і колишньої заступниці міністра Ольги-Надії Валавані.

Ще одна фігура спротиву диктатові кредиторів (найвідоміша на міжнародній арені) — екс-міністр фінансів Яніс Варуфакіс — переконався у висновку, що рішення проблемам Греції та інших жертв кризи єврозони на національному рівні знайти неможливо. Він не став приєднуватися до «Народної єдності», яку розцінив як занадто ізоляціоністську, і натомість ініціював створення пан'європейського «Руху за демократію в Європі 2025» (DiEM25). Утім, хоча до нього долучились такі відомі фігури, як ліві інтелектуали Ноам Хомський, Славој Жижек, Тоні Негрі чи музикант Брайан Іно і кінорежисер Кен Лоуч, та план дій руху залишилися незрозумілими за розмитими закликами до широкої коаліції проти неолібералізму та націоналізму й абстрактними формулюваннями про демократизацію та прогресивне реформування «Об'єднаної Європи».

Вічний революціонер: Маноліс Глезос

...У ніч на 31 травня 1941 року двоє юнаків зірвали нацистський прапор зі свастикою, встановлений німецькими окупантами на Акрополі перед Парфеноном. Історію грецького Руху Опору зазвичай ведуть саме від цього моменту. Один із двох товаришів — Апостолос Сантас — не так давно помер, зате інший — Маноліс Глезос — і понині є живою легендою грецької лівиці. Глезоса неодноразово арештовували за його комуністичні погляди, кували, засилали. Чотири рази його засуджували до страти. Останній раз так уславленому герою-антифашисту «віддячила» влада Греції вже після звільнення від окупації. 1986 року Глезос, людина різнопланових інтересів та талантів, покинув Європарламент, аби поекспериментувати з прямою демократією і «соціалізмом в окремо взятому селищі»: він повернувся до рідної общини Апіранфос на острові Наксос, де був обраний головою місцевої ради. Глезос домігся, аби рішення приймалися не органом виконавчої влади, а асамблеєю усіх жителів. У невеликому селищі з'явилися університет, метеостанція та чотири музеї. Таке «неподобство» викликало невдоволення центральної влади, яка перепідпорядкувала Апіранфос вищому муніципалітету. Зі справедливим розподілом ресурсів було покінчено, а заклади освіти та культури закрили.

Незважаючи на свій похилий вік, Маноліс Глезос, який народився 1922 року, лишається в строю борців за справедливий світ. Він і досі стоїть на передовій антикапіталістичних демонстрацій. Світ був шокований, коли під час протесту в березні 2010 року Глезос, заступившись за молодих активістів, яких намагалися затримати поліцейські, сам постраждав від поліцейського свавілля. Просто в обличчя ветерану спрямували струмінь сльозогінного газу, який спричинив опіки рогівки очей. Глезос очолював список Сінаспізмос на останніх парламентських виборах, які ця ліва партія проводила окремо (2000 рік), а на виборах 2014 року до Європарламенту очолив список Коаліції радикальних лівих. Однак після капітуляції останньої він покинув лави СІРІЗА, перейшов у «Народну єдність» і не припиняє вибачатися за довіру «зраднику Ципрасу».

Глезос продовжує виступати на її мітингах, де від нього особливо дістається німецькому керівництву: Німеччина-бо не виплатила Греції репарації за Другу світову та не компенсувала примусову позику колабораціоністського уряду. За підрахунками старого борця з німецькими окупантами, на сьогоднішній день сума, яку Берлін повинен відшкодувати грецькому народу, сягає одного трильйона євро. Глезос вимагає розірвати угоду з ЄС та МВФ, порівнюючи її з тюрмою. Протягом 16 років він сам був в'язнем німецьких нацистів, італійських фашистів та, нарешті, прозахідного монархічного уряду Греції й «чорних полковників»: «Були різні в'язниці, одні кращі, інші гірші. Мої товариші пропонували перевести мене до кращої в'язниці, але я був проти. Мені не треба кращої в'язниці — мені треба вийти з в'язниці!»

Підйом і відступ

З одного боку, уряду CIP3A справді вдалося стабілізувати ситуацію з макроекономічними показниками, з другого — це мало позначилось на добробуті грецьких трудящих. Так, з квітня 2015 року економіка демонструє зростання (навіть безробіття зменшилося з 27 % до 23 % працездатного населення). На початку 2017 року було навіть оголошено про створення грецької космічної агенції — Національного центру космічної діяльності. Попри жарти в соцмережах, матеріальні підстави для цього є. Бюджетний профіцит за 2016 рік — 1,1 % ВВП — навіть перевищив встановлений угодами з кредиторами цільовий показник у 0,5 %. Однак, коли наприкінці 2016 року кабінет Ципраса вирішив використати цей надлишок, щоб зробити 1,6 мільйонам малозабезпечених пенсіонерів «різдвяний подарунок» — виділити одноразові виплати загальною сумою 617 млн євро, Єврогрупа негайно це заборонила, заявивши, що ці дії «не відповідають домовленостям», натомість ці кошти слід відправити на погашення боргу. Порт Пірей змусили таки продати китайській компанії COSCO, на черзі — наступні приватизації, проти яких греки протестують страйками.

Таким чином, Греції не залишають ані найменших фінансових можливостей для реалізації закладених «Салонікійською програмою» прогресивних реформ. Ще гірше те, що, програвши в протистоянні з елітами Брюсселя та Берліна, уряд Ципраса не зачепив плутократії в самій Греції. Він не зміг змусити великий капітал платити належне в бюджет, й акумулювати внутрішні ресурси було нізвідки. Варуфакіс обіцяв «зламати хребет олігархії», та скутий вимогами кредиторів грецький уряд виявився неспроможним зупинити ухилення від податків 2000 капіталістів із відомого «списку Лагард».

Скільки б представники CIP3A не займалися самовтішанням, що вони виграли час для власної програми радикальних реформ, грецький уряд не зможе суміщати її з діаметрально протилежним курсом «жорсткої економії», за який Греції вже довелося розплачуватися новими людськими життями через голодні смерті та самогубства. За таких умов навіть здійснені обіцянки CIP3A на зразок відновлення системи трудових договорів та соціальних гарантій не отримують реального наповнення. Тому коли Алексіс Ципрас у лютому 2017 року оголосив, що «ера жорсткої економії» добігає кінця щойно після 2018 року скінчаться програми позик і CIP3A зможе взятись за імплементацію реформ уже не нав'язаних кредиторами, а власних, довіри до можливостей його уряду це не відновило.

Коаліція радикальних лівих у Греції спершу повернула деморалізованим лівим у всьому світі віру в те, що вони можуть перемагати. Її ж приклад згодом показав, що самої лише електоральної перемоги недостатньо. З цієї новогрецької трагедії світова лівиця має винести кілька важливих уроків. Не в останню чергу вони стосуються браку міжнародної солідарності.

Адже кожен у CIP3A — від активістів і активісток до лідерів — усвідомлював, що рішення проблем Греції може бути досягнуто лише відходом від неоліберального економічного курсу на рівні всього ЄС. Вони сподівалися, що Греція як «слабка ланка» європейського капіталізму каталізує революційний процес на міжнародному рівні, запустивши «ефект доміно» для енергійних лівих в інших європейських країнах типу

іспанської партії «Подemos», датської «Червоно-зеленої коаліції», португальського «Лівого блоку» чи словенської «Об'єднаної лівиці» — першої «нової лівої» партії, яка змогла пробитися до парламенту в «східноєвропейській» державі. Для України ж, де «олігархізація, корупція та уникнення від оподаткування мають ще відвертіші форми», грецька лівиця навіть у її нинішній фазі розгубленості та перегрупування сил дає приклад боротьби.

Джерела

- Ботсвейн, Т., Николсон, К., 2007. *Греция: История страны*. Москва: Эксмо.
- Булик, М., 2011. «Комуністична партія Греції (ККЕ) в партійній системі сучасної Греції». В: *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. Випуск 1, с. 110–115.
- Горбач, Д., 2010. «Хунта черных банкиров». В: *Спільне*. Доступ 18.03.2017 по ссылке: <http://commons.com.ua/hunta-chyornyh-bankirov/>
- Лавренов, С., Попов, И., 2003. «Гражданская война в Греции». В: *Советский Союз в локальных войнах и конфликтах*, с. 54–67. Доступ 18.03.2017 по ссылке: http://militera.lib.ru/h/lavrenov_porov/04.html
- Ли, Дж., Бассетт, Л., Уокер, М., 2015. «В защиту Греции: разоблачение шести мифов». В: *Скепсис*. Доступ 18.03.2017 по ссылке: https://scepisis.net/library/id_3656.html
- Мануков, С., 2015. «Как Греция простила долг Германии 60 лет назад». В: *Эксперт*. Доступ 18.03.2017 по ссылке: <http://expert.ru/2015/07/6/dolg-platezhom-ne-krasen>
- Пуланзас, Н., 1974. «Загальні міркування про державу надзвичайного стану». В: *Спільне*. Доступ 18.03.2017 за адресою: <http://commons.com.ua/zagalni-mirkuvannya-pro-derzhavu-nadz>
- Соснов, Н., 2016. «Красные капитаны Сан-Марино». В: *Вестник бури*. Доступ 18.03.2017 по ссылке: <http://vestnikburi.com/krasnye-kapitanyi-san-marino/>
- Alexander, R., 1991. «International Trotskyism, 1929–1985». In: *Duke University Press*
- Coleman, J., 2015. «Greek bailout talks: Are stereotypes of lazy Greeks true?» In: *BBC*. Available 18.03.2017 at: <http://www.bbc.com/news/world-europe-31803814>
- Dearden, N., 2013. «Greece and Spain helped postwar Germany recover. Spot the difference». In: *The Guardian*. Available 18.03.2017 at: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/feb/27/greece-spain-helped-germany-recover>

- Heilig, D., 2016. Mapping the European Left. Socialist Parties in the EU. New York: Rosa Luxemburg Stiftung. Available 18.03.2017 at: http://www.rosalux-nyc.org/wp-content/files_mf/theleftineurope_eng.pdf
- Karliaftis, L., 1984. «Stalinism and Trotskyism in Greece (1924–1949)». In: Marxists Internet Archive. Available 18.03.2017 at: <https://www.marxists.org/history/etol/revhist/backiss/vol3/no3/staltrot.html>
- Katsourides, Y., 2016. «Radical Left Parties in Government: The Cases of SYRIZA and AKEL». In: Springer.
- Kouvelakis, S., Budgen, S., 2015. «Greece: Phase One». In: Jacobin. Available 18.03.2017 at: <https://www.jacobinmag.com/2015/01/phase-one/>
- Mason, P., 2015. «Enter Europe's new populist left movement». In: Channel 4. Available 18.03.2017 at: <https://www.channel4.com/news/by/paul-mason/blogs/enter-europes-populist-left-movement#sthash.KRrRzTVm.dpuf>
- Mudde, C., 2016. «SYRIZA: The Failure of the Populist Promise». In: Springer.
- Ovenden, K., 2015. *Syriza: Inside the Labyrinth*. London: Pluto Press.
- Panayiotakis, M., 2015. «The Radical Left in Greece». In: *Socialism and Democracy*, № 29: The Radical Left in Europe, pp. 25–43.
- Petrou P., 2012. «The making of SYRIZA». In: *Socialist Worker*. Available 18.03.2017 at: <http://socialistworker.org/2012/06/11/the-making-of-syriza>
- Seymour, R., 2012. *The challenge of SYRIZA*. Available 18.03.2017 at: <http://links.org.au/node/2900>
- Smith H., 2015. 100 days of solitude: Syriza struggles as Greeks once again stare into the abyss // The Guardian <https://www.theguardian.com/world/2015/may/03/100-days-of-solitude-syriza-struggles-as-greeks-once-again-stare-into-the-abyss>
- Sotiris, P. «Syriza: The Dream That Became a Nightmare» In: Príncipe, C., and Sunkara, B. (Eds.). *Europe in Revolt*. Chicago: Haymarket Books, pp. 7–18.
- Tsimitakis, M., 2012. «Against all odds: Democracy vs technocrats in Greece». In: Al Jazeera. Available 18.03.2017 at: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/06/2012614154442831595.html>
- CADTM, 2015. Preliminary Report of the Truth Committee on Public Debt. Available 18.03.2017 at: <http://www.cadtm.org/Preliminary-Report-of-the-Truth>
- SYRIZA, 2012. 40-point program. Available 18.03.2017 at: <http://links.org.au/node/2888>
- З (Дзета), 1969. Режисер Коста-Гаврас

8

Португалія: відлуння незавершеної революції

ДЕНИС ПІЛАШ

політолог-міжнародник, дослідник
історії політичних і соціальних рухів

В одній невеликій країні на виборах неочікувано перемагає варіант «проти всіх» — три чверті виборців вкинули до урн незаповнені бюлетені. Проводять повторне голосування, але на ньому кількість «противсіхів» зростає навіть більше — до 83 %, і уряд бере столицю країни в стан облоги, аби провчити власних громадян.

Ця фабула роману Нобелівського лауреата Жозе Сарамаго «Прозріння» (Сарамаго 2015) відбиває загальносвітову тенденцію — дедалі більшу зневіру громадян у декларованій представницькій демократії. Коли все народовладдя зводиться до того, що раз на кілька років можна обрати «найменше зло», люди відчують, що не мають жодного реального впливу на політичні процеси, які залишаються в руках олігархічної верхівки. Невдоволення цим підживлювало низові протестні рухи часів нинішньої світової економічної кризи, подібні до Оссуру Wall Street, які охопили весь Євросоюз — від Болгарії до Португалії.

Але деталі політичного антуражу для свого роману Сарамаго, який протягом чотирьох десятиліть був членом *Partido Comunista Português* (Португальської комуністичної партії, ПКП), брав із реалій власної країни. Тільки в нього дві головні політичні сили називаються партіями правих і центру, а в дійсності носять «ліві» назви — *Partido Social Democrata* (Соціал-демократична партія) та *Partido Socialista* (Соціалістична партія). Це один із наслідків траєкторії політичного розвитку Португалії — останньої держави Західної Європи, яка пережила революцію. Тут, як і в Греції та Іспанії, довше всього на європейському континенті існували крайні праві диктатури, за яких зберігалась економічна, соціальна та технологічна відсталість цих країн. Опір португальській диктатурі Антоніу Салазара й Марселу Каетану вели ліві сили, передусім комуністи, але з часом з'явилась і сильна опозиція в колах військовослужбовців.

«Революція гвоздик» 1974 року почалась як безкровний військовий переворот, який покінчив з авторитарним режимом так званої «Нової держави». Окрім демократичних вимог, висувались і соціалістичні гасла. Деякий час ліве крило «Руху збройних сил» навіть очолювало уряд в особі прем'єр-міністра Вашку Гонсалвіша, та після жорсткого протистояння революційних

і реакційних елементів, відомого як «Жарке літо» 1975 року, Португалія стала на шлях формування більш звичної для Західної Європи політичної системи, в якій при владі чергувалися «правоцентристи» (Соціал-демократична партія та союзний їй ще консервативніший *Centro Democrático e Social/Partido Popular* — Соціально-демократичний центр/Народна партія) і «лівоцентристи» (Соціалістична партія).

Причому політична сила останніх була утворена лише напередодні падіння диктатури 1973 року в еміграції й за сприяння Соціал-демократичної партії Німеччини. Соціалістична партія водночас обіцяла збільшення соціальних стандартів для більшості населення й «стабілізацію» після буремних революційних років. Прийшовши до влади спершу в складі «великої коаліції» з правоцентристами 1983 року, а згодом самостійно 1995 року, Соцпартія Португалії, подібно до ПАСОК у Греції, поступово облишила свої принципи, які попервах в економічних питаннях були радикальніші за європейський соціал-демократичний мейнстрім. Однак вона зберегла вплив серед трудящих, і в нове тисячоліття Португалія увійшла з соціалістами на постах прем'єр-міністра (той самий Антоніу Гуттереш, який з 1 січня 2017 року став новим Генеральним секретарем ООН) та президента (Жоржі Сампайу). Зрештою, перебуваючи при владі у 2005–2011 роках в умовах світової економічної кризи та кризи єврозони, які вдарили по Португалії сильніше, ніж по іншим державам ЄС (окрім Греції), «соціалістичний» уряд ліберального технократа Жозе Сократеша здійснював за рекомендаціями міжнародних інституцій неоліберальну політику «жорсткої економії» та скорочення соціальних виплат, а його очільник опинився під розслідуванням через підозри в корупції.

Як і політична еволюція Соцпартії Португалії та ПАСОК, так і португальська ситуація з парламентською радикальною лівицею також дещо нагадує грецьку. Тут присутня «ортодоксальна» *Partido Comunista Português* (Португальська комуністична партія, ПКП), яка загалом слідує у фарватері курсу Компартії Греції, та *Bloco de Esquerda* (Лівий блок, ЛБ, Блок), утворений незалежними лівими, зокрема троцькістськими й постмаоїстськими активістами, які, подібно до СІПІЗА, об'єдналися на принципах

внутрішньопартійного ідейного плюралізму. За усієї розпливчатості використання терміну «нові ліві» в сучасних умовах дослідники визначають Лівий блок саме таким чином (Freire and Costa Lobo 2002).

До того ж португальський політичний спектр ряснів численними невеликими ліворадикальними організаціями, ще коли ті перебували в підпіллі за останніх років диктатури. Нині поза парламентом існують й інші ліві групи: *Partido Comunista dos Trabalhadores Portugueses* (Комуністична партія робітників/Реорганізований рух пролетарської партії) — маоїстська партія, активна в студентському середовищі під час революції 1974 року); *Partido Operário de Unidade Socialista* (Робітнича партія соціалістичної єдності) — троцькістський відкол 1976 року від Соцпартії, який приєднався до одного з «Четвертих інтернаціоналів» — а саме заснованого П'єром Ламбером; *Movimento Alternativa Socialista* (Соціалістичний альтернативний рух) — рух троцькістського спрямування, але цього разу з інтернаціоналу, ідеологом якого був аргентинець Науель Морено. Втім, усі вони не мають помітного впливу на політичне життя, тому сконцентруємось на двох провідних лівих силах країни.

Португальська комуністична партія, на відміну від більшості європейських компартій (які утворилися з революційного крила соціал-демократичних партій Другого інтернаціоналу), походила із середовища анархо-синдикалістського руху, традиційно сильного на Піренейському півострові. Досить сказати, що перша португальська партія, яка носила назву соціалістичної, утворилася 1875 року під сильними впливами анархізму та прудонізму, а синдикалізм домінував у робітничому русі аж до 1934 року, коли було придушено загальний страйк проти заборони незалежних профспілок.

Що стосується Португальської комуністичної партії, заснованої 1921 року як секція Комуністичного Інтернаціоналу, то вже 1926 року вона була оголошена поза законом після військового перевороту. В результаті останнього в країні була встановлена ультраправа «Національна диктатура», яка згодом взяла назву «Нової держави», коли вся повнота диктаторської влади опинилася в руках прем'єр-міністра Антоніу Салазара.

Португальське суспільство досі розділене дебатами, чи можна називати його режим, який намагався всіляко наслідувати Муссоліні в Італії, фашистським. Примітно, що на місцевому телешоу, аналогічному до «Великих українців», переміг досі популярний у правих колах диктатор, а слідом на другому та третьому місці йшли люди, які постраждали від його репресій — комуніст і митець Альвару Куньял і відомий порятунком євреїв від нацистів дипломат Аристідес Мендес. Хоча смертної кари формально не було, противники уряду гинули у в'язницях та від рук спецслужб. Можна згадати долю генерала Умберту Делгаду, котрий мав сміливість кинути виклик салазарівському пішаку на єдиних президентських виборах часів диктатури, на які було допущено більше одного кандидата.

Лівих, профспілкових та студентських активістів переслідувала салазарівська політична поліція, яка після війни отримала назву ПІДЕ, з її мережею донощиків і широким застосуванням тортур. На додачу до репресій всередині самої Португалії сталінське керівництво Комінтерну 1938 року виключило португальську секцію з лав Інтернаціоналу. Нормалізувати відносини ПКП із КПРС вдалося тільки після війни. Португальська секція Комінтерну була не єдиною, яку було розгромлено в роки сталінського «Великого терору». Схожа участь спіткала, зокрема, й Комуністичну партію Польщі та її складову, Комуністичну партію Західної України.

Протягом 48 років авторитарного режиму діяльність комуністичної партії відбувалась у підпіллі або за кордоном (наприклад, V з'їзд ПКП 1957 року проходив у Києві). 36 членів її Центрального комітету, обраного 1974 року, відсиділи у в'язницях сумарний строк понад 300 років. Неодноразово ув'язнювали й Альвару Куньяла, який після легендарної втечі з одиночної камери тюрми сурового режиму був обраний генеральним секретарем ПКП та очолював партію протягом трьох десятиліть (1961–1992 роки).

Багатьох португальських комуністів відправили в заслання до заморських, переважно африканських, колоній цієї останньої колоніальної імперії — островів Зеленого мису, або Кабо-Верде, де було розміщено сумнозвісний концтабір Таррафал,

Гвінеї-Бісау, Анголи, Мозамбіку, Сан-Томе й Принсіпі, Східного Тимору. Але це тільки посприяло поширенню марксистських ідей у національно-визвольному русі пригноблених народів. У 1960–1970-х роках у кожній з них утворилися ліворадикальні організації, які повели проти метрополії боротьбу за деколонізацію: ПАІГК (Африканська партія незалежності Гвінеї і Кабо-Верде), МПЛА (Народний рух за визволення Анголи), ФРЕЛІМО (Фронт визволення Мозамбіку), МЛСТП (Рух за визволення Сан-Томе і Принсіпі) і ФРЕТИЛІН (Революційний фронт за незалежність Східного Тимору).

Панівні класи Португалії вбачали в збереженні імперії більш ніж питання престижу, яким захоплення африканських володінь стало після втрати Бразилії в XIX столітті. Для них це була передусім можливість коштом експлуатації природних ресурсів колоній тримати на плаву найвідсталішу в Західній Європі економіку, яку вони так і не змогли модернізувати і яка не могла забезпечити робочими місцями населення. Однак саме ці розрахунки й зіграли з португальськими колоніалістами злий жарт: колоніальні війни приносили самі лише збитки, підриваючи економічну стабільність, тоді як надходження від експлуатації колоній виявлялися в десяток разів нижчими за суму грошових переказів, надісланих із Франції та інших країн португальськими трудовими мігрантами.

Оскільки в Другій світовій війні уряд Салазара не став виступати на боці ідеологічно близьких фашистських режимів країн «Осі», з якими в нього були тісні зв'язки, в післявоєнний час США та їхнім західним союзникам було нескладно включити його, попри очевидну антидемократичність, до системи своїх військово-політичних союзів (НАТО) і надавати підтримку в «боротьбі з комунізмом». Проте жорстокість, із якою португальська армія придушувала опір визвольних рухів, здійснюючи політичні вбивства їхніх діячів (зокрема Амілкара Кабрала й Едуарду Мондлане) та знищуючи цілі села, забезпечила африканським народам, які вели боротьбу за незалежність, симпатії не лише «Східного блоку» та деколонізованих держав, а й широких кіл західної громадськості, обурених підтримкою профашистського режиму з боку їхніх урядів. Нарешті,

зростало невдоволення й серед португальських військовослужбовців, яких відправляли на безглузду колоніальну бійню, де вони несли великі втрати.

Саме з числа останніх вийшла група лівоналаштованих молодших офіцерів, які утворили нелегальну організацію *Movimento das Forças Armadas* («Рух збройних сил»), неформально відому як *Movimento dos Capitães* («Рух капітанів»). Політичні симпатії її учасників варіювалися від лібералізму до маоїзму, та загалом вони сходилися на майбутньому ліводемократичному чи соціалістичному векторі розвитку країни, а Отелу Сарайва де Карвалю, стратег і автор плану збройного повстання, дотримувався ліворадикальних поглядів. 25 квітня 1974 року вони повели військові частини на Лісабон і скинули спадкоємця Салазара, Марселу Каетану, не проливши ні краплини крові (єдина четвірка загиблих була вбита силовиками ПІДЕ) і забезпечивши перемену «Революції гвоздик».

Зрізаний паросток соціалізму, що дала Революція гвоздик

Наступного дня завершилося звільнення політичних в'язнів. Останнім вийшов будівельник Жозе Карлуш Альмейда, якого невдовзі оберуть депутатом від комуністів. А незабаром відбулися надання незалежності колоніям і перехід Португалії до демократії: утворена повсталими військовими Рада національного порятунку трансформувалася на Революційну раду Португалії й передала свої повноваження демократично обраним органам влади, але зберігалася як гарант революційного процесу, поки не була розпущена правоцентристським урядом «Демократичного альянсу».

Хоча радикальні елементи з числа революційних військових були відсторонені від керівництва вже 1975 року, у країні, яка пережила ультраправу диктатуру, навіть праві сили мімікрували під «лівих». Найбільша ліберально-консервативна партія взяла назву «народно-демократичної», а згодом «соціал-демократичної», а Конституція 1983 року визначала Португалію як «соціалістичну республіку», яка рухається до безкласового суспільства — майже неймовірна «вільність» для держави західного блоку (ці формулювання прибрали лише 1989 року голосами «соціал-демократів» і «соціалістів»). Характерно, що низка сьогоднішніх буржуазних політиків у цей період перебувала в лівих організаціях, як-от тодішній маоїст Жозе Мануель Баррозу, який у 2004–2014 роках стане головою Єврокомісії за квотою правоцентристської Європейської народної партії.

За революційних обставин 1970-х Комуністична партія відіграла ключову роль у профспілковому та селянському русі. Її керівництво складалося переважно з вихідців з індустріального пролетаріату, наприклад електриків чи металургів, а в її лавах були такі провідні культурні величини, як письменник Жозе Сарамаго, драматург Бернарду Сантарену, композитор Фернанду Лопіш-Граса. Представники ПКП Альвару Куньял і Пачеку Гонсалвіш увійшли до першого після революції тимчасового уряду, просуваючи в ньому ідеї націоналізації та планової економіки. На заклик Компартії до трудящих ті взяли у свої руки 245 конфіскованих банків і страхових компаній та ще 216 великих компаній в інших сферах. Більш ніж 780 дрібних підприємств, полишених власниками, було перетворено на кооперативи

у власності самих працівників. Не чекаючи на прийняття відповідного закону про земельну реформу, рядові комуністи також зайнялися конфіскацією латифундій 1300 великих землевласників, що панували на сільськогосподарських угіддях півдня країни, перерозподілом цих земель і створенням на них 500 колективних селянських господарств, завдяки яким з'явилися десятки тисяч робочих місць (Sassoon 2014: 607–616).

Утім, навіть після хвилі націоналізацій частка державного сектору в португальській економіці лишалася суттєво нижчою за середній показник у Західній Європі. З іншого боку, саме завдяки цим заходам ПКП закріпила свою масову базу. На південь від центру Португалії простягається «червоний пояс», де комуністи досі контролюють 34 муніципалітети — у бідній сільській місцевості (Алентежу й Рібатежу) та промислових районах навколо Сетубала й Лісабона. На деяких підприємствах досі існують робітничі комітети, сформовані за участі Компартії та її союзників ще під час «Революції гвоздик».

Водночас перспективи поглиблення соціалістичних перетворень неабияк бентежили і буржуазний істеблішмент, і країни-члени НАТО, які побоювалися, що Португалія покине блок; вони об'єднали зусилля в залякуванні португальців «червоною загрозою». Сама ж ПКП, пристосована до діяльності в умовах десятиліть нелегального положення, виявилася недостатньо підготовленою до викликів ситуації, що швидко змінювалася. Слідуючи вказівкам із Москви, вона насправді не збиралась захоплювати владу й здійснювати негайну соціалістичну революцію в країні, адже це б могло порушити статус-кво в глобальному міжблоковому протистоянні. Тому, коли в листопаді 1975 року відбулася спроба ультралівого перевороту, яка була радше актом відчаю, ніж ретельно спланованим повстанням, керівництво партії закликала революційних солдат і офіцерів повернутись до своїх казарм.

Вибори до Установчих зборів, проведені 1975 року на річницю Квітневої революції, засвідчили, що пальму першості на лівому фланзі від Компартії перехопила нещодавно заснована Соціалістична партія на чолі з Маріу Суарішем, який у молодості був комуністом. Соціалісти отримали майже 38 % голосів,

комуністи — лише 12,5 %. Ворожнеча між колишніми союзниками досягла такого рівня, що після наступних парламентських виборів 1976 року Соцпартія сформувала коаліцію із силою з протилежного флангу політичного спектру, Соціально-демократичним центром, ознаменувавши цим свій «правий поворот» — і справді, невдовзі уряд Суариша в умовах складної економічної кон'юнктури (загальноєвропейська рецесія, на яку накладалась проблема повернення португальців зі звільнених колоній) проводив виразно антисоціальну політику «жорсткої економії» на умовах МВФ.

Це дозволило комуністам, виступаючи виразниками невдоволення незаможного селянства і робітництва, розширити свої лави, але не похитнути гегемонію соціалістів. Об'єднаний народний союз — альянс Компартії з Португальським демократичним рухом — набирал до 19 % голосів (у 1979 році), але цей результат так і залишився найвищим в історії ПКП. З 1987 року молодшим партнером Португальської комуністичної партії в електоральній *Coligação Democrática Unitária* («Коаліції демократичної єдності») є *Partido Ecologista «Os Verdes»* (Екологістська партія «Зелені»). Вона була створена за участі комуністів 1982 року і стабільно їх підтримує, хоча й має з ними розбіжності, скажімо, в питанні ядерної енергії. З тих пір за результатами усіх парламентських виборів «зеленим» завжди віддавали два місця незалежно від того, скільки їх отримувала коаліція загалом — хай 31 (як у 1987 році), хай 12 (як у 2002 році). Португальські «Зелені» є однією з найрадикальніших сил у європейській родині екологістських партій, настільки антикапіталістичною, що консервативне крило «зеленого» руху утворило на противагу їм *Partido da Terra* (Партію Землі) праволіберально-ринкового спрямування.

Тривала боротьба комуністів Греції та Португалії з останніми в Європі ультраправими авторитарними режимами стала запорукою їх суттєвої підтримки в цих країнах. Проте умови тривалої ізоляваності та підпільності обумовили й те, що саме ці дві компартії «авангардного типу» лишаються bastionsми сталінізму (чи то «ортодоксального» марксизму-ленінізму) радянського розливу в світовому лівому русі. З іншого боку, несприйняття

Компартією Португалії ідей «єврокомунізму» та горбачовської «перебудови» відіграло свою роль у тому, що, хоч розпад СРСР і став для ПКП ударом, але не настільки фатальним, як для багатьох єврокомуністичних партій, критичних до КПРС. На противагу останнім, на XIII з'їзді ПКП 1990 року більшість з 2000 делегатів висловилися за збереження в якості програмних установок марксизму-ленінізму та «революційного шляху до соціалізму», підкресливши «унікальність радянського досвіду».

Попри таку риторику, для ПКП ні про яку соціалістичну революцію сьогодні не йдеться. Межа актуальних вимог для партії — «розвинута демократія для XXI століття» і «патріотичний політичний курс» (апеляції до «патріотизму» посідають важливе місце в її риториці). Вона відстоює такі пункти, як боротьба з приватизацією водних ресурсів та зростанням цін на медичні послуги, збільшення видатків на освіту й культуру, вільний доступ населення до зайняття спортом, розширення партисипативної демократії, викорінення корупції, антиімперіалізм, засудження НАТО та солідарність із Кубою чи Країною Басків. Деякі з її соціальних пунктів реалізуються на локальному рівні в округах, де Компартія зберігає свій вплив — хоч він часто обмежується її традиційними опорами, як-от сільськогосподарськими робітниками Алентежу (регіону центрально-східної та південної Португалії). При цьому варто відзначити міцність організаційної структури ПКП під керівництвом генерального секретаря Жероніму ді Соузи. Її чисельність лише трохи поступається Соцпартії і станом на 2012 рік на порядок переважала Лівий блок (60 тисяч проти 6800 членів у останнього). Зміни, які сталися у країні та світі, у тому числі суттєві структурні зрушення в португальському робітничому класі після вступу до Європейського економічного співтовариства в 1986 році, не надто відобразилися на Компартії. Її члени продовжують відігравати центральну роль у провідному профспілковому центрі країни — Загальній конфедерації португальських робітників, або «Інтерсиндикалі».

Все ж, хоч у Португалії Комуністична партія ідейно близька до грецької, вона проявляє більше гнучкості в реагуванні на поточну ситуацію. Недарма Компартія Греції вкрай болюче відреагувала на початок консультацій щодо спільної боротьби

проти неоліберальної політики й тиску МВФ між Португальською Компартією й Лівим блоком — адже останній в очах грецьких сталіністів є двійником нещадно критикованої ними СІРІЗА. Більшу винахідливість ПКП демонструє й у підборі методів агітації. Широку відомість має фестиваль партійної газети «Аванте!» (за прикладом фестивалів історично комуністичних газет в Італії — «Уніта» — та Франції — «Юманіте»), який приваблює чимало позапартійних учасників.

Лівий блок (*Bloco de Esquerda* або просто *Bloco*) був заснований 1999 року. Його фундатори походили з альтернативного прорадянському комуністичному руху марксистського середовища, критичного як до соціал-демократії, так і до «реального соціалізму» взірця СРСР. Основою Лівого блоку став союз троцькістської *Partido Socialista Revolucionário* (Революційної соціалістичної партії, РСП), секції Возз'єднаного Четвертого інтернаціоналу, створеної у 1978 році шляхом об'єднання Інтернаціоналістської комуністичної ліги, Революційної робітничої партії та постмаоїстського Народного демократичного союзу (НДС, *União Democrática Popular*), започаткованого у 1974 році як фронт трьох марксистсько-ленінських груп), який почав складатися ще у 1980-х роках. Також у цей троцькістсько-маоїстський альянс влилися дві менші структури — Фронт революційних лівих (заснована у 1983 році троцькістська організація) і «Політика ХХІ» (група інтелектуалів єврокомуністичного штибу, які вийшли із ПКП або входили до дрібнішого союзника останньої, Португальського демократичного руху).

Складові Лівого блоку до його утворення важко було назвати масовими організаціями. І все ж, незважаючи на те, що ці групи були малочисельними й маргіналізованими в порівнянні з Комуністичною чи Соціалістичною партією, вони відігравали активну та яскраву роль у подіях революційних 1970-х років. Їхні активісти, які намагалися здійснювати соціальну революцію на місцях, були ненависнішими навіть за компартійців для місцевих ультраправих, що здійснили серію терактів і політичних вбивств проти ліворадикалів, зокрема проти діяча Народного демократичного союзу, молодого священика й педагога «падре Макса» ді Соузи. У 1980-х роках португальські троцькісти

та маоїсти долучалися до нових соціальних рухів, починаючи з антивоєнних чи антирасистських і закінчуючи жіночими чи ЛГБТ, поєднуючи їх із пріоритетними для себе питаннями класової боротьби. Здобутий таким чином досвід вони вважали цінним для подолання політичного сектантства та реорганізації португальської лівиці на засадах плюралізму.

Говорячи про дискусії, що передували започаткуванню Лівого блоку, один з його ініціаторів Фернанду Розаш (відомий історик, колишній активіст Компартії, лідер Революційного руху партії пролетаріату й попутник Революційної соціалістичної партії) згадував про свою першу робочу зустріч із головою Народного демократичного союзу Луїшем Фазендою: «Його ідея полягала в тому, щоб створити новий політичний проект, а не просто електоральну коаліцію». При цьому важливим було, щоб нове утворення не виявилось «сумою партій-засновниць», зокрема в організаційному плані, тому після заснування блоку більше 50 % місць у його структурах відводилися незалежним активістам, які раніше не належали до жодної партії (Sousa, S., 2011). Нарешті, на противагу ПКП, основний наголос робився на внутрішньопартійній демократії. Взагалі, будь-яка група з 20 членів блоку має право на створення власної платформи й рівноправне представництво.

2005 року Лівий блок був трансформований у єдину партію, а партії-учасниці продовжили своє існування у статусі відносно автономних «політичних асоціацій», згрупованих за ідеологічною ознакою. Але за півтора десятиліття історії Блоку з них вцілів лише *União Democrática Popular* (Народний демократичний союз, НДС), який, щоправда, вже давно відійшов від своїх початкових маоїстських установок. *Partido Socialista Revolucionário* (Революційна соціалістична партія, РСП) саморозпустилась 2013 року, створивши натомість ширшу тенденцію «Соціалізм».

З числа співкоординаторів Лівого блоку його колишній кандидат у президенти на виборах 2006 року, економіст Франсішку Лоуса, наприклад, був вихідцем із РСП, Мігель Порташ — із «Політики XXI», а молода активістка Жуана Мортага представляла НДС. 2012 року спікери-координатори Лівого блоку

були переобрані. Ними за гендерно збалансованою схемою стали лікар Жуан Семеду й театральна акторка Катаріна Мартінш. Керівництво ЛБ — Національний комітет із 80 осіб — обирається на щорічній конференції та збирається кожні два місяці. З кінця 2014 року оперативне колективне керівництво здійснює постійний комітет із 6 осіб на чолі з Катаріною Мартінш, яка залишилася єдиною головою партії. Втім, Блок свідомо уникає залежності від одноосібних харизматичних лідерів, у якій звинувачували близькі йому партії CIPIZA та «Подemos», а сама його участь у представницьких органах підпорядковується принципу колективної ротації. Потрапивши в Асамблею Республіки, ЛБ змінював своїх представників там кожні п'ять місяців.

Об'єднані баченням спільної соціалістичної перспективи, складові Блоку погоджуються, що існує розмаїття можливих шляхів антикапіталістичної боротьби, сформованих об'єктивними та суб'єктивними чинниками, і що рішення не можуть одноосібно прийматися окремими людьми чи групами. Лівий блок задумувався як спроба поєднати лівий реформізм із революційною перспективою через завоювання гегемонії в середовищі трудящих класів, зокрема шляхом щоденної боротьби за поліпшення умов їхнього життя. Від самого заснування він намагався не повторити помилок Соцпартії та Компартії, прагнучи до моделі соціалізму, яка була б водночас демократичною й революційною. Він став однією з небагатьох учасниць міжнародного партійного об'єднання «Європейські ліві», які паралельно взяли участь в утворенні більш радикальної мережі — «Європейські антикапіталістичні ліві». Проте у своїй практичній діяльності ЛБ, як і чимало подібних партій, загалом не виходив за рамки лівореформістського курсу.

Першими кампаніями, в яких Лівий блок відіграв ключову роль одразу після свого створення 1999 року, були мобілізація проти військових бомбардувань НАТО під час інтервенції в Косово та акції солідарності з народом Східного Тимору — колишньої португальської колонії, яка стала жертвою індонезійської окупації та геноциду, але нарешті здобула незалежність, захистити яку допоміг тиск із боку міжнародної спільноти. Коли 2002 року коаліція на чолі з тодішнім прем'єр-міністром

(а згодом президентом Єврокомісії) Жозе Мануелем Баррозу, почала згортати соціальні права трудящих, закріплені в законодавстві ще з 1975–1976 років, активна участь Лівого блоку в парламентських дебатах і організації загальнонаціонального страйку посприяли росту його популярності. 2006 року Лівий блок організовував загальнонаціональний марш за робочі місця, привертаючи увагу до підприємств, які знаходилися під загрозою закриття; 2007 року — марш проти прекарізації праці, в якому брали участь понад мільйон робітників, переважно з молоді.

Актив Лівого блоку молодший за решту провідних партій країни та загалом складається з людей із вищим рівнем освіти, переважно з профспілкового та університетського середовища, через що він має імідж «партії інтелектуалів». Водночас до Блоку долучилися люди зовсім різного походження, віку, політичного досвіду і вподобань. ЛБ організував першу за тривалий час демонстрацію робітників-мігрантів, тоді як Компартія побоюлася до неї долучитися — через стереотипне уявлення про те, що це відштовхне її виборців із робітничого класу, буцімто расистськи налаштованих. Блок визначає себе як захисник інтересів робітників, а його члени активні в робітничих комісіях, які з часів революції 1974 року продовжують існувати на робочих місцях, де їх формують знизу самі трудові колективи. Недарма прибічниками Лівого блоку є більшість працівників найбільшого підприємства Португалії — заводу «Форд-Фольксваген» у Сетубалі (Blake 2009). Водночас, на відміну від Компартії, вкоріненої в найбільшій профспілковій конфедерації країни, в бюрократизованих профспілках позиції членів Лівого блоку слабкі. Вони здебільшого займаються розвитком альтернативних форм робітничого руху.

У більшості соціальних та культурних питань Лівий блок займає більш лібертарні позиції, ніж Компартія. Зокрема, хоча в Португалії наразі й так усі наркотики декриміналізовані (і ця стратегія розглядається як успішний приклад наркополітики, забезпечуючи кращу реабілітацію наркозалежних), ЛБ вимагає повної легалізації марихуани. Своє представництво в парламенті Лівий блок використовує для ініціювання законопроектів

із захисту трудових і соціальних прав, громадянських свобод, навколишнього середовища і тварин, для відстоювання безкоштовної освіти та медицини, для протидії расизму, ксенофобії, гомофобії та іншим формам дискримінації. Заручаючись ситуативною підтримкою Компартії та Соцпартії, Лівому блоку вдається приймати закони, новаторські для португальського суспільства, в якому тривалий час панували консервативні й патріархальні настрої: декриміналізація абортів тут відбулася лише після референдуму 2007 року. Втім, ситуація може стрімко змінюватися: уже за кілька років у країні були дозволені одностатеві шлюби. Обидва нововведення були здійснені за урядування соціалістичного кабінету Жозе Сократеша й за сприяння Лівого блоку.

Першим законопроектом, запропонованим Лівий блок і підтриманим парламентом, був закон проти домашнього насильства (Сантос 2010). Взагалі Блок виступає як головна феміністична партія країни, приділяючи значну увагу питанню рівноправ'я жінок і чоловіків, тому першим став квотувати представництво жінок у своїх органах. Активістки становлять половину його депутатів у національному парламенті. Кидаючи виклик досі сильним сексистським стереотипам у португальському суспільстві та політичному житті, ключові ролі в Лівому блоці зараз відіграють жінки. Крім координаторки партії Катаріни Мартінш, це сестри Маріана та Жуана Мортага, а також євродепутатка Маріза Матіаш (Martins 2015). Так, Маріана Мортага стала ледь не національною героїнею за боротьбу за притягнення до відповідальності корумпованих чиновників, бізнесменів і банкірів, зокрема керівників банку Banco Espírito Santo, на порятунок якого, попри численні скандали, були витрачені мільярди євро бюджетних коштів.

Жодна з організацій-засновниць Лівого блоку раніше не досягала помітного успіху в португальській лівій політиці, де безроздільно панували Компартія й Соцпартія. На перших парламентських виборах, у яких брав участь Лівий блок (1999 року), він зібрав 2,4 % голосів (2 місця в Асамблеї Республіки). На наступних виборах 2002 і 2005 років показник зріс до 2,7 % і 6,4 % відповідно. Максимальну підтримку

на парламентських виборах — 557 тисяч, або 9,81 %, голосів (16 місць у парламенті) — Лівий блок отримував 2009 року. Це були перші вибори, на яких Блоку вдалось потіснити Комуністичну партію. Для порівняння — на президентських виборах 2006 року генсек Компартії Жеронімо ді Соуза отримав майже удвічі більше голосів за кандидата ЛБ Франсішку Лоусу.

На виборах до Європарламенту того ж року показник становив 10,73 % , що дозволило обрати трьох євродепутатів від Блоку. Один із цих трьох представників, історик Руй Тавареш, 2011 року покинув Лівий блок та його групу в Європарламенті, «Європейські об'єднані ліві/Ліво-зелені Півночі», перейшовши до фракції «Зелені — Європейський вільний альянс».

Два роки потому, у 2013 році, він ініціював створення нової політичної сили на лівому фланзі — «LIVRE — Свобода, ліві, Європа, екологія». Поєднуючи у своєму маніфесті гасла екологічної відповідальності, солідарності та прямого залучення до управління державою громадян на противагу партійним апаратам з однозначною підтримкою Євросоюзу, вона претендувала на нішу між Соцпартією та Лівим блоком, щоб виступати своєрідним посередником між ними. Однак насправді цей ліволіберальний реформістський проект із його половинчастою критикою політики «жорсткої економії» без посягань на капіталістичну систему та логіку ринкового накопичення не знайшов підтримки у виборців. Партії LIVRE («Вільна») не вдалось домовитись про єдиний список із Лівим блоком, від якого вона відкололась. На наступних виборах партія Тавареша не змогла пройти ні до Європарламенту, ні до Асамблеї Республіки.

Та повернемося до Лівого блоку. Після невпинного зростання підтримки протягом першого десятиліття існування партія, схоже, втратила динаміку та стагнувала. Уже на дострокових виборах 2011 року кількість поданих за неї голосів скоротилася майже вдвічі — до 5,2 %, тоді як альянсу комуністів і зелених вдалося втримати її на попередньому рівні (близько 8 %). Це був почасти наслідок того, що в Лівому блоці, на противагу початковим антикапіталістичним і навіть революційно-соціалістичним установкам його засновниць, запанували настрої, що передбачали рух від «антисистемності» до «респектабельності».

У своїй передвиборчій кампанії Блок позиціонував себе як «відповідальну лівницю», готову до утворення урядової коаліції з тією самою Соціалістичною партією, яка щойно запровадила заходи «жорсткої економії» (Heiling 2011: 233–254). Вкрай невчасний поворот на тлі поглиблення кризи та краху португальської економіки в 2009–2010 роках.

Частиною цієї стратегії стало те, що на президентських виборах того ж 2011 року Лівий блок не став виставляти власного кандидата (як це зробили комуністи з Франсішку Лопешем), а підтримав представника лівого крила Соцпартії, поета й ветерана антифашистської боротьби Мануела Алегре. Той провів успішну кампанію як незалежний кандидат на попередніх виборах 2006 року, посівши друге місце та обійшовши офіційного кандидата соціалістів Маріу Суариша. Але на наступних виборах Алегре результат покращити не зміг і за низької явки так само прийшов другим.

А Лівий блок, члени якого сподівалися вибудувати ще ширшу лівницю, навпаки, зазнали втрат. 2011 року від нього відкололася найбільш ліва течія, яка відстоювала союз із комуністами — Фронт революційних лівих та його молодіжне крило, які сформували вищезгаданий Соціалістичний альтернативний рух. 2012 року Блок покинула найбільш права течія, яка відстоювала союз із соціалістами — «Політика XXI», яка 2014 року оформилась у Форум «Маніфест», який об'єднався з партією Руй Тавареша, утворивши *LIVRE/Tempo de Avançar* (Paco and Varela 2015: 104–114). Також лави партії покинула низка відомих персон, зокрема журналістка Ана Драгу і психолог Жуана Амарал Діаш. На виборах до Європарламенту 2014 року, що відбулися в умовах рекордно низької явки виборців (на дільниці прийшла лише третина з них; враховуючи, що 1975 року вибори відвідало більше 91 %, складно не згадати тенденцію, підмічену романом Жозе Сарамаго), Лівий блок втратив половину голосів і з того часу представлений єдиною європарламентаркою, троцькісткою Марізою Матіаш.

Поки Лівий блок бідкався з падінням електоральних показників, реальна боротьба в Португалії відбувалася в інших площинах. Профспілки, соціальні рухи та ініціативні групи

мобілізувалися проти курсу «жорсткої економії», який поглибився за правоцентристського кабінету міністрів Педру Пасуша Коелью. В умовах кризи еврозони Португалію, сукупний державні та приватні борги якої сягали 370 % ВВП (друге місце у світі після Японії) (Evans-Pritchard 2015), називали країною ЄС, що слідом за Грецією ближче всього стоїть до банкрутства. Заходи «жорсткої економії», які впроваджувалися і попереднім «соціалістичним», і консервативним урядом — зокрема «реформа зарплат і пенсій» чи різке збільшення плати за комунальні послуги — призвели до подальшого зубожіння населення. Макроекономічні показники дещо вирівнялись після стрімкого падіння, але проблеми нерівності та безробіття (воно сягало 50 % серед молоді, і це ще зважаючи на підтасовку органами державної влади статистики зайнятості) загострились, як і питання низької купівельної спроможності населення. Якщо сама Португалія була одним з основних пунктів призначення українських «заробітчани», то в часи кризи вже сотні тисяч молодих португальців, як колись у роки диктатури, подалися на «заробітки» до північніших країн Європи. А плани подальшої масової приватизації змушували працівників цих установ і державних компаній, наприклад, національного авіаперевізника TAP Portugal, проводити страйки, щоб зберегти свої робочі місця. Загалом за чотири роки (2011–2015) в країні відбулося близько 1100 страйків (Яковлева 2016).

Народне невдоволення не завадило португальській владі першою підписати «Бюджетний пакт» ЄС, що передбачав подальші урізання та скорочення. Результат не забарився: 15 вересня 2012 року. У 40 містах країни відбулася мільйонна політична демонстрація — найбільша з часу 1 травня 1974 року, коли перед лісабонцями вперше публічно виступили генсеки нещодавно ще підпільних Компартії та Соцпартії Альвару Куньял та Маріо Суариш. Проте ця вулична мобілізація, як і попередня в жовтні 2011 року та наступна в березні 2013 року, не зуміла усунути уряд.

У протестних рухах активну участь брали і ПКП, і Лівий блок, який зміг реорганізуватися, провести широкі обговорення в середовищі своїх активістів та повернутися до радикальних

витоків і концентрації на позапарламентській діяльності. Кульмінація внутрішньопартійних дебатів прийшлася на IX з'їзд Блоку наприкінці 2014 року, на котрому була віддана майже рівна кількість голосів за два найпопулярніші варіанти резолюцій, висунуті відповідно угрупованнями попередніх співкоординаторів (Мартінш і Семеду) та голови парламентської фракції ЛБ, Педру Філіпе Суариша, математика за фахом (Nichols 2014). У результаті були досягнуті численні компроміси, що враховували побажання обох сторін і розширяли внутрішні демократичні процедури, зокрема проведення загальнопартійних референдумів щодо найважливіших питань.

В електоральній політиці ж соціологічні опитування зовсім не обіцяли Блоку прориву, подібного до таких партій півдня Європи, як CIP3A у Греції та «Подemos» в Іспанії. Як пояснювала активістка Лівого блоку та дослідниця міжнародного лівого руху Катаріна Прінсіпе (Príncipe 2016: 159–174), на відміну від цих країн, в Португалії провідна лівоцентристська партія не була остаточно дискредитована проведенням неоліберального курсу «жорсткої економії», оскільки втратила владу. В інтерв'ю відомому лівому інтелектуалу Таріку Алі напередодні виборів та ж Катаріна Прінсіпе прогнозувала невтішні для своєї партії результати виборів (Thomas 2015). На додачу до всього, до Португалії докотилась хвиля розчарування неспроможністю уряду Алексіса Ципраса вирвати Грецію із замкнутого кола диктату кредиторів і антисоціальних реформ.

Однак члени Лівого блоку врахували прорахунки грецьких товаришів, зробивши наріжним каменем своєї кампанії проблему зовнішнього боргу й виробивши шляхом внутрішньопартійної стратегічної дискусії більш критичний погляд на природу Євросоюзу та можливість його реформування зсередини. Таким чином, вони долучились до Компартії, вимагаючи виходу із зони євро. Водночас свою міжнародну стратегію ЛБ, на відміну від євроскептичної ПКП, вбачає в альтернативному до неоліберального проекту Євросоюзу — «лівому європеїзмі»: «Ми європейці, але не євроцентричні: для Європи ми хочемо того самого, що й для планети. Ми європейці, але не єврократи: ми віримо в демократію. Ми відкидаємо стандартизацію та неповагу

до тої розмаїтості, яка і творить Європу. Ми — ліві. Наші супротивники — не іммігранти, меншини, бідняки, геї чи безробітні, а ті, хто просуває жорстку економію. Ми віримо у солідарність, у спільне протистояння кризі, у соціальну Європу, що повертає надію» (Bloco de Esquerda).

Незважаючи на невтішні передвиборні прогнози, які передрікали провал радикальної лівиці, на виборах 4 жовтня 2015 року Лівий блок отримав найвищий відсоток голосів у своїй історії (10,2 %) та 19 депутатських мандатів. «Коаліція демократичної єдності» ортодоксальних комуністів і зелених отримала ще 8,3 %; загалом лівіші за Соцпартію сили, які критикували «жорстку економію», зібрали понад 23 %. В їх числі до парламенту вперше пройшла зоозахисна партія «Люди — Тварини — Природа», отримавши один депутатський мандат. Подібні партії, у центрі програм яких не просто захист навколишнього середовища, а конкретно етичне ставлення до тварин потрапили вже до кількох європейських парламентів, причому в Європарламенті партія з Нідерландів співпрацює саме з лівою, а не із «зеленою», фракцією.

Права коаліція, що цього разу носила назву «Португаліє, вперед», посіла перше місце (38,6 %), але втратила більшість у парламенті. Очікувалося, що опозиційна Соціалістична партія (32,4 %) не порушуватиме гарних манер політики під диктатом «Трійки» й підтримає правочентристський уряд меншості в подальшому проведенні «непопулярних реформ» чи сформує з нею «велику коаліцію». Однак переговори щодо цього ні до чого не призвели, й усередині Соцпартії почалися бурхливі дебати про можливість формування уряду лівоцентристських і лівих сил, які отримали парламентську більшість за результатами виборів. Побоюючись повторити долю грецьких колег із ПАСОК, які стали молодшими партнерами правочентристського уряду й поховали себе політично, португальські соціалісти зрештою вперше за 40 років погодилися утворити коаліцію з лівішими партіями.

Переговори соціалістів із комуністами й Лівим блоком були не менш виснажливими, зважаючи на історію їхнього протистояння та розбіжності в поглядах. До того ж велася гучна

медіакампанія проти можливої участі антикапіталістичних і євроскептичних сил у керівній коаліції. Коли після візиту лідера соціалістів Антоніу Кошти до штабу Лівого блоку Катаріна Мартінш заявила, що дні консервативного уряду добігають кінця, фондову біржу охопила паніка (Камарго 2015). А президент, правий неоліберальний економіст Анібал Каваку Сілва, перевищуючи свої повноваження, здійснював тиск на процес формування коаліції. Він заявляв, що не затверджуватиме уряду лівих, оскільки той «залежатиме від підтримки антиєвропейських сил», які агітували за демонтаж валютного союзу, а також Лісабонського договору, Європейського фіскального пакту та Пакту про зростання і стабільність, що фактично позбавляв Лісабон контролю над власними фінансами.

Однак переламати перебіг подій президенту не вдалося: він не міг оголосити нові вибори, оскільки строк його власних повноважень невдовзі спливав. Першим симптомом змін стало обрання спікером Асамблеї Республіки представника лівого крила Соцпартії Ферро Родрігеша. 10 листопада 2015 року парламент відправив уряд Пасуша Коелью у відставку, а 26 листопада новий кабінет сформував Антоніу Кошта — лідер соціалістів, син літератора-комуніста гоанського походження, який здобув популярність як мер Лісабона з 2007 року. Лівий блок і «Коаліція демократичної єдності» до уряду не увійшли, але підтримали своїми голосами в Асамблеї Республіки — цілком у світлі настанов Альвару Куньяла: «Комуністів не цікавлять урядові крісла, але їх хвилює політика, яку проводить Рада міністрів!» (Костюк 2014). Ці сили усвідомлюють, що справді соціалістичного курсу від «соціалістичного» уряду годі чекати, але збираються контролювати його, щоб той принаймні дотримувався принципу «не нашкодь» щодо соціальних надбань португальців. Обидві ліві фракції підписали з партією влади окремі угоди, в яких закріпили зобов'язання відмови від реформи трудового, пенсійного й бюджетного законодавства.

Слід визнати, що за перший рік свого перебування при владі португальські соціалісти справді відійшли від найбільш одіозних проявів неоліберального курсу і видаються одними з небагатьох у європейській соціал-демократії перспективних союзників

лейбористського лідера Джеремі Корбіна в розбудові коаліції проти політики «жорсткої економії». Було покладено край політиці заморожування зарплат і пенсій; запущено процес підвищення мінімальних зарплат (до 557 євро з 2017 року), щоб надолужити втрати від інфляції; відновлено безкоштовний доступ до медичних послуг, зокрема скасовано вимогу платити 25 євро за кожне відвідування лікарні; повернуто державні інвестиційні проекти та збільшено видатки на соціальне житло (Костюк 2016). Звісно, все це було здійснено урядом не без тиску з боку профспілок і страйкувальників, особливо в бюджетній сфері.

Нова влада згорнула і приватизаційну гарячку своїх попередників, які розпродавали банки, енергетичні підприємства, телекомунікації, на які претендував переважно зарубіжний капітал — іспанський, британський, китайський, бразильський. Через ці наміри протягом 2013–2015 років у країні постійно відбувалися загальнонаціональні й галузеві страйки. Підтримку в мешканців Лісабону й Порту знайшло рішення нового уряду Кошти відмовитися від планів приватизації громадського транспорту, зокрема метро. З подачі депутатів від КДЄ й ЛБ був прийнятий законопроект, за яким у громадський сектор було повернуто банки Caixa Geral de Depósitos.

Щоправда, дрейф «вліво» не був всезагальним, продемонструвавши і свої обмеження. Так, на президентських виборах 24 січня 2016 року Португалія отримала чергового главу держави правоцентристської орієнтації — Марселу Ребелу ді Соузу. Він переміг ще в першому турі, не в останню чергу завдяки розпорошеності лівоцентристського електорату, бо Соцпартія не змогла виставити єдиного офіційного кандидата. Натомість сильну кампанію провела висуванка Лівого блоку, соціологиня Маріза Матіаш, яку за її заслуги в розбудові європейської мережі охорони здоров'я та боротьби із захворюваннями єдиною з числа членів лівої групи Європарламенту обирали «євродепутатом року». Вона посіла третє місце з 10,1 % голосів, що наразі є найкращим показником жінки-кандидатки в президенти Португалії. Це майже втричі більше за результат кандидата Компартії, колишнього бунтівного теолога Едгара Сілву.

Хоча підтримуваний «лівим тріо» уряд Португалії поки, здається, відповідає взірцю найбільш соціально орієнтованої антикризової політики, яку ладне терпіти керівництво Євросоюзу та кредитори, проте іронічно, що так виглядають межі лівої політики в країні, яка чотири десятиліття тому щиро горіла революційним запалом побудови нового, більш справедливого ладу. Та й програмні вимоги і Лівого блоку, і Португальської комуністичної партії йдуть набагато далі: списання зовнішнього боргу, скорочення робочого тижня, ренаціоналізація та передача підприємств під контроль їх трудових колективів. Португалія залишається однією з європейських країн із найсильнішими лівими настроями та живою традицією антисистемних рухів, що не переривалася з часів «Революції гвоздик» 1974 року.

Джерела:

Камарго, Ж., 2015. «Правительственный кризис в Португалии: новое „слабое звено“ Еврозоны?». В: Открытая левая. Доступ 22.02.2017 по ссылке: <http://openleft.ru/?p=7129>

Костюк, Р., 2014. «Мануэла Бернардино: “Иная Европа — социалистическая — возможна!”». В: Sensus Novus. Доступ 22.02.2017 по ссылке: <http://www.sensusnovus.ru/policy/2014/08/21/19288.html>

Костюк, Р., 2016. «Розовая годовщина» прогрессистского большинства В. Рабкор. Доступ 22.02.2017 по ссылке: <http://rabkor.ru/columns/left/2016/12/05/pink-anniversary/>

Сантос де, Р., 2010. Что за успехом Левого блока? В: Альтернативы, №1. Доступ 22.02.2017 по ссылке: <http://www.alternativy.ru/ru/node/1118>

Сарамого, Ж., 2015. Прозріння. Харків: Фоліо.

Яковлева, Н., 2016. «Португалия: кризис постреволюционной модели и поиск нового вектора развития». В: Перспективы. Доступ 22.02.2017 по ссылке: http://www.perspektivy.info/oikumena/europe/portugal-ija_krizis_postrevolucionnoj_modeli_i_poisk_novogo_vektora_razvitiija_2016-03-11.htm

Blake, R., 2009. “What’s Behind the Left Bloc’s Success in Portugal?”. In: Social Resistance. Available 22.02.2017 at: <http://socialistresistance.org/whats-behind-the-left-blocs-success-in-portugal/703>

Bloco de Esquerda. In: GUE/NGL. Available 22.02.2017 at: <http://www.guengl.eu/group/delegation/bloco-de-esquerda>

Evans-Pritchard, A., 2015. «Germany loses key ally in Portugal as austerity regime crumbles». In: Telegraph. Available 22.02.2017 at: <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/11984597/Germany-loses-key-ally-in-Portugal-as-austerity-regime-crumbles.html>

Freire, A., M. Costa Lobo, M., 2002. Election Report — The Portuguese 2002 Legislative Elections. In: *West European Politics*, Volume 25, Issue 4, pp. 221—228. Available 21.02.2017 at: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/713601634>

Heilig, D., 2011. The Portuguese Left: The Story Of A Separation. In: Daiber, B., Hildebrandt, C., Striethorst, A. (eds.). *From Revolution to Coalition — Radical Left Parties in Europe*. Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung. Available 22.02.2017 at: https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/Manuskripte/Manuskripte_neu_2.pdf

Martins, C. F., 2015. «Women who conquered macho world of Portuguese politics prepare for power». In: *The Guardian*. Available 22.02.2017 at: <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/14/women-portuguese-politics-left-bloc-party-sexist-attacks>

Nichols, D., 2014. «Portugal: Left Bloc in struggle to regain unity after convention». In: *Links*. Available 22.02.2017 at: <http://links.org.au/node/4195>

Paço do, A. S. and Varela, R., 2015. The “Memorandum of Understanding”

in Portugal and the Portuguese Left. In: *Socialism and Democracy*, № 29: The Radical Left in Europe.

Príncipe C., 2016. *The Deferred Portuguese Revolution // Europe in Revolt* / Ed. by Catarina Príncipe and Bhaskar Sunkara — Chicago: Haymarket Books, — P. 159–174.

Sassoon D., 2014. *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*. — London: I.B.Tauris.

Sousa A., 2011. *Starting anew with the Left Bloc // New Parties of the Left — Experiences from Europe* / Ed. by Daniel Bensaid, Alda Sousa, Alan Thornett. — London: Resistance Books <http://www.esquerda.net/en/artigo/what-left-bloc/39448>

Uncertainty, Austerity and Resistance: Tariq Ali talks to Catarina Príncipe of Portugal's Left Bloc <http://www.versobooks.com/blogs/2267-uncertainty-austerity-and-resistance-tariq-ali-talks-to-caterina-principe-of-portugal-s-left-bloc>

9

Ліві партії в інших країнах Європи

ДЕНИС ПІЛАШ

політолог-міжнародник, дослідник
історії політичних і соціальних рухів

У політичній системі практично всіх сучасних країн «старої Європи» існують представлені в парламентах лівосоціалістичні, ліворадикальні чи комуністичні партії. Це суттєво відрізняє ці держави від Центрально-Східної Європи, яка до 1989–1991 років входила до так званого «соціалістичного табору». Тут поєднання таких чинників, як дискредитація соціалістичних ідей через трагічну спадщину злочинів сталінізму, втрата досвіду низової соціальної самоорганізації в умовах десятиліть авторитарного патерналізму, шокове запровадження «дикого капіталізму», стрімка олігархізація та експансія транснаціональних корпорацій, підйом крайньо правого націоналізму й антикомунізм як складова нових державних ідеологій, на тривалий час унеможливило справжню ліву політику. Керівні комуністичні партії колишніх «народних демократій» трансформувалися в соціал-демократичні, що, повернувшись до влади, проводили приватизацію та інші ринкові перетворення навіть із більшим ентузіазмом, ніж їхні консервативно-ліберальні опоненти. Єдина з них, що не змінила своєї назви та ідеології, але водночас зберегла помітний вплив, — *Komunistická strana Čech a Moravy* (Комуністична партія Чехії та Моравії), але і її політика є вкрай еклектичною та суперечливою. Що стосується «східноєвропейських» нових лівих, не пов'язаних зі старими партіями, то вони почали виходити на політичну арену лише нещодавно, як от партія *Partia Razem* («Разом») у Польщі чи *Левица* («Лівіця») в Македонії. Найкращий приклад подібної сили дала Словенія з її найвищими в регіоні економічними показниками, найсильнішим профспілковим рухом і масовими протестами проти політики неоліберальних реформ. На хвилі цих протестів і виникла «Ініціатива за демократичний соціалізм», довкола якої утворилась політична коаліція *Združena levica* («Об'єднана лівіця»). На перших своїх парламентських виборах 2014 року цей новий політичний суб'єкт (серед кандидатів якого переважала молодь із «Робітничо-панківського університету») потрапив до парламенту, здобувши 6 %.

У цьому короткому огляді ми зупинимось на тих країнах Західної, Північної і Південної Європи, де лівіця відіграє важливу роль у політичному житті. Однак і в тих із них, що залишилися

поза нашою увагою, можна віднайти сучасні рухи «лівіше соціал-демократії». У Швейцарії ліворадикальний фланг розділений між спадкоємцею Комуністичної партії Швейцарії *Partei der Arbeit der Schweiz/Parti Suisse du Travail — Parti Ouvrier et Populaire/Partito Comunista* (Швейцарська партія праці), молодією партією соціал-демократичного спрямування *Alternative Linke/La Gauch* («Альтернативна лівиця») та учасницею «Європейських антикапіталістичних лівих» з троцькістським ядром *solidaritéS* («Солідарність»), які намагались співпрацювати, але зрештою розділились і представлені лише одним депутатом. Проте в мейнстрімних Соціалістичній (Соціал-демократичній) та Зеленій партіях існує впливове ліве крило, особливо у франкомовних кантонах.

В Австрії радикальна лівиця теж маргіналізована існуванням потужної *Sozialdemokratische Partei Österreichs* (Соціал-демократичної партії), яка століття по своєму заснуванню у 1889 році лишалася партією австрійського робітничого класу й після обох світових воєн відігравала ключову роль у політичному житті, створивши змішану економічну систему з найбільшою часткою державної власності в капіталістичному господарстві. Одразу після Німеччини тут також постала альтернативна їй на лівоцентристському фланзі Партія зелених, а от впливові антикапіталістичні ліві відсутні (на відміну від праворадикалів з Австрійської партії свободи, які тут підняли голову одними з перших у Європі після розгрому фашизму в Другій світовій). Винятком є хіба що федеральна земля Штирія, де *Kommunistische Partei Österreichs* (Комуністична партія Австрії) набирає більше 20 % на місцевих виборах у Граці.

Для Бельгії також не були характерні лівіші за соціал-демократію сили, хоча відому роль у профспілковому (зокрема шахтарському) й студентському русі синдикалісти, комуністи та троцькісти Револьюційної комуністичної ліги все ж відігравали. Ситуація змінилась останніми роками з підйомом доти маргінальної *Partij van de Arbeid/Parti du Travail* (Партії праці Бельгії). Ця маоїстська партія раніше була впливовою хіба що в ініційованих нею щорічних Міжнародних комуністичних семінарах, до яких запрошувались ортодоксальні («антиревізійні») «антиревізійні»

марксистсько-ленінські партії. Однак в умовах світової економічної кризи її підтримка на національному й регіональному рівнях стала зростати, і після 2014 року це єдина партія в парламенті, що не розділена на дві самостійні структури, які відбивають конфлікт між фламандською та валлонською частинами Бельгії.

Нарешті, в Люксембурзі 1999 року з'явилася парламентська політична сила зліва від «традиційної» соціал-демократії (Люксембурзької соціалістичної робітничої партії) — *Déi Lénk* («Лівіця»). Вона була альянсом троцькістської Револьюційної соціалістичної партії, організації «Нові ліві» та Компартії Люксембургу, яка, однак, невдовзі покинула це об'єднання. Попри розкол, «Лівіці» вдалося відновити свої сили й підняти електоральну підтримку до порядку 5 %. Хоч вона й походить із невеликої країни, та, на відміну від багатьох своїх товаришів за Партією європейських лівих, люксембурзька «Лівіця» займає більш комплексну позицію по багатьом питанням, зокрема по Україні, де вона більш критична до кремлівських пропагандистських штампів.

Данія

Данія, як і Швеція, вважається яскравим прикладом реалізації скандинавської моделі соціал-демократії. Недарма саме до досвіду Данії найчастіше апелював американський сенатор Берні Сандерс під час своєї кампанії за висунення на пост президента США. Мільйони американців, передусім молодих, долучилися до руху на підтримку кандидата, який визначав себе як «демократичного соціаліста» (при тому саме це слово в панівному двопартійному консенсусі США вважалося табуованим) й вказував на те, чому Сполучені Штати могли б повчитись у таких країн, як Данія. Адже в останній підтримуються високі стандарти громадянських свобод, гендерної рівності й екологічної відповідальності, а також потужні системи соціального захисту, державної медицини та освіти. Більша частина цих досягнень — результат періоду політичного домінування соціал-демократів

(*Socialdemokraterne*), які з невеликими перервами перебували при владі протягом 1924–1982 років (Буск 2007). За існування сильної соціал-демократичної партії *Danmarks Kommunistiske Parti* (Компартія Данії) значною підтримкою не користувалася — за винятком періоду під час і одразу після Другої світової війни, оскільки основою антифашистського Руху Опору («Ради свободи» та партизанської організації ВОРА) були комуністи та частина антинімецьких консерваторів, тоді як уряд на чолі з соціал-демократами покірно прийняв нацистську окупацію.

Однак і Данію зачепили процеси демонтажу соціальної держави, причому до них доклали руку й самі соціал-демократи, які слідом за іншими партіями Соцінтерну змістились від своїх ідейно-політичних засад до ліберального центру політичного спектру. Натомість роль захисників соціальних завоювань перейшла до сил лівіше за соціал-демократів: *Socialistisk Folkeparti* (Соціалістичної народної партії) та *Enhedslisten — de røde-grønne* («Єдиного списку — Червоно-зеленої коаліції»). Союзниками соціал-демократів за лівоцентристським блоком виступають також соціал-ліберальна партія *Radikale Venstre* («Радикальна Венстре») та нова екологічна партія *Alternativet* («Альтернатива»). Їм протистоїть група правих партій — від праволіберальної *Venstre* («Венстре», що означає «ліва» — на час її заснування в XIX столітті ця політична сила буржуазії протистояла «правій» партії консервативних землевласників) до правоконсервативної та антимігрантської *Dansk Folkeparti* (Данської народної партії).

Соціалістична народна партія була створена 1959 року більшістю членів Компартії Данії на чолі з її колишнім лідером Акселем Ларсеном, який порвав із нею через радянське вторгнення для придушення Угорського повстання 1956 року (і, як згодом з'ясувалось, був завербований західними спецслужбами). Її засновники відмовилися від слідування вказівкам із СРСР і симпатизували «власному шляху» югославських комуністів на чолі з Йосипом Броз Тіто. Увірвавшись на ідеологічне поле між прозахідними соціал-демократами та прорадянськими комуністами, СНП (як і тогочасна Об'єднана соціалістична партія у Франції чи Пацифістська соціалістична партія в Нідерландах) намагалася запропонувати третю альтернативу цим двом

панівним напрямком лівої політики. Так, вона, по суті, стала піонером характерного для північноєвропейських країн політичного руху, який називав себе «народним соціалізмом». У час підйому антивоєнних і антиядерних рухів 1960-х партія успішно здійснювала політику «стояння на двох ногах» (комбінування парламентської політики й низових вуличних протестів), досягнувши суттєвої електоральної підтримки (майже 11 %) 1966 року. Водночас ні «народні соціалісти», ні яка-небудь інша фракція радикальних лівих не змогла потіснити абсолютної гегемонії соціал-демократів у профспілковому русі (Christiansen 1994).

До того ж у подальшому СНП щоразу втрачала електорат, як тільки надавала підтримку соціал-демократичним урядам. Так, 1967 року, коли «народні соціалісти» вперше пішли на угоду з ескедами, що передбачала й антиробітничі заходи, з партії вийшла значна частина її активу, що утворила близьку до «нових лівих» марксистську групу, яка взяла назву *Venstresocialisterne* («Ліві соціалісти») і була однією з небагатьох ліворадикальних (радикальніших за комуністичні) партій Європи з парламентським представництвом. Схожі хитання характерні й для оцінки партією євроінтеграції. У 1980-х роках європейський «Спільний ринок» критикували не лише «народні соціалісти», а й соціал-демократи й соціал-ліберали; за таких умов СНП була третьою партією держави, що отримувала майже півмільйона (15 %) голосів виборців. А вже 2006 року СНП, яка виступала як головна євроскептична партія Данії на попередніх референдумах 1972 і 1986 років, агітувала голосувати «за» в референдумі щодо нео-ліберального проекту Конституції Євросоюзу. Тому політолог Нільс Фінн Крістіансен зазначив ще 1994 року: «Те, що партія продовжує існувати паралельно з традиційною соціал-демократією — передусім результат дії виборчої системи, питання стилю чи історії, але не результат справжніх політичних розбіжностей» (Кагарлицький 2007).

Однак, коли новий керівник СНП Віллі Сьовндал пообіцяв дотримуватися більш лівого курсу у внутрішній політиці, соціологічні опитування зафіксували історичний пік підтримки партії — 2007 року вона завоювала 13 % голосів, а напередодні виборів 2008 року на деякий час навіть обійшла соціал-демократів

(варто тут же додати й ложку дьогтю — новий голова СНП розродився і вкрай жорсткими коментарями на підтримку сумнозвісної «боротьби з тероризмом» навіть ціною втрати громадянських свобод). Але доки датські трудящі вбачали в СНП соціалістичну альтернативу, партія намагалася конвертувати народну довіру в зручні позиції в переговорах щодо входження в коаліцію із соціал-демократами й соціал-лібералами з «Радикальної Венстре».

Після парламентських виборів 2011 року, на яких явка виборців сягала майже 88 %, така урядова коаліція стала реальною — «Червоний блок» (тобто 4 ліві та лівоцентристські партії) отримав 92 місця проти 87 — в «Синьому блоку» (праві ліберали, консерватори і націоналісти). Таким чином, СНП одержала шість міністерських постів у новоствореному уряді соціал-демократки Хелле Торнінг-Шмідт (першої жінки на чолі данського уряду). Однак дії лівосоціалістичної партії, яка навіть підтримала заплановані ще попереднім ліберально-консервативним урядом податкову реформу й заходи економії, їхні виборці розцінили як опортуністичні. Навіть вихід СНП з уряду на початку 2014 року на знак протесту проти продажу активів державної енергетичної компанії банку «Goldman Sachs» не зумів зупинити падіння довіри до політичної сили. На виборах 2015 року, що обернулися поразкою лівоцентристської («червоної») коаліції партій, СНП зазедве зібрала 4,2 %.

Натомість більшу послідовність (і радикальність) демонструє Єдиний список — Червоно-зелені (Червоно-зелена коаліція). Під час свого створення 1989 року коаліція об'єднала вищезгаданих «Лівих соціалістів», троцькістську *Socialistisk Arbejderparti* (Соціалістичну робітничу партію — секцію Воз'єднаного Четвертого інтернаціоналу) та Комуністичну партію Данії. Щоправда, щойно «Єдиний список» не подолав бар'єр у 2 % на своїх перших виборах, частина «прагматиків» на чолі з екс-генсеком Компартії Оле Соном дезертувала до СНП, де зараз займає високі позиції, але, схоже, це тільки посприяло оздоровленню політичної культури «червоно-зелених». Пізніше до «червоно-зелених» приєдналися маоїстська Комуністична робітничка партія, вступ якої спершу блокувала прорадянська Компартія, та «Міжнародні

соціалісти» (секція посттроцькістської Міжнародної соціалістичної тенденції, котра вслід за своїм теоретиком Тоні Кліффом розглядає лад у СРСР як державний капіталізм).

Як і Соціалістична народна партія, данські «червоно-зелені» теж були першопрохідцями, давши перший приклад широкого плюралістичного об'єднання різних лівих сил (демократичних соціалістів, еврокомуністів, троцькістів, постмаоїстів). Також це була перша європейська політична сила, яка, поклавши в основу своєї програми поєднання принципів радикально-соціалістичної та зеленої політики, домоглася парламентських успіхів. Водночас нині в Європейській партії зелених Данію представляє саме СНП, яка відійшла від своєї антикапіталістичної ідентичності. Червоно-зелена коаліція ж на європейському рівні не лише є членом Партії європейських лівих, а й виступила однією із засновниць більш радикального об'єднання «Європейські антикапіталістичні ліві». У виборах до Європарламенту ЧЗК безпосередньо участі не брала, оскільки підтримувала списки «Народного руху проти ЄС» — різноманітного євроскептичного фронту, що існує чотири десятиліття. Від нього було обрано одного з небагатьох революційних лівих, яким вдалося пройти до Європарламенту на виборах 2009 року — Сьорена Бо Сьоннергора, представника однієї зі складових коаліції, Соціалістичної робітничої партії. На наступних виборах 2014 року його змінила Ріна Ронья Карі, також троцькістка з ЧЗК. Лише 2016 року коаліція прийняла рішення брати участь у європейських виборах самостійно.

Із числа парламентських лівих Європи в Червоно-зеленій коаліції чи не найрадикальніші вимоги: скорочення робочого тижня до 30 годин, усупільнення підприємств, екосоціалістична економіка, відкриті для в'їзду біженців кордони, обмеження повноважень поліції, розпуск блоку НАТО. Таким чином, датські ліворадикали не просто захищають скандинавську модель «держави добробуту», як більшість демократичних соціалістів регіону, а й формують наступальні вимоги, для реалізації яких планують високі податки на спекулятивні доходи та скасування державних субсидій приватним фірмам. Власне, стратегічні обрії Червоно-зеленої коаліції передбачають революційне подолання капіталізму на користь принципово нового соціалізму.

З парламентських партій Данії саме «червоно-зелені» приділяють найбільшу увагу захисту інтересів молоді, жінок, іммігрантів й етнічних меншин. Зокрема, вона співпрацює з курдською громадою і матеріально підтримує курдську самооборону YPG, що веде в Сирії боротьбу з «Ісламською державою», а відповідальний за міжнародні зв'язки в депутатській фракції Ніколай Віллумсен відвідував курдів Туреччини. Червоно-зелена коаліція намагається забезпечити максимальну децентралізацію колективного керівництва — воно здійснюється Виконавчим комітетом із 25 осіб. Найбільш упізнаване обличчя партії є не одноосібним лідером, а радше речником колективу; зараз у цій ролі Йоханну Шмідт-Нільсен заступила Пернілле Скіппер. Червоно-зелена коаліція підтримує неформальні контакти з Соціалістичним молодіжним фронтом — радикальною й принципово позапарламентською організацією, що об'єднує молодих революційних соціалістів і анархістів.

На виборах 2011 року Червоно-зелена коаліція «стрибнула» з попередніх 2,2 % до 6,7 % підтримки й отримала 12 місць у парламенті — Фолькетингу. Склалася незнйома раніше ситуація — формування уряду на чолі із соціал-демократами залежало від парламентської підтримки з боку «червоно-зелених» (аналогічно тому, як правоцентристський уряд Андерса Фога Расмуссена залежав від підтримки з боку ультраправої Данської народної партії). Молода й популярна публічна спікерка Червоно-зеленої коаліції Йоханна Шмідт-Нільсен прокоментувала умови такої підтримки: «Ми стикаємося з новою ситуацією, коли в нас є можливість мати вплив... Однак це не значить, що ми даємо карт-бланш соціал-демократам і СНП. Ми не голосуватимемо за бюджет тільки тому, що соціал-демократи цього хочуть».

Коли лівоцентристи під тиском організацій роботодавців дійшли угоди з консерваторами й лібералами щодо «заходів жорсткої економії» (підвищення податків для осіб з нижчими доходами та скорочення індексації допомоги за безробіттям), критична підтримка Червоно-зеленої коаліції вичерпалася: «Ми розчаровані діями уряду й не надамо йому підтримки під час голосування по бюджету. Зараз наша задача — не дозволити уряду

робити „брудні трюки“», — зазначила Йоханна Шмідт-Нільсен, невдовзі після чого оголосила про перехід в опозицію (Лехтман 2012). Верхівка соціал-демократів відповідала радикальним лівим «взаємністю». Так, лідер соціал-демократичної фракції в парламенті Хенрік Сасс Ларсен виголосив цілком у стилі медійної кампанії проти СІРІЗА в Греції: «Ми не можемо дозволити групці леніністів, марксистів, троцькістів керувати країною». Інший депутат від соціал-демократів Бенні Енгельбрехт з усією відвертістю підкреслив свою готовність до останнього захищати капіталістичний лад від «червоно-зелених»: «Якщо вони збираються здійснити революцію, то спочатку їм доведеться мене пристрелити» (Stanners 2012).

Червоно-зелена коаліція — справді одна з небагатьох європейських парламентських партій, яка не боїться говорити про соціальну революцію. Як відзначав депутат Фолькетингу від «червоно-зелених» Пер Клаузен: «Ми можемо просто подивитися на те, що відбувається в Південній Європі прямо зараз. Усе може вибухнути і в Данії, а економічний колапс призведе до того, що населення зрозуміє, що нашим політикам не вистає легітимності. Я не знаю нікого в Червоно-зеленій коаліції, хто не вірить у революцію». І додав, майже по-синдикалістськи: «Революція набуде форми великих страйків». Ще одна представниця коаліції — Катрін Тофт Міккельсен — зазначила, що якби її сила перемогла на виборах, то розпустила б поліцію та ліквідувала б приватну власність на засоби виробництва. Відповідаючи на закиди на її адресу, вона зазначила: «Якщо бути екстремістом значить прагнути суспільства, де праця нікого не обтяжує, де нема занадто багатих і бідних людей, де нікого не відправляють на війну, де на першому місці стоять люди та довкілля — то так, я екстремістка!» (Johansen 2012).

В умовах економічної кризи виявилось, що данських трудящих незмінні революційні установки Червоно-зеленої коаліції неабияк приваблюють — різкий контраст із розчаруванням в «економічному реалізмі» та «поміркованості» соціал-демократів та СНП, за які тих вихваляють праві опоненти. За умов, коли понад 40 % датчан(ок) віком від 18 до 29 років визначають себе як соціалістів(ок), вони розглядають ЧЗК в якості останньої

справді соціалістичної партії. Коаліція, яка в момент свого за-снування об'єднувала близько тисячі членів, нині має чисельність набагато більшу. З 2010 року членство в ній подвоїлось і сягає 10 тисяч осіб.

Напередодні парламентських виборів 2015 року опитування демонстрували підтримку Червоно-зеленої коаліції на рівні 12–14 %, що майже зрівнялось із показниками соціал-демократів (для останніх це міг бути історичний мінімум за 106 років). Ця тенденція проявилася на місцевих виборах 2013 року, на яких «Червоно-зелені» стали другою найбільшою партією в міській раді Копенгагена з $\frac{1}{5}$ голосів виборців. Проте прогнози на останніх виборах не виправдалися: соціал-демократи зберегли свій відсоток голосів, хоча й втратили владу, а «червоно-зелені» хай і отримали найкращий свій результат, але він не перевищив 8 %. Частково це пояснювалося появою нової зеленої партії «Альтернатива», яка була своєрідним відгуком політичного мейнстріму на виклик молодих нових лівих (аналогічно до нових центристських партій в Іспанії та Ісландії) і відібрала частину голосів освіченого ліволіберального електорату. А втім, це означало й кристалізацію класової бази «червоно-зелених», які стали більше орієнтуватися на протистояння впливу правих популістів у робітничому середовищі.

Якщо зайшла мова про Данію, то не можна не згадати сильний лівий (і водночас незалежницький) рух у її володіннях. На Фарерських островах він представлений партією *Tjóðveldi* («Республіка»), що відстоює екосоціалістичні ідеї й самовизначення як суверенної республіки, набираючи близько 20 % голосів на виборах. У найбільшій автономії, Гренландії, цю роль відіграє *Inuit Ataqatigiit* («Народна спільнота») — лівосоціалістична сила, що виступає за самовизначення корінного населення Гренландії, інуїтів (ескімосів), аж до незалежності від метрополії. 2005 року вона вже мала 22,5 % голосів і ввійшла до уряду автономії як молодший партнер соціал-демократичної партії *Siumut* («Вперед»), але вийшла звідти, оскільки з екологічних міркувань виступала за обмеження вилову риби. 2009 року «Народна спільнота» впевнено перемогла на виборах із 43,8 % голосів, а сформований разом із партією «Демократи» уряд

Куупіка Клейста заходився посилювати соціальну сферу та відкрив кордони для мігрантів. Водночас уряд Клейста критикували як зліва — за відхід від установок на захист довкілля й дозволи на його експлуатацію корпораціями, так і справа — за угоди з китайською стороною, що передбачала ввезення робітників із-за кордону (Костюк 2013). Під час перебування партії при владі від «Народної спільноти» відкололася екоосоціалістична *Partii Inuit* (Народна партія), яка отримала 2 місця в парламенті і представника в уряді автономії. Сама керівна партія зайняла на виборах 2013 і 2014 років лише друге місце, поступившись партії «Вперед». Уже за нової лідерки, Сари Ольсвіг, «Народне співтовариство» знову увійшло в уряд у жовтні 2016 року, коли «Вперед» вирішила змінити партнерів у керівній коаліції.

Джерела:

- Буск, С., Поульсен, Х. (ред.), 2007. *История Дании*. Москва: Весь мир.
- Кагарлицкий, Б. Ю., 2007. *Политология революции*. Москва: Алгоритм.
- Костюк, Р., 2013. «Гренландия: остров продолжает леветь». В: *Sensus novus*. Доступ 24.04.2017 по ссылке: <http://www.sensusnovus.ru/news/2013/03/24/16020.html>
- Лехтман, А., 2012. «Дания: Красно-зелёная коалиция против „левого“ правительства». В: *Sensus novus*. Доступ 24.04.2017 по ссылке: <http://www.sensusnovus.ru/analytics/2012/09/09/14396.html>
- Christiansen, S. P., 1994. «Denmark: End of an Idyll?». In: Anderson P, Camilkr, P. (eds.). *Mapping the West European Left*. London-New York: Verso. pp. 77-100.
- Johansen, I. V., 2012. «The Left and Radical Left in Denmark». In: Daiber, B., Hildebrandt, C., Striethorst, A. (eds.). *From Revolution to Coalition — Radical Left Parties in Europe*. Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, pp. 41-49.
- Stanners, P., 2012. Enhedslisten: revolution not far off. In: *The Copenhagen Post*. Available 24.04.2017 at: https://issuu.com/cphpost/docs/1529_cphpost
- Voss, M., 2011. The Red-Green Alliance in Denmark. In: *International Viewpoint*. Available 24.04.2017 at: <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article2332>

Ірландія

На характер політичних процесів в Ірландії наклала свій відбиток тривала історія боротьби, в якій цілі національного визволення й релігійної самодостатності поєднувалися з вимогами соціальної справедливості. Таким чином, місцева лівиця, ірландський республіканізм, який ставив за мету єдину республіку на території острова Ірландія, вільну від панування Британської імперії, та католицька ідентичність на протигагу завезеному з Англії протестантизму, часто сприймалися як синоніми (Ó Broin 2009). Ця традиція лівонаціоналістичної боротьби від імені пригнобленого імперською потугою народу відводиться до заснованої Артуром Гріффітом 1905 року партії *Sinn Féin* («Шинн Фейн» — «Ми самі»), спадкоємцями якої себе вважають одразу кілька сучасних організацій.

Те, що історично в Ірландії національний рух був переплетений з антикапіталістичними й соціалістичними ідеями (як, до речі, і в Україні на початку ХХ століття), не має дивувати. На цьому «Смарагдовому острові», що знаходиться безпосередньо поруч із метрополією, британський імперіалізм та зміцнілий капіталізм не менше проявляли свою безжальність, ніж у заокеанських колоніях. Недарма навіть найбільша трагедія в ірландській історії — Великий («картопляний») голод 1845–1849 років, що забрав до 1,6 млн життів і спричинив масову еміграцію до США — був тісно пов'язаний з ідеологією вільного ринку: люди гинули, поки землі перебували в руках великих землевласників і англійської буржуазії, а держава під приводом невтручання в економіку відмовлялася забезпечити розподіл продовольства, навіть коли наслідки стали катастрофічними (МакКормак 2006). Однак, зрештою, саме ця подія стала стимулом для розгортання руху за визволення від британської корони.

На Великдень 1916 року ірландські республіканці здійснили відчайдушну спробу проголосити Ірландську республіку, незалежну від ненависного поневолювача. Тоді вони зазнали поразки і британці стратили їхніх ватажків, а також людей, непричетних до цього виступу, наприклад дипломата Роджера Кейсмента,

який свого часу викрив злочини колонізаторів у Бельгійському Конго. Але Великоднє повстання 1916 року, а точніше пам'ять про його придушення, дало поштовх війні за незалежність, коли 1919 року лівонаціоналістична партія «Шин Фейн» перемогла на виборах і її депутати знову задекларували суверенітет Ірландії. Одним із яскравих епізодів боротьби стало проголошення місцевим робітничим страйковим комітетом одного з ірландських графств «Радянським Лімериком»; ця «соціалістична республіка» проіснувала близько двох тижнів. Війна закінчилася 1921 року англо-ірландським компромісом, за яким на півдні проголошувалась незалежна держава (з 1949 року Республіка Ірландія), а Північна Ірландія (Ольстер) лишалась у складі Сполученого Королівства. Та мова йшла не лише про території — нова влада заходилася придушувати радикалів, які прагнули справжньої соціальної революції, і в Ірландії вибухнула громадянська війна, зображена, зокрема, в художньому фільмі Кена Лоуча «Вітер, що гойдає ячмінь».

Революційна Росія, лідер якої зі співчуттям писав, що Великоднє повстання відбулося передчасно щодо «європейської революції пролетаріату» (Ленин 1973), однією з перших визнала нову країну. І серед тогочасних ірландських революціонерів було чимало соціалістів, як-от «Кремезний Джим» Ларкін, графиня Констанція Маркевич, Ліам О'Флаєрти і, звісно, Джеймс Конноллі — марксист, профспілковий діяч, один із лідерів і мучеників повстання 1916 року, який наголошував, що зміни прапора над Дубліном недостатньо: гарантією реального визволення можуть бути лише соціалізм та усунення панування буржуазії. Однак сталося так, що ліві невдовзі опинилися на узбіччі політичного життя на півдні Ірландії, де протягом XX століття в політичному житті домінували дві буржуазні партії — «Фіне Гел» та «Фіана Файл», чия тривала ворожнеча пояснюється не так ідейними розбіжностями (зрештою, вони практично стерлися), як конфліктом засновників традицій, із яких походять ці сили — відповідно Майкла Коллінза та Імона де Валери, який з невеликими перервами був головою держави чи уряду протягом чотирьох десятиліть. Перший підтримував мирну угоду з англійцями й загинув у сутичці з партизанами Ірландської

республіканської армії, яку він сам і створював; другий виступив проти — його антианглійські настрої були настільки сильними, що він ладен був вітати будь-якого її ворога, хай навіть Гітлера, після самогубства якого де Валера в статусі прем'єра нейтральної Ірландії особисто приносив співчуття в німецькому посольстві.

На відміну від «Фіне Гел» та «Фіана Файл», ще одна традиційна партія Республіки Ірландія виникла не як відкол від «Шинн Фейн». Це створена в 1912 році як політичне крило ірландських профспілок *Páirtí an Lucht Oibre* (Лейбористська партія), біля витоків якої стояли радикальні марксистки та синдикалісти Ларкін і Конноллі. Та вже невовзі партія дрейфувала до правого крила міжнародної соціал-демократії, а у внутрішній політиці зазвичай виступала як молодший коаліційний партнер консервативної «Фіне Гел» (одним із засновників останньої був фашизоїдний рух «блакитних сорочок»). Хоча подеколи до урядів могли потрапляти й справді соціалістичні політики, зокрема майбутній засновник «Міжнародної амністії» й лауреат Нобелівської премії миру Шон Макбрайд чи організатор національної системи охорони здоров'я доктор Ноель Браун, які представляли ліву партію *Clann na Poblachta* («Сім'я Республіки»). Проте їхні можливості були обмежені. Так, доктор Браун, який втратив родину й ледь сам не помер від сухот, які тоді забирали життя кожного восьмисотого ірландця, зміг напрочуд швидко покінчити з епідемією туберкульозу і збирався поширити досвід безкоштовної медицини, запровадити амбітну програму загального медичного забезпечення (Burtenshaw 2015). Однак на перешкоді стала найсильніша в клерикальній Ірландії ХХ століття інституція — місцева католицька церква, яка, здійнявши істерію навколо програми «Матері та діти» через включення ідей про статеву освіту жінок, домоглася відставки цього міністра й зберегла свої прибутки від приватних лікарень (Гарвін 2013). Релігійність країни досі продовжує накладати консервативний відбиток на її суспільне життя; водночас і тут спостерігаються деякі зміни — так, на нещодавньому референдумі, на якому було узаконено одностатеві шлюби, низка католицьких ієрархів навіть агітувала голосувати «за».

Оскільки Ірландія лишилась розділеною, етнополітичне й міжконфесійне насильство протестантів-юніоністів і католиків-республіканців на півночі забиало все нові життя. Громадянська війна на території Ольстеру тривала, загострившись у 1960–1970-х (The Troubles), аж до підписання Белфастської угоди Страстної п'ятниці 1998 року між урядами Ірландії, Сполученого Королівства та 8 політичними партіями Північної Ірландії, що поклала край збройному конфлікту. Північна Ірландія лишається найменш розвиненим регіоном Сполученого Королівства Великої Британії в економічному плані, а серед північноірландської католицької громади переважають ліві течії, представлені поміркованішою Соціал-демократичною й Лейбористською партією та радикальнішою партією «Шинн Фейн», а серед тамтешніх протестантів — праві, лоялістські та расистські.

Нинішня «Шинн Фейн» є активною парламентською партією в обох частинах Ірландії, що стоїть на засадах лівиці, ірландського республіканізму й націоналізму. Хоча місця, які вона займає у Вестмінстерському парламенті в Лондоні, її депутати продовжують принципово бойкотувати, оскільки відмовляються приносити присягу британській монархії. Та заснована вона була як політичне крило організації, що вела збройну боротьбу за вигнання британців — Ірландської республіканської армії (IRA), котра тривалий час мала реноме однієї з найвідоміших терористичних груп світу. IRA мало не вбила Маргарет Тетчер, котра відмовлялася вести переговори з північноірландськими республіканцями, навіть коли їхні ув'язнені представники почали гинути від протестного голодування в британських в'язницях. Внаслідок розколу, який відбувся в «Шинн Фейн» та IRA 1970 року попередниця сучасної партії, «Тимчасова Шинн Фейн», відстоювала продовження терористичних атак, тоді як інше крило, «Офіційна Шинн Фейн», заклиало до організованої політичної боротьби (не відкидаючи, зокрема, участі у виборчому процесі) за об'єднання острова й соціалістичну революцію.

Ця «Офіційна Шинн Фейн», більш відома як *Páirtí na nOibrithe/Workers' Party of Ireland* (Робітнича партія Ірландії), потіснила Комуністичну партію Ірландії як провідна

марксистсько-ленінська партія острова. Але з часом вплив партії відчувався все менше. Радикальне крило 1974 року подалося до Ірландської республіканської соціалістичної партії. Її співзасновницею була вулична активістка Бернадетта Девлін — у віці 21 років вона стала наймолодшою жінкою, обраною до британського парламенту в історії і лишалась такою до 2015 року, коли її рекорд перевершила інша соціалістка, Марі Блек із Шотландської національної партії. Помірковане крило пішло до *Democratic Left Daonlathas Clé* («Демократичної лівіці»), що невдовзі поповнила лави ірландських лейбористів. 1993 року член Робітничої партії ще зміг перемогти на виборах лорда-мера Дубліна, але в останнє десятиліття її вплив обмежується містечком Вотерфол.

Натомість в ірландській політиці змогло закріпитися колись непримиренне крило «Шинн Фейн», чому сприяв внесок його лідера Джеррі Адамса в мирні переговори та складання зброї з боку ІРА. З 1997 року партія займала депутатські місця в Дойл Ерян (парламенті Ірландії), а після утворення Асамблеї Північної Ірландії 1998 року стабільно набирає на виборах до неї чверть голосів і входить до північноірландського регіонального уряду. Вона є найлівішою з чотирьох провідних партій Республіки Ірландії, декларуючи «демократичний соціалізм». Щоправда, це її позиціонування часто піддають сумніву, вказуючи, що вона «більш націоналістична, ніж ліва», хоча це і той тип позбавленого ксенофобії громадянського націоналізму із соціал-демократичною програмою, що представлений Шотландською національною партією чи Республіканською лівницею Каталонії (Finn 2016). До того ж керівники «Шинн Фейн» і на Півдні (Джеррі Адамс), і на Півночі (Мартін Макгіннесс) не змінювалися з часів підпільної боротьби, відбиваючи консервативність партійних структур.

І все ж «Шинн Фейн» почали ставити в один ряд із такими силами, як СИРІЗА в Греції, «Подemos» в Іспанії та Лівий блок у Португалії — як партію протесту проти неоліберальної політики в умовах економічної кризи, що триває з 2008 року й особливо відчутно позначилась саме на цих країнах. Адже острівна республіка страждає від кризи і ще більше — від заходів

«жорсткої економії», — як і південноєвропейські країни, з якими журналісти поєднали її в акронім PIGS (Португалія, Італія чи Ірландія, Греція, Іспанія). Характерно, що до цього тривалий час неоліберальні економісти співали оди Ірландії як «кельтському тигру»: країна відома як юрисдикція з ліберальними податками (настільки ліберальними, що коли Єврокомісія постановила американській компанії Apple виплатити Ірландії 14 мільярдів доларів США за ухилення від сплати податків, ірландський уряд підтримав корпорацію) і першою у світі вільною економічною зоною, на її території практично немає традиційного виробництва — основна частина населення зайнята у сфері послуг, фінансовому секторі та ІТ-сфері. Та саме такий «обслуговуючий» характер економіки зробив Ірландію вразливою до криз — і падіння економіки з 2009 року було більш відчутним, аніж у середньому по ЄС, а бюджетний дефіцит 2010 року в 32 % взагалі став найвищим у світі (Finn 2011).

Тому в Ірландії з 2008 року, коли коаліційні уряди (спершу «Фіані Файл» і зелених, потім «Фіне Гел» і лейбористів) почали рятувати банки коштом пересічних громадян, зростають стихійні антикапіталістичні рухи, в яких беруть участь десятки й сотні тисяч ірландців. За цей час тут відбулося чимало страйків і вуличних акцій зайнятих у бюджетній сфері та інших найманих працівників проти скорочень, приватизацій, безробіття чи зовнішнього боргу. Також відбулись окупації площ і будівель органів державної влади, найбільший студентський марш останніх десятиліть проти урізань видатків на освіту й підвищення плати за навчання (за тиждень до аналогічного в Лондоні того ж 2010 року) та масові протести проти нових тарифів, зокрема проти запровадження додаткового податку на воду (рух Right2Water). І в подібній низовій самоорганізації важливу роль виконують активісти не лише «Шинн Фейн», а й ліворадикальні сили троцькістського штибу — *Páirtí Sóisialach/Socialist Party* (Соціалістична партія) і *Páirtí Sóisialach na nOibrithe/Socialist Workers Party* (Соціалістична робітничка партія), навколо яких створені два ширші об'єднання, *Anti-Austerity Alliance* («Альянс проти жорсткої економії», у березні 2017 року перезапущений під назвою «Солідарність») та *People Before Profit* («Люди важливіші за прибуток») відповідно.

Ірландська Соціалістична партія нині є, мабуть, найсильнішою секцією Комітету за робітничий інтернаціонал (КРІ). Тривалий час КРІ відстоював політичну лінію на ентризм — діяльність у лавах соціал-демократичних і (сталіністських) комуністичних партій, «які вкорінилися в робітничому класі». Британська секція цього троцькістського інтернаціоналу (тенденція «Мілітант») навіть здобула більшість усередині Лейбористської партії в Ліверпулі та низці інших робітничих центрів Англії, але була придушена керівництвом лейбористів. Як і їхні англійські товариші, ірландські троцькісти-ентристи з тенденції «Мілітант» 1989 року теж були виключені з місцевої Лейбористської партії й у 1996 році утворили окрему Соціалістичну партію.

Поки колишні комуністи, які влилися до складу лейбористів, все втратили, виключені з Лейбористської партії ірландські троцькісти за останні два десятиліття динамічно розвивалися, активно беручи участь у робітничій боротьбі й всіляких соціальних рухах (проти війни в Іраку та Афганістані, порушення трудових прав, дискримінації жінок і мігрантів тощо). За допомогою соціалістів жителям Дубліна ще два десятиліття тому вже вдавалося скасувати податок на водопостачання, а за протесту проти запровадження податку на вивезення сміття провідні фігури Соцпартії Джо Хіггінс і Клер Делі були ув'язнені на місяць. Саме Соціалістична партія 2005 року організувала перший в Ірландії значний страйк іноземних робітників. За його результатами будівельникам з Туреччини, яким транснаціональна корпорація на спорудженні ірландських державних об'єктів платила в 4 рази менше за мінімальну зарплату, водночас продовжуючи робочий тиждень до 80 годин, виплатили мільйони євро компенсації.

Копітка діяльність активу Соціалістичної партії не залишилась непоміченою. В Ірландії навіть у невеликих партій є непогані шанси на виборах завдяки електоральній системі, в якій немає прохідного бар'єру, а виборці можуть голосувати за кілька партій, розставляючи номери своїх преференцій. У результаті, вже 1997 року кандидат соціалістів (Джо Хіггінс) вперше пройшов до парламенту, а 2009 року його ж обрали до Європарламенту. Пол Мерфі, який невдовзі перебрав його крісло

у Страсбурзі як євродепутат від Соцпартії Ірландії, наприкінці 2011 року відіграв ключову роль у розповсюдженні інформації про брутальну розправу над робітниками-страйкувальниками в Жанаозені, яку авторитарний режим Казахстану намагався приховати від світової спільноти.

Інша троцькістська партія Ірландії схожа на Соціалістичну: вона теж носить ту ж назву, що й її сестринська партія в Британії (Соціалістична робітнича партія з Міжнародної соціалістичної тенденції), надзвичайно критична і до капіталізму, і до радянської моделі «реального соціалізму», спирається на робітничий клас великих міст (Дубліна та Корка) та орієнтована на вуличний і профспілковий активізм. Від її широкого альянсу «Люди важливіші за прибуток» на місцевих виборах 2016 року було обрано двох депутатів до Асамблеї Північної Ірландії — 29-річного Джеррі Керолла і 73-річного Імона Маккенна, котрий 1972 року був одним з очільників мирного маршу за рівноправ'я північноірландських католиків і протестантів, розстріляного британськими парашутистами в «Криваву неділю».

Попри ідеологічну близькість, відносини двох ірландських ліворадикальних партій були непростими: вони то об'єднувалися, то знову сварилися. На парламентських виборах 2011 року вони утворили *United Left Alliance* (Об'єднаний лівий альянс) разом із третьою силою, *Workers and Unemployed Action* («Групою дій робітників та безробітних»), і завоювали 5 депутатських мандатів, але невдовзі ця коаліція розвалилась. Через таку роз'єднаність жоден із її учасників не зміг провести свого представника на європейських виборах 2014 року, на відміну від палкого поборника рухів за легалізацію марихуани та проти корупції в поліції, незалежного активіста Мінга Фленагана, який у Європарламенті приєднався до лівої групи. Тож напередодні парламентських виборів 2016 року дві сили таки об'єднали свої списки («Альянс проти жорсткої економії — Люди важливіші за прибуток», скорочено AAA-PBP).

Останні вибори в Ірландії, які відбулися 26 лютого 2016 року, відбили розчарування громадян у керівних партіях, хоча й не тотальне. Коаліція «Фіне Гел» і лейбористів хизувалася своїми успіхами у відновленні зростання макроекономічних показників,

але якою ціною воно було здобуте — лише менше чверті ірландців вказали, що їхнє матеріальне становище покращилось за п'ятирічку «жорсткої економії». Співучастю в цій політиці Лейбористська партія занапастила собі будь-які перспективи, отримавши падіння електорального результату з майже 20 % до 6 % і з 37 до 6 місць (плюс кілька лейбористів врятували свої місця, переметнувшись до нової партії «Соціал-демократи»). Буржуазні партії теж зазнали втрат, однак при владі лишились. Сили, що позиціонуються як соціалістичні («Шинн Фейн» з 23 манда-тами та антикапіталістична коаліція AAA-PBP з 6, а також низка незалежних депутатів/ок), продемонстрували зростання й отримали близько чверті голосів. Проте надії «Шинн Фейн», яка ще нещодавно вважалась претендентом на перемогу, не виправдались: 14 % — це найкращий результат в її історії, але зовсім не те, на що розраховували ірландські республіканці в рік сторіччя Великоднього повстання, пам'ять про яке так шанує «Шинн Фейн».

Джерела:

- Гарвін, Т., 2013. *Новини нової держави*. Київ: Темпора.
- Ленин, В.И., 1973. «Итоги дискуссии о самоопределении 1916 года. Ирландское восстание». В: *Полное собрание сочинений*, Т. 30, с. 52–57.
- МакКормак, Д., 2006. *Історія Ірландії*. Київ: Юніверс.
- Burtenshaw, R., 2015. «The Good Doctor: Noël Browne on his centenary». In: *Village Magazine*. Available 24.04.2017 at: <https://villagemagazine.ie/index.php/2015/12/the-good-doctor/>
- Finn, D., 2011. «Ireland on the turn». In: *New Left Review*, № 67. Available 24.04.2017 at: <https://newleftreview.org/II/67/daniel-finn-ireland-on-the-turn>
- Finn, D., 2016. «The Adaptable Sinn Féin». In: Príncipe, C., and Sunkara, B. (Eds.). *Europe in Revolt*. Chicago: Haymarket Books, pp. 129-142.
- Lee-Murphy, M., 2015. «Ireland's Resurgent Left». In: Jacobin. Available 24.04.2017 at: <https://www.jacobinmag.com/2015/01/ireland-water-charges-sinn-fein/>
- Ó Broin E., 2009. *Sinn Féin and the Politics of Left Republicanism*. Pluto Press.
- К/ф *The Wind That Shakes the Barley*, 2006, реж. К. Лоуч

Ісландія

Ісландія з її найдавнішим парламентом, що існує нині, — Альтингом, і досвідом самоврядування чи не з часів вікінгів, історично мала й сильну соціалістичну традицію, до якої належав, зокрема, нобелівський лауреат з літератури Халлдор Лакснесс. Вона була однією з перших західних держав, де до коаліційного уряду входили комуністичні міністри (одразу після проголошення Ісландії незалежною республікою ще у роки Другої світової війни). Тутешні комуністи двічі об'єднувалися з лівими соціал-демократами — 1938 року в *Sameiningarflokkur alþýðu* — *Sózialistaflokkurinn* (Єдину соціалістичну партію Ісландії) та 1956 року в електоральний альянс під назвою «Народний союз», що 1968 року був перетворений на єдину партію. Протягом двох десятиліть, з 1996 по 2016 рік, посаду президента країни обіймав виходець із цієї сили, Оулавюр Рагнар Грімссон. Однак 1999 року «Народний союз» влився до *Samfylkingin* (Соціал-демократичного союзу), який мав об'єднати чотири партії «лівіше центру» на помірковано-реформістських засадах.

Значна частина «Народного союзу» виступила проти цього рішення. Разом із вихідцями з феміністичного, троцькістського та маоїстського середовища вони створили *Vinstrihreyfingin — grænt framboð* (Ліво-зелений рух, ЛЗР) на зразок скандинавських екосоціалістичних політичних сил. Від своїх попередниць він успадкував, зокрема, установки на пацифізм та вихід із Північноатлантичного альянсу. Ісландія, хоча й не має власних збройних сил, значилася співзасновницею НАТО і членом коаліції під проводом США, яка вторглася до Іраку 2003 року.

Хоч Ісландія, як і решта північноєвропейських держав, вважається взірцем кейнсіанської економіки із сильним соціальним захистом та низьким рівнем економічної нерівності, протягом майже двох десятиліть знаходження при владі правоцентристської Партії незалежності тут теж впроваджувалися неоліберальні реформи (повна лібералізація економіки, приватизація, скорочення податків, зняття екологічних обмежень для транснаціональних корпорацій), роздувалася бульбашка спекулятивного капіталу й зростала зовнішня заборгованість. Ліво-зелений

рух, представники якого постійно попереджали про небезпеки такого «ринкового фундаменталізму», за якого все вимірюється винятково розміром прибутку, називали «старомодним» (Erlingsdóttir 2012).

Усе змінилося, коли Ісландія стала першою жертвою поточної кризи капіталізму. Фінансовий колапс, який потягнув за собою крах трьох найбільших банків у кінці 2008 року, призвів у Рейк'явіку до локальної «революції каструль» — в ісландській столиці з населенням трохи більше 100 000 бунтували 10 000, а поліція використала проти них сльозогінний газ вперше з протестів проти створення НАТО 1949 року. Фактично Ісландія стала кошиком протестів, які прокотилися світом у відповідь на нинішню кризу глобального капіталізму. За цим відбулися падіння уряду та написання самими громадянами нової конституції, цікавою передусім тим, що передбачає розширення механізмів прямої демократії.

У парламентських виборах 2009 року, які відбувалися на хвилі піднесення громадської активності, взяли участь 85 % виборців. Ліво-зелений рух домогся небаченого успіху, майже обігнавши консервативну Партію незалежності, яка перемагала на всіх виборах до Альтингу з 1933 року, і отримавши майже чверть (15) депутатських місць. Результат ЛЗР — 21,7 % голосів (на виборах 2007 року було 14,3 %) є найкращим для ісландських соціалістів з 1978 року, коли «Народний союз» набирал 22,9 %.

За результатами виборів «ліво-зелені» сформували разом із Соціал-демократичним союзом (29,8 % на виборах) другий кабінет Йоханни Сігурдадоттір, першої у світі голови уряду — відкритої лесбійки. ЛЗР отримав рівну із соціал-демократами кількість урядових портфелів, а саме міністерства фінансів; освіти, науки і культури; сільського та рибного господарства; навколишнього середовища; внутрішніх справ. Водночас між учасниками коаліції від самого початку були серйозні розбіжності. Так, «Зелена лівиця» виступала проти отримання позик від МВФ та проти вступу до Євросоюзу. Позиція соціал-демократів протилежна.

Все ж лівоцентристському уряду Ісландії вдалося нормалізувати ситуацію в країні, досягнувши 4 % економічного зростання

на рік. Варто підкреслити, що його реформи були протилежні до заходів «жорсткої економії» в інтересах порятунку банків, які нав'язуються МВФ і Євросоюзом: в Ісландії банкіри були покарані, банки націоналізовані, а державний сектор розширений. Єдиний податок змінила прогресивна система оподаткування, за якої багаті платять більше. Громадяни можуть повертати банківські кредити в неповному обсязі або заморожувати їх. Завдяки спільному голосуванню соціал-демократів та «ліво-зелених» в Альтингу Ісландія стала першою із західноєвропейських країн, що визнала Державу Палестина — через два дні після прийняття останньої до ЮНЕСКО 2011 року.

Щоправда, надії, покладені ісландцями на лівоцентристські партії, все ж не виправдалися до кінця. Найбільшим провалом стала справа «Icesave». Ісландці, змобілізовані протестним рухом InDefence, на двох референдумах відмовилися від виплати корпоративних банківських боргів державним коштом. Проте міністр фінансів від ЛЗР Йоханн Сігфуссон, застосовуючи свої ораторські здібності для подолання опозиції всередині власної

партії, все одно погодився на кабальні умови Великої Британії та Нідерландів, що вимагали денонсування результатів референдумів і погашення цієї приватної заборгованості. Невдачі урядової лівиці створювали зручні приводи для експлуатації націоналістичних настроїв її правоцентристськими опонентами, які звинувачували її у здачі національних інтересів перед іноземними урядами та Євросоюзом. Результатом розчарування стало тимчасове падіння рейтингу «ліво-зелених» до 8 % і заміна Сігфуссона на чолі партії на молоду викладачку та журналістку Катрін Якобсдоттір.

Іншим виявом кризи традиційних політиків став феноменальний успіх Йона Гнарра — актора-коміка й провокатора, котрий називав себе анархо-сюрреалістом і відверто тролів політичну систему країни. На дебатах він доповідав про проблеми соціалізації в мумі-тролів та обіцяв виборцям наступне: не виконувати своїх передвиборних обіцянок, відкрити в міському аеропорту найпівнічніший у світі Діснейленд і вже зовсім неймовірне — «скоротити вживання депутатами наркотиків» (Зайбт 2014). Зі своєю відверто сатиричною *Besti flokkurinn* («Найкращою партією»), сколоченої з лівих митців, старих панків і молодих ентузіасток, він впевнено переміг на виборах мера Рейк'явіка. Умовою коаліційної угоди зі своїми партнерами в міській владі — соціал-демократами — він висунув перегляд їхніми депутатами серіалу «The Wire». Ексцентричний, але цілком успішний, строк Гнарра на посаді міського голови, однак, не отримав продовження — сам він пішов із політики, а його партія передала свою реєстрацію ліволіберальному *Vjört framtíð* («Світлому майбутньому»).

Проте нішу експериментальної політики перехопила новоутворена *Píratar* (Піратська партія), яка на виборах 2013 року першою з подібних партій у світі змогла пройти до парламенту. Ісландська Піратська партія, на відміну від більшості її аналогів у інших країнах (які, маючи єдиним проробленим питанням своєї програми проблему копірайту, зазвичай приймають неоліберальні/ринково-лібертаріанські економічні підходи), має здебільшого антикапіталістичне спрямування та солідаризується з новими лівими рухами, від «політичної революції»

Берні Сандерса до курдського «демократичного конфедералізму» в сирійській Рожаві (Куцай 2016). А засновники партії, як-от активістка WikiLeaks, поетеса Біргітти Йоунсдоттір і Смарі Маккарті, самоідентифікуються як анархісти. Окрім центральної вимоги «піратів» — реформи законодавства про авторські права та інтелектуальну власність, яка має подолати всевладдя корпорацій і забезпечити вільний обмін інформацією в інтернеті — вони закликають до електронної і інших форм прямої демократії, 35-годинного робочого тижня, захисту приватності та персональних даних від влади. Серед гучних нонконформістських ініціатив ісландських «піратів» — скасування закону про богохульство (після теракту проти редакції «Charlie Hebdo»), парламентський заклик надати викривачу Едварду Сноудену політичний притулок в Ісландії та агітація реєструватися прихожанами нової церкви — зуїзму (хімерної реконструкції шу-мерської релігії, чисельність прибічників якої серед нащадків послідовників Тора й Одіна стрімко злетіла з 4 чоловік до кількох тисяч), аби не платити державний податок на церковний збір (Нілов 2016).

Опитування передрікали «піратам» до 30 %, а їх союзникам «ліво-зеленим» — до 20 % голосів на парламентських виборах 29 жовтня 2016 року. Підтримка лівоальтернативних сил особливо зросла після скандалу з «Панамськими документами», який, як пам'ятаємо, не оминув і українських політиків. Однак, на противагу млявій реакції в Україні чи Росії, ісландці, дізнавшись про офшори прем'єр-міністра й міністра фінансів (за сумісництвом — лідерів двох керівної партії правоцентристської коаліції — Партії незалежності та Партії прогресу), негайно вийшли на вулиці: за один день петиція проти уряду зібрала 23 тисячі підписів, майже чверть населення столиці. На цьому тлі результати дострокових виборів виявилися розчаруванням: від Піратської партії і Ліво-зеленого руху обрали по 10 депутатів (14,5 і 16 % голосів виборців відповідно). Коли лідеру консервативної «Партії незалежності» сформувати уряд не вдалося, президент Гудні Йоханессон (історик і перекладач Стівена Кінга) доручав це лідерам політсил, які посіли друге й третє місце, а саме Ліво-зеленого руху й Піратської партії

відповідно — екосоціалістці Катрін Якобсдоттір, яка має найвищий рейтинг довіри з усіх ісландських політиків (майже 60 %), та Біргітті Йоунсдоттір. Однак бажана лівоцентристська коаліція між «ліво-зеленими», «піратами», Соціал-демократичним союзом (який зазнав історичної поразки), «Світлим майбутнім» і «Відродженням» (або «Партією реформ» — ліберальним відколом від Партії незалежності) не була реалізована: дві останні партії погодились увійти до уряду правих. Те, що цей поворот не відповідав сподіванням ісландської громадськості, добре видно зі зростання рейтингів Ліво-зеленого руху на початку 2017 року, коли він уперше в історії став найпопулярнішою партією країни. Перспектива прогресивного уряду (можливо, вперше у світі очолюваного екосоціалістичною чи піратською партією) з радикальними пропозиціями, зокрема щодо запровадження електронної демократії та копілефту, знаходить відгук в Ісландії.

Джерела:

Зайбт, К., 2014. «Больше панка, меньше ада — как анархисты и комики вывели из кризиса исландскую столицу». В: РБК. Доступ 24.04.2017 по ссылке: <http://style.rbc.ru/view/57163cef9a7947413601fe37>

Куцай, Я., 2016. «Мы хотим превратить Исландию в цифровое прибежище для информаторов»: интервью с лидером Пиратской партии Исландии». В: *Apparat*. Доступ 24.04.2017 по ссылке: <https://apparat.cc/world/iceland-pirates-party/>

Нилов, С., 2016. «Что мы знаем о "Пиратской партии" Исландии». В: *The Village*. Доступ 24.04.2017 по ссылке: <http://www.furfur.me/furfur/heros/heroes-furfur/216407-piratskaya-partiya-islantii>

Erlingsdóttir, A. L., 2012. «The Left in Iceland». In: Daiber, B., Hildebrandt, C., Striethorst, A. (eds.). *From Revolution to Coalition — Radical Left Parties in Europe*. Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung, pp. 41–49.

Кіпр

Республіка Кіпр — єдина країна Європи, де при владі ще нещодавно (до 2013 року) знаходилася формально комуністична партія — Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (Прогресивна партія трудового народу Кіпру, АКЕЛ). Її представник

Димитріс Христофіас 2008 року був обраний президентом Республіки Кіпр з 53,37 % голосів. Хоча АКЕЛ послуговується старомодною риторикою компартій періоду «холодної війни» (в якій тези про соціалістичну революцію сусідять із вимогами в стилі «обмеженого прогресу в межах законності», саморепрезентацією в ролі авангарду робітничого класу — із орієнтацією на «антимонополістичний народний блок», а інтернаціоналізм — із апеляціями до патріотизму), та, по суті, в кращому випадку просто займає нішу соціал-демократії. Від решти політичних сил острова місцевих комуністів відрізняють радше не ідеологічні відмінності, а конструктивніша позиція стосовно мирного врегулювання з північною частиною острова, де існує самопроголошена республіка турецької громади. Соціально-економічні перетворення АКЕЛ на Кіпрі не йшли далі, скажімо, аналогічних реформ лівоцентристської партії ПАСОК у Греції в 1980-х. Там теж була створена система соціального забезпечення, але це не супроводжувалося ні збільшенням податків для великого капіталу, ні обмеженням сваволі фінансового сектору, ні націоналізацією — як і на Кіпрі, який і за «міністрів-комуністів» лишився територією офшорів, через які безперешкодно відмиває гроші й уникає оподаткування іноземний бізнес.

Історично важлива роль лівих на Кіпрі підсилювалася специфікою його створення як незалежної держави (боротьбою з англійцями під антиімперіалістичними гаслами) та необхідністю дати відсіч грецькому й турецькому націоналізму, які розривали острів між «енозисом» (об'єднанням з Грецією) та «таксімом» (відділенням турецької частини). Навіть перший президент Кіпру, за сумісництвом архієпископ Кіпрської православної церкви, Макаріос III, називав себе соціалістом, а у Вашингтоні його титулювали не інакше, як «середземноморський Кастро». Створену 1926 року Комуністичну партію Кіпру періодично забороняли та заганяли в підпілля, з чим пов'язується і її нинішня назва АКЕЛ, яка була прийнята після відновлення партії 1941 року. Хоча в роки Другої світової війни 700 кіпрських комуністів пішли добровольцями до британської армії, репресії англійської влади не припинилися, і АКЕЛ пережила ще один період заборони й арешту керівництва у 1955–1959 роках. До того ж чимало

рядових і керівних членів Компартії як «зрадники нації» були вбиті грецькими (ЕОКА) та турецькими (ТМТ) націоналістами. У 1960-х роках були винищені останні етнічні турки в керівництві АКЕЛ, яка стає партією грецької частини острова.

Але принципове прагнення партії до демократизації суспільного життя й мирного співіснування зробило її, незважаючи на розгорнутий проти її активу терор, однією із провідних сил Республіки Кіпр — ще 1970 року на виборах до Палати представників за кандидатів від комуністів проголосувало 40,7 % виборців. Архієпископ Макаріос дедалі більше зближувався з АКЕЛ, що поглиблювало його конфлікт з очолюваною полковником Гривасом ультраправою організацією ЕОКА-Б. 1974 року внаслідок авантюри грецької хунти «чорних полковників» кіпрського президента було скинуто, але спроба «єнозису» з Грецією лише спровокувала військове вторгнення турецької армії й етнічні чистки греків на зайнятій тими території Північного Кіпру. Повернувшись до влади, Макаріос III консолідував блок «демократичних сил» від поміркованих правоцентристів до комуністів, у якому АКЕЛ була електоральною підпоркою всіх урядів аж до 1993 року, хоча безпосередньої участі в них і не брала. Проте прихід до влади правого Демократичного об'єднання означав кінець цього «соціального договору», а притік офшорного капіталу олігархів із пострадянського простору пришвидшив фінансіалізацію економіки острова та деформацію її господарчої структури. У цих умовах АКЕЛ марно намагалася відстояти інституціоналізовану модель тристороннього «соціального діалогу» між профспілками, роботодавцями й державою, яка за часи незалежності дозволяла нейтралізувати гострі класові конфлікти, але водночас відучила профспілковий рух ефективно мобілізувати найманих працівників на захист їхніх інтересів.

З іншого боку, розпад СРСР і східного блоку не позначився на популярності кіпрської компартії, яка продовжувала спиратися на масові профспілкові та студентські організації. У її обоїмі залишилися типові складові комуністичних «фронтів» — Загальнокіпрська федерація праці, Загальнокіпрська федерація жіночих організацій, Союз кіпрських селян, Єдина демократична організація молоді. З 1991 року парламентське представництво

АКЕЛ стабільно трималося в межах третини депутатського складу (від 18 до 20 місць з 56). Вона також утримувала під контролем найбільші муніципалітети острова, зокрема її представника обирали мером столиці Нікосії, а нинішнім міським головою турецької частини міста є представник найлівішої парламентської партії Північного Кіпру.

2003 року міністри від АКЕЛ уперше ввійшли до складу коаліційного уряду. Якщо 1998 року кандидату АКЕЛ на президентський пост не вистачило одного відсотка на виборах, то десять років потому, в лютому 2008 року, лідер АКЕЛ Димитріс Христофіас, який уже обирався головою Палати представників Кіпру, зміг, попри густо приправлену антикомунізмом кампанію консервативного кандидата, перемогти того на президентських виборах, зібравши 53,37 % голосів виборців у другому турі. Деякі іноземні оглядачі ставили Кіпр в один ряд із Непалом — як держави, де комуністичні партії прийшли до влади парламентським шляхом, але різниця між революційною ситуацією в Непалі та боязким реформізмом на Кіпрі разюча. Недарма навіть у ліберальній партії «Об'єднані демократи» значну частину членів становлять колишні члени кіпрської «компартії».

Спочатку в урядову коаліцію з АКЕЛ вступив Κινήμα Σοσιαλδημοκρατών («Рух за соціал-демократію», ЕДЕК), але недовзі соціал-демократи (які ведуть своє походження від грецької націоналістичної групи) кардинально розійшлися з комуністами в питанні мирного врегулювання з турецьким Північним Кіпром. У наступному урядуванні АКЕЛ розгубила потенційних партнерів і зазнавала різкої обструкції з боку опозиції — наприклад, після смертної аварії на військово-морській базі. У цій атмосфері уряд Христофіаса не зміг знайти достатньої парламентської підтримки ледь не для всіх своїх починань, від протидії клерикалізації та націоналістичним мотивам у освіті до запровадження податку на нерухоме майно багатіїв, і його політичний курс був украй нерівним. За перші три роки перебування при владі АКЕЛ, попри фінансову кризу, на соціальну сферу було витрачено 1,2 мільярди євро — суттєво більше, ніж за попередніх урядів. Водночас, хоча підвищення пенсій на 30 % та збільшення видатків на студентські стипендії до 12 мільйонів євро на рік мали зарадити

ураженим кризою незахищеним верствам населення, кіпрські комуністи при владі, побоюючись налякати банкірів та офшорні компанії, не запровадили ніяких рішучих економічних реформ (Fischer 2016). Соціальна політика здійснювалася навіть не завдяки кейнсіанським заходам у економіці (прогресивного оподаткування чи націоналізації), а коштом нових кредитів.

Коли влітку 2012 року очолюваний Христофіасом Кіпр перебрав на себе головування в Євросоюзі, перед ним постала необхідність вирішення системних проблем не лише таких держав-членів, як Греція та Португалія. Його власна фінансова ситуація теж вимагала негайного втручання, і за фінансовою допомогою кіпрський уряд звертався навіть до Росії. Тому передбачуваною була поразка на президентських виборах 2013 року кандидата АКЕЛ, котрий мав змінити Христофіаса — міністра охорони здоров'я Ставроса Маласа. У другому турі він набрав 42,5 % голосів проти 57,5 % у висуванця правих Нікоса Анастасіадеса, за якого активно агітували представники не лише політичного, а й релігійного істеблішменту, зокрема архієпископ Хризостом II, відомий своїми зв'язками із ультраправою партією ЕЛАМ. Іронічно, що рішення обмежити офшорні преференції для іноземного капіталу (передусім російських та українських олігархів) та укласти відповідні угоди з країнами його походження було прийнято вже не «комуністичним», а правим урядом Кіпру.

У зовнішній політиці від кіпрських комуністів теж не довелося чекати революцій. АКЕЛ зберігає старі сентименти до давно вже не червоної Москви, але й намагається сподобатися Брюсселю: ще 2004 року АКЕЛ підтримала вступ Кіпру до ЄС, хоча критикувала його економічну політику. Коли в 2011 році праві та центристські партії проголосували в парламенті Кіпру за програму «Партнерство заради миру» як фінальний крок до інтеграції до НАТО, президент Христофіас наклав вето на це рішення. Що безсумнівно — АКЕЛ займає більш послідовну інтернаціоналістичну позицію в порівнянні з рештою великих кіпрських партій. Її підхід незмінний із часів грецько-турецького збройного конфлікту 1974 року — АКЕЛ виступає за демілітаризований Кіпр без іноземних військових баз (у межах Руху неприєднання)

та за зближення з турецькою північню острова з кінцевою метою створення єдиної федеральної держави на рівноправних засадах (Fischer 2017).

Ліві партії, радикальніші та менш консервативні за АКЕЛ — Комітет за ліворадикальний заклик, Кіпрський соціально-екологічний рух (орієнтований на грецьку СИПІЗА), Нова інтернаціоналістична лівиця й «Робітнича демократія» (секції троцькістських інтернаціоналів) — хоч і не представлені в офіційній політиці, та збільшили свій вплив завдяки участі в народних протестах проти неоліберального капіталізму, пропонуючи націоналізацію банківської сфери й скорочення військових видатків. Проте поки що невдоволення заходами жорсткої економії краще вдається використовувати далеким від справжнього антикапіталізму популістам зліва («Громадянський союз» на чолі з колишнім членом АКЕЛ Йоргосом Лілікасом) і справа (Національний народний фронт ЕЛАМ).

Джерела:

Fischer, L., 2017. «Reuniting Cyprus?». In: *Jacobin*. Available 24.04.2017 at: <https://www.jacobinmag.com/2017/01/cyprus-reunification-negotiations-akel-kke-greece-turkey/>

Fischer, L., Economou, D., 2016. «Cyprus at the Crossroads». In: Principe, C., and Sunkara, B. (Eds.). *Europe in Revolt*. Chicago: Haymarket Books, pp. 31–44.

Нідерланди

Країна першої переможної буржуазної революції, Нідерланди представляють яскравий приклад багатопартійної системи крайнього плюралізму: у нинішньому (після виборів 2017 року) скликанні нижньої палати їхнього парламенту, Генеральних штатів, представлені 13 політичних партій, від крайньо правих *Partij voor de Vrijheid* (Партії свободи) та *Forum voor Democratie* (Форуму за демократію) до Соціалістичної партії та «Зелених лівих», а також партій, які захищають права пенсіонерів (*50PLUS*), турецької меншини (*Denk*) чи тварин (*Partij voor de Dieren*).

Хіба що в голландському парламенті в кінці XIX — на початку XX століття можна було знайти представників найрізноманітніших революційно-соціалістичних течій: анархо-комунізму (Соціалістична ліга Фердинанда Домели Нйвенхейса), революційного синдикалізму (Соціалістична партія Гарма Котелека), християнського комунізму (Союз християнських соціалістів Віллі Крейта). Саме тут (разом із Німеччиною) сформувався лівокомуністичний рух «комунізму робітничих рад» (ретекомунізму). Біля його витоків стояла група, яку за назвою її журналу називають «трибуністами» (поет Герман Гортер, письменника Генрієтта Роланд-Голст, астроном Антон Паннекук). Захищаючи ультрареволюційні, антипарламентарні та антивоєнні позиції, вони 1909 року одними з перших (поруч із російськими більшовиками й болгарськими «тіснями») відкололися від реформістських соціал-демократів, утворивши те, що згодом стане *Communistische Partij van Nederland* (Комуністичною партією Нідерландів, КПН).

Однак і всередині Циммервальдської лівиці, найрадикальнішої течії міжнародного соціалістичного руху в роки Першої світової війни, вони проявили себе як «дисиденти», коли після революції 1917 року в Росії виступили з критикою ленінізму, партійної диктатури та самої авангардної партії як організаційної форми, відстоюючи замість неї ідею максимальної прямої демократії, заснованої на федерації робітничих рад. Ленін полемізував із прибічниками подібних поглядів у своїй «Дитячій хворобі „лівизни“ в комунізмі». За Сталіна їх із партій Комінтерну беззастережно виключали — як і тих, хто висловлювався на захист Троцького, ідей робітничої демократії та світової революції. Серед них був і перший голова КПН Давид Вайнкоп, і засновник компартії в колоніальній Голландській Ост-Індії, майбутній Індонезії (якій судилося стати найбільшою некерівною комуністичною партією у світі, поки диктатор Сухарто не винищив від 0,5 до 1,5 мільйонів імовірних її членів) Генк Сневліт. Обидва утворили ліворадикальні партії антисталіністського спрямування (Компартія Голландії — Центральний комітет та Революційна соціалістична партія відповідно), що підтримало існування в Нідерландах альтернативної лівиці. Після Другої світової війни,

у роки якої багато голландських лівих, зокрема більше половини комуністів, були страчені за участь у Русі Опору, ця традиція відродилася в унікальних нових політичних силах поза комуністичною та соціал-демократичною (з 1946 року це Партія праці, *Partij van de Arbeid*) партіями.

Серед них була *Pacifistisch Socialistische Partij* (Пацифістська соціалістична партія) — «політичне крило» антивоєнного руху, яке 1957 року об'єднало лівих соціал-демократів з окремими комуністичними, троцькістськими та анархістськими активістами. Прогресивні християни обох конфесій також створили власні ліві організації: *Politieke Partij Radikalen* (Політичну партію радикалів, відкол від Католицької народної партії) та *Evangelische Volkspartij* (Євангелічну народну партію, відкол від Християнсько-демократичного заклику). З часом на ниві спільних напрямків боротьби (як традиційних типу робітничої та антивоєнної, так і відносно нових типу фемінізму та екологізму) вони зблизились між собою та з Комуністичною партією, що теж пережила низку ідейних трансформацій. Зазвичай ці партії були представлені в парламенті (особливо Компартія, яка мала депутатів за результатами всіх виборів у своїй історії, крім останніх), та на тлі великих соціальних мобілізацій до кінця 1980-х років їхні електоральні виступи ставали дедалі гіршими, що стимулювало до об'єднання.

Результатом злиття 1989 року чотирьох «малих лівих» партій голландського політикуму стала партія *GroenLinks* («Зелені ліві»). Формат і спрямування нового утворення на перший погляд нагадує «Червоно-зелених» у Данії, та ця схожість поверхова. На відміну від антикапіталістичної данської коаліції, голландські «Зелені ліві» свідомо дрейфували в бік поміркованого лівоцентризму Європейської партії зелених. На полі лівого лібералізму (до якого «Зелених лівих», власне, й відносила їх колишня лідерка Фемке Халсема) вони схожі з партією «Демократи-66» — передовою в культурних і соціальних питаннях, але ринковою в економіці. Обидві партії орієнтуються на високоосвічених (і зазвичай високооплачуваних) фахівців, інтелігенцію та студентство у великих містах, особливо університетських (March 2011). Також більшою популярністю чутливі до проблем

уразливих категорій населення «Зелені ліві» користуються серед жінок, ЛГБТК-людей і виборців іноземного (передусім турецького й марокканського) походження.

У решті питань «Зелені ліві» виступають із позицій примату особистих свобод і як «партія соціальних реформ», проголошуючи своїми принципами захист планети й екосистеми, сталий розвиток і зниження рівня споживання в розвинутих країнах Заходу; справедливий розподіл природних ресурсів між усіма жителями світу і різними поколіннями; справедливий розподіл влади, знань, праці, власності, доходів; шанс для всіх на роботу, соціальний захист, охорону здоров'я, освіту та відпочинок; плюралістичне, відкрите й інклюзивне суспільство вільних особистостей; радикальна демократизація держави й скорочення бюрократії; встановлення республіканського ладу в довгостроковій перспективі; реформа авторських прав; прийом і захист мігрантів тощо. Ідеї деяких з партій-засновниць про планове господарство й усупільнення засобів виробництва залишені, й про економіку в пропозиціях «Зелених лівих» майже не йдеться.

Перший пік підтримки «Зелених лівих» припав на 1994–2002 роки, коли глава їхньої парламентської фракції Паул Розенмюллер був неофіційним лідером опозиції. Однак партія переживала й кризи, пов'язані з її відходом від програмних принципів: так, її лавами прокотилися бунти, коли фракція в нижній палаті парламенту знехтувала своїм пацифізмом та опозицією до НАТО, голосувавши за бомбардування Сербії 1999 року й операцію в Афганістані 2001 року. У другому випадку під тиском молодіжної організації партії (DWARS) депутатам навіть довелось змінити свою позицію; а вже проти війни в Іраку партія виступила одноголосно. До своїх передвиборчих кампаній «Зелені ліві» залучали таких людей, як перший астронавт країни Вюббо Йоханнес Оккелс, який став одним із трьох космонавтів країн Євросоюзу, причетних до лівої політики (поруч з італійським комуністом Умберто Гуїдоні та чеським Владіміром Ремеком). Публічний образ їхнього молодого (1986 року народження) лідера Йессе Клавера явно наслідує ліберального прем'єра Канади Джастіна Трюдо.

Socialistische Partij (Соціалістична партія) — найуспішніший приклад колишньої маоїстської партії в Європі, яка адаптувалася до діяльності в якості парламентської партії. Прокитайські маоїстські відколи від прорадянських комуністичних партій траплялися всюди в Західній Європі, та лише в Скандинавії, ФРН та країнах Бенілюксу вони змогли утворити більш-менш масові організації (хоча французькі ліворадикали, зокрема Жан-Поль Сартр і Жан-Люк Годар, теж пережили період зачарування «Культурною революцією» в КНР). В Нідерландах існувала навіть підставна маоїстська партія, створена голландськими спецслужбами (БВД) для розвідування ситуації в КНР і налагодження мостів.

Одній із справжніх маоїстських груп під назвою Комуністична партія Нідерландів/Марксистсько-ленінська, що вже наступного після свого заснування (1971) року змінила його на Соціалістичну партію, мало хто міг спрогнозувати успіх — маленька групушка, що базувалася в портовому місті Роттердамі, одна з багатьох подібних. Щоправда, вона змогла скористатися загальною радикалізацією 1960-х, розпочавши роботу на католицькому півдні країни (у Північному Брабанті, зокрема в Оссі — рідному місті Яна Марейніссена, голови партії у 1988–2015 роках), де в неї майже не було конкурентів із числа лівих.

Соціалістична партія вперше спробувала свої сили на виборах 1977 року, та протягом 22 перших років свого існування отримувала менше 1 %. Та і від профспілкових структур, у яких намагалися працювати всі інші ліві організації, вона, як правило, намагалася триматися подалі — незважаючи на свою початкову «пролетаристську» орієнтацію. Зате вона надолужила це за рахунок ретельної роботи з побудови локальних осередків, проводячи кампанії на місцях — такий собі *realpolitik* «ближче до народу». Багато де відділення Соцпартії досі координують мережі підтримки місцевих мешканців, яким необхідна допомога з отриманням соціальних виплат, у конфліктах з орендодавцями чи просто за станом здоров'я. Таким чином була створена низова база соціалістів, які, ще далекі від загальнонаціонального визнання, поступово входили до місцевих

органів влади — що, однак, гасило їхній революційний запал, перетворюючи на щось ближче до пересічної електоралістської партії.

До того ж Соцпартія примудрялася поєднувати рішуче небажання відступати від базових соціалістичних засад із прагматизмом. Уже на початку свого існування вона зберігала критичну дистанцію від певних кроків китайського керівництва, після чого невдовзі пройшла «демаоїзацію», а з розпадом СРСР припинила вживати й термін «марксизм-ленінізм». На зміну традиційній комуністичній символіці вона обрала своєю емблемою томат: «червоний ззовні, червоний зсередини». «Томатна партія» змогла привабити нових активістів, зокрема учасників трьох найбільших троцькістських груп, християнських соціалістів, колишніх членів більших партій і активістів соціальних рухів (екологічного, антиядерного, антимілітаристського, альтерглобалістського), водночас застосовуючи принципи демократичного централізму для збереження контролю в руках керівництва. Членство виросло з 750 осіб у маленькій кадровій партії 1980-х років з жорсткими вимогами до кандидатів до 15 тисяч у «муніципальній партії» зразка 1992 року і далі до піку в 50 тисяч близько 2009 року (для порівняння — у Компартії Нідерландів стільки ж перебували на хвилі післявоєнної популярності, а до 1980-х її чисельність скоротилась до 15 тисяч; нині в лавах партії-спадкоємиці, «Зелених лівих», 23 тисячі членів).

Ці трансформації, звісно, приховували й загрози: відповідно до демонтажу марксистських теоретичних підвалин Соціалістичної партії ідеологічний вакуум заповнювався примітивізованими концептами «лівого популізму», а її члени вдавалися до загравання не просто з «патріотизмом», а з настроями нетерпимості — наприклад, у брошурах, які засуджували трудову міграцію як змову капіталістів (знову контраст з мультикультуралістськими «Зеленими лівими», які є найбільш дружньою до робітників-мігрантів і шукачів притулку парламентською партією). Край ідеологічним хитанням поклав партійний маніфест 1999 року під назвою «Все людство», що проголошував соціалізм, заснований на «людській гідності, рівності та солідарності». Його теоретичні установки на етичний соціалізм і лівий гуманізм, як

і орієнтація на парламентаризм, принципіально близькі до платформи 1991 року іншої партії — «Основи зеленої лівої політики», що говорить про лівицю, якій особливо важать ідеали свободи.

Електоральне сходження Соціалістичної партії почалося з не-прихованого заклику до протестного голосування — гасла «Голосуй проти» на виборах 1994 року, які принесли їй 1,3 % голосів і 2 місця. У наступне десятиліття ці показники зростали, і 1999 року партія отримала свого євродепутата — географа і колишнього лідера троцькістської фракції в Пацифістській соціалістичній партії Еріка Мейера. 2006 року соціалісти найсильніше виступили на виборах — третє місце, 16,6 % голосів, 25 (із 150) депутатів нижньої палати. На цей ж період припали і найбільші протести голландських трудящих проти урізань і скорочень, які 2004 року збирали сотні тисяч учасників. Однак після цього й вуличні рухи, й електоральні можливості соціалістів зайшли в глухий кут, і надалі кількість поданих за Соцпартію голосів трималася в межах неповних 10 % (хоча передвиборчі опитування могли обіцяти їм захмарні 35 %). Щоправда, коли 2014 року за результатами муніципальних виборів Партія праці вперше з 1946 року вибула з міської влади Амстердама, соціалісти вперше увійшли на їхнє місце в дивній коаліції з двома правими партіями (de Jong 2016).

Та надії СП закріпитися в умовах втрати громадської довіри до керівних партій не справились, а її сумнівні спроби скористатися інформприводами, створеними правими, лише нашкодили їй. Йдеться, зокрема, про нідерландський референдум 2016 року щодо Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Багато про що каже вже сам той факт, що з подачі групи тамтешніх «альтернативних правих» питанням, яке винесли на перший ініційований громадянами референдум, стало щось дуже віддалене від реальних клопотів жителів Нідерландів. Основні дискусії щодо предмету референдуму точилися в площині, заданій голландськими правими (байдуже, євроскептичними чи проєвропейськими), а провідними мотивами голосування, як підтверджують соціопитування IPSOS, виступали побоювання економічного характеру, ксенофобні настрої, недовіра до ЄС і України — а не турбота про громадян останньої.

Однак ліві євроскептики із Соціалістичної партії все ж вирішили вклинитися в агітацію за голосування «Ні» (тоді як євроентузіасти із «Зелених лівих» підтримали варіант «Так») з власною сумбурною й еклектичною кампанією. У ній геополітичні спекуляції та обсесія питаннями НАТО й міграції подекуди перемежувалися з реальними даними про очікувані негативні наслідки Асоціації (а саме зони вільної торгівлі) для економіки України; це, однак, ні на йоту не просунуло розуміння необхідності спільної боротьби народів як всередині ЄС, так і поза ним (включно з українським) проти спільного ворога — неоліберального капіталізму. Щоправда, варто відзначити, що Соцпартію змогла перевершити інша ліва сила — Партія за тварин, яка в своїй агітації лякала орієнталізованим образом східноєвропейської країни, в якій глядача більше хвилювало життя курей, ніж людей. Зате своїм здобутком результати референдуму відчули праві популісти, що викликало закономірні побоювання про їхню можливу перемогу на наступних виборах 15 березня 2017 року.

Однак реваншу ультраправих на цих виборах також не сталося — Партія свободи наростила свою підтримку лише на 3 пункти, до 13 % (що позаду результату Списку Піма Фортейна 2002 року і її власного 2010 року). Водночас слід пам'ятати: хоча медіа переважно зображали вибори як двобій лідера (і єдиного офіційного члена) Партії свободи Герта Вілдерса з прем'єр-міністром від Народної партії за свободу та демократію Марком Рютте, насправді відстань між крайньо правим колишнім лібералом і справленим ліберально-консервативним главою уряду не така вже й велика; політика влади і так реакційна. Справді суттєвим результатом останніх виборів можна вважати колапс Партії праці, яка, облишивши рештки соціал-демократичної ідеології, брала активну участь в антисоціальних неоліберальних реформах уряду й в особі свого міністра фінансів (і голови Єврогрупи) Йеруна Дейсселблума відіграла сумнозвісну роль у «показовому покаранні» Греції та її лівого уряду. З другого місця партія відкотилась на сьоме, з 38 депутатських мандатів — до 9. Проте втрата її голосів не були компенсована лівішими за неї силами. Лівопопулістична стратегія Соціалістичної партії не спрацювала: кількість голосів не зросла, СП навіть втратила

одне депутатське крісло (з 15 до 14). Хоча посилилися і християнські демократи, і соціал-ліберали з «Демократів-66» (Значне зростання з усіх основних партій — з 4 до 14 депутатів (чи з 2,3 % до 9,1 % голосів) продемонстрували лише «Зелені ліві» (з менших партій удвічі зросли «50+» і Партія за тварин на чолі з Маріанною Тіме). Певну роль у цьому відіграло їх позиціонування як протиполюс ультраправій і ісламофобській Партії свободи; проте основний акцент виступів Йессе Клавера був спрямований не так проти ксенофобії й расизму, як проти «популізму» загалом (у дихотомії «захистимо від популізму Євросоюз» — цілком у дусі європейського центристського істеблішменту). Таким чином, ліві сили Нідерландів зараз знаходяться на роздоріжжі, де з обох боків на них чатують небезпеки скочування в пастки чи то елітистського неолібералізму, чи то соціального консерватизму.

Джерела:

de Jong, A, 2016. «The Dutch Socialist Party: From Sect to Mass Party». In: Principe, C., and Sunkara, B. (Eds.). *Europe in Revolt*. Chicago: Haymarket Books, pp. 107-114.

March, L., 2011. *Radical Left Parties in Europe*. Routledge

Weissbach, C., 2009. «The Left in The Netherlands». In: Hildebrandt, C., Daiber B. *The Left in Europe. Political Parties and Party Alliances between Norway and Turkey*, pp. 41-50.

Норвегія

Норвегія — держава, яка впродовж останнього десятиліття зазвичай демонструє найвищий у світі Індекс людського розвитку. В історії її успіху є дві головні компоненти — причому багаті нафтогазові ресурси шельфу Північного моря, експлуатація яких почалася лише після 1969 року, поступаються значенням сильній системі компенсаторного соціального захисту, яка збереглася краще за решту скандинавських та й усіх європейських «держав добробуту». Її основний архітектор — місцеві соціал-демократи, *Arbeiderpartiet* (Норвезька робітничка партія), яка незмінно

є найбільшою парламентською силою з 1927 року й знаходилася при владі більшу частину XX століття. Вона вважалась однією з найбільш лівих у Соціалістичному Інтернаціоналі (у 1920-х роках вона взагалі була членом Комінтерну, а в 1930-х — Лондонського бюро лівосоціалістичних партій).

Чимало людей у соціал-демократії Норвегії всерйоз розраховували шляхом далекосяжних реформ перейти до соціалізму. Якщо у Швеції «план Мейднера» передбачав досягнення економічної демократії шляхом фактичної соціалізації (поступової передачі фондів приватних підприємств у руки їхніх трудових колективів), то в Норвегії відповідний закон 1972 року передбачав участь робітників і службовців в управлінні їх закладами шляхом виробничих рад (Кан 1980: 301). Проте норвезька партія соціал-демократів, на відміну від їхніх нейтралістських однодумців із Швеції та Фінляндії, були прибічниками членства в блоці НАТО. Дебати навколо зовнішньої політики призвели до виходу з НРП її радикальнішого крила навколо видання «*Orientering*», що у 1961 році утворило *Sosialistisk Folkeparti* (Соціалістичну народну партію) за взірцем однойменної датської. Втративши своє представництво в парламенті (Стортингу), норвезькі «народні соціалісти» після інтенсивних переговорів об'єдналися 1969 року з комуністами, Демократичною соціалістичною партією та активістами «Інформаційного комітету Руху трудящих проти членства Норвегії в Європейському співтоваристві» в Соціалістичну виборчу лігу. Помітний успіх останньої на виборах 1973 року (11,2 % голосів) спонукав трансформувати її в єдину *Sosialistisk Venstreparti* (Соціалістичну ліву партію) 1975 року. Це було здійснено ціною втрати підтримки Компартії, яка відмовилася саморозпускатись і вливатись до нової структури, і кількість депутатів СЛП на наступних виборах 1977 року скоротилась із 16 до 2.

Відновити свою електоральну силу Соціалістичній лівій партії вдалося завдяки активній боротьбі за скорочення безробіття, роззброєння та екологічну безпеку. На виборах 1989 року її підтримали 10,1 % виборців, і невдовзі вона користувалася підтримкою вже 15 % населення. Партійні лідери не побачили за цим потреби норвежців у лівому курсі і, навпаки, повернули

«направо», зокрема пом'якшили опозицію НАТО та ЄС. Через це відбувся відтік частини електорату до *Senterpartiet* (Партії центру), яка енергійно провадила кампанію проти вступу Норвегії до Євросоюзу, концентруючись на соціальних невгодах цього процесу. До того ж СЛП принесла левову долю своїх попередніх марксистських установок в жертву гонитві за участю в коаліції з Робітничою партією та Партією центру.

Коли результат на виборах 1997 року скоротився до 6 %, суперечності між поміркованим і радикальним крилом лівих соціалістів спричинили відкликання партійного голови Еріка Солхейма. Звинувачений у реформістському ухилі Солхейм згодом обіймав дві міністерські посади від СЛП, успішно проявляючи себе на ниві охорони навколишнього середовища та міжнародного миротворчого процесу (під час громадянської війни на Шрі-Ланці він був посередником від ООН). У керівництві партії його змінила Крістін Халворсен, яка поставила в центр діяльності лівих соціалістів проблеми освіти, дітей та молоді.

Зрушення СЛП «вліво» у світлі зростання невдоволення робітників, особливо бюджетників, ліберальною економічною політикою соціал-демократичного кабінету Єнса Столтенберга, викликало масовий відтік електорату від НРП до лівих соціалістів. На виборах 2001 року Соціалістична ліва партія здобула рекордний результат у 12,5 % голосів (що лише вдвоє менше від соціал-демократів, які традиційно домінували в норвезькій політиці) та 23 місця в Стортингу. На регіональних виборах два роки потому показник трохи зріс і становив 13 %. Знаходячись на підйомі, Соціалістична ліва партія наздоганяла Норвезьку робітничу партію — на початок 2005 року більше 20 % норвезьких виборців були готові проголосувати за СЛП. Цей рік позначений також піком зростання чисельності лав Соціалістичної лівої партії, яка хай і не досягла показника 1992 року (14 тисяч), але сягнула 10 500 осіб (далі це число постійно зменшувалось і становило 9500 на 2008 рік). Проте Робітнича партія вчасно зробила висновки з втрати нею популярності — проводячи кампанію під лівими гаслами, вона принесла трудящим вибачення за участь її уряду в процесах приватизації та обіцяла не забувати про «соціалістичні традиції». На виборах

2005 року за Соціалістичною лівою партією пішли тільки 8,8 % виборців (15 мандатів); решта повернулася до «злівих» соціал-демократів.

Саме за результатами цих виборів під тиском профспілок промислових робітників, які вимагали лівого політичного курсу, було створено уряд «Червоно-зеленої коаліції» соціал-демократів, лівих соціалістів та центристів (у Норвегії «зелена» компонента в ній представлена не екологістською, а старою аграрною партією). СЛП отримала в ньому 5 (із 19) постів, але сама співпраця з коаліційними партнерами стала одним із чинників, що сприяв розчаруванню в цій партії. Перед парламентськими виборами 2009 року Соціалістична ліва партія знову демонструвала деяке зростання підтримки (до 10 %), але її результат зрештою виявився невтішним — втрата ще чотирьох депутатських мандатів, хоча СЛП лишалася четвертою за розмірами партією Стортингу. Але «Червоно-зелена коаліція» сукупно все ж перемогла, і СЛП залишилася в уряді Столтенберга, віддавши соціал-демократам пост міністра фінансів, аби зберегти за собою міністерство вищої освіти та наукових досліджень.

Провальний результат у 4 % на місцевих виборах 2011 року спричинив черговий поворот у керівництві СЛП — у 2012 році замість Халворсен головою партії обрали її молодого (1977 року народження) заступника — Еудуна Люсбаккена, який раніше називав себе марксистом і революційним соціалістом, за що його після призначення до уряду атакували праві опоненти; у відповідь Столтенбергу довелося нагадувати, що марксистом був і один з батьків норвезької «соціальної держави», тричі прем'єр-міністр Ейнар Герхардсен. У 2009–2012 роках він був міністром у справах дітей і рівності і ініціював запровадження для батьків-чоловіків 14-тижневої відпустки з догляду за дитиною, що дозволяє більш рівноправно розділити обов'язки з нагляду над малюками. Загалом під його керівництвом міністерство провадило прогресивні нововведення для захисту прав дітей, що ними так полюбляють лякати європейські ультраправі чи російське телебачення у якості демонізованої «ювенальної юстиції» чи вигаданої «гендерної ідеології». Однак Люсбаккен разом

із своєю заступницею Хірсті Бергстю були змушені піти у відставку, коли виявилось, що він виділив державне фінансування на курси жіночої самооборони з порушенням прийнятої процедури (що в умовах транспарентності державних органів, якою славляться скандинавські держави, стало приводом для гучного скандалу, попри незначний обсяг суми).

Як і решта скандинавських лівосоціалістичних партій (Ліва партія у Швеції, Соціалістична народна партія в Данії, Лівий союз у Фінляндії), норвезька Соціалістична ліва партія позиціонує себе як об'єднання демократичних соціалістів, які приділяють значну увагу питанням екології та фемінізму, маючи на меті розширення механізмів «держави загального добробуту» в напрямку викорінення соціальної несправедливості. Тому СЛП ніколи не відступала від вимог високого оподаткування найбагатших і неприєднання до Євросоюзу, членство в якому змусило б згорнути більшість державних соціальних програм. ЄС показав, наскільки «злим і безглуздим буває капіталізм», як заявляв Фінн Густавсен, лідер попередниці СЛП — Соціалістичної народної партії.

Соціалістична ліва партія відрізняється від Робітничої тим, що в її лавах більший відсоток активістів суспільних рухів і представників пригноблених груп. Співвідношення наступні: жінок у СЛП 57 %, у НРП — 40 %; членів профспілок у СЛП 76 %, у НРП — 64 %; членів природоохоронних організацій у СЛП 26 %, у НРП — 3 %; прибічників руху «Ні ЄС!» у СЛП 38 %, у НРП — 2 %; учасників вуличних акцій, страйків чи петицій у СЛП 88 %, у НРП — 47 % (Seierstad 2011:60). Водночас серед електорату Норвезької робітничої партії справді суттєво більше індустріальних робітників (2005 року за неї голосувало понад 40 % виборців із цієї категорії, а за СЛП — лише 2 %), тоді як у Соціалістичній лівій партії висока підтримка серед студентства (23 % проти 37 % у НРП) і «білих комірців», зайнятих в інтелектуальній праці (12 % проти 29 %); $\frac{3}{4}$ її активу працюють у бюджетній сфері.

Соціалістична ліва партія справедливо вважається найбільш феміністичною та мультикультурною з парламентських партій Норвегії. Партія та її молодіжне крило активно виборюють рівну

оплату праці та рівний соціальний статус для жінок і чоловіків, пропагують боротьбу із сексуальними домаганнями тощо. Опитування газети «Klassekampen» 2005 року показало, що в Стортингу Соціалістична ліва партія разом із Ліберальною найбільш прихильна до гендерної рівності та фемінізму, а найбільше останньому опирається економічно неоліберальна Fremskrittspartiet (Партія прогресу). В опитуваннях 1999 та 2009 років абсолютна більшість (82,9 %) членів СЛП висловилися позитивно щодо мігрантів у Норвегії — більші показники були тільки серед членів позапарламентської партії «Червоні».

Ще коли в 1992 році Лісбет Холанд із Соціалістичної лівої партії запропонувала урівняти вихідців із неєвропейських країн із громадянами країн Європейського співтовариства в правах на в'їзд до Норвегії, на лівих соціалістів спрямувався шквал критики від все тієї ж Партії прогресу. А одним із перших заходів СЛП на чолі міністерства освіти стало виділення 10 мільйонів норвезьких крон для «вирівнювання соціальних розбіжностей» між етнічними меншинами в навчальних закладах. Щоправда, самі натуралізовані мігранти оцінили діяльність партії в уряді скептично, якщо взяти до уваги падіння відсотку їх голосів за СЛП з 25 % 2005 року до 6 % 2009 року.

Пріоритет питання безкоштовної освіти для Соціалістичної лівої партії підтверджується тим, що за роки перебування її в «Червоно-зеленій коаліції» посаду міністра освіти почергово займали троє її представників, а міністра вищої освіти та наукових досліджень — двоє. Завдяки контролю над цими міністерствами СЛП вдавалося протидіяти комерціалізації освіти, відстоюючи її доступність для кожного. Знаходячись в уряді, ліві соціалісти зробили шкільні підручники безкоштовними, а також зменшили навантаження та кількість учнів, які припадають на одного вчителя, збільшивши фінансування державних шкіл. Серед вимог партії — вільний доступ усіх дітей до дитячих садків та скорочення чисельності або ж повна націоналізація приватних шкіл.

На парламентських виборах 2009 року Соціалістична ліва партія представляла себе як «найбільшу партію зелених» у Норвегії (хоча вже на наступних виборах 2013 року до парламенту потрапила власне профільна Екологічна партія «Зелені»,

членство в якій стрімко зростає). В активі соціалістів — просування екологічного порядку денного на національному та міжнародному рівні, зокрема блокування буріння нафтових свердловин на Лофотенських островах. Проте, як показують дослідження, екологічна складова не принесла СЛП додаткової підтримки, хоча норвезьке суспільство загалом стурбоване питаннями навколишнього середовища та глобального потепління. Попередня лідерка партії Крістін Халворсен назвала політику «Червоно-зеленої коаліції» в напрямку захисту довкілля, за який в уряді відповідає СЛП, однією з «найбільш радикальних в Європі».

Боротьба проти війни та участі у військово-політичних блоках була однією з візитівок Соціалістичної ліві партії з моменту її утворення. І понині рядовий актив керується антивоєнними та пацифістськими установками, що знайшло своє відбиття в жорсткому засудженні СЛП військових кампаній США та їхніх союзників в Афганістані та Іраку.

Останні роки кабінету Столтенберга були буремними. 22 липня 2011 року Норвегію сколихнула найбільша трагедія в її повоєнній історії. Ультраправий терорист Андерс Берінг Брейвік вибухом в Осло спричинив смерть 8 осіб, а потім відправився на острів Утея, де відкрив холоднокрівну стрілянину в учасників і учасниць літнього табору молодіжної організації Робітничої партії, вбивши ще 69 людей, переважно юнаків віком 15–21 років. Нападник був колишнім членом «респектабельної» Партії прогресу, яка сповідує ідеї правого популізму й нерегульованого капіталізму, та керувався тими ж мотивами, що й праворадикальні та палеоконсервативні рухи Європи та США: фанатичною ненавистю до лівих, до мігрантів і людей з іншим кольором шкіри, яка сполучається в конспірологічних теоріях про панування в західному світі «культурного марксизму», який просуває ідеї мультикультуралізму й фемінізму для «знищення білої раси».

Всі партії одноголосно засудили теракт і свідомо намагались уникати пов'язаних із ним тем на наступних парламентських виборах 2013 року, хоча головна опозиційна сила, Партія прогресу, і понесла репутаційні втрати як колишня партія Брейвіка. Однак натомість відбувся перерозподіл голосів на користь інших

складових правоцентристської («блакитної») коаліції — а саме двох найстарших партій країни, що утворилися ще в XIX столітті, коли Норвегія перебувала в особистій унії з шведською монархією: Ліберальної (Venstre, що означає «Ліва», як і аналогічна партія в Данії) та Консервативної (Høyre — «Права»). У результаті, лівоцентристська коаліція програла вибори, а Соціалістична ліва партія взагалі ледь (на 1,5 тис. голосів) змогла подолати електоральний бар'єр у 4 %.

Невдовзі, 2014 року, Єнс Столтенберг став генеральним секретарем НАТО (повторивши шлях свого іспанського колеги Хав'єра Солани від лівого соціаліста й борця проти Альянсу до правого соціал-демократа і його очільника), і Робітничу партію очолив його колишній міністр закордонних справ, мультимільйонер Йонас Гар Стьоре — чергове красномовне свідчення, що спільного з назвою в партії майже не залишилось. Зате обрання заступниками генерального секретаря НРП молодих жінок із національних меншин — спершу Хельґи Педерсен, а потім Хадії Таїк (які були першими в кабінеті міністрів, хто представляли саамську і мусульманську громади відповідно; Хадія Таїк у свої 29 років стала ще й наймолодшим міністром в історії країни) — підтвердило репутацію норвезьких соціал-демократів як поборників прогресивних цінностей у соціальних і культурних питаннях. На виборах, які очікуються восени 2017 року, ймовірно повернення до влади лівоцентристського блоку — але радше за рахунок зростання Партії центру, ніж Робітничої і Соціалістичної лівої.

Посилюється і (наразі) позапарламентська ліворадикальна сила, критична до лівоцентристського блоку — партія *Rødt* («Червоні»). Її попередником був *Rød Valgallianse* («Червоний електоральний альянс»), започаткований 1973 року як виборчий блок маоїстської Робітничої комуністичної партії (марксистсько-ленінської) і перетворений згодом на незалежну партію. Цікаво, що сама РКП (м-л) веде свою історію від «молодіжки» лівих соціалістів — Соціалістичної молодіжної ліги, котра перейшла на маоїстські позиції та порвала з партією 1969 року.

Зрештою, 2007 року альянс злився з колишньою материнською партією РКП (м-л) з метою «створення відкритої і широкої

сили, що заповнить простір зліва від уряду», як висловився перший лідер «Червоних» Торстен Далє. Якщо Соціалістична лівя партія займає нішу демократичного соціалізму й лівого реформізму, то «Червоні» презентують себе як революційну партію. У секції Четвертого інтернаціоналу — Міжнародна ліга Норвегії — немає визначеності, всередині якої партії — СЛП чи «Червоних» — перспективніше працювати (початково норвезькі троцькісти поклалися на «Червоний виборний альянс», марно сподіваючись, що він стане основою для широкої та антисталінської партії). Секція іншого троцькістського інтернаціоналу — Міжнародної соціалістичної тенденції — зробила вибір на користь «Червоних».

Норвезькі (пост)маоїсти пробивалися до парламенту лише одного разу — 1993 року, хоча подекуди мали успіхи на місцевих виборах, набираючи близько 2 % по країні. Зважаючи на динаміку рейтингу «Червоних», вибори 2017 року мають усі шанси зробити їх парламентською партією. Але основне поле діяльності «Червоних» знаходиться поза представницькими органами влади. Вони активні в різноманітних кампаніях від солідарності з непальськими маоїстами до захисту свободи слова. У деяких аспектах поворот скандинавських маоїстів до орієнтації на важливість особистих свобод (без відмови від революційного шляху до безкласового комуністичного суспільства) був разючим; свого часу блек-металіст, сталініст і сатаніст Євронімус, вбитий своїм колегою, нацистом і неоязичником Варгом Вікернесом, тому й покинув їхню молодіжну організацію «Червона молодь», бо вона «припинила пертися за Пол Потом і почала займатися гуманітарщиною». Насправді ж основною базою «Червоних» виступають не субкультурні елементи, а профспілкові діячі на кількох великих промислових підприємствах. Як власному друкованому органу партії «R dt Nytt», так і близькій до них щоденній газеті «Klassekampen» («Класова боротьба»), заснованій ще 1969 року лівими інтелектуалами на кшталт письменника Труна Еґріма, вдається постійно нарощувати свій тираж і репрезентувати себе як широке ліве видання.

Джерела:

Гелле, К., та ін., 2001. *Історія Норвегії*. Львів: Літопис.

Кан, А. С., 1980. *История скандинавских стран*. Москва: Высшая школа.

Daiber, B. (ed.), 2010. *The Left in Government. Latin America and Europe compared*. Brussels: Rosa Luxemburg Foundation. Available 24.04.2017 at: http://www.rosalux.eu/fileadmin/user_upload/theleftingovernment_web.pdf

Hudson, K., 2012. *The New European Left: A Socialism for the Twenty-First Century?* Palgrave Macmillan.

Seierstad, D., 2011. «The Left In Norway: Politics in a centre-left government». In: Daiber, B., Hildebrandt, C., Striethorst, A. (eds.). *From Revolution to Coalition — Radical Left Parties in Europe*. Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung.

Фінляндія

У Фінляндії в другій половині XX століття шляхом кейнсіанських реформ була створена така ж система соціального захисту, як і в решті північноєвропейських країн. Проте була й місцева специфіка. Країна має нейтральний статус, як і Швеція, але якщо в останньої нейтралітет підтримувався з 1815 року, то у Фінляндії, як і в Австрії, він був запроваджений після Другої світової війни, щоб вона слугувала буфером між Заходом і її східним сусідом — Радянським Союзом. По-друге, важливим аспектом фінської політики були коаліційні уряди, які часто могли переступати через ідеологічні відмінності між партіями, які до них входили.

Причому членом цих коаліцій після 1944 року, поруч із Соціал-демократичною партією Фінляндії та КЕСК — *Suomen Keskusta* (Фінляндським центром, який першопочатково носив назву Селянського союзу, оскільки представляла родину аграрних партій Північної Європи), часто виступала *Suomen Kommunistinen Puolue* (Комуністична партія Фінляндії) у складі свого «широкого фронту» *Suomen kansan demokraattinen liitto* (Демократичного союзу народу Фінляндії, ДСНФ), який об'єднував комуністів і лівих соціал-демократів — сили, які за чверть століття до того були розгромлені й поставлені поза законом у результаті громадянської війни 1918 року. Урядовому статусу ДСНФ сприяли

як її вплив серед робітничого класу, так і тісні зв'язки із СРСР центристського президента Урхо Кекконена, який обіймав свою посаду протягом 25 років поспіль. Характерно, що після придушення «Празької весни» Кекконен, ставши першим західним главою держави, який відвідав СРСР, вів більш прорадянський курс, ніж його партнери за коаліцією в 1966–1971 роках — керівництво фінської Компартії, яке засудило вторгнення військ Організації Варшавського договору до Чехословаччини. Всередині самої Компартії дії Брежнєва і його союзників підтримало крило «тайстоїтів» (за іменем промосковського комуніста Тайсто Сінісало), яке свого часу прихистило низку впізнаваних інтелектуалів, поки партія ще домінувала в студентському та культурному русі (Мейнандер 2009).

Фінський *Vasemmistoliitto* (Лівий союз) був утворений на хвилі «перебудовного» переформування європейських компартій 1990 року. Він є результатом злиття більшості Комуністичної партії та Демократичного союзу народу Фінляндії (відносини з яким у материнської партії загострилися в 1980-х через його єврокомуністичну орієнтацію) з Жіночою демократичною лігою Фінляндії та «Демократичною альтернативою» — фронту «тайстоїстської» Комуністичної партії (Єдність), яка відкололася від КПФ, звинувативши її у відході від марксизму-ленінізму. Більшість із членів останньої зрештою покинула Лівий союз 1997 року й створила нову партію під брендом КПФ, яка з тих пір нічим особливим себе не проявила на тлі ще кількох подібних політичних сект у Фінляндії, які продовжують слати вітання в Північну Корею з нагоди днів народження «вождів» із династії Кімів. Хоча в порівнянні з (зазвичай соціально консервативними) компартіями сталіністського штибу її вирізняє той факт, що 2013 року її очолив сучасний художник і відкритий гей Юка-Пекка Вайсанен.

Тривалий час, здавалось, відбувалася повільна агонія й самої найбільшої партії фінської лівниці: колись її попередниця користувалася підтримкою чверті виборців (1958 року ДСНФ навіть мав найбільшу фракцію в Едускунті — фінському парламенті), але після 1995 року з кожними виборами її результат ставав все гіршим і гіршим. На виборах 2009 року Лівий союз

вперше не пройшов в Європарламент (хоча й повернувся туди 2014 року). Електорат Лівого союзу розбігався до тих політичних сил, які більш енергійно презентували себе як «захисників інтересів простого народу». А це не тільки центристи із *Vihreä liitto* (Зеленого союзу), а й праві популісти з ксенофобської партії «Істинні фіні» (нині «Партія фінів», *Perussuomalaiset*).

Рюрік Холм і Лаура Туомінен із «Лівого форуму», пов'язаного з партією, знаходять витoki процесу втрати соціальної бази у 1995 році, коли Лівий союз здобув 11 % на парламентських виборах і увійшов до так званої «Райдужної коаліції». Ця коаліція, очолювана Соціал-демократичною партією Фінляндії, включала також Шведську народну партію, Зелений союз і правоцентристську Коаліційну партію. «Райдужний кабінет», що проіснував до 2003 року, хоч за своїм складом і був «лівішим», але проводив навіть більш антисоціальну політику, ніж уряди на чолі з Фінляндським центром, які прийшли йому на зміну. За роки урядування коаліції за участі Лівого союзу видатки на студентські стипендії скоротилися на 20 %, а соціальні виплати загалом — на 4 %. Це боляче вдарило по класовій підтримці фінських лівих.

Якщо в роки «холодної війни» фінська лівиця в складі коаліційних урядів брала участь у створенні потужної «соціальної держави», то на зламі століть — вже у її поступовому демонтажі. Справа зайшла так далеко, що тих членів парламентської фракції Лівого союзу, які голосували проти неоліберальних ринкових реформ їх уряду, з неї тимчасово виключили. Попри негативний досвід перебування в коаліції, після виборів 2011 року. Лівий союз, маючи п'яте за розмірами представництво в парламенті, знову увійшов до 6-партійної «широкої коаліції»: його лідер Пааво Архімьякі став міністром у справах культури та спорту, а ще одна представниця очолила міністерство транспорту.

Лівий союз визначає свою ідентичність таким чином: «так звана третя лівиця, яка намагається поєднувати традиції робітничого руху з ідеями постіндустріальних демократичних рухів. Ідеологічно партія є плюралістичною: вона об'єднує лівих гуманістів, соціалістів, марксистів, феміністів та екологістів» (Hudson 2012: 153). Від свого фактичного попередника, ДСНФ, партія

успадкувала розгалужену мережу супутніх організацій (жіночої, освітньої, молодіжної, студентської та навіть піонерської). Лівий союз — єдина партія, яка критикувала в парламенті військову присутність Фінляндії в Афганістані й голосувала проти неоліберальної університетської реформи. Останнє сприяло подальшому збільшенню підтримки лівих в академічному та студентському середовищі. Ще однією ініціативою Лівого союзу є ідея заснувати «народний банк», який би належав державі й функціонував на некомерційній основі.

Усередині Лівого союзу та його «мозкового центру» — «Лівого форуму» — точиться дискусія стосовно кризових явищ у партії. Критики погоджуються з думкою норвезького ліворадикального журналіста Магнуса Марсдала про те, що скандинавські ліві інтелектуали пристали до неоліберального консенсусу та відвернулися від робітничого класу, залишивши його на поталу правим популістам — це яскраво видно на прикладі «Справжніх фіннів» (Mars 2011). З іншого боку, чимало фінських профспілковців, зокрема членів Лівого союзу, досі ігнорують проблему прекаризації праці, топлячи її в дебатах навколо (не)існування постфордистського капіталізму. Відновлення довіри робітництва до лівої партії тим актуальніше, що Фінляндія, зберігаючи «Гентську модель», є країною Євросоюзу з найвищим показником юніонізації (організації найманих працівників у профспілці) — станом на 2012 рік до профоб'єднань входило 74 % працевлаштованих громадян (Fulton 2015).

Однак справи Лівого союзу пішли дещо краще після того, як він покинув керівну коаліцію 2014 року й ще більше омолодив керівництво, обравши 2016 року новою головою партії на зміну 39-річному Пааво Архінмякі 29-річну Лі Андерссон, що актуально для зміни іміджу партії, де ще нещодавно третину складали члени, старші за 70 років (Kontula 2011). До того ж новий трипартійний правий уряд, а надто така його учасниця, як «Партія фіннів», дедалі більше дискредитує себе. Чи зможе з цього скористатися Лівий союз, покаже час.

Джерела:

Мейнандер, Г., 2009. *Історія Фінляндії: Лінії, структури, переломні моменти*. Львів: Піраміда.

Fulton, L., 2015. «Worker representation in Europe. Labour Research Department and ETUI». Available 24.04.2017 at: <http://www.worker-participation.eu/National-Industrial-Relations/Across-Europe/Trade-Unions2>

Hudson, K., 2012. *The New European Left: A Socialism for the Twenty-First Century?* Palgrave Macmillan.

Kontula, A., Kuhanen T., 2011. «Rebuilding the Left Alliance — Hoping for a New Beginning». In: Daiber, B., Hildebrandt, C., Striethorst, A. (eds.). *From Revolution to Coalition — Radical Left Parties in Europe*. Berlin: Rosa-Luxemburg-Stiftung.

Mars, C., 2011. «The Rise of Right-wing Populism in Finland: The True Finns». In: *transform!* Available 24.04.2017 at: <http://www.transform-network.net/focus/radical-far-and-populist-right/news/detail/Programm/the-rise-of-right-wing-populism-in-finland-the-true-finns-1.html>